

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MÜƏLLİF HÜQUQLARI AGENTLIYI**

**ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQLARI
(Məqalələr toplusu)**

BAKI – 2013

ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQLARI

(Məqalələr toplusu)

Toplu Kamran İmanov və Natiq İsayevin müxtəlif illərdə “Musiqi dünyası” jurnalında “Müəllif və hüquq” rubrikası altında dərc olunmuş məqalələri əsasında tərtib edilmişdir.

Giriş məqaləsi Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin sədri Kamran İmanov tərəfindən yazılmışdır.

Tərtib edən:
Kompüter dizaynı:

Natiq İsayev
Kəmalə Baxışova

Əqli mülkiyyətə giriş

“Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır və müəlliflik hüququ qanunla qorunur”.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30-cu maddəsindən

Azərbaycan Respublikası hüquqi demokratik dövlət qurur. Onun bir çox vacib atributları sırasına əqli mülkiyyət sahəsində dövlət siyasəti, yaradıcı, əqli əməyə ictimai münasibət də daxildir.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasından məqaləyə epigraf kimi verilən sözlər Azərbaycan rəhbərliyinin gənc, müstəqil dövlətimizin həyat fəaliyyətinin bu vacib sahəsində düşünülmüş və uzaqgörən siyasətini əks etdirir.

Cari ildə Müəllif Hüquqları Agentliyinin müstəqillik dövründə 20 ili tamam olur. Azərbaycan müəllif-hüquq sisteminin yaradıcısı Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi sayəsində 1993-cü ildə Müəllif Hüquqları Agentliyi bu sahədə ilk ixtisaslaşmış mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı statusunda yaradılaraq, 1996-cı ildə müstəqil Azərbaycanın əqli mülkiyyət sahəsində “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” ilk Qanunu və 2002-ci ildə “İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında” Qanun qəbul edildi.

Sonrakı illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi altında ölkəmizdə müəllif-hüquq sisteminin dinamik inkişafı davam etdirilərək, yeni “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” və “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında” Qanunlar qəbul edildi və qanunvericilik bazası müasir beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırıldı. Geniş beynəlxalq əlaqələrə malik olan Azərbaycan 1995-ci ildə Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatına (ÜƏMT) üzv olmuş, sonrakı illərdə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində bütün beynəlxalq konvensiya və müqavilələrə qoşularaq fəal mübadilə edir. Bunların nəticəsi kimi, ÜƏMT və Aİ mütəxəssislərinin rəyinə görə, bu gün Azərbaycan MDB və Şərqi Avropa məkanında əqli mülkiyyət üzrə təkmil milli idarəetmə sisteminə və zəngin qanunvericilik bazasına malik olan ölkələrdən biridir.

Dövlət başçısının göstərdiyi qayğı və dəstək sayəsində son illər analoqu olmayan “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piraçılığa qarşı mübarizə haqqında” Qanun qəbul edilmiş, Azərbaycan 2006-cı ildə ABŞ Hökumətinin müəllif hüquqlarını pozan ölkələr siyahısından çıxarılmış, rəqəmli hüquqların idarə edilməsi sistemi və elektron xidmətlər yaradılmış, müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsinin inkişafına aid Uzunmüddətli Milli Strategiya hazırlanmış, Aİ ilə Tvinning layihəsi həyata keçirilmiş, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları prioritet istiqamət kimi qəbul edilmişdir.

Dünya ictimaiyyəti əqli mülkiyyətə böyük maraq göstərir. BMT-nin xüsusi təşkilatı olan ÜƏMT onu təsis edən konvensiya vasitəsi ilə 184 dövləti özündə birləşdirir. Onun inzibati idarəçiliyində 25 konvensiya fəaliyyət göstərir. Bunların sırasında 100 ildən artıq fəaliyyətdə olan 4 beynəlxalq müqavilə, sənaye mülkiyyəti üzrə 15 və müəlliflik hüququ ilə bağlı 9 müqavilə mövcuddur. Əqli mülkiyyətin istifadə miqyası da diqqəti cəlb edir. 2000-ci ilin statistik məlumatlarına görə, dünyada il ərzində 1 milyon adda kitab nəşr olunur, 5 minə qədər film çəkilir və hər il 3 milyondan artıq fonogram nüsxəsi istifadəyə verilir. Hazırda 32 milyona yaxın patent sənədi mövcuddur, 4milyona yaxın fəaliyyətdə olan patent var və onların sırası hər il təxminən, 1 milyon artır. Bunlarla yanaşı, son illər orta hesabla 250 min sənaye nümunəsi qeydiyyatdan keçirilmişdir, onlardan fəaliyyətdə olanların ümumi sayı isə 1,5 milyonu keçmişdir. Fəaliyyətdə olan qeydiyyatlı əmtəə nişanlarının ümumi sayı 8,5 milyonu ötmüşdür, onların illik qeydiyyatı orta hesabla 1 milyondan artıqdır. Sözüün əsl mənasında bütün dünyanı əhatə etmiş əqli mülkiyyət sahəsinin qısa statistikasısı belədir.

Bəs əqli mülkiyyət aləminin fenomeni nədədir, onun obyektləri nə olan şeylərdir, nə üçün onları qorumaq lazımdır və bu qorunma dünyada necə həyata keçirilir?

Bu suallara cavab verməyə çalışaraq, birinci söhbətimizi əqli mülkiyyət və onun qorunmasından başlayaq.

1. Əqli mülkiyyət nə deməkdir?

“Bütün incəsənət əsərləri və ixtiralar insan dühasından yaranır. Bunlar insanın layiqli həyatı üçün təminat mənbəyidir. İncəsənət və ixtiraların bütün növlərinin etibarlı qorunması dövlətin borcudur”. Doktor Arpad Boqşa məxsus olan bu əhəmiyyətli sözlər ÜƏMT-nin Cenevrədə yerləşən mənzil-qərargahının günbəzində yazılıb. Yazı mahiyyətə və fəlsəfi baxımdan parlaq və anlaşıqlı şəkildə əqli mülkiyyətin müasir dünyada rol və əhəmiyyətini təsvir edir. Bəs əqli mülkiyyətə daxil edilən əsərlər, ixtiralar və insan zəkasının digər yaradıcılıq sərvətləri nə cür təsvir olunmalıdır?

Həqiqətən, bizi əhatə edən ənənəyə çevrilmiş, istifadə edilən predmetlər çoxluğunun yaradıcıları vardır. Həmin əşyaların yaradıcılarına, yaradıcı şəxslərinə onlar tərəfindən fikirləşib, gözəl və rahat şəkllə gətirildiyinə görə biz minnətdar olmalıyıq. Kitab və kompüterlər, saat, yuyucu maşınlar və bizim təmasda olduğumuz digər predmetlər öz yaradıcılarının beyin, zəka, yaradıcılıq, bir sözlə əqli (intellektual) əməyinin nəticələrinin məhsuludur. Bu predmetlər yaradıcıların müxtəlif intellektual əməyinin birləşməsi, sintezidir. Nümunə kimi, saatı götürək. Kimsə saat mexanizminin işləməsini kəşf edib, digər yaradıcı onun müəyyən funksional xassələrini təkmilləşdirib, üçüncüsü saatı bugünkü formaya gətirib, nəhayət, digəri öz ustalığı ilə siferblatı yaraşdırıb. Bu birgə zəhmətlər əməyin böyük intellektual məsrəflərini tələb edib ideya kəşfə, yaxud ixtiraya çevrilib əsər yaradılıb. O zaman bir suala cavab axtaraq, əgər yaranan əşyaya, predmetə bu gün hamı yanaşa bilirsə, bunlar hamı üçün faydalı, lakin adi əşyaya çevrilibsə, onda nə vaxtsa bu predmetlər yalnız öz yaradıcılarına məxsus idi, onların yaradıcılıq nəticəsi idi və nəhayət, yaradıcı şəxslərin mülkiyyəti idi.

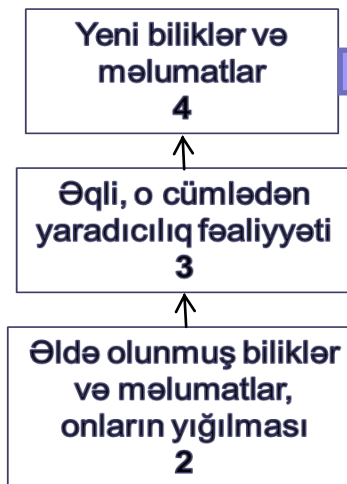
Öz əməyi ilə maddi əşyanı yaradan şəxsin həmin əşyaya mülkiyyət hüququnun yarandığı qaydada yaradıcılıq nəticəsində, intellektual əməyin bəhrəsinə və yaradılmış informasiyaya da mülkiyyət hüququ yaranır. Beləliklə, təbiətin yaradıcıya bəxş etdiyi, öz əməyinin nəticələrindən istədiyi kimi istifadə etmək kimi ayrılmaz hüququ “Əqli mülkiyyət” anlayışını əmələ gətirir. Bir sözlə, “Əqli mülkiyyət” ifadəsini işlədərkən bu anlayışı verərkən bilməliyik ki, söhbət qorunan intellektual yaradıcılıq məhsulundan, yəni yaradıcılarına məxsus olan və yalnız onların icazəsi ilə istifadə edilə bilən mülkiyyətdən gedəcək.

Fəqət, əqli mülkiyyət ona daxil edilmiş yaradıcı ideyalar baxımından dəyəri olan informasiyadan ibarətdir. Elə bu informasiya da kommersiya dəyərinə malikdir. “Əqli mülkiyyət” anlayışına daxil olan obyektlərin (kəşf, ixtira, əsərlər və s.) öz sahibləri vardır və əqli mülkiyyət hüquqları onlara məxsusdur. Deyilənlərdən əqli mülkiyyətin ikili təbiətə malik olduğu aşkara çıxır. Bir tərəfdən yaradıcılıq nəticəsinin yaradıcısının həmin nəticəyə müstəsna mülkiyyət hüququ vardır, yəni onu istifadə etmək hüququ, digər tərəfdən, bilavasitə müəlliflik və digər hüquqlar. Əgər istifadə hüquqları kateqoriyası mülkiyyət hüququ ilə oxşadırsa, bir sözlə, müəllifin sərbəst qaydada istifadə etdiyi əmlak hüquqlarıdırsa, onda müəllifliklə bağlı hüquqlar kateqoriyası öz təbiəti etibarlı ilə ayrılmaz olan şəxsi, qeyri əmlak hüquqlarıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, əmlak hüquqları müəllifin ayrılmaz olan şəxsi hüquqlarından fərqli olaraq, müəllifin razılığı əsasında digər tərəfə verilə bilər. Belə ki, müəllifin ilkin əmlak hüququnun keçməsi nəticəsində digər tərəfin törəmə sahiblik hüququ yaranır. Əqli mülkiyyətin maddi və şəxsi əmlaka xas olan bir çox xüsusiyyətləri vardır. Əqli mülkiyyət bir mülkiyyət kimi alqı-satqı, icarəyə verilmək, dəyişmək, yaxud əvəzsiz vermək vasitəsinə çevrilə bilər və onun hər hansı istifadə forması sahibi tərəfindən təsdiq edilməlidir. Lakin, əqli mülkiyyətin başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o maddiləşmiş, yəni toxunmaqla hiss olunan formada deyil.

2. Əqli mülkiyyət nə cür yaranır?

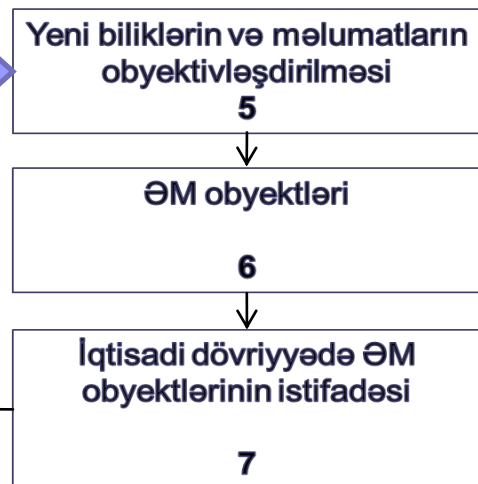
Əqli mülkiyyət biliklərlə sıx təmasdadır: biliklərdən əmələ gəlir və bilik mənbəyinə çevrilir. Daha dəqiq ifadə etsək, əqli mülkiyyət “biliklər dövrünün eyni zamanda xammalıdır və onun məhsuludur”. “Biliklər dövrü” çox maraqlı prosesdir və burada başlıcası insanın əqli fəaliyyətidir. Bu fəaliyyətin nəticələri beyin, zəka məhsulu olduğuna görə “duyulmayan”, ideal xarakter daşıyırlar, yəni qeyri-maddidirlər. Əqli fəaliyyət nəticəsi, intellektual məhsul isə ən geniş mənada informasiyadır.

Qeyri-maddi nemətlər

Subyektin şüuru

Maddi nemətlər

Obyektiv realıq

Əqli fəaliyyət nəticələri (ƏFN)

Halbuki əksinə olaraq bu yanaşma yerinə yetirilməyə də bilər, çünki hər hansı informasiya mütləq olaraq əqli fəaliyyət nəticəsi deyil. Bəllidir ki “informasiya” anlayışı çoxmənalıdır. Belə ki, bu anlayışı “vasitə”, “proses” və “sənədləşmiş məlumatlar toplusu” və s. mənalarda işlətmək mümkündür. Belə vəziyyətdə “informasiya” öz daşıyıcısı ilə eyniləşir və heç də “duyulmayan”, ideal nemət kimi çıxış etmir. Odur ki, ƏFN-ni “bilik” anlayışı ilə uzlaşdırmaq daha məqsədmüvafiqdir. Özü də nəzərə alınmalıdır ki, söhbət fərdin - ƏFN yaradıcısının şüurunda mövcud olan və həmin subyektdən kənarda heç bir mənə daşımayan bilikdən gedir. Subyektin şüurundakı bilik əldə edilə bilən biliklərdən idrak (dərkətmə) prosesi zamanı formalaşaraq, yəni toplanaraq yaradıcı əqli fəaliyyət nəticəsində yeni biliklərə çevrilə bilər. Yeni yaranan bilik isə hansısa obyektiv formada öz əksini taparaq artıq qeyri-maddi nemətdən maddi nemətə çevrilir və bu keçid nəticəsində əqli mülkiyyət hüquqları yaranır. Belə ki, ƏMH qeyri-maddi aktivlər olan yeni bilikləri qorumaqla yaradıcılığın və yenilikçiliyin keşiyində durur və bu biliklərin yalnız obyektivləşməsi mərhələsində mümkündür.

Bir sözlə, fərdə məxsus olan subyektiv biliyin obyektivləşmiş, maddi daşıyıcıda əksini tapmış biliyə çevrilməsi ƏM-in yaranması ilə nəticələnir. Artıq belə bilik maddiləşir, duyula bilər, deməli, əqli mülkiyyət obyektidir. Əqli mülkiyyət obyektini isə məhsula çevrilərək iqtisadi mənə daşıyır və əqli mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi bu iqtisadi dövriyyəni təşkil edir. Dediklərimiz yuxarıda göstərilən “biliklər dövrəni” sxemində öz əksini tapır.

Əqli mülkiyyətin “biliklər dövrəni” yaranmasının araşdırılması bizə “əqli mülkiyyət nə deməkdir?” sualına yenidən qayıdaraq müvafiq dəqiqləşdirmələrin aparılmasına imkan yaradır.

Birincisi, ƏFN-nin ƏM-ə çevrilməsi üçün ƏFN bir mütləq əlamətə-obyektiv formada ifadə olunmaq əlamətinə malik olmalıdır, belə ki, “obyektiv əks olunan ƏFN=ƏM. İkincisi, ƏM-in intellektual məhsul kimi iqtisadi dövriyyədə iştirakı, əmtəə növü kimi səciyyələndirilməsi o deməkdir ki, hüquqi tənzimləmə, hüququn müdaxiləsi yalnız obyektiv əks olunmuş ƏFN-nin istifadəsi mərhələsində mümkün olur, belə ki, ƏMH=ƏM=obyektiv əks olunan ƏFN.

Üçüncüsü, obyektiv əks olunmuş ƏFN-nə hüquqlar və ya ƏMH-ları bu mülkiyyət növünə sahibliyi təmin edir və müstəsna hüquqlar olduğuna görə hüquq sahiblərinin ƏM obyektı üzərindəki hökmdarlığını təmin edir.

Bir vacib məsələ də ƏMH-nın tanınması ilə bağlıdır. ƏMH tanınması səbəbi yaradıcılara və onların fəaliyyətinə yalnız hörmət və ehtiramla bağlı deyil. Bu fəaliyyətdən cəmiyyət bəhrələnir və cəmiyyətin götürdüyü xeyir və fayda dövlət tərəfindən etiraf edilərək ƏMH-nın tanınmasına və qorunmasına gətirib çıxarır.

Odur ki, ƏM-in cəmiyyətin inkişafındakı rolu və əhəmiyyəti də dərk edilməlidir, çünki burada hüququn vacib prinsipi “kiminsə hüququ-digərinin vəzifəsidir” işləyərək yaradıcıya verilmiş hüquqlar digər şəxslər üzərinə istifadə zamanı müvafiq tələblər və vəzifələr qoyur.

Dövlət isə əqli mülkiyyət institutunu formalaşdıraraq “cəmiyyət-yaradıcı şəxs” tərəflərinin mənafelərini tarazlaşdırmaq istiqamətində çalışır, tərəflərin “sosial kontrakt” formasında balansını güdür.

3.Əqli mülkiyyət nədən ibarətdir və ona hüquqlar nə deməkdir?

Əqli mülkiyyət toplanmış, ümumiləşdirilmiş anlayışdır. Deməli, onun tərkibi bu anlayışın vacib əlamətlərini özündə daşıyan və bu anlayışın sinfini, mahiyyətini müəyyən edən bəzi obyektlərin məcmusundan yaranır. Bu anlayışı açıqlayarkən biz aşağıdakılara olan hüquqları özündə birləşdirən ÜƏMT-nin təsnifatından istifadə edəcəyik:

- kompüter proqramları və məlumat bazaları daxil olmaqla, elmi, ədəbi və bədii əsərlərə.
- ifaçılıq fəaliyyətinə, fonogram istehsalına və radio-televiziya verilişlərinə.
- insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə aid olan ixtiralar, elmi kəşflərə.
- faydalı modellərə və sənaye nümunələrinə
- əmtəə və xidmət (servis) nişanlarına, firma və kommersiya, coğrafi ifadələrin (əmtəənin) yaranma yerinin adlarına
- ədalətsiz rəqabətdən mühafizəyə

Əqli mülkiyyət obyektlərinin siyahısı açıqdır və onların sırasına əmlak mülkiyyətinin istehsalat, elmi, ədəbi, bədii sahələrinə aid olan digər bütün hüquqlar daxil edilə bilər.

Verilən tərifə əsasən, əqli mülkiyyətin ən vacib və böyük tərkib hissəsini elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri ilə bağlı müəlliflik hüququ və ona oxşar olan ifaçıların, fonogram istehsalçılarının, radio-televiziya yayım təşkilatlarının əlaqəli hüquqları təşkil edir. Əqli mülkiyyətin ikinci vacib hissəsini ixtiralar, faydalı modellər və sənaye nümunələri ilə bağlı patent hüququ təmsil edir. Nəhayət, bunların arxasınca əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər və digər obyektlərlə bağlı hüquqlar gəlir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının müəyyən hissəsi qeyri-ənənəvi obyektlərlə də bağlıdır. Bunların sırasında integral sxem topologiyaları və məlumat topluları müasir İKT-nin nəticəsidir. Qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasında ənənəvi mədəni nümunələr (folklor nümunələri) və ənənəvi biliklərə əqli mülkiyyət hüquqları verilməsi müstəsna əhəmiyyətə malikdir və bu növ obyektlər də qeyri-ənənəvi obyektlər kimi qəbul olunurlar.

Qeyd etmək vacibdir ki, əqli mülkiyyət ona olan hüquqlar vasitəsilə təqdim olunur. Bunun səbəbi nədən ibarətdir.

Şübhəsiz, özündə yaradıcılıq və kommersiya məlumat dəyəri daşıyan əsər, yaxud ixtira və digər obyektlər ümumi qəbul edilmiş mənada əqli mülkiyyətə aid edilir və onun tərkib hissəsinin komponentləridir. Bu o zaman düzgün olardı ki, söhbət ancaq əqli mülkiyyətin ona olan hüquqları nəzərdə tutmadan özü-özlüyündə ayrıca komponentlərindən gedəydi. Lakin əqli mülkiyyət hüququ mənada mülkiyyət kimi hüquq sahiblərini (müəllifləri, istifadə hüquqları olan digər şəxsləri) nəzərdə tutur. Bu baxımdan, əqli mülkiyyətin bu və ya digər komponentlərinə olan hüquqlar hüquqi obyekt kimi çıxış edir. Deməli, əqli mülkiyyət komponentləri yox, onlara olan hüquqlar qorunur və müdafiə olunur. Qeyd etdiyimiz kimi, əqli mülkiyyət yaradıcılıq məhsulu kimi toxunula bilən, hiss olunan formada deyil. Əqli mülkiyyətə olan hüquqlar o zaman qoruna və müdafiə oluna bilər ki, onun komponentləri hər hansı bir toxunula bilən, hiss olunan, yəni obyektiv formada ifadə olunsun.

Əqli mülkiyyət qavranmasına imkan verən hər hansı bir formada təsvir olunmalıdır. O zaman əqli mülkiyyətin komponentləri öz fiziki parametrləri mövqeyindən təyin, yaxud identifikasiya edilə bilər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, adətən, əqli mülkiyyət iki böyük sinif kimi təsnif olunur, o cümlədən elmi, ədəbi, bədii mülkiyyət (əsərlər) və sənaye mülkiyyəti (ixtirlər, əmtəə nişanları və s.). Bu cür təsnifat müəyyən mənada kifayət qədər səlis parçalanma kimi qəbul oluna bilməz. Səbəbi ondadır ki, əqli mülkiyyətin elə komponentləri də var ki, onlara olan hüquqlar ifaçılara, fonogram istehsalçılarına və yayım təşkilatlarına məxsusdur və bu hüquqlar əsərlərə olan hüquqlarla (müəlliflik hüququ) əlaqələndir. Elə bu qaydada əqli mülkiyyətə aid olan əqli fəaliyyətin elə nəticələri mövcuddur ki, onlar da bu cür təsnifata düşür. Məsələn, qeyd etdiyimiz integral sxemlərin topologiyası və ya məlumat topluları, folklor nümunələri və ənənəvi biliklər. Bu səbəbdən əqli mülkiyyət anlayışı həcminə görə elmi-ədəbi-bədii və sənaye mülkiyyət birləşməsi anlayışından daha genişdir. Odur ki, son illər bu təsnifata sığışmayan obyektlər xüsusi qeyri-ənənəvi ƏM qrupunda toplanılır.

Əqli mülkiyyəti qorumaq, müdafiə etmək və ümumiyyətlə əqli mülkiyyət hüquqlarını idarə etmək məqsədi ilə hüquqi alətlər, vasitələr yaradılmışdır.

Müəlliflik hüququ, əlaqəli hüquqlar, patentlər, əmtəə nişanları, coğrafi mənşə göstəriciləri və s. bu cür hüquqi alətlər, vasitələrdir. Həmçinin bir çox ölkələrdə ədalətsiz rəqabətdən mühafizə adlandırılan, o cümlədən kommersiya sirlərinin qorunması həyata keçirilir.

4. Sadalanan hüquqi alətlər (vasitələr) özləri nədir?

Müəlliflik hüququ hər hansı bir obyektiv formada təqdim olunan, orijinal əsərin yaradılması ilə bağlı hüquq və yaradılmış əsərdən istifadəyə müstəsna hüquq deməkdir. Beləliklə, müəlliflik hüququnun qorunması müəllifin, yaxud hüquq sahibinin icazəsi olmaqla əsərdən qanuni istifadəyə zəmanət verir. Yaradılan və istifadə olunan əsərlərin yaradıcılıq və kommersiya dəyəri olduğuna görə cəmiyyət, dövlət bu cür əqli mülkiyyət kateqoriyasını həvəsləndirir.

Müəlliflik hüququnun özünəməxsus xüsusiyyəti onlara olan hüquqların təmin edildiyi obyektlərin çox geniş dairədə olmasındadır. Bu doğrudan da belədir, əgər nəzərə alsaq ki, əsərin istifadə edildiyi formalar, sözlər, rəmlər, çertyojlar, musiqi, kino əsərləri, üç fazlı və s. predmetlər, yaxud belə formaların kombinasiyaları ola bilər. Buna görə də müəlliflik hüququnu izah edərkən biz məzmunundan, həcmindən, məqsədindən (maarif, təhsil, elm, məlumat, reklam və s.) asılı olmayaraq, hər hansı ədəbi əsəri (elmi monoqrafiyani, məqaləni, yaxud məlumatlar bazasını, roman, novella, yaxud şerləri, dram əsərlərini və hər hansı digər əsərləri nəzərdə tutmalıyıq.

Üstəlik, belə əsərlər üçün onların hansı formada olmasının (əlyazması, makina yazısı, çap, nəşr, qəzet, jurnal) heç bir rolu yoxdur. Əgər deyilənlərə hər hansı musiqi, xoreoqrafiya, audiovizual və s. əsərlərin, nəhayət, törəmə əsərlərin (tərcümə, uyğunlaşdırma, toplu və s.) və tətbiqi sənət əsərlərin yaradılması imkanlarını da (hələ süni intellekt əsərləri haqqında danışmırıq) nəzərə alsaq, müəlliflik hüququnun miqyasını anlamaq olar. Bununla birlikdə, müəlliflik hüququnun mahiyyəti ondadır ki, onun obyektləri açıqlanıb-açıqlanmamasından asılı olmayaraq, heç bir rəsmiyyətçilik olmadan yaradıldığı andan qorunur. Ona görə də müəlliflik hüququ obyektlərinin miqyası ilə bərabər, onların qorunma mürəkkəbliyi, onlara olan hüquqların idarə edilməsi bu obyektləri əqli mülkiyyətin digər obyektləri arasında xüsusi ayırır.

Əlaqəli hüquqlar müəlliflik hüququ ilə oxşardır və əsəri kütləyə çatdıran, yaradıcı vasitəçilərə, konkret olaraq, ifaçılara, səsyazma studiyalarına və yayım təşkilatlarına şamil edilir. Əlaqəli hüquqların mahiyyəti əsərləri kütləyə çatdıran yaradıcı vasitəçilərin əməyinə cəmiyyət tərəfindən olan ehtiramdadır. Lakin bu hüquqlar verildikən müəlliflik hüququna əməl edilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Yəni bu hüquqların sahibi olan fiziki və hüquqi şəxslər öz hüquqlarını müəlliflik hüququnun yerinə yetirilməsi şərti ilə həyata keçirirlər. Onu da qeyd edək ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektləri könüllü olaraq qeydiyyatdan alınır. Bu qeydiyyatın əhəmiyyəti mübahisələr zamanı hüquqların qorunması və müdafiəsi arasında körpünün yaradılmasındadır. Çünki qeydiyyatdan keçirilmiş obyekt müəlliflik hüququ prezumpsiyası kimi çıxış edə bilər.

Patentlər patent sahibinə verilmiş onun patentləşmiş əqli nəticəsinin hazırlanmasına, istifadəsinə və satılmasına qarşı çıxmaq üçün müstəsna hüquqlardır.

Patentlər ixtiralarla, faydalı modellərə, sənaye nümunələrinə və seleksiya nailiyyətlərinə verilir. Mahiyyətcə patent ixtiraçı və cəmiyyət, dövlət arasındakı kontrakt deməkdir və bu kontrakta əsasən cəmiyyətə verdiyi məlumata görə patent sahibi hüquqlar alır, bunun əvəzinə öz əməyinin müqabilində haqla mükafatlandırılır və gələcək tədqiqatlara həvəsləndirilir. İxtira patenti konkret problemin praktik həllinə imkan verən yeni texniki həll üçün verilir. Faydalı modellər və sənaye nümunələri də patent hüququ ilə qorunur.

Faydalı modellər onların patentləşdirilmiş sahiblərinin yalnız icazəsi olduğu halda hazırlanmasına, istifadəsinə, satılmasına hüquqlar təminatı verirlər. Hüquqların qorunması aləti (vasitəsi) kimi faydalı modellərə patentlər istehsal vasitələrinin və istehlak əşyalarının, yaxud onların tərkib hissələrinin konstruktiv həllinə görə verilir.

Sənaye nümunələri onları qeydiyyatdan keçirmiş sahiblərinin icazəsi olmadan heç bir tərəfə həmin nümunədən ibarət, yaxud tərkib hissəsi olan məmulatın hazırlanmasına, satışına yaxud idxalına imkan verməyən hüquqları təmin edir. Qorunma alətləri (vasitələri) kimi qeydiyyatdan keçirilmiş sənaye nümunələri faydalı məmulatın ornamental aspektinə görə, yəni yeni zahiri görkəmi müəyyən edən bədii-konstruktiv həllə görə verilir.

Gördüyümüz kimi, patent, qorunma, mühafizə sənədi kimi özündə əqli mülkiyyətin üç növünü birləşdirir və bu cür birləşmə həmin obyektlərin oxşarlığından və əqli mülkiyyətin digər obyektlərinin fərqindən irəli gəlir. Bu üç növ obyektin özləri isə onlara qoyulan patent qabiliyyəti şərtləri ilə bir-birindən seçilirlər.

Əmtəə nişanları və xidmət (servis) nişanları (firma nişanları) onları qeydiyyatdan keçirmiş sahiblərinə digər şəxslər tərəfindən istehlakçılara yanlış fikir yarada bilən oxşar nişanın istifadəsinə qarşı çıxmaq hüquqlarıdır.

Firma nişanları əmtəə və xidmətlərin (servisin) mənbəsini göstərir və bir əmtəəni (xidməti) digərindən fərqləndirməyə imkan verən istənilən formada (söz, simvol, rəms, loqotip, səs signalı) təsvir və s. ola bilər. Bu cür fərqləndirmənin məqsədi əmtəənin, yaxud xidmətin keyfiyyətini rəmləndirməkdir.

Haqsız rəqabətdən mühafizənin yuxarıda sadalanan müəlliflik hüquqları, patentlər və digər bu kimi qorunma hüquqi alətlərin (vasitələrin) bağlı olduğu müstəsna hüquqlara aidiyyəti yoxdur. Lakin bu, sənaye və ticarət işlərində ədalətli praktikaya zidd olan üsul və vasitələrə qarşı yönəldilmişdir. Məsələn ədalətsiz rəqabətdən mühafizə kommersiya sirlərinin qeyri-qanuni əldə edilməsi, açılması yaxud istifadəsinə qarşı çıxış edə bilər. Kommersiya sirri o cümlədən çertyojlar, proqramlar, şəkillər, texnologiyalar və s. öz sahibinə rəqabətdə müəyyən üstünlüklər yaradır. Bu səbəbdən kommersiya sirri sahibinin onu açdığı ana qədər qorunur. Aydın ki, digər tərəfin istəyi ilə sahibin icazəsi olmadan sirrin açıqlaması qeyri-qanuni sayılır.

Əqli mülkiyyətin və onlarla bağlı hüquqların yuxarıda göstərilən siyahısı o zaman tam ola bilərdi ki, burada əqli mülkiyyətin qeyri-ənənəvi obyektləri də işıqlandırılırdı. Lakin bunu etməzdən öncə verilmiş məlumatlardan vacib nəticəni qeyd etməliyik. Bu da ondan ibarətdir ki, müəlliflik hüququ, əlaqəli hüquqlar, patent hüququ və əmtəə nişanlarının qorunması vasitələri müasir dünyada əqli mülkiyyətin ənənəvi qorunma institutlarına çevrilmişdir.

Adları çəkilən hüquqi vasitələrin hər biri mahiyyətcə oxşar geniş obyektlər spektrini özündə birləşdirir. Buna görə də bu obyektlər ənənəvi qorunma alətləri ilə qorunur.

İndi isə kəşflərə, inteqral sxemlərin topologiyası, seleksiya nailiyyətləri və məlumat toplularına hüquqlar kimi qeyri-standart, ənənəvi olmayan əqli mülkiyyət obyektləri haqqında qısaca məlumat verək. Həmin obyektlər də insanların yaradıcı əməyi ilə yaradılır, cəmiyyət üçün dəyərlidirlər. Onlar da ictimai tanımağa və hüquqi qorunmaya ehtiyac duyurlar. Lakin əqli mülkiyyətin qeyri-ənənəvi obyektləri dünya cəmiyyəti tərəfindən müxtəlif səviyyədə qəbul edilir, belə ki, dünyanın əksər ölkələrində kəşflərin qorunması xüsusi seçilmir və bununla yanaşı, ölkələrin mütləq əksəriyyəti xüsusi hüquqi qorunma – “sui-generis” vasitəsilə inteqral sxem topologiyasının, seleksiya nailiyyətlərinin və məlumat toplularının qorunmasını təmin edirlər. Belə qorunma adının qəbul edilməsindən məqsəd onların müəllif-hüquq, patent, firma nişanlarının qorunmasından

ayırmaqdır. Bu da ondan irəli gəlir ki, ənənəvi obyektlərinin qorunmasını təmin edə bilmirlər. Məsələn, kəşfləri götürək. Elmi kəşfin təbiəti belədir ki, hüquqi qorunma baxımından müəllifinə hər hansı monopol (təkl) hüquqların verilməsini istisna edir. Təbii ki, belə halda müəlliflik, yaxud patent hüququna xas olan əqli nəticədən istifadəyə müstəsna hüquqlar öz məntiqini itirir. Bununla birlikdə, müəllifin müəlliflik hüququ və digər qeyri-əmlak, şəxsi hüquqları belə vəziyyətdə müəlliflik yaxud, patent hüququ tərəfindən yaradılan hüquqlara məntiqcə oxşar olur. Əgər integral sxemlərin topologiyasını, yaxud seleksiya nailiyyətlərini götürsək, onda qorunma üçün bunların mahiyyəti əsas olduğuna görə, əsərin formasının başlıca olduğu müəlliflik hüququ qorunması çərçivəsində təmin edilə bilməz. O ki, qaldı patent hüququna, ona xas olan patent monopoliyası (təkləliyi), yaxud ümumi şəxslərin nəzərinə həllin mahiyyətini çatdırma, qorunma tələbi əqli mülkiyyətin qeyri-ənənəvi obyektlərinə tətbiqini ləngidir. Bununla belə, bir sıra ölkələr seleksiya nailiyyətlərinin qorunmasını patent sistemi çərçivəsində həyata keçirir.

Daha maraqlı vəziyyət məlumat toplularına münasibətdə yaranır. Məsələn, məlumat toplularının böyük qismi yaradıcılıq nəticəsi kimi müəllifi hüquqi vasitəsilə qorunur. Lakin İKT-nin inkişafı nəticəsində yaradıcılıq nəticəsi olmayan, ancaq hazırlanmaları üçün böyük əmək resursları və maliyyə məsrəfləri tələb edən məlumat topluları meydana olub. Bunları qorumaq üçün ənənəvi əqli mülkiyyət alətləri (vasitələri) kifayət olmadığı üçün qorunma xüsusi, “sui-generis” rejimində keçirilə bilər.

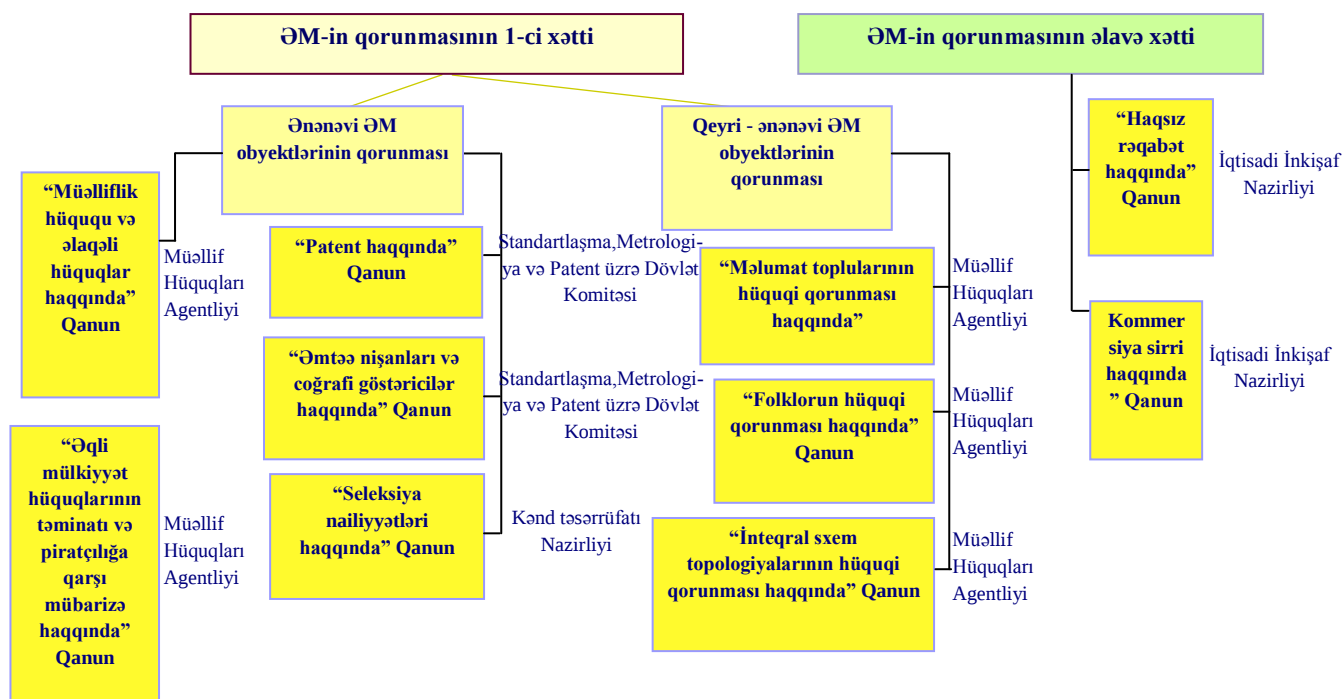
Sonda da ənənəvi mədəni nümunələr (folklor nümunələri) – ƏMH və ənənəvi biliklərin (ƏB) hüquqi qorunması haqqında bir neçə söz açaq.

ƏMH və ƏB digər əqli mülkiyyət obyektlərindən fərqli olaraq konkret fiziki və ya hüquqi şəxslərə məxsus olmayan obyektlərdir. Bu obyektlərin sahibi xalq (etnos), millət, icmadır. “Ünənsiz” olduğuna görə bu növ obyektlər ənənəvi müəllifin hüququ və yaxud patent hüququ sistemi vasitəsilə qoruna bilməz. Üstəlik həmin obyektlərin fərqli xüsusiyyəti odur ki, onların qorunma müddəti də sonsuzdur. ƏMH və ƏB mədəni ənənələri təşkil edərək qeyri-maddi irsin ən mühüm tərkib hissəsidirlər. Belə ki, ƏMH söz, musiqi, hərəkət, folklor nümunələrindən və xalq sənətkarlığı və tətbiqi sənət obyektlərindən ibarət olaraq nəsil-dən-nəslə ötürülən xalq yaradıcılığını, dəyərlərini, irsini təsbit edirlər. Burada bədii əks etdirmə forması ilə yanaşı ideya, mövzu və s. elementlər vacib rol oynayır.

ƏB isə ənənəyə əsaslanan, xalqın (etnosun), millətin, icmanın, sənaye, elm, ədəbiyyat və incəsənət sahəsindəki yenilikləri və yaradıcılıq nəticələrini özündə cəmləşdirərək nəsil-dən-nəslə ötürülən biliklərdir (təbabət, kənd təsərrüfatı, milli mətbəx və s. bilikləri). Burada mövzu, yəni biliklərin mahiyyəti ilə yanaşı digər elementlərdən qorunmağı tələb edir. Həmin hüquqi qorunmanı təmin etmək üçün ƏMH və ƏB əqli mülkiyyətə çevrilir və ƏM kimi “pozitiv” və “müdafiəli” rejimdə qorunurlar. “Pozitiv” rejim ƏMH həyata keçirilməsini təmin edirsə, “müdafiəli” qorunma isə üçüncü şəxslər tərəfindən ƏMH alınmayacağına təminat verən strategiyalar toplusudur. Beləliklə, ƏMH və ƏB daxilə, onun sahibi olan kütlə çərçivəsində sərbəst istifadə edilirsə (müvafiq şərtlər daxil olmaqla) kənarda isə ƏM rejimində qorunur və bunu dövlətin müvafiq səlahiyyətli orqanı həyata keçirir.

Bu hissənin sonunda Azərbaycan Respublikasının ƏM aid 10 Qanununun təsnifatını və sərəncamçılığını aşağıdakı sxemdə göstərək:

Əqli mülkiyyətin milli qanunvericilik bazası, təsnifatı və sərəncamçılığı

ƏMH qoruyan 2 müdafiə xətləri:

I xətt – 8 qanun və müvafiq Məcəllələrin müddəaları.

II xətt – haqsız rəqabət və kommersiya sirri haqqında qanunlar və bir sıra digər qanunlar.

Beləliklə, biz bu nəticəyə gəlirik ki, əqli mülkiyyətin qeyri-ənənəvi obyektlərinin sahiblərinin hüquqlarının xüsusi şəkildə qorunması zəruridir və bu, müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərində öz əksini tapmışdır.

Əqli mülkiyyətin ənənəvi və qeyri-ənənəvi obyektləri, onlara verilən hüquqlar və bu hüquqların qorunması ilə tanışlıqdan sonra bizim saatla bağlı olan misalımıza qayıdıb, onun nümunəsində müxtəlif əqli mülkiyyət növlərini müqayisə edək. Bir məhsul kimi saatın mexanizmi və funksional detalları ixtiraya və ya faydalı modelə verilən patent hüququ ilə qoruna bilər, istehsalçının yaradıcı, yaxud naqqaşlıq nişanı firma nişanları vasitəsi kimi qeydiyyatdan keçirilə bilər, siferblatda olan rəsm, yaxud nəfis tərtibat isə müəlliflik hüququ ilə qoruna bilər. Nəhayət, istehsalçı onun əlverişli saydığı məlumat komponentlərinin təchizatçıların, yaxud alıcılarının siyahısını tərtib edib, xidməti istifadə üçün qoruya bilər. Bu məlumatlar kommersiya sirrini təşkil edir. Göründüyü kimi, məlumatın, yaxud əmtəənin bir növündə əqli mülkiyyətin müxtəlif obyektləri birləşə bilər.

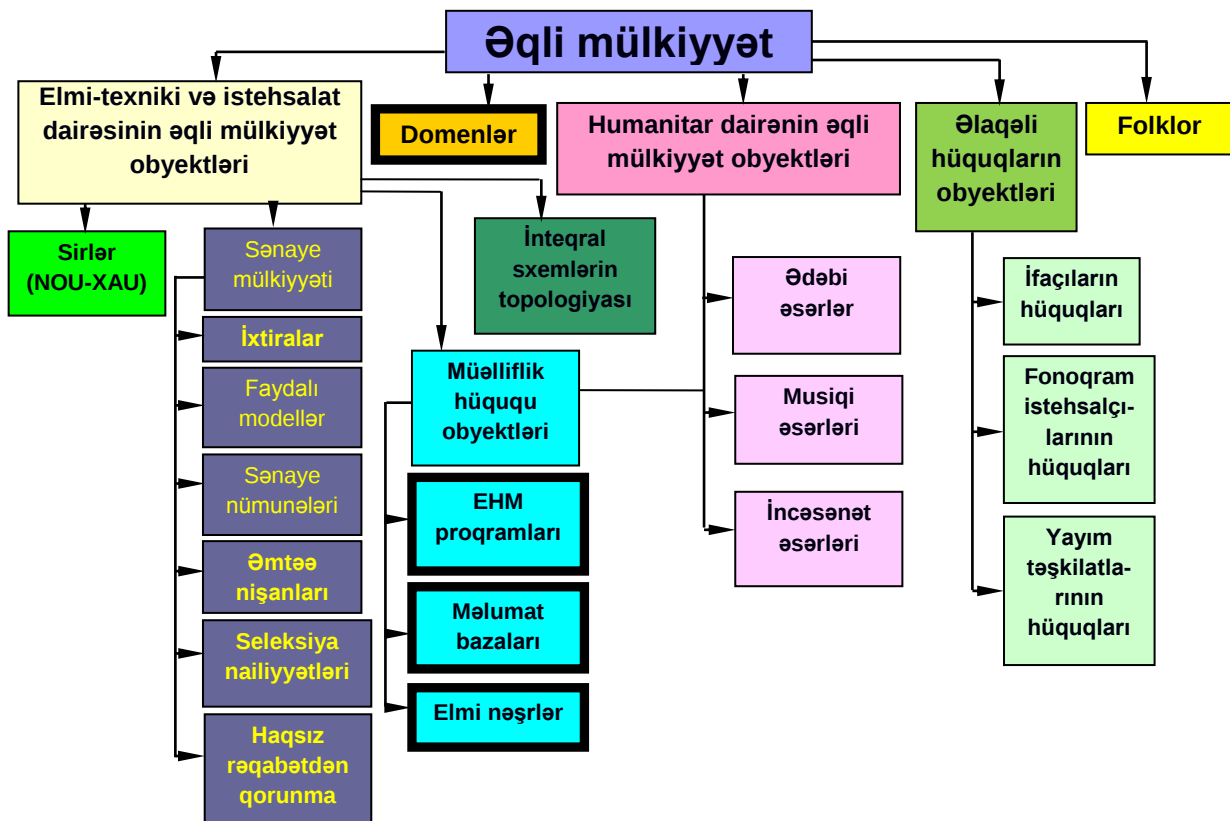
5. ƏM-ə metodoloji baxış və ƏM-in mülki-hüquq məkanda yeri necədir?

ƏM-ə metodoloji baxış mütəxəssislər arasında müəyyən diskussiyaların səbəbidir. Bunların mərkəzində duran ƏM "qeyri-maddi, yoxsa maddi nemətdir?" sualına cavabın axtarışındır. Problemin yaranma mənbəyi ondan irəli gəlir ki, bir tərəfdən ƏM obyektiv əks olunmuş ƏFN ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən hüquqdur, digər tərəfdən isə ƏM (əsərlər, ixtisaslar və s.) qeyri-

maddi nemətlərdir. Deməli, ziddiyyət də qorunması təqdim olunan predmetin obyektiv əks olunması zərurətindən və ƏM-in qeyri-maddi nemət kimi qəbul olunmasından irəli gəlir.

Şübhəsiz, ƏM obyektlərinin qeyri-maddi konsepsiyaları maddi konsepsiyalarla müqayisədə üstünlüyə malikdir. ƏM-in qeyri-maddi nemətlər kimi təsvir edən yanaşmanın əsasını quran ƏM obyektlərinin qeyri-maddiliyidir. ƏM isə ideal “ruh başlanğıcı” kimi təsvir edilərək, yeni ideyalar, obrazlar, anlayışlar, texniki və ya bədii-konstruktiv məsələlərin həlləri ilə bağlı hüquqlar “bilik və informasiya” olan mülkiyyət kimi qəbul olunur. Maddi daşıyıcısından fərqli olaraq bunlar duyulmazdır. Məsələn, yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan “əsər” obyektiv əks etdirilən maddi predmeti yox, yaradıcı fikri nəzərdə tutur, ona aiddir. Çünki “əsər” ƏFN kimi insan zəkasının məhsuludur, maddi dünya predmeti deyil, ideal obrazdır. ƏFN obyektiv əks olunanda isə onun maddi daşıyıcısı yalnız əşyadır, onu digərlərinə vermək, hətta məhv etmək mümkün olsa da, qeyri-maddi nemət olan ƏFN-si yaradıcısından ayrılı bilməz, onunla bağlıdır və qorunub saxlanılır. Bir sözlə, qeyri-maddi konsepsiyalarda ƏM biliklərə və məlumata olan mülkiyyət kimi təsvir olunaraq, qeyri-maddi olanlara hüquq kimi qəbul olunur. Beləliklə, ƏM həmin qeyri-maddi nemətlərin qorunması və istifadəsini təmin edən bir hüquqi institut kimi çıxış edir. Bu cür nəzəri yanaşma üçün müxtəlif yollar mövcuddur və bunlar müxtəlif nəzəriyyələri təşkil edir. Məsələn üçün ƏM obyektləri “qeyri-maddi şeylər” elan edilərək, bunlara əşya hüquqlarının klassik hüquqi modeli tətbiq edilir. Yaxud Roma hüququnun fəlsəfəsini əsas götürərək bütün şeyləri cisim və qeyri-cisim (duyulan və duyulmayan) elan etmək mümkün yollardan biridir. Anqlo-amerikan hüquq sistemində uyğun olaraq şeylər sırasında yalnız maddi obyektləri deyil, üstəlik hüquqları və tələbləri də bu sıraya daxil etmək digər bir yoldur. Bundan savayı, müstəsna hüquqlar nəzəriyyəsi ƏFN verilən mütləq mülkiyyət hüququnun analoqudur. Nəhayət, çoxlu propriyetar nəzəriyyələrində ƏFN mülkiyyət mövqeyindən baxılaraq, onlara olan hüquqlar maddi obyektə yaranan şəxsin mülkiyyət hüququ ilə eyniləşdirilir. O ki qaldı ƏM obyektlərinin maddi nəzəriyyələrinə, onlar ideyaları maddi olduğunu hesab etməklə, bu səbəbdən çoxlu tərəfdarlarla səciyyələnmirlər.

Azərbaycan Respublikasının ƏM doktrinası ƏM-i müstəqil, mülkiyyət hüququnu tamamlayan mülkiyyət kimi təsvir edir. Mülki-hüquq məkanında ƏFN-i əmlak dəyəri olan qeyri-maddi nemətlər sırasına daxil edilir və aşağıdakı sxem bunu göstərir.

ƏM-in üç növü:

- 1) Müəlliflik hüququ.
- 2) Patent hüququ.

Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlar: yaradıcılıq meyarı:

- a) Bütün növ əsərlər.
- b) İfalar.
- v) İxtiralar, faydalı modellər və sənaye nümunələri.
- c) İnteqral sxem topologiyaları.

6. Əqli mülkiyyət termininin mənşəyi və onun müasir izahı haqqında.

Dünya alimlərinin bu terminin səlahiyyətləri haqqında qızgın müzakirələrinə baxmayaraq, əqli mülkiyyət anlayışı həyatda öz yerini tapmış və vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır. Bu məsələ ilə bağlı diskussiyaların kökləri 19-cu əsrin axırından başlayır, o zamanlardan ki, əqli mülkiyyət anlayışı və onun tərkib hissələri olan “ədəbi” və “sənaye” mülkiyyət məfhumları bir sıra ölkələrin qanunvericilik sənədlərində və beynəlxalq konvensiyalarda öz əksini tapmağa başlamışdı. Öz yaranması ilə “əqli mülkiyyət” termini 18-ci əsrin Fransa qanunvericiliyinə minnətdar olmalıdır. Bu da həqiqətdir ki, müəlliflik və patent hüquqlarına dair proprietarylik Fransada meydana gəlmişdir, məsələn, Fransanın o zamankı qanunvericiliyi təbii hüquqlara əsaslanırdı. Müəlliflik və patent hüququ üzrə Fransa qanunvericiliyi əsərin, yaxud ixtiranın yaradıcısına özündən ayrılmaz, təbiətdən verilmiş və dövlət institutlarının onu tanımasından asılı olmayan hüquqları bəxş etmişdir. Bu cür mövqeyin parlaq timsalları kimi Didro, Volter, Qelvesiy, Russo və digər fransız filosof-maarifçilərinin işləri çıxış edir. Bu əsərlərdə şəxsin əməyi ilə yaradılmış maddi əşyaya və yaradıcı fəaliyyətdən irəli gələn yaradıcı nəticəyə olan hüquqlar qohum hüquqlar kimi əlaqələndirilmişdir.

Buradadan da öz əməyinin nəticələrinə müstəsna sərəncam imkanlarını cəlb edən müəllifin mülkiyyət hüququ əmələ gəlmiş, bu ideyalar 18-ci əsrin sonunda inqilabçı Fransanın qanunlarında öz əksini tapmış və artıq “ədəbi” və “sənaye” mülkiyyəti anlayışları özünü təsbit etmişdi. Əqli mülkiyyət termininin mövqeyinin möhkəmlənməsində ABŞ-ın əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Demək kifayətdir ki, Fransa qanunlarından xeyli əvvəl ABŞ-da müəlliflik hüququ “mülkiyyətin ən müqəddəs növü kimi” səciyyələndirilmişdir. Məsələn, Missuri ştatının 1789-cu il tarixli Qanununda deyilir ki, “insan aqlının əməyinin nəticəsi olan mülkiyyətdən artıq insana məxsus digər mülkiyyət ola bilməz”.

19-cu əsrdə Avropa ölkələrinin əksəriyyətinin qanunvericilində müəlliflik və patent hüququna mülkiyyət hüququ mövqeyindən yanaşma geniş yayılmışdı. 1883-cü ildə imzalanmış və bu günə qədər sənaye hüquqlarının qorunması üzrə ən vacib beynəlxalq sənəd kimi qüvvədə qalan Paris Konvensiyasında sənaye mülkiyyəti termini özünün tam təsbitini tapmışdı. Elə bu səpkidə də “ədəbi mülkiyyət” anlayışı öz təsbitini “Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında” 1886-cı ildə imzalanmış ən nüfuzlu və qocaman müəllif-hüquq Bern Konvensiyasında tapmışdı. “Əqli mülkiyyət” termini öz qəti yerini 1967-ci ildə Stokholmda imzalanmış ÜƏMT-ni təsis edən Konvensiyanın mətnində təsdiq edilmişdir.

Bu Konvensiya əsasən, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması obyektləri kimi istehsalat, elmi və bədii sahələrdə yaradıcılıq fəaliyyətinin konkret nəticələri çıxış edir. Bu gün əqli mülkiyyət termini əksər ölkələrin qanunvericiliklərində, elmi ədəbiyyatda və təcrübədə geniş şəkildə istifadə olunur.

Aydındır ki, hüquqların məcmu ifadəsi kimi bu anlayışdan yaradıcı və digər intellektual nailiyyətlərin yaradıcılarına verilən hüquqlar məcmusunun ifadə edilməsi üçün istifadə edərkən heç kim belə düşünmür ki, əmlaka tətbiq olunan hüquqi rejimi həmin yaradıcılara şamil etmək olar. Ona görə də nəzərə almaq lazımdır ki, əqli mülkiyyət kimi heç də “əmlak” anlayışı altında düşünülmən mülkiyyət deyildir. Bu anlayışların fərqi ilk növbədə mülkiyyətin sahiblərinə verilən hüquqlardadır. Əqli mülkiyyətin müasir şərhə onun fəlsəfi, iqtisadi və hüquqi izahını nəzərdə tutur.

Əqli mülkiyyət fəlsəfəsi bəşəriyyətin yaradıcı və maddi cəhətdən daha yaxşı yaşamaq istəyindədir, insan cəmiyyətinin bu arzulara nail olmaq imkanları və bacarığındadır və nəhayət, onun bu həyatı yaşamaq hüququna layiq olmasındadır.

Əqli mülkiyyətin iqtisadi mənası onun təkrarlanan vəsait olmasındadır. Sözsüz, əqli mülkiyyətin ən başlıca dəyəri onda toplanan bilik və məlumatların ümumi fondunun artırılma mənbəyi olmasındadır. Lakin əqli mülkiyyətin düzgün anlanmasında əsas amil odur ki, əqli mülkiyyət bilavasitə gəlir gətirmir, amma vasitəli yolla, hüquqların keçməsi ilə, bazarlar vasitəsilə böyük maddi gəlirin təminatçısı olur. Elə bu səbəbdən əqli mülkiyyət qorunmalıdır və bütün dünyada qorunur, əqli mülkiyyət yaradıcısının müstəsna hüququ və əqli nəticələrindən müəllifin və ya hüquq sahibinin icazəsi olduğu halda istifadə imkanları riskin minimal və gəlirin maksimal qorunma şərtlərini yaradır. Obrazlı desək, bütün bunlar ilk və bilavasitə qorunma xəttini təşkil edir. İkinci müdafiə xətti isə ədalətsiz rəqabətə qarşı mühafizə hesabına kommersiya sirlərinin qorunması ilə əldə edilir.

Qeyd etmək maraqlıdır ki, əqli mülkiyyətin sahibinə şamil edilən müstəsna hüquqlar heç də sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndiricisi kimi çıxış edən rəqabətə mənfəətli təsir göstərmir. Özü də baxmayaraq ki, verilən hüquqlar müstəsna olduqlarına görə onlardan istifadə dairəsini monopollaşdırır (təkləşdirir). Məsələn, ondadır ki, müstəsna hüquqlar digər şəxsləri fərqlənən həlləri tapmaq yoluna həvəsləndirir və beləliklə, rəqabəti daha da canlandırır. Bir sözlə, əqli mülkiyyət müstəsna hüququ “kiçik” monopoliya (təkl) simasında çıxış etməklə, zəhər kimi sağaltmaq üçün az miqdarda faydalıdır, çox miqdarda isə zərərliyə.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması dövlətin borcudur və dövlətlər bu hüquqları qoruyurlar. Şatobrianın sözləri ilə desək, burada “hüquq borcu doğmur, borc hüququ doğur”, belə ki, intellektual sərvətlərin yaradıcıları qarşısında dövlətin borcu əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasını yaradır. Bununla yanaşı, müasir dünyada əqli mülkiyyət hüquqlarının gerçək dövlət qorunmasını əsaslandıran müxtəlif konsepsiyalar mövcuddur. Qeyd etdiyimiz kimi, təbii hüquq

konsepsiyası müəllifin intellektual nailiyyətinin ayrılmaz olmasının, “təbii” mənşəyinin nəticəsi kimi dövlət qorunmasını əsaslandırır.

Mükafatlanma nəzəriyyəsi hüquqların qorunmasını izah edərkən, ondan çıxış edir ki, yaradıcı, cəmiyyət üçün faydalı nəticənin zəhmətkeşi kimi mükafatlandırılmalıdır. Buna yaxın olan stimullar konsepsiyası da müəllifin faydalı fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, həvəsləndirilməsini nəzərdə tutur. O ki qaldı yeni məlumatın açıqlanmasına, biliklər mübadiləsinə, onun əsas tezi müəllifi öz nəticəsinin açıqlanmasına həvəsləndirmək, bu sirrin əvəzinə isə hüquqların qorunmasını və mükafatlandırılmanı təklif etməkdən ibarətdir. Yuxarıda söhbət açılan konsepsiyaların vacibliyini qeyd etməklə, unutmamalıyıq ki, bu gün hüquqların qorunması dövlətin və cəmiyyətin praktiki işinə çevrilmişdir.

Hazırda elmi dəlillər əsasında əqli mülkiyyətin qorunma səviyyəsi ilə iqtisadi artımın əlaqəsi isbat olunmuşdur. Bu təsadüfi deyil, bəllidir ki, əqli mülkiyyətin qorunması sərmayələrin qoyuluşunu, ticarəti həvəsləndirir, bu qorunmanın səviyyəsi, bir növ xarici firma və şirkətlər tərəfindən investisiya qoyulmasının hazırlıq şərtini, potensial istəyini təmsil edir. Təbii ki, inkişaf məqsədilə yeni ölkə və bazarlar axtararkən kompaniyalar öz seçimində üstünlüyü əqli mülkiyyətin yüksək səviyyədə qorunduğu ölkələrə verirlər. Bu da heç kəs üçün sirr deyildir ki, lazımi səviyyədə əqli mülkiyyət qorunması olmayan ölkələrdə hüquqi qeyri-müəyyənlik yaranır. Nəticədə investisiyalar idxalının riski və qiyməti artır, buna görə də beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin çoxu öz müəyyən texnologiyalarının və əqli mülkiyyətin bir sıra növlərinin satışına icazə vermirlər. Elə bu səbəbdən əqli mülkiyyətin qorunması müstəsna hüquqlar alan şirkətlər üçün əlverişlidir və həmin şirkətlər çox zaman alınan hüquqlardan ibarət olan geniş “portfellər” əldə edirlər (müəlliflik hüququndan, patentlərdən ibarət olan “portfellər”).

Əqli mülkiyyət haqqında məlumatımızı yekunlaşdırarkən mütləq qeyd etmək yerinə düşər ki, əqli mülkiyyətə münasibətdə ümumi dünyəvi tendensiya məqsədyönlü və ardıcıl olaraq əqli mülkiyyət hüquqlarının, sahiblərinin imkanlarının möhkəmləndirilməsinə yönəldilmişdir.

MİLLİ ƏQLİ MÜLKİYYƏT SİSTEMİ VƏ BU SAHƏDƏ DÖVLƏT SİYASƏTİ: VƏZİYYƏT, PERSPEKTİVLƏR, PROBLEMLƏR

1. İntellektual mülkiyyət hüququ: məqsədlər və vasitələr

1.1. Müasir əqli mülkiyyət qanunvericiliyinə əsasən, əqli mülkiyyət (ƏM) və ya intellektual mülkiyyət (İM) - əqli yaradıcılıq nəticələrinin qorunması məqsədi ilə onların müəlliflərinə və hüquq sahiblərinə verilən müstəsna hüquqlardır.

Obyektiv mənada ƏM əqli fəaliyyətin nəticələrinin yaradılması və istifadəsi üzrə münasibətləri tənzimləyən hüquqi normaların məcmusudur və bununla intellektual mülkiyyətin qorunması aləti kimi çıxış edir, subyektiv mənada isə öz-özlüyündə intellektual fəaliyyətin nəticələrinin yaradıcılarına məxsus olan şəxsi qeyri əmlak və əmlak hüquqlarıdır və bununla qanunla verilmiş və qorunan hüquqlar kimi çıxış edir.

ƏM professional təcrübədə müəllif hüququna, əlaqəli hüquqlara, integral sxem topologiyalarına, məlumat toplularına olan hüquqlara, ənənəvi mədəniyyət nümunələri-folklorla olan hüquqlara və digər oxşar hüquqlara (bundan sonra əqli mülkiyyət hüquqları), həmçinin özündə ilk növbədə patentləri, əmtəə nişanlarını və coğrafi göstəriciləri birləşdirən sənaye mülkiyyətinə olan hüquqlara bölünür. Azərbaycan Konstitusiyasının 30-cu maddəsinə uyğun olaraq, «Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur».

Müasir dövlətin əqli fəaliyyət nəticələrinə verdiyi qorunmanın məqsədlərini aydın təsəvvür etmək üçün ƏM hüquqi fenomeninin dəqiq, doktrinal anlamı həddindən artıq vacibdir. Hüquqların müəyyən edilməsi vəzifəsini dövlət həll edir, onun qanunvericilik funksiyası hüquqların tanınması və müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsi üçün etibarlı hüquqi örtüyün yaradılmasına xidmət edən normativ hüquqi baza yaradılmasına imkan verir. Burada hüquq dövlət tərəfindən verilən təminatların məcmusu və digərlərini məcbur etmək imkanı kimi çıxış edir.

Müasir intellektual mülkiyyət və ilk növbədə müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar özünün ənənəvi mədəni humanitar əhəmiyyəti ilə yanaşı, getdikcə daha çox əmtəə xassələri alır və nəhəng iqtisadi potensiala malik olur. Təsədüfi deyil ki, müasir iqtisadiyyat biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat adlanır (intellektual və ya rəqəmlı iqtisadiyyat), onda yığılmış qeyri maddi aktivlər isə maddi aktivlərlə müqayisədə heç də az rol oynamır, əqli mülkiyyətə əsaslanan intellektual kapitalın özü isə əsas valyuta qismində çıxış edir. Bu səbəbdən dünya dövlətləri əqli mülkiyyətin bu ikili təbiətini nəzərə alaraq nəinki əqli mülkiyyət hüquqlarını müəyyən edir və bu hüquqlara əməl edilməsinə nəzarət edirlər, eyni zamanda əqli mülkiyyətdən istifadə ilə bağlı bütün iştirakçıların əməl etməsi üçün məcburi olan və müəyyən sosial təminatlar rolunu oynayan bəzi minimum standartları formalaşdırırlar.

Dövlətin müəyyən etdiyi hüquqi normalar ayrı-ayrı kateqoriyadan, yaxud qrupdan olan adamların (burada müəlliflər (hüquq sahibləri), yaxud istifadəçilər nəzərdə tutulur) «istəklərinə» əsaslanmır, burada maraqları əsas götürülən başlıca tərəf cəmiyyətdir. Cəmiyyətin rifahı və onun firavanlığı isə əqli mülkiyyət hüquqlarının mövcudluğunun zəruriliyini əsaslandıran başlıca səbəbdır. Müəlliflərə və hüquq sahiblərinə həmin hüquqların verilməsi ilə onları hüquq sahibi edərək, yəni cəmiyyətin bütün üzvlərinin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyaraq, dövlət bununla bu hüquqi sistemin cəmiyyətə təminat verəcəyi üstünlüklərlə kompensasiya etməyi nəzərdə tutur.

Göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, cəmiyyətin aldığı fayda intellektual mülkiyyət hüquqlarının tanınmasının və qorunmasının başlıca səbəbidir. İntellektual mülkiyyət hüquqlarının inkişaf tarixinin elə müəllif və cəmiyyətin maraqları arasında balans axtarışı olması da məhz bununla izah olunur. Məhz dövlət şəxsiyyətin hüquqları və cəmiyyətin maraqları, yəni «mədəniyyət sahəsi və kommersiya dairəsi arasındakı» dayanıqlı olmayan tarazlığı qoruyub saxlamağa qadirdir.

ÜƏMT-nin 2000-ci ildə yeni minilliklə bağlı yaydığı Ümumdünya Bəyannaməsində qeyd olunur ki, «ƏM bəşəriyyətin inkişafında, elmi-texniki tərəqqinin və mədəni yaradıcılığın

təminatında əsas amillərdən olmuş və qalmaqda davam edir...» Bununla əlaqədar növbəti nəticə belədir ki, müasir dövlətlər tərəfindən cəmiyyətin faydası mövqeyindən intellektual yaradıcılıq nəticələrinə hüquqi qorunma təqdim edilməsi geniş mənada mədəniyyətin, yəni insan zəkası ilə yaradılan nə varsa hamısının məcmusunun inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması zərurəti ilə izah edilir.

Qeyd olunan nəticələrdən çıxış edərək, müasir əqli mülkiyyət hüquqlarının təkan verdiyi əsas məqsədlər formalaşdırılır.

Birincisi, mədəni irsin qorunub saxlanması;

İkincisi, mədəni dəyərlərin cəmiyyətdə maksimum geniş yayılmasına yardım göstərilməsi;

Üçüncüsü, əqli yaradıcılığın yeni nəticələrinin meydana çıxmasına imkan verən şəraitin yaradılması.

Beləliklə, əqli mülkiyyət hüquqlarının məqsədləri mədəni irsin qorunub saxlanması, yayılması və zənginləşdirilməsidir. Bununla əlaqədar müasir əqli mülkiyyət müəlliflərin (hüquq sahiblərinin), istifadəçilərin və əlbəttə ki, kompromisin başlıca tərəfinin – cəmiyyətin və onun informasiyaya əlverişli daxil olma imkanı qanunla təmin olunan bütün vətəndaşlarının maraqlarını özündə birləşdirən müəyyən kompromislərin toplusudur.

1.2. Azərbaycanın əqli mülkiyyət hüququnun və ona əsaslanan milli müəllif-hüquq sisteminin yaradıcısı, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir.

Geniş mənada mədəniyyəti və mədəni irsi, hüquq və hüquq ənənəsini yaratmaq mümkün deyildi, ona yalnız Heydər Əliyev kimi bir dühanın qayğısı və himayədarlığı sayəsində varis çıxmaq, onu qoruyub saxlamaq və zənginləşdirmək mümkün idi.

Məhz «milli mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlamaq» söyləyən və bu prinsipi Azərbaycançılıq məfkurəsinə daxil edən ümummilli liderimizin söyləri nəticəsində milli əqli mülkiyyət hüququnun əsas məqsədləri kimi mədəni irsin qorunub saxlanması, yayılması və zənginləşdirilməsi formalaşdırılaraq, Azərbaycanın əqli mülkiyyət institutunun bünövrəsi qoyuldu.

Bu başlıca məqsədlər prinsipinə əsaslanaraq əqli mülkiyyət sahəsində aparıcı olan «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun 40-cı maddəsində bu sahədəki dövlət siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri müəyyən edildi:

- elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması, xalqın mənəvi dəyərlərinin artırılması sahəsində fəaliyyətin həvəsləndirilməsi;

- mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq müəlliflik hüquqlarını müəyyən edən və qoruyan qanunvericilik bazasının yaradılması;

- müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət idarəçiliyinin təşkili;

- beynəlxalq əlaqələrin inkişaf etdirilməsi yolu ilə müəlliflərin digər dövlətlərin ərazilərində hüquqlarının qorunması.

Məhz Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan əqli mülkiyyət sahəsinin bu məqsədlər prinsipi əsasında «Azərbaycan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Qanunda bu sahədə dövlət siyasətinin müvafiq istiqamətləri əks olundu, o cümlədən:

- folklor nümunələrinin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması;

- folklor nümunələrinin hüquqi qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının yaradılması;

- Azərbaycan xalqına məxsus folklor nümunələrinin xarici dövlətlərin ərazilərində hüquqi qorunması məqsədi ilə beynəlxalq əməkdaşlığa şərait yaradılması.

1.3. Əqli mülkiyyət hüquqlarının başlıca məqsədləri dəqiqləşdirildiyi halda təbii olaraq onlara nail olunması vasitələrinin də müəyyən edilməsi qarşıda durmalıdır. Başqa sözlə, hazırda Azərbaycanda müasir əqli mülkiyyət hüquqları necə izah edilir, onların reallaşdırılması üçün hansı mexanizmlər vardır və bunun nəticəsi kimi bu sahədə dövlət siyasəti necə təmin olunmalıdır? Bununla yanaşı informasiyanın sürət çıxarılmasına, yayılmasına və başqa cür istifadəsinə imkan verən yeni texnologiyaların meydana çıxdığı bir şəraitdə müəyyən edilmiş məqsədlərə daha çox uyğunluğu təmin etmək üçün dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər əsaslandırılmalıdır.

Azərbaycanda əqli mülkiyyət haqqında qanunvericiliyin inkişafı belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, əqli mülkiyyət hüququna müstəqil hüquqi institut kimi baxılır və bu institut əqli mülkiyyəti əqli fəaliyyətin obyektiv əks etdirilmiş nəticəsinə olan hüquqların məcmusu kimi izah edir.

Belə yanaşma yaradıcının öz intellektual nəticəsinə olan hüququnu maddi obyektə yaratmış şəxsin mülkiyyət hüququ ilə eyniləşdirən proprietar konsepsiyadan fərqlənir. Əks halda əqli mülkiyyət haqqında qanunların əqli fəaliyyət nəticələrinin yaradılması və istifadəsi ilə bağlı münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini təmin edən normaları, məsələn, əqli mülkiyyət obyektinin «çoxalma effekti», əqli mülkiyyətin zaman çərçivəsində məhdudlaşdırılması, hüquqların ərazi xarakter daşması və s. izah edilə bilməzdi.

Məlumdur ki, müəlliflik hüququnun və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının obyektləri duyulmayan və cismi olmayan obyektlərdir və buradan da «müstəsna hüquqlar nəzəriyyəsi» kimi təqdim olunan əqli mülkiyyət konsepsiyalarında əqli mülkiyyət yalnız qeyri-maddi nemətlər kimi başa düşülür, bu obyektlərə xüsusi «müstəsna hüquq» isə onlara nail olmuş şəxsin, yaxud hüquq sahibinin adına bağlanır.

Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüququna yanaşma «müstəsna hüquq» mövqeyindən olan yanaşmadan fərqlənir. Bizim yanaşmada əqli mülkiyyət əqli fəaliyyət nəticəsinin əks edildiyi maddi obyektə əlaqəyə malikdir, ona görə ki, əks halda müəlliflərin və onların hüquqi varislərinin bu obyektin təsərrüfat dövriyyəsində iştirakına nəzarətin zəruriliyi, müəyyən hallarda hüquq sahibinin haqq almaq imkanını (şəxsi məqsədlərlə istifadə, kirayə hüququ, izləmə hüququ və s.) nəzərdə tutan qanun normaları izah edilə bilməzdi.

Azərbaycan qanunvericiliyi əqli mülkiyyət hüququnu, qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, obyektiv əks edilmiş yaradıcılıq nəticəsinə olan hüquq kimi başa düşərək bununla qorunan əqli fəaliyyət nəticəsinə özündə saxlayan hər dəfə yaradılan maddi obyektin əqli mülkiyyət hüququnun sahibi ilə faktiki və müəyyən hüquqi əlaqəsini saxlayır. Deməli, Azərbaycan qanunvericiliyinə əsasən əqli mülkiyyət hüququ əslində «mülkiyyət» anlayışına həm də əqli fəaliyyət nəticələrinə olan hüquqları daxil edən və bununla maddi mülkiyyət hüququnu tamamlayan mülkiyyət hüququdur.

Maddi mülkiyyət hüququ və əqli mülkiyyətə hüquq mülki hüququn müxtəlif institutları ilə tənzimlənir, əqli mülkiyyət sahiblərinin hüquqları isə maddi mülkiyyət hüquqlarının müdafiə olunduğu hüquqi vasitələrdən fərqli vasitələrlə müdafiə olunur.

Əqli mülkiyyət maddi mülkiyyət hüququnun müxtəlif növlərindən biri yox, xüsusi növ mülkiyyət, müstəqil hüquqi institutdur, əqli mülkiyyətə aid edilən hüquqlar ƏM hüquqları adlanır və buna görə onları da maddi (əşya) hüquqlar kimi əsaslı şəkildə qorumaq və müdafiə etmək lazımdır.

Azərbaycan qanunvericiliyinin mövqeyi ÜƏMT-nin elan etdiyi əqli mülkiyyət üzrə Ümumdünya Bəyannaməsinə tam uyğundur. Belə ki, birincisi, əqli mülkiyyət hüquqi, sosial və iqtisadi nəticələrdən ibarət olan tam hüquqlu mülkiyyət obyektidir, ikincisi, əqli mülkiyyət-ümumi fikrə əsasən, əqli xarakterə malik və qorunmağa layiq olan hər hansı mülkiyyətdir.

1.4. Əqli mülkiyyət hüquqlarının rolunun və əhəmiyyətinin getdikcə artdığı bir şəraitdə əqli mülkiyyət məqsədlərinə ardıcıl olaraq nail olunmasına və bu sahədə dövlət siyasətinin təmin olunmasına xüsusi tələblər irəli sürülür.

Deyənlər əqli mülkiyyət sahəsinin, ilk növbədə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların dinamik inkişafı ilə əlaqədar xüsusi vaciblik kəsb edir. Bu inkişaf ƏM və İT arasında mövcud olan dərin əlaqə və qarşılıqlı təsirlə müəyyən edilir. Bu səbəbdən təqdim olunan hüquqların məzmununun və həcmnin tənzimlənməsi və texniki tərəqqinin əqli fəaliyyətin nəticələrinin istifadəsinə aid yaratdığı yeni imkanların nəzərə alınması zərurəti əmələ gəlir.

Bu sahənin daim inkişafda olması, perspektivdə gündəliyə əqli mülkiyyət hüquqlarının ənənəvi obyektləri ilə yanaşı, qeyri ənənəvi obyektlərin, xüsusən inteqral sxem topologiyalarının, yaradıcılıq nəticəsi olmayan, lakin böyük əmək və sərmayə tələb edən məlumat toplularının, daha sonra folklor nümunələrinin qorunma obyektinə çevrilməsi amilləri nəzərə alınmaqla ölkəmizdə qanunvericilik və normativ hüquqi baza sahəsində vahid qorunma məkanının yaradılması, oxşar

mexanizmlər vasitəsi ilə bir mərkəzdən idarə olunmaqla dövlət siyasətinin icra səmərəliliyinin qaldırılması və nəticə etibarilə dövlətin bu sahəyə artan təsirinə nail olunması üzrə işlər aparılır.

Müəlliflik hüququ və digər oxşar ƏM hüquqları sahəsində vahid mərkəzləşdirilmiş dövlət siyasətinin vacibliyi qarşıda duran vəzifələrlə də diktə olunur.

Rəqəmli erada istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə ƏM haqqında qanunvericiliyin müntəzəm modernləşdirilməsi tələb olunur. Bu onunla əlaqədardır ki, ƏM obyektlərinin yeni yüksək texnoloji sahələrdə, o cümlədən global şəbəkə şəraitində istifadəsi getdikcə genişlənir. Tərəqqi isə qorunan obyektlərin yeni kateqoriyalarının, o cümlədən multimedia məhsullarının formalaşdırılmasını, xüsusi qorunma növlərinin (məlumat bazaları, folklor) daxil edilməsini, peyk, kabel yayımı, Web-yayımın inkişafı, əqli mülkiyyət obyektlərinin elektron ticarətdə istifadəsinin və hüquq pozuntularının transsərhəd xüsusiyyətləri ilə bağlı qorunmanın daha da gücləndirilməsini tələb edir.

Zamanın tələbi belədir ki, əqli mülkiyyət obyektlərinin istifadəsinin nəinki həmin obyektlərin növlərindən, eləcə də onların istifadə üsullarından asılı olaraq diferensial şəkildə, ayrılıqda müəyyən edilmiş hüquqi rejimlərin tətbiqi getdikcə daha qabarıq irəli sürülür. O cümlədən, hüquqlardan istifadəyə qadağa qoyulmasına əsaslanmaqla yox, hüquq sahiblərinin qonorar almasını təmin edən, əqli dəyərlərin onlara əlverişli və ucuz daxilolmanı təmin edən və müasir İKT nəzərə alınmaqla geniş istifadəsinə mane olmayan yeni istifadə üsullarını inkişaf etdirmək vacibdir.

Sonuncunu təminatları zəiflətmədən hüquqların dairəsini və onlardan səmərəli istifadə imkanlarını genişləndirən yanaşma kimi formalaşdırmaq olar və bununla bu cür yanaşma əqli mülkiyyət bazarının iştirakçılarının əqli dəyərlərə daha geniş daxilolması üzrə maraqlarına uyğun gəlir.

1.5. Deyilənlər Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət siyasətində öz əksini tapmışdır. 2003-cü ildə qəbul edilmiş «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Qanunun icrası Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin Fərmanı ilə Agentliyə tapşırılmışdır. Layihəsi Agentlikdə hazırlanmış «Məlumat toplularının qorunması haqqında» Qanunun icrası da cənab Prezident İ.Əliyevin Fərmanı ilə Agentliyə tapşırılmışdır. Cənab Prezidentin qeyd olunan Fərmanlarına uyğun olaraq hazırlanmış normativ-hüquqi aktların da yaxın vaxtlarda qüvvəyə minməsi gözlənilir.

Bunlar biliklərin və mədəniyyət funksiyalarının köklü dəyişməsi nəticəsində və yaradıcılıq nəticələrinin istifadə miqyasının hədsiz artması və onların iqtisadi dövrüyyənin vacib sahəsinə çevrilməsi şəraitində bu sahəyə Azərbaycan dövlətinin marağının güclənməsini təsdiqləyir. Azərbaycanın sürətlə sivil, hüquqi dövlətlər sırasına daxil olmasını və əqli mülkiyyət hüquqlarının yüksək beynəlxalq standartlar səviyyəsində qorunmasına inteqrasiyasını inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsi də göstərir. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla bağlı məsələlər çoxdan inkişaf etmiş ölkələrin hökumətlərinin diqqət mərkəzində durur. Elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin və başqa oxşar əqli fəaliyyət nəticələrinin geniş həcmdə istifadə olunduğu Almaniya, İsveçrə, ABŞ, Fransa və digər ölkələrdə müəllif-hüquq sahəsi dövlət tənzimlənməsi altındadır və bu dairəni dövlətin fəal nəzarəti ilə geniş səlahiyyətləri olan xüsusi dövlət orqanları aparır.

2. Milli müəllif-hüquq sisteminin qısa xronologiyası və əqli mülkiyyətin müasir evolyusiyası.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü və daimi dəstəyi ilə yaradılmış milli müəllif-hüquq institutunun artıq onillik tarixi vardır. Milli müəllif-hüquq sisteminin keçdiyi yolu şərti olaraq 3 mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ (1993-cü ilin sonu – 1996-cı illər) özündə icra hakimiyyəti orqanı statusunda müəllif-hüquq təşkilatının yaradılması da daxil olmaqla müəllif-hüquq sisteminin yaradılması və təşəkkülü dövrünü əhatə edir. Bu müddətdə eyni zamanda ölkə Konstitusiyası səviyyəsində (30-cu maddə) müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının təsbit olunması, Azərbaycanın MDB çərçivəsində əməkdaşlığa qoşulması, ölkəmizin «Müəllif hüququ haqqında» Ümumdünya Konvensiyasında iştirakının davam etdirilməsi barədə qərarların qəbul edilməsi ilə əlamətdar olmuşdur. Bu dövrün ən böyük nailiyyəti Azərbaycanda onun keçmiş sovet dövrü də daxil olmaqla

ilk «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun qəbul edilməsi olmuşdur. Milli xüsusiyyətlərimizin nəzərə alınması ilə qəbul edilmiş bu Qanun eyni zamanda sivil cəmiyyətlərin bütün standartlarına uyğun gəlir.

İkinci mərhələdə-sistemin möhkəmlənməsi və inkişaf mərhələsində (1997-2000-ci illər) əsasən hüquqların qorunması, idarəçiliyi və müdafiəsi üzrə bütün normativ-hüquqi bazanın yaradılması təmin edilmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması prosesi baş vermiş, onun nümayəndələri ÜƏMT-nin işində iştirak etmiş və rəhbər orqanlarına seçilmişlər. Azərbaycan «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması üzrə» Bern Konvensiyasına və Cenevrə Fonoqram Konvensiyasına qoşuldu. Müəllif hüquqları sahəsində bir sıra beynəlxalq forumların və simpoziumların təşkilatçısı, o cümlədən bir neçə tədbirin ÜƏMT ilə birlikdə təşkilatçısı oldu. Həmin dövrdə Azərbaycan 4 MDB ölkəsindən biri kimi Aİ-nin TACİS-intellektual mülkiyyət Proqramında iştirak etmişdir.

Üçüncü mərhələ (2001-ci ildən indiki dövrə qədər) əqli mülkiyyət milli institutunun ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması mərhələsi olmuşdur. Bu dövrdə müəllif hüququnun fəaliyyətinin təşkilati, institutsional və hüquqi tərəflərinin inkişaf etmiş ölkələrin (Aİ, ABŞ) səviyyəsinə uyğunlaşdırılması prosesi aiddir. Agentliyin yeni funksiyaları ilə əlaqədar onun Əsasnaməsində dəyişiklik və əlavələr aparılmış, müəllif-hüquq qanunvericiliyinə yeni tendensiyalardan irəli gələn dəyişikliklər edilmiş, yeni normativ-hüquqi aktlar hazırlanmış və tətbiq edilmişdir. Bu müddətdə vacib sahə kompleks Proqramlar, o cümlədən İnternet şəbəkəsində əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması, multimedia və digər rəqəm texnologiyalarının obyektlərinə hüquqların həyata keçirilməsi, elektron ticarətə aid ƏM obyektlərinin alqı-satqısı məsələlərinə aid normativ-hüquqi baza yaradılıb. Həmin dövrdə və xüsusən 2004-cü ildə ilk dəfə olaraq müəlliflik hüququna əsaslanan sənayenin təhlili aparılaraq onun milli iqtisadiyyatdakı payı müəyyənləşdirilib, «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat və əqli mülkiyyət hüquqları» üzrə aparılan araşdırmalar əsasında konseptual sənədlər hazırlanıb. İntellektual mülkiyyətin qanunvericilik bazasının göstərilən müddətdə intensiv inkişafı bu sahədə məzmununa görə müəllif hüququna yaxın olan bir sıra qanunvericilik aktlarının, o cümlədən MDB ölkələri sırasında ilk dövlətlər sırasında «İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında» Qanunun və «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Şərqi Avropada və Asiyada ilk Qanunun qəbul edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bununla yanaşı MDB məkanında ilk dəfə olaraq «Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında» Qanun qəbul edilmiş, qeyd olunan dövrün xarakterik xüsusiyyətlərinin bir hissəsi Azərbaycanın xarici ölkələrlə, ilk növbədə Aİ və ABŞ-la əlaqələrinin genişlənməsi və ÜTT-na daxil olmağa hazırlıqla əlaqədar olmuşdur. Bu dövrdə təşkilati-texniki baza möhkəmlənmiş, yeni rəqəmli texnologiyalara və sistemli təhlilə əsaslanan fəaliyyət növlərinə keçid təşkil edilmiş, Azərbaycan ilk beş dövlətdən birinci olaraq ÜƏMT-nin WIPOnet korporativ rəqəmli şəbəkəsinə qoşulmuş, bu təşkilatın Koordinasiya Komitəsinə daxil olmuş, Bern Konvensiyasının rəhbər orqanlarına seçilmişdir və s.

Sadalanan hadisələrin qısa xronologiyası əyani surətdə göstərir ki, bu sahədə və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmasında dövlətin rolu dönmədən artır.

Bununla yanaşı, əqli mülkiyyət hüququnun evolyusiyası, qorunma mexanizmləri, hüquqların həyata keçirilməsi və təminatı, həmçinin bu sahədə dövlət siyasətini həyata keçirən Agentliyin vəzifə və funksiyaların yeniləşməsi də milli sistemin qısa xronologiyasından görünür.

Son illər bu sahənin əhəmiyyətinin xüsusilə artması, ölkəmizin və beynəlxalq qanunvericiliyin fəal inkişafı burada dövlətin rolunu təbii olaraq artırır və onun ənənəvi qanunverici və tənzimləyici ölkədaxili və beynəlxalq funksiyaları ilə yanaşı, koordinasiya və nəzarət funksiyalarına da xüsusi diqqət yetirməsinə səbəb olur. Həmin funksiyalar əsasən müəllif hüququnun 3 vacib istiqamətini, o cümlədən hüquqların qorunması, hüquqların idarəçiliyi və hüquqların müdafiəsinin təminatı sahələrini əhatə etmişdir.

Birinci istiqamət müəllif-hüquq institutunun qanunvericilik və normativ-hüquqi bazasının, yəni müəllif-hüquq məkanının yaradılmasını təşkil edir. Son bir ildə Azərbaycanın bu sahədəki qanunvericiliyi daha da təkmilləşdirilmiş, yeni qanunvericilik və normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmiş, Avropa Birliyinin qanunvericilik aktlarına və TRİPS Sazişinin müddəalarına

uyğunlaşdırılma işləri aparılmışdır. Xarici mütəxəssislərin və ekspertlərin rəsmi rəylərinə görə, Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyi «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern Konvensiyasının və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının «Əqli mülkiyyətin ticarət aspektləri haqqında» (TRİPS) Sazişinin tələblərinə uyğundur və bütün beynəlxalq standartlara cavab verir. Həmin müsbət rəy digər əqli mülkiyyət Qanunlarına münasibətdə də verilib.

Bu istiqamətə aid digər vacib məsələ əqli mülkiyyət sahəsi ilə bağlı müvafiq İnkişaf konsepsiyasının və proqnozların hazırlanmasından ibarət olub.

İkinci istiqamət müəllif-hüquq sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirən səlahiyyətli dövlət orqanının fəaliyyəti ilə bağlıdır. Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin funksiyaları beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq yeni tələblərə uyğunlaşdırılmış, onun strukturunun funksional prinsiplərə əsaslanan azsaylı və çevik bir orqana çevrilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmışdır. Bütün bunlar Agentlik tərəfindən aparılmış müəllif-hüquq sahəsinin sistemli təhlilinin nəticələri əsasında hazırlanmış «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin təmin edilməsi» Kompleks sahə Proqramı əsasında və yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və müasir rəqəmli şəbəkələrin tətbiq olunması ilə həyata keçirilmişdir.

Üçüncü istiqamət müəllif hüquqlarının bərpasını təmin edən məhkəmə sisteminin və hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətləri çərçivəsinə daxil olan tədbirlər və üsullar sistemidir. Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müvafiq maddələr «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» və əqli mülkiyyətə aid digər qanunlarla yanaşı, Mülki Məcəllədə, Mülki Prosessual Məcəllədə, İnzibati Xətalər Məcəlləsində, Cinayət Məcəlləsində və Gömrük Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi sahəsində Agentliyin rolu köməkçi və vasitəçi olsa da, bazarın monitorinqinin aparılması, hüquq pozuntularının sistemləşdirilməsi və məlumat bazasının yaradılması, aidiyyəti orqanlara çatdırılması, müəlliflərə və müvafiq hüquq sahiblərinə məsləhətlərin verilməsi baxımından zəruri olmuşdur. Xüsusilə Agentlik tərəfindən yaradılmış və beynəlxalq ekspertlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş «Piratçılığa qarşı mübarizə» məqsədyönlü Kompleks Proqram və bunun əsasında fəaliyyət göstərən Antipirat Komissiyasının işi səmərəli olmuş, müəlliflərin hüquqlarının qorunmasında vacib rol oynamışdır.

Agentlik tərəfindən hazırlanmış «ƏM hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə tədbirləri haqqında» Qanun layihəsi Aİ və ABŞ-nin bu sahədəki təcrübəsinə əsaslanır.

Beləliklə, əqli mülkiyyət hüquqlarının evolyusiyasına əsaslanaraq, son illər Azərbaycanda müəllif-hüquq məkanının qanunvericilik və normativ-hüquqi bazası daha da möhkəmləndirilmiş, icra orqanının strukturu və vəzifə səlahiyyətləri düzəldilmiş, informasiya texnologiyaları əsasında idarəçilik fəaliyyətinin istiqamətləri sistemləşdirilmiş, hüquqların təminatı üçün müasir qanunvericilik bazası yaradılmış və tədbirlər həyata keçirilmişdir.

3. Dövlətin əqli mülkiyyət sahəsindəki artan rolu: perspektivlər və qarşıda duran yeni vəzifələr.

Elm və texnikanın inkişafı, rəqəm və texnologiyalarının tətbiqi və yaradıcılıq nəticələrinin istifadə miqyasının genişlənməsi əqli mülkiyyət hüquqlarının iqtisadi əhəmiyyətinin artması və IT-IP cütlüyünün bir-birinə təsiri və inteqrasiyası ilə əlaqədar problemlər, ölkə daxilində və beynəlxalq qanunvericilikdə müəlliflərin və digər hüquq sahiblərinin maraqlarını təmsil edən çoxsaylı ictimai təşkilatların fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi və nəzarətin zərurəti, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində hüquq pozuntularının sayının artması və nəhayət, ictimaiyyətdə bu hüquq pozuntularına qarşı münasibət və s. ona gətirib çıxarmışdır ki, dövlətin ənənəvi qanunvericilik, tənzimləyici və idarəçilik funksiyaları ilə yanaşı, həmin sahələrdə koordinasiya və nəzarət funksiyalarının da əhatə olunmasını tələb edir.

Agentliyin fəaliyyətinin təhlili və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi göstərir ki, dövlətin bu sahədəki artan rolu bir sıra yeni istiqamətləri əhatə edəcək. 22 noyabr 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanun»da aparılan dəyişikliklər və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 dekabr 2002-ci il tarixli 828 nömrəli Fərmanı müəllif hüququ sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının-

Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin həmin istiqamətlərdə bu dəyişikliklərə uyğun olaraq aparacağı işlərin müvəffəqiyyətinə daha da geniş zəmin yaratmışdır.

Müasir dövrün tələblərindən irəli gələn bu yeni funksiyalar artıq yerinə yetirilir və getdikcə daha dolğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Çünki bu funksiyalar əqli mülkiyyət sahəsinin perspektivlərini və dövlətin bu sahədə artan təsiredici rolunu təmsil edir. Beləliklə, bu yeni funksiyaların müəyyənləşdirilməsi və onların mahiyyətinin açıqlanması ƏM sahəsinin müasir konseptual xarakterli inkişaf proqramına çevrilir.

Birinci, dövlətin qlobal qanunvericilik və tənzimləyici funksiyaları çox zəruridir, belə ki, müəllif hüququnun məqsəd və vasitələri müəlliflərin və cəmiyyətin maraqlarının səmərəli balansının, yəni müəyyən mənada onların arasında «sosial kontrakt»ın tənzimlənməsi, ideya və biliklərin sərbəst axınında cəmiyyətin tələbatları ilə müəllifin öz yaradıcılıq əməyinə görə ədalətli haqq almaq maraqları arasında kompromisin təmin olunması axtarışına gətirib çıxarır. Burada nəinki əqli mülkiyyət hüquqlarının müəyyən edilməsi və bu hüquqlara əməl edilməsindən, eyni zamanda əqli mülkiyyətdən istifadə zamanı bütün iştirakçılara aid və məcburi olan minimum standartların və istifadəçilərlə bağlı minimum tariflərin dərəcələrin formalaşmasından söhbət gedir.

Belə ki, bu sahədə dövlət siyasətinin təmin olunması ilə bağlı Qanunun 40-cı maddəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Söhbət bu siyasətin həm daxili istiqamətləri, beynəlxalq əməkdaşlıq və yeni beynəlxalq-hüquqi alətlərin hazırlanmasında fəal iştiraklardan, həm də daim yaradıcı şəxslərin hüquqları və cəmiyyətin maraqları arasında, yəni mədəniyyətə və kommersiya sahəsinə aid olanlar arasında tarazlığın saxlanmasında dövlətin müdaxiləsinin zərurətindən gedir.

Bu funksiyaların yerinə yetirilməsində intellektual mülkiyyət sahəsində dövlətin rolunun gələcəkdə daha da gücləndirilməsinə xidmət edən Agentlikdə hazırlanmış və sahə sənədi kimi icraya qəbul edilmiş «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin təmin edilməsi» Kompleks məqsədli Proqramın yenilənmiş variantının əhəmiyyəti artırılmalıdır.

Azərbaycanın əqli mülkiyyət qanunvericiliyinin beynəlxalq standartlara və müvafiq beynəlxalq konvensiya və sazişlərə uyğun olmasını, Avropa İttifaqı-Azərbaycan arasındakı TƏS Sazişinə dəstək çərçivəsində Avropa ekspertlərinin əqli mülkiyyətə dair Müqayisəli təhlilində qeyd olunan «Qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması səviyyəsinin yüksək olması» fikrini nəzərə almaqla, Avropa Direktivlərindəki bir neçə tələbi həyata keçirmək məqsədi ilə Agentlik tərəfindən «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanununa əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə», «Əlaqəli hüquqların obyektlərindən istifadəyə görə minimum tariflər» və «Müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların idarəçiliyi ilə bağlı əsərlərdən istifadəyə görə Agentliyin xidməti tarifləri» (dövlət büdcəsinə köçürülür) haqqında layihələr hazırlanmışdır.

Bundan əlavə, İnternetdə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin geniş istifadəsini, multimedia və rəqəm texnologiyalarından irəli gələn digər obyektlərin yayılmasını nəzərə alaraq, Agentlikdə bu obyektlərin istifadəsi ilə bağlı tarif dərəcələrinin layihəsi də hazırlanmışdır.

İkincisi, dövlətin yeni koordinasiya və tənzimləyici funksiyası əqli mülkiyyət obyektlərinə hüquqların ikili təbiətindən və getdikcə artan iqtisadi komponentindən irəli gəlir. Belə ki, «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda» əqli mülkiyyət hüquqlarının rolunu müəyyən etmək, onun milli iqtisadiyyatdakı payını aydınlaşdırmaq güclü iqtisadi inkişafda olan Azərbaycan üçün vacib məsələlərdən biridir. Deyilənləri həyata keçirmək məqsədi ilə Agentlikdə «Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat və əqli mülkiyyət hüquqları» adı altında Elmi-metodiki və praktiki Göstərişlər hazırlanmış və «Qlobal ICT 2004» adı altında keçirilən konfransda açıqlanmışdır. Bununla yanaşı, «Müəlliflik hüququnun nümunəsində əqli mülkiyyətin iqtisadi əhəmiyyətinə yönəldilmiş Milli tədqiqatın aparılması qaydaları» xidməti sənəd hazırlanmışdır. Həmin qaydalar əsasında 2003-cü ildə müvafiq tədqiqatlar aparılmışdır.

İqtisadiyyatda əqli mülkiyyətin artan rolu müəssisə, firma və digər təşkilatlarda qeyri-maddi aktivlərin payının artması və maddi aktivlərin isə nisbət payının azaldılması ilə müşahidə olunur. Beləliklə iqtisadi subyektlərin aktivlərinin oriyentasiyasının dəyişilməsi və əqli mülkiyyət ən dəyərli aktiv kimi kommersiya əqdlərində iştirakı aktivlərdə olan əqli mülkiyyət obyektlərinin

dəyərləndirilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar Agentlikdə əqli mülkiyyət aktivlərinin dəyərləndirilməsi üzrə «Biznes və əqli mülkiyyət obyektləri» praktiki Təvsiyələr hazırlanmışdır.

Üçüncüsü, dövlətin yeni tənzimləyici funksiyası dövlət orqanı tərəfindən əsərlərin qanunla nəzərdə tutulmuş könüllü qeydiyyatının təşkilindən və həyata keçirilməsindən ibarətdir. Dünyanın bir sıra müəllif-hüquq sistemlərində əsəri qeydiyyatdan keçirmiş şəxslər üçün əlverişli şərait yaradılır. Bu cür güzəştlər sırasında hüquq sahibliyi prezumpsiyasından başlayaraq, üçüncü şəxsin icazəsiz istifadəyə görə məsuliyyət daşması, qeydiyyata alınmış əsərlərə hüquq sahiblərinin hüquqlarının pozulmasına görə digərləri ilə müqayisədə iddiaçıya daha yüksək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi və s. nəzərdə tutulur.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar obyektlərinin könüllü qeydiyyat mexanizminin mahiyyəti və sonrakı inkişafına tələbat ilk növbədə onunla diktə olunur ki, qeydiyyat icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən hüquqların qorunması və hüquqların müdafiəsi arasında çox vacib körpü olan müəyyən koordinasiyanı həyata keçirməyə imkan verir. Bu mexanizmin səmərəliliyi ABŞ-ın artıq iki yüz illik praktikası ilə sübut olunmuşdur. Burada qeydiyyat funksiyasını ABŞ Konqresi nəzdində olan Copyright Office həyata keçirir. Postsovet məkanında bu təcrübə yalnız Azərbaycanda mövcuddur və hazırda digər MDB ölkələrində qəbul edilir. Qeydiyyat əsasında əsərlərin arxivləşdirilməsi, onların kataloqlaşdırılması və nüsxələrinin saxlanması da həyata keçirilir, həmçinin məlumatların elektron bazası yaradılır. Bununla müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara malik olan hüquq sahiblərinin vahid rəsmi Reyestri yaradılmışdır. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, dövlətin qeydiyyat üzrə xidmətləri mütləq ödənişli xarakter daşıyır. Bununla əlaqədar, Agentlik tərəfindən hazırlanmış «Müəlliflik hüququ obyektlərinin qeydiyyatına görə xidmət haqları»nın tarifləri hazırlanmışdır. Göstərilən yığım məbləğləri qanunvericiliyə uyğun olaraq tam şəkildə dövlət büdcəsinə köçürülür. Qeyd olunmalıdır ki, Agentlikdə qeydiyyatdan keçirilən digər əqli mülkiyyət obyektləri (inteqral sxem topologiyaları, yaradıcılıq nəticələri olmayan məlumat topluları) üçün rəsmi dövlət rüsumu ödənilir.

Dördüncüsü, müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində dövlətin vacib qanunverici və tənzimləyici funksiyası elektron ticarəti ilə bağlıdır. Son illər İnternetin əqli mülkiyyət obyektlərinin virtual bazarına çevrilməsi və İnternetdə satılan hər 4 obyektə 3-nün müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar ilə qorunması bu problemə dövlətlərin diqqətinin artmasına səbəb olmuşdur.

Agentliyin nümayəndəsi Milli Məclisin «Elektron ticarət haqqında» Qanun layihəsini hazırlamış işçi qrupunun tərkibinə daxil edilmiş, əqli mülkiyyətə aid təvsiyələrini təqdim etmişdir. Qanunun yaxın vaxtlarda qüvvəyə minməsi gözlənilir.

Bu məsələlərin vacibliyi nəzərə alınaraq, Agentlikdə «Elektron ticarəti və əqli mülkiyyət hüquqlarının tənzimlənməsi haqqında» Praktiki Göstərişlər hazırlanmış, əqli mülkiyyət hüquqlarının elektron ticarətin formasına birbaşa (o cümlədən elektron formada malların çatdırılması) təsiri araşdırılmışdır.

Beşinci, bəyan edilmiş informasiya cəmiyyətinin Azərbaycanda qurulması və bununla bağlı informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından geniş istifadə IT obyektlərinin əksəriyyətinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunmasını tələb edir, ƏM obyektlərinə çevirir, ƏM hüquqları isə İKT-nın inkişafı üçün şərait yaradır və bunlar dövlətin yeni koordinasiya funksiyasını formalaşdırır.

Azərbaycanda IT-IP əlaqənin səviyyəsinin öyrənilməsi, onların bir-birinə təsirinin təhlili vacib problem olduğuna görə IT obyektlərinin (kompüter proqramları, məlumat topluları, inteqral sxem topologiyaları, biznes layihələri və s.) ƏM sistemi çərçivəsində təsnifatını tələb edir. Bununla əlaqədar, ilk dəfə olaraq Agentlikdə IT və ƏM təsnifatı aparılıb və «İnformasiya-kommunikasiya obyektlərinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə qorunması və müdafiəsinin təminatı haqqında» Metodiki Təvsiyələr hazırlanmışdır.

Altıncısı, dövləti təmsil edən qurumun dövlət varidatının qanunla nəzərdə tutulmuş idarəçiliyi probleminin həlli ilə bağlı digər vacib tənzimləyici və nəzarət funksiyasıdır. Burada artıq qorunmayan, lakin nəzarət altında olan əsərlərin istifadəsi ilə bağlı mədəniyyətin inkişafı naminə mədəni rentanın yığılması dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilir və dövlət büdcəsinə çatdırılır. Belə sistemin üstünlüyü ondadır ki, müəllif-hüquq dairəsinin stimullaşdırılması yaradıcı şəxslərin fəaliyyətinin əlavə həvəsləndirilməsinə imkan yaradır və bu varidatdan heç bir aidiyyəti olmayan

digər şəxslərin kommersiya məqsədi güdməsinə imkan vermir. Bununla bağlı Agentlik tərəfindən Bəstəkarlar İttifaqı və Yazıçılar Birliyi ilə razılaşmaqla «Əsərlərin Dövlət varidatı elan edilməsi haqqında» Qərar layihəsi hazırlanmışdır.

Yeddinci, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahiblərinin əmlak hüquqlarının idarə olunması və hüquq sahiblərini təmsil edən təşkilatlara münasibətdə dövlət orqanlarının koordinasiya və nəzarət funksiyasıdır. Dünya təcrübəsi göstərir ki, dövlətin və onu təmsil edən qurumun bu funksiyadan imtina etməsi qanun pozuntularının artmasına gətirib çıxarır. Elə bu səbəbdən müəllif-hüquq qanunvericiliyində dövlət orqanının koordinasiya rolunu yerinə yetirməsi nəzərdə tutulur və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi bu vəzifəni yerinə yetirir.

Hazırda ölkəmizdə audiovizual əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəetməsi ilə məşğul olan «Kinorejissorlar gildiyası» və musiqili əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəetməsi ilə məşğul olan «Musiqili Əsər Müəlliflərinin Hüquqlarının İdarəçiliyi» ictimai birlikləri fəaliyyət göstərir və öz peşəkar funksiyalarını yerinə yetirirlər, yəni onlara təmsilçilik hüququ vermiş müəlliflər üçün qonorar yığımını işini həyata keçirirlər. Agentlik müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri baxımından həmin ictimai təşkilatların fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi üçün «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar» Azərbaycan Respublikası Qanunun 40-cı maddəsinə uyğun olaraq, onları qeydiyyatı götürmüşdür.

Agentliyin qanunla nəzərdə tutulmuş koordinasiya funksiyasının həyata keçirilməsinin təhlili göstərir ki, peşəkar funksiyaları yerinə yetirən ictimai təşkilatlarla birgə tədbirlərin, maariflənmənin aparılması, onlara əqli mülkiyyət sahəsində yardım göstərilməsi və s., koordinasiya işləri tələb olunan səviyyədə yerinə yetirilir. Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlara gəlincə, koordinasiya işlərinin yeni müstəviyə qoyulması və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Qanunun 41-ci maddəsinə və hüquqi cəmiyyətin özünü təşkilətinə uyğun olaraq, yeni ictimai təşkilatların yaradılması da gözlənilir. Burada başlıca problemlərdən biri onunla bağlıdır ki, ictimai təşkilatların bəzisi belə hesab edir ki, o, bir kateqoriyadan olan bütün hüquq sahiblərini təmsil etməlidir və istifadəçilərdən müvafiq ödənişlər tələb edə bilər. Deməli, bütün hüquq sahibləri, o cümlədən hüquqlarını təmsil etmək səlahiyyətini bu təşkilata verməmiş hüquq sahibləri adından fəaliyyət göstərmək istəyi-birinci problemdir. Digər problem isə belə təşkilatların prosessual statusunun düzgün müəyyənləşdirilməsidir, yəni bu təşkilatlar hüquqların pozulması ilə bağlı öz adından, yoxsa hüquq sahibləri adından təmsilçi kimi çıxış edərək məhkəmələrə müraciət etməlidir. Buna görə də bir tərəfdən bu sahədə mümkün fırıldaqcılığın (mətbuatdan Rusiyada belə halların olduğu məlumdur) qarşısının alınması, digər tərəfdən də ictimai təşkilatların normal işinin təmin olunması üçün dövlətin koordinasiya və nəzarət rolunun gücləndirilməsi zəruridir, müvafiq normativ-hüquqi sənədlərdə, metodik tövsiyə və göstərişlərə ehtiyac duyulur. Yaranan məsələlərin koordinasiya və tənzimlənməsi məqsədilə, həmçinin maraqlı olan təşkilatların məlumatlandırılması üçün Agentlik iki vacib daxili sənəd - «Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsinin bəzi nəzəri və praktiki aspektləri» adlı Metodiki Tövsiyə və «Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların səlahiyyətləri və onların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş prosessual statusu» adlı Yaddaş Kitabçası hazırlamışdır.

Bununla belə, kollektiv əsasda əmlak hüquqlarının idarə edilməsinə dair beynəlxalq təcrübənin Agentlikdə aparılmış təhlili göstərir ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə - Fransa, İspaniya, Almaniya və s. müəllifləri təmsil edən ictimai təşkilatların fəaliyyəti dövlət orqanının nəzarəti altında və yalnız lisenziyalaşma əsasında həyata keçirilir. Təcrübə göstərir ki, cəmiyyətlər bir siyasi institut kimi hələlik müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların idarə edilməsi məsələlərini həll etməkdə çətinliklərlə qarşılaşır və dövlət tərəfindən tətbiq olunan lisenziyalaşma və yaxud akreditasiya sistemi həmin üstünlükləri aradan qaldıraraq, təşkilatların fəaliyyətini tənzimləyir. Kollektiv idarəetmə təşkilatlarına dair Azərbaycan qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən sistem belə təşkilatların rəsmi (Ədliyyə Nazirliyində) qeydiyyatından sonra onların Agentlikdə peşəkar fəaliyyət sahəsi üzrə qeydiyyatını nəzərdə tutur və beləliklə bu təşkilatları müəllif-hüquq sahəsi subyektinə çevirərək, onların fəaliyyətinə qanunda nəzərdə tutulmuş nəzarəti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Agentlik tərəfindən keçirilməsini tələb edir.

Məsələ ilə bağlı Agentlik «Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların qeydiyyatı haqqında» Nazirlər Kabineti səviyyəsində normativ-hüquqi aktın qəbul edilməsi və «Kollektiv idarəetmə haqqında» Qanun layihəsinin hazırlanması üzərində iş aparır.

- Səkkizinci, müasir rəqəmli texnologiyaların tətbiq olunması, multimedia məhsullarının yayılması və bu məqsədlər üçün İnternetdən istifadə edilməsi ilə əlaqədar yeni vacib dövlət funksiyaları sırasında müasir rəqəmli texnologiyaların istifadəsi sahəsində rəqəm və şəbəkələrdə hüquqların idarə edilməsi dövlətin tənzimləyici və koordinasiyaedici funksiyasını da nəzərə almaq lazımdır. İnternet şəbəkəsində və multimedia məhsullarının yaradılması ilə bağlı hüquq pozuntuları da iki istiqamətdə baş verir. Hər şeydən əvvəl, multimedia məhsullarının istehsalçıları öz məhsullarını tez-tez əsər müəlliflərinin hüquqlarına riayət etmədən yaradırlar. Bundan başqa, qanuni istehsalçıların şəbəkəyə qoyulmuş məhsulları burada hüquqların pozulması ilə istifadə olunur. Bununla əlaqədar və bu sahədə dövlətin koordinasiya və hüquq tənzimləyici rolunu gücləndirmək məqsədi ilə Agentlik tərəfindən bu sahəyə aid «WEB-saytların qorunması və qeydiyyatı haqqında» və «Multimedia əsərlərinin dövlət qeydiyyatı haqqında» xidməti sənədlər, normativ-hüquqi akt səviyyəsində isə «Rəqəmli şəbəkələrdə, o cümlədən İnternetdə əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi haqqında» Təlimat layihəsi hazırlanmışdır.

Bununla yanaşı, hazırda Agentlikdə rəqəmli erada yayım təşkilatlarının hüquqlarını təmin etmək və WEB-yayımı nəzərə almaq məqsədilə «Rəqəmli mühitdə yayım təşkilatlarının hüquqları haqqında» Qanun layihəsi üzərində və Azərbaycanın ÜƏMT-nin İnternet müqavilələri adlanan «Müəllif hüququ haqqında» və «İfalar və fonogramlar haqqında» müqavilələrində iştirakı ilə bağlı müvafiq işlər aparılır.

Doqquzuncu, dövlətin vacib icraedici və koordinasiya funksiyası Qanunun «Əsərlərdən və fonogramlardan şəxsi məqsədlər üçün istifadə»yə görə qonorar ödənilməsinə tənzimləyən 17-ci maddəsinin təmin olunması ilə bağlıdır. Bu maddəyə uyğun olaraq, fonogramların və videoqramların şəxsi məqsədlər üçün yazılmasına görə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların sahiblərinin xeyrinə qonorar tutulmalıdır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, göstərilən qonorar istehsalçı, yaxud surətçıxarma üçün istifadə olunan avadanlığın (audio və videomaqnitafonlar, başqa avadanlıq) və maddi daşıyıcıların (səs və (və ya) videolent və kasetlər, lazer diskləri və digər maddi daşıyıcılar) istehsalçısı və ya idxalçısı tərəfindən ödənilir. Qanunun göstərilən maddəsi və digər oxşar maddələr MDB ölkələrində onları tənzimləyən normativ hüquqi aktların olmaması səbəbindən hazırda «yaxşı işləmir». Bununla birlikdə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu sahədə yığılan qonorarın həcmi çox böyükdür, bu da öz növbəsində bir tərəfdən bütün müəlliflərin və hüquq sahiblərinin maddi stimullaşdırılmasına imkan verir, digər tərəfdən Agentliyin bu sahədə göstərdiyi xidmətlər hesabına dövlət büdcəsinə xeyli vəsait köçürmək imkanı yaradır. Məsələn, Avstriyada, Finlandiyada, Fransada, Macarıstanda, İsveçdə və s. ölkələrdə göstərilən ayırmaların 50%-dən 70%-ə qədərini hökumətlər mədəni inkişafa və sosial ehtiyaclara sərf edirlər. Qeyd olunanlarla əlaqədar və bu vacib funksiyanın istifadə olunması üçün Agentlikdə «Şəxsi məqsədlər üçün fonogram yazılmış əsərlərin və audiovizual əsərlərin surətinin çıxarılmasına görə müəllif qonorarının minimum məbləğləri, yığılması, bölüşdürülməsi və ödənilməsi qaydaları»nın təsdiq olunması üçün Hökumət qərarının layihəsi hazırlanmışdır.

Onuncusu, folklorun, xalq yaradıcılığı nümunələrinin hüquqi qorunması dövlətin həddindən artıq vacib qanunverici, koordinasiya və tənzimləyici funksiyasıdır. Folklor nümunələrindən layiqincə istifadə olunmalı, istifadə zamanı onun mənbəyi dəqiq göstərilməlidir. Bununla bağlı «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» Qanun və normativ-hüquqi aktlar vasitəsilə daxili nəzarət və koordinasiya məkanı yaradılmışdır.

Lakin Azərbaycan xalqına məxsus folklor nümunələrinin ermənilər tərəfindən müntəzəm olaraq oğurlandığı və qarət edildiyi bir şəraitdə problem öz həllini tapmamışdır və bunun əsas səbəbi hələlik folklorun hüquqi qorunması üzrə beynəlxalq alətin olmamasındadır. Agentliyin folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında beynəlxalq sənədin qəbul edilməsi üzrə təklifləri, həmçinin ermənilərin oğurluq faktları barədə məlumatlar ÜƏMT-a göndərilmişdir. Bundan əlavə erməni oğurluqlarını ifşa edən və Agentlikdə aparılan elmi-metodik Şuranın və

seminar materiallarının əsasında «Azərbaycan ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında» Məlumat kitabçası hazırlanmışdır.

Azərbaycan folkloru nümunələrinin ermənilər tərəfindən qeyri-qanuni istifadəsinin və folklor nümunələrinə zərər vuran digər hərəkətlərin qarşısının alınması, habelə folklor nümunələrinin qorunmasını təmin edən dövlət orqanları və təşkilatların işini koordinasiya etmək məqsədilə, həmçinin folklor nümunələrinin təhrif olunması, mənimsənilməsi halları ilə bağlı ekspert rəylərinin verilməsi üçün səlahiyyətli orqan nəzdində ictimai əsaslarla müvafiq nazirliklərin, təşkilatların səlahiyyətli nümayəndələrindən və görkəmli elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən ibarət Folklorun qorunması üzrə Milli Şuranın yaradılması istiqamətində işlər görülür.

On birinci, dövlətin xüsusən indiki mərhələdə, vacib nəzarət və koordinasiya funksiyası kimi hüquqların təminatı qeyd edilməlidir. Agentliyin bu məsələdəki funksiyasının yardımçı olması və əsas səlahiyyətlərin məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarında olduğuna baxmayaraq, Agentlik tərəfindən müvafiq koordinasiya işləri aparılır. Bəllidir ki, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar əsasən xüsusi hüquqlar sistemində qurulur, yəni hüquq sahibinin özünün təşəbbüsünə görə ona, o cümlədən hüquq pozulmasına qarşı sərəncam verilir, əksər hallarda dövlətin bu məsələdə kütləvi-hüquqi metodları tətbiq etməsi hüquqların təminatı sistemində vacib əlavədir. Burada söhbət ilk növbədə piratçılığa qarşı mübarizədən gedir və dövlətin bu sahəyə aid proqramlarının işlənməsini, bir sıra dövlət orqanlarının fəaliyyətinin koordinasiya edilməsini, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş sanksiyaların gücləndirilməsini və hüquq tətbiq etmə mexanizminin çevik olmasını tələb edir.

Buna görə də müəlliflik, əlaqəli və digər oxşar intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması məsələlərinin ancaq xüsusi hüquqlar çərçivəsində həll olunmasını, yəni bunun tək məhkəmələrin və hakimlərin işi olduğunu, dövlətin isə bu məsələlərə müdaxilə etməməsini düşünmək səhv olardı. Piratçılığın artmasının qarşısını məhz dövlət özünün müvafiq hüquq-mühafizə orqanları vasitəsilə və kütləvi-hüquq üsullarının tətbiq edilməsilə dayandıra bilər.

Bununla yanaşı, ƏM hüquqlarının təminatı sistemli şəkildə, özü də ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq vahid normativ-hüquqi aktı öz əksini tapmalıdır. Burada ən əlverişli variant «ƏM hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə tədbirləri haqqında» Qanunun olmasıdır. Bunu Aİ-nın 2004-cü il tarixli «Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı haqqında» Direktivi və ABŞ-ın yeni «Müəllif hüququ» Qanunları da təsdiq edir.

Bu təcrübə nəzərə alınmaqla Agentlikdə hazırlanmış «Əqli mülkiyyətin təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında» Qanun layihəsində yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə yanaşı, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqları öz tərkibində cəmləşdirən bütün məhsulların yayım-distribüter şəbəkəsində yalnız identifikasiya nişanları ilə satışına icazə verilməsi də nəzərdə tutulur.

Bunu inkişaf etmiş bütün ölkələrin və ilk növbədə Azərbaycanın müvafiq müqavilələri və bu haqda üzərinə müvafiq öhdəliklər götürdüyü ABŞ və Aİ-nın da təcrübəsi təsdiq edir. Bu təcrübənin öyrənilməsi və təhlili göstərir ki, bu ölkələrdə hüquq tətbiq etmənin piratçılığın kökünün kəsilməsinə yönəldilmiş sərt siyasət mexanizminin təkmilləşdirilməsinə və «mədəni sənayenin» qanuni yüksəlişinə yardım edilməsinə əsaslanmışdır.

Qeyd edilməlidir ki, əqli mülkiyyət sahəsində digər sahələrdəki kimi hüquq tətbiq etmə ilə bu və ya digər dərəcədə bir neçə hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanları məşğuldur və obyektiv olaraq bununla bağlı aparılan işlərin koordinasiya edilməsinə zərurət yaranır. Bununla əlaqədar Agentlikdə hazırlanmış və istifadə edilən «Piratçılığa qarşı mübarizə» sahə Proqramının hökumət səviyyəsində təsdiq edilməsi, həmçinin Agentliyin nəzdində fəaliyyət göstərən Antipirat komissiyasının Nazirlər Kabineti səviyyəsində statusunun qaldırılması məsələlərinin həlli istiqamətlərində müvafiq işlər aparılır.

Qeyd olunan məsələdə dövlət koordinasiyasını təmin edən bu cür analoji nümunə kimi Rusiya Hökumətinin ötən il qəbul etdiyi «İntellektual mülkiyyət sahəsində hüquq pozuntalarına qarşı mübarizə haqqında hökumət komissiyasının yaradılması, komissiyanın tərkibinin müəyyən edilməsi və onun Əsasnaməsi haqqında» Qərarını göstərmək olar.

Piratçılığa qarşı mübarizənin ən bariz nümunəsi isə ABŞ Hökumətinin 5 nazirliyi tərəfindən irəli sürülmüş «STOP!» təşəbbüsüdür. Bu cür mühüm təşəbbüsün öyrənilməsi və buna dəstək verilməsi vacib məsələlərdən biridir. Həmin çərçivədə ABŞ səfirliyi və Agentlik ABŞ əqli

mülkiyyət orqanlarının tanınmış mütəxəssislərinin iştirakı ilə 16-17 mart 2005-ci il tarixlərində Bakıda birgə konfrans-seminar keçirmişlər. Tədbir Əqli mülkiyyət sahəsində, iqtisadiyyat və biznes strukturlarında çalışan mütəxəssislər, hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının əməkdaşları, habelə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatlar tərəfindən çox müsbət qarşılanmışdır.

Hüquqların təminatının kompleks problem olduğu nəzərə alınmaqla Agentlik tərəfindən yardımçı funksiya kimi bazarın monitorinqi ilə yanaşı pozulmuş hüquqların bərpasına dair daimi müşahidə təşkil edilir. Müşahidələrə əsasən demək olar ki, məhkəmələrdə iddialara daha çox mülki qanunvericilik çərçivəsində baxılır (bunların əksəriyyəti ya Agentlik tərəfindən irəli sürülüb, ya Agentliyin ekspert rəyi verilib, yaxud Agentlik üçüncü tərəf kimi iştirak edib) və qərarlar çıxarılır. İnzibati qanunvericilik çərçivəsində qərarlar az, cinayət qanunvericiliyinə əsasən isə yox dərəcəsindədir.

Kütləvi hüquq üsullarının zəif tətbiqinin piratçılığın iqtisadiyyata vurduğu zərərin və qeyri-qanuni gəlirlərin səviyyəsi haqqında təsəvvürün olmaması ilə yanaşı, müəyyən obyektiv səbəbləri də vardır. Bununla bağlı Agentlikdə «Müəlliflik hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar iddianın ümumi məbləğinin müəyyən edilməsi barədə metodiki tövsiyələr», «Audiopiratçılığın vurduğu zərərin qiymətləndirilməsinə dair» Təlimat, «Kontrafakt məhsullarla əlaqədar zərərin hesablanmasına aid Təlimat» və «Əqli mülkiyyət obyektlərinin qorunmasının təmin olunması üzrə tədbirlər haqqında metodiki tövsiyələr» və digər sənədlər hazırlanıb. Bu sənədlər «Piratçılığa qarşı mübarizə» məqsədyönlü sahə proqramının yerinə yetirilməsinə yönəldilib.

Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatında nəzarət funksiyası ilə yanaşı, dövlətin yeni mərhələdəki ən vacib koordinasiya funksiyası ƏM mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. ƏM mədəniyyətinin mahiyyəti ƏM rolunun bütün təbəqələr tərəfindən dərk edilməsindən və müəlliflərin, digər hüquq sahiblərinin hüquqlarına hörmət edilməsindən irəli gəlir. Bu istiqamətdə qanunvericilik və təminat mexanizmləri ilə yanaşı, əhali arasında maarifləndirmə və məlumatlandırma işləri gücləndirilməsi üçün lazımi işlər görülür. ƏM mədəniyyətinin yaradılması yolunda əqli mülkiyyətin əhəmiyyəti və onun cəmiyyətdəki müsbət təsiri qiymətləndirilməli və bununla bu prosesə cəlb olunan bütün təbəqələrin məlumatlandırılması vacibdir. ƏM mədəniyyəti formalaşdırılması üzrə təbliğatın son nəticəsi yaradıcı insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, xüsusi özəl sektorda biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın mahiyyətinin daha qabarıq göstərilməsinə, əhalidə isə qanuni malların alınmasının yerli sənayenin və iqtisadiyyatın inkişafına, vergi bazasının genişlənməsinə və hüquqi dövlətə hörmət-əhtiramın yüksəldilməsinə xidmət etməlidir.

ƏM mədəniyyətinin formalaşdırılması hərtərəfli fəaliyyət növlərini, dövlətin siyasətinin fəal həyata keçirilməsi vəzifəsini qarşıya qoyur və burada ƏM-in inventarlaşmasından, bu sahədə strateji proqramın hazırlanmasından başlayaraq, elm, mədəniyyət, təhsil və iqtisadiyyat sahələrinin orqanları ilə birgə işgüzar tədbirlərin həyata keçirilməsini irəli sürür.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1-2, 2005-ci il

Azərbaycanda müəlliflik hüququ: imkanlar və perspektivlər

Oxuculara təqdim olunan bu məqalə müəllif tərəfindən ÜƏMT-nin 2010-cu il 16-17 sentyabr tarixlərində keçirilmiş Əqli Mülkiyyət üzrə avtoritet mütəxəssislərin Qlobal Simpoziumunda 190 dövləti təmsil edən 300-ə qədər əqli mülkiyyət idarələrinin rəhbərləri və mütəxəssislər qarşısında edilmiş prezentasiya əsasında yazılmışdır. Prezentasiyanın tam mətni ilə ingilis dilində ÜƏMT-nin saytında tanış olmaq olar.

Son 20 ildə əqli mülkiyyət fenomeni sürətlə inkişaf edərək, investisiyaların yaradıcılığa və yenilikçiliyə cəlb edilməsində və bu intellektual məhsulların yayılmasında ən vacib amil kimi çıxış edir. Beton və dəmirə əsaslanan iqtisadiyyat «biliklərə və ideyalara əsaslanan iqtisadiyyata» çevrilib və bu iqtisadiyyatın əqli mülkiyyətində cəmləşən intellektual kapital özünü əsas valyuta kimi aparır.

Azərbaycan hökuməti əqli mülkiyyət sahəsini və əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatını prioritet sahə kimi qəbul edərək, dünyadakı dəyişiklikləri diqqətlə izləyir və bu sahədə dinamik inkişafı təmin etmək üçün bir sıra kompleks tədbirlər həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ.Əliyevin söyləri və dəstəyi nəticəsində ölkəmizdə zəngin qanunvericilik və normativ-hüquqi baza, çevik milli idarəetmə institutu və geniş beynəlxalq mübadilə və əməkdaşlıq sistemi yaradılmışdır. Bu sahədə islahatlar və yeniliklər davam etdirilir. Bununla yanaşı, hüquqi maarifləndirmə, ƏM mədəniyyətinin formalaşması və səviyyəsinin artırılması gücləndirilir, bazarın tənzimlənməsi, ədalətli rəqabətin qəti düşmənləri olan piratçılıq və saxtamalçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Bütün bunların görülməsində dövlət başçısının “Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması prosesi ilə əlaqədar qanunvericiliyin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə “Tədbirlər Planı”nın təsdiq edilməsi barədə” Sərəncamının müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur.

“Tədbirlər Planı”nda nəzərdə tutulmuş qrafikə uyğun olaraq, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanuna ÜƏMT-nin “Müəlliflik hüququna dair” və “İfalara və fonogramlara dair” müqavilələrinin (bu müqavilələr ÜƏMT-nin İnternet müqavilələri kimi tanınır), həmçinin Avropa İttifaqının müvafiq direktivlərinin tələbləri nəzərə alınmaqla müvafiq dəyişikliklər edilmişdir. Həmin dəyişikliklər rəqəmsal hüquqların qorunması, İnternet şəbəkəsində multimediaməhsullarının istifadəsi və idarə edilməsi ilə əlaqədar ortaya çıxan problemləri aradan qaldırmışdır. Hazırda müəllif-hüquq qanunvericiliyinin Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə tam uyğunlaşdırılması məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı” təsdiq edilmiş və burada nəzərdə tutulan qanunvericilik aktlarının layihələrinin hazırlanması üzrə işlərə artıq başlanmışdır.

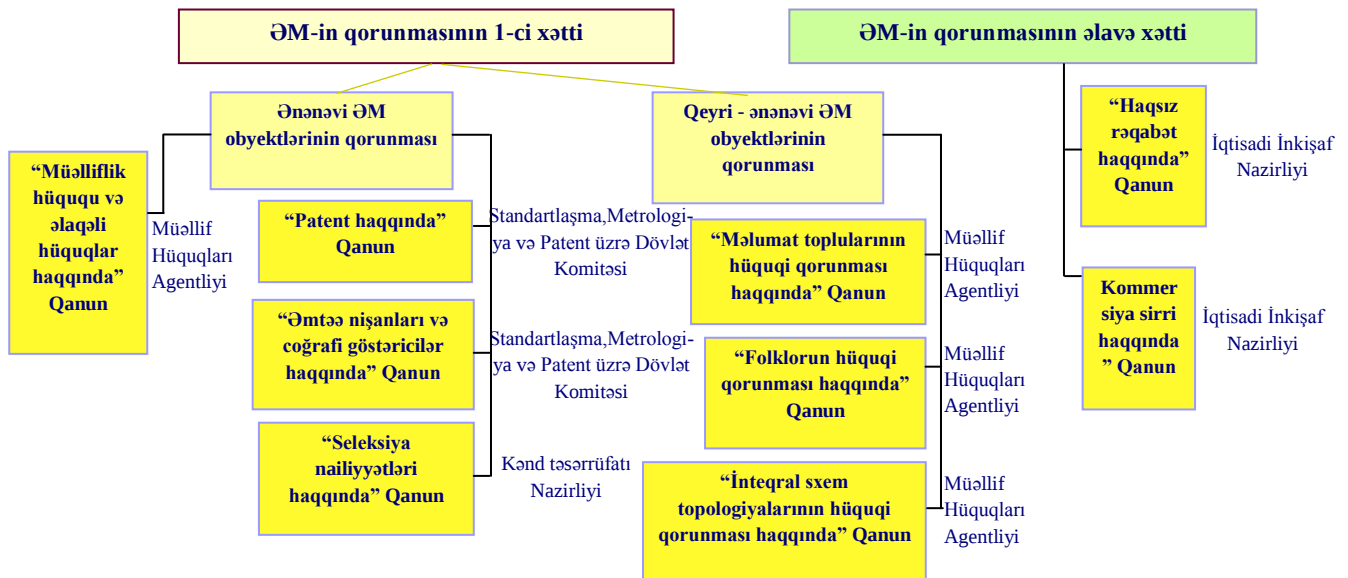
Bununla yanaşı, qəbul edilməsi gözlənilən “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılıqla mübarizə haqqında” Qanunun əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı, hüquq sahiblərinin hüquq və maraqlarının qorunması və hüquq pozuntularının, o cümlədən müvafiq əqli mülkiyyət obyektlərinin nüsxələrinin qeyri-qanuni istehsalı və yayılmasının qarşısının alınması ilə bağlı yaranan münasibətlərin tənzimlənməsində müstəsna əhəmiyyəti olacaq. Uzunmüddətli Milli Strategiyadan irəli gələn Əqli Mülkiyyət Dövlət Proqramının da yaxın vaxtlarda təsdiq olunacağı gözlənilir.

Eyni zamanda müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində hüquqpozmaqlarla bağlı sanksiyaların sərtləşdirilməsinə dair Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinə, Cinayət Məcəlləsinə və Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə müvafiq əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə Agentlik tərəfindən təkliflər hazırlanmışdır.

Beləliklə, Azərbaycanın bugünkü qanunvericilik sisteminin tərkibinə nəzər yetirsək, onun zəngin və strukturuna görə mürəkkəb olduğunu görürük. Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycan

Respublikasının əqli mülkiyyətin qorunma sistemi və mövcud qanunların icrasını həyata keçirən dövlət strukturları öz əksini tapmışdır.

I. Milli əqli mülkiyyət qanunvericiliyi, onun təsnifatı və icra orqanları üzrə bölgüsü

Hüquq tətbiqetməyə aid qanunvericilik:

- Mülki, Cinayət, Prosessual Məcəllələr və İnzibati Xətalar Məcəlləsi.
- Gömrük Məcəlləsi.

Müəlliflik hüququ:

- "Sahibkarlıq haqqında" Qanun;
- "Mədəniyyət haqqında" Qanun;
- "Teatr fəaliyyəti haqqında" Qanun;
- "Kinematoqrafiya haqqında" Qanun;
- "Reklam haqqında" Qanun;
- "Elektron ticarət haqqında" Qanun;
- "Elektro imza və elektron sənəd dövriyyəsi haqqında" Qanun və s.

Beynəlxalq müqavilələr:

- ÜƏMT: Bern Konvensiyası
Fonoqramlar üzrə Cenevrə Konvensiyası
Roma Konvensiyası
ÜƏMT-nin İnternet - Konvensiyaları

- UNESCO: Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması üzrə Konvensiya

- MDB: Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların qorunması sahəsində əməkdaşlığa dair 6 ikitərəfli müqavilə

Cədvəldən göründüyü kimi, hazırda əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində 9 qanun qüvvədədir. Bunlardan “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında”, “İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında”, “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” və “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında” dörd Qanun bilavasitə müəllif-hüquq sahəsi ilə bağlıdır və onların idarəçiliyini Müəllif Hüquqları Agentliyi həyata keçirir. “Patent haqqında” və “Ömtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” qanunlar sənaye mülkiyyətinə aiddir və onların idarəçiliyini Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, kənd təsərrüfatına aid “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Qanunun idarəçiliyini isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi həyata keçirir. Göstərilən qanunlar əqli mülkiyyətin əsas qorunma xəttini təşkil edir. “Haqsız rəqabət haqqında” və “Kommersiya sirri haqqında” qanunlar isə dolayısı yolla əqli mülkiyyət hüquqlarını qoruyaraq, ikinci qorunma xəttini təşkil edir və onların idarəçiliyini İqtisadi İnkişaf Nazirliyi təmin edir. Bununla yanaşı, iqtisadiyyat və mədəniyyət sahəsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarında da əqli mülkiyyətə aid müddəalara rast gəlmək mümkündür.

Cədvəldə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri də öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, əqli mülkiyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq ölkəmizdə prioritet istiqamətlərdən hesab edilir və ölkəmiz demək olar ki, müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində ən vacib konvensiya və sazişlərin hamısında iştirak edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) üzvü olmuş, sonrakı illərdə həmin təşkilatın inzibati idarəçiliyi altında olan müəllif-hüquq sahəsində bütün konvensiya və müqavilələrə, o cümlədən: “Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında” Bern Konvensiyasına (1998), “ÜƏMT-nin Fonoqram istehsalçılarının mənafeələrinin onların fonoqramlarının qanunsuz təkrar istehsalından qorunması haqqında Konvensiyası”na (2001), “İfaçıların, fonoqram istehsalçılarının və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında” Roma Konvensiyasına (2005); “ÜƏMT-nin Müəlliflik hüququna dair Müqaviləsi”nə (2005) və “ÜƏMT-nin İfalar və fonoqrama dair Müqaviləsi”nə (2005) qoşulmuşdur. Ölkəmiz həmçinin 1996-cı ildən YUNESKO-nun “Müəllif hüququ haqqında Ümumdünya Konvensiyası”nda iştirakını davam etdirmək barədə qərar qəbul etmişdir.

Çoxtərəfli beynəlxalq Sazişlərə qoşulma qanunlar kimi qəbul edildiyindən milli qanunvericilik bazamızı tamamlayır və onun tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu norma Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 148-ci maddəsindən irəli gəlir. Həmin maddəyə görə, “Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir”.

Əlavə etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası MDB çərçivəsində “Müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların müdafiəsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında” və “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçı dövlətlərinin kompüter informasiyası sahəsində cinayətlərə qarşı mübarizədə əməkdaşlığı haqqında” Sazişlərdə iştirak edir, həmçinin Özbəkistan, Qazaxıstan, Ukrayna və Türkiyə hökumətləri ilə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların qorunması sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalamışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikası MDB və Şərqi Avropa məkanında ən zəngin əqli mülkiyyət qanunvericilik bazasına malik olan və əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması sahəsində geniş beynəlxalq əməkdaşlığa cəlb olunan ölkələrdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qarşıda qoyulan məqsədlərin müasir inkişaf meyilləri ilə uzlaşdırılması və əqli mülkiyyət üzrə tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi üçün Agentlik tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamının icrası ilə əlaqədar “Azərbaycan Respublikasında müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsinin inkişafı üzrə Uzunmüddətli Milli Strategiya” və 2011-2014-cü illər üzrə müəlliflik hüququ, əlaqəli hüquqlar və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramının layihələri də hazırlanmışdır. Bu layihələr Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı (ÜƏMT) və Avropa Komissiyasının əqli mülkiyyət üzrə mütəxəssislərinin iştirakı ilə geniş müzakirə edilmiş, bəyənilmiş və digər ölkələr üçün model layihə kimi qəbul olunması tövsiyə edilmişdir.

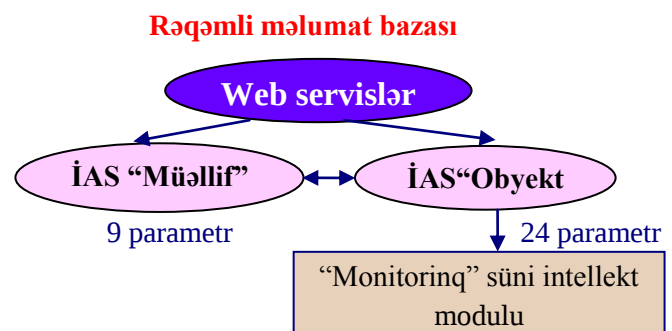
Azərbaycan keçmiş sovet məkanında əsərlərin könüllü rəsmi qeydiyyatını həyata keçirən ilk ölkələrdən biridir və son vaxtlar əsərlərin və digər əqli mülkiyyət obyektlərinin rəsmi qeydiyyatına maraq artmaqdadır. Bunun da əsas səbəblərindən biri odur ki, hüquqların təminatında, xüsusən pozulmuş hüquqların bərpası ilə bağlı mübahisələrə məhkəmələrdə baxılarkən rəsmi qeydiyyatın böyük əhəmiyyəti vardır. Qeydiyyat əsərlərdən müxtəlif üsullarla və formada istifadə olunarkən də vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu da ölkəmizdə qeydiyyata marağı artırmışdır və bununla əlaqədar qeydiyyat sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə müntəzəm iş aparılır. Bunun nəticəsində yalnız 2010-cu ildə Agentlikdə 600-dən çox əsər və əlaqəli hüquqların obyektləri qeydiyyatdan keçirilmişdir ki, onlardan da 200-dən çoxu elmi əsərlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsərlərin qeydiyyatını avtomatlaşdırmaq məqsədi ilə son vaxtlar Müəllif Hüquqları Agentliyində **“Qeydiyyat”** elektron məlumat bazası, həmçinin Online qeydiyyatın aktuallaşması ilə əlaqədar **Online** qeydiyyat sistemi və folklor üzrə rəqəmli Kitabxana yaratmışdır.

Təqdim olunan cədvəldə son illər qeydiyyatdan keçirilmiş əsərlərin sayı və növləri öz əksini tapmışdır.

On-line daxil olmaqla, rəqəmli qeydiyyat

- ☒ Musiqili
- ☐ Ədəbi
- ☐ Elmi və tədris
- ☐ Dizayn və dekorativ
- ☐ Toplular
- ☒ Multimedia əsərləri
- ☒ Fonoqramlar və yayım təşkilatlarının verilişləri
- ☐ Məlumat bazaları

Qeydiyyatdan keçirilmiş obyektlər %-lə (ümumi sayı 7087)

Proqramlaşdırma mühiti: Delfi

Dil: Paskal, axtarış dili SQL

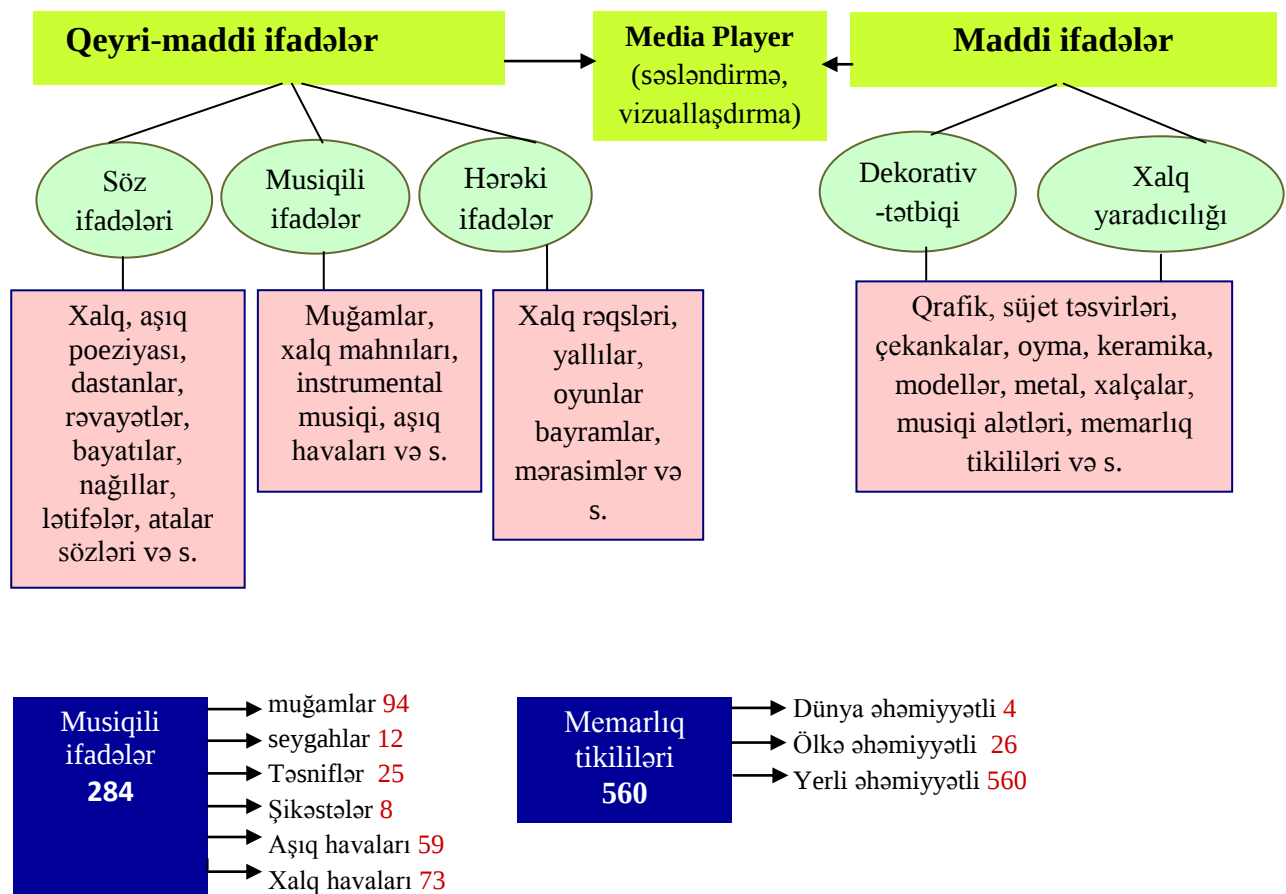
Çıxış: İstənilən parametrlər üzrə seçim, hesabat və statistik məlumatlar

Son illər ənənəvi mədəni nümunələrin (folklor nümunələri) qorunmasına xüsusi diqqət yetirilir və hazırda Azərbaycanın da iştirak etdiyi ÜƏMT-nin Əqli Mülkiyyət və Genetik Resurslar, Ənənəvi Biliklər və Folklor üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin sessiyalarında folklorun qorunması üzrə beynəlxalq alətin hazırlanması üzrə işlər davam etdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir xalqın ənənəvi mədəni nümunələrinin (folklor nümunələrinin) əsasında milli mədəni ənənələri durur. Xalqımıza məxsus mədəni ənənələr doğma yurdumuzla, əcdadlarımızla, Ana Vətənlə ayrılmaz tellərlə bağlıdır. Bu ənənələr bizim elə keçmişimizdir ki, onsuz bu günümüzün gələcəyi yoxdur, bunlar keçmişimizin tərəqqisidir və bu günümüzün tərəqqisi sabah ənənəyə çevriləcək.

Təsadüfi deyildir ki, folklor nümunələrimizin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması dövlətimizin əqli mülkiyyət sahəsindəki siyasətinin prioritetlərinə daxildir və Şərqi Avropa məkanında ilk dəfə ölkəmizdə qəbul edilmiş “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” Qanun da bu nümunələrin hüquqi qorunmasını təmin etmək məqsədinə xidmət edir. Folklor nümunələrinin qanuni istifadəsinə təminat yaradılması, onların toplanması, folklor üzrə elektron kitabxananın yaradılması və zənginləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlər də ölkəmizdə folklorun qorunması üzrə həyata keçirilən kompleks tədbirlərə daxildir.

Hazırda elektron kitabxanada 300-dən çox musiqili folklor nümunəsi və 600-dən çox memarlıq əsərinin illüstrasiya nümunəsi toplanmışdır. Muğamların və digər xalq mahnılarının kontentinin toplanmasına xüsusən diqqət yetirilir.

Aşağıdakı cədvəldə “FOLKLOR” multimedia rəqəmli kitabxanası və buraya daxil edilmiş maddi və qeyri- maddi folklor ifadələrinin növləri göstərilmişdir:

Hazırda folklor nümunələrindən müxtəlif üsullarla, o cümlədən İnternetdə istifadə olunarkən onların təbii mahiyyətinin dəyişdirilməsi və mənimsənilməsi hallarının qarşısının alınması məqsədi ilə qanunvericilikdə dəyişikliklərin edilməsi ilə bağlı zəruri tədbirlər həyata keçirilir.

Məlum olduğu kimi, əqli mülkiyyət son 20 ildə özünün ənənəvi mədəni funksiyaları ilə yanaşı, sürətlə inkişaf edən və iqtisadi tərəqqiyə böyük təsir göstərən, eyni zamanda ictimai rəyi cəlb edən mürəkkəb fenomen kimi çıxış edir.

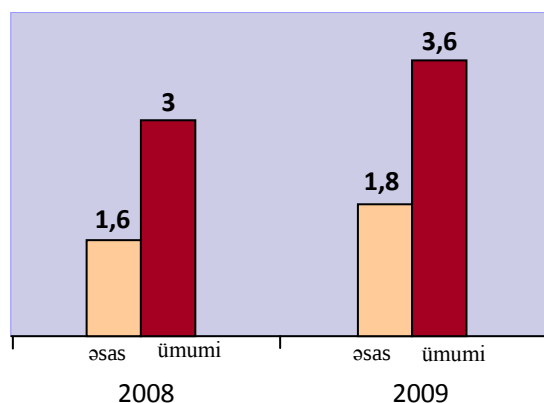
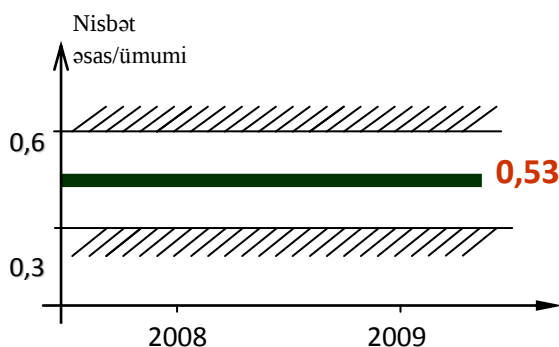
Aşağıdakı cədvəldə əqli mülkiyyətin biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafının güclü alətinə çevrilməsi və onun Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM) artım tempi əyani şəkildə göstərilmişdir.

ƏM-in biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafının güclü alətinə çevrilməsi

Ölkənin ÜDM-də müəlliflik hüququna əsaslanan industriyanın (kreativ industriya) payının qiymətləndirilməsi.

“FOLKLOR” multimedia rəqəmli kitabxanası

ÜDM-də KREATİV İNDUSTRIYANIN

2009-cu ildə Azərbaycanın ÜDM-nin həcmi: 34,6 mlrd.man. (43,25 mlrd.\$)

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanın dinamik iqtisadi inkişafı və ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən iqtisadi islahatlar əqli mülkiyyətə (müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə) əsaslanan sənayenin (kreativ industriyanın) ÜDM-də iqtisadi payının artması üçün zəmanət yaratmışdır. Solou modeli əsasında Agentlikdə yaradılan xüsusi model və metodika əsasında aparılan araşdırmalar göstərir ki, onun payı ÜDM-də artıq 3,6%-i keçmiş və Solou innovasiya indeksi isə texnoloji nailiyyətlər və elmi-texniki tərəqqi hesabına 2003- 2009-cu illərdə 7,2%-dən 20,6%-ə qədər yüksəlmişdir.

Agentliyin Milli Məclisin İqtisadi Siyasət Komitəsi və Azərbaycan Qiymətləndiricilər Cəmiyyəti ilə birgə keçirdiyi “Əqli mülkiyyət, onun iqtisadi dəyəri və qiymətləndirilməsi qaydaları” mövzusunda konfrans və Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı və Agentlik tərəfindən birgə təşkil edilmiş “Müəlliflik hüququ və kreativ sənayelərin iqtisadi əhəmiyyəti” mövzusunda seminar da kreativ sənayenin ÜDM-də rolunun öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin sonunda yaranmış “yeni iqtisadiyyat”ı informasiya cəhətdən silahlanmış zəkalı, intellektual investor və istehlakçılardan ibarət iqtisadiyyat

kimi təsəvvür etmək olar. Bu iqtisadiyyat betona və dəmirə əsaslanan iqtisadiyyatı əvəz edərək, XXI əsrdə “biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata” çevrilmiş və yeni xüsusiyyətlərlə zənginləşərək “biliklərin kapitallaşdırılmasını” təsdiqləmişdir. Çünki əqli mülkiyyət qüdrətli iqtisadi inkişaf alətidir və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda cəmlənən intellektual kapital əsas valyuta rolunda çıxış edir. Hazırda dünya iqtisadiyyatında müəlliflik hüququna və digər əqli mülkiyyət hüquqlarına əsaslanan kreativ sənayenin payı 8% çatıb, trilyonlarla ABŞ dolları ilə ölçülür və onun illik artımı 6%-i ötüb.

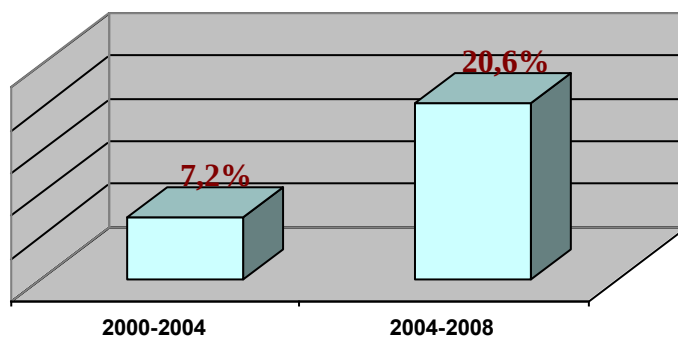
Digər tərəfdən, inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artım tempinin 80-90%-i yeni biliklər əsasında təmin edilir, biliklərə əsaslanan kreativ industriyanın payı isə ÜDM-in 45%-nə qədər təşkil edir. Ümumiyyətlə, ÜƏMT tərəfindən aparılan araşdırmalarda əqli mülkiyyət və birbaşa investisiyalar arasındakı müsbət əlaqələr müəyyən edilərək göstərilir ki, güclü inkişafda olan ölkələrin ÜDM-dəki investisiyaların payı 35%-ə çatmış, inkişaf etmiş ölkələrdə isə 20%-dən aşağı olmamışdır.

Təqdim olunan cədvəldə Solou modelində innovativlik indeksinin müəyyən edilməsi və aparılan tədqiqatların nəticələri öz əksini tapmışdır.

SOLOU modelində innovativlik (kreativlik) indeksi

$$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta} \rightarrow \Delta Y / Y = \Delta A / A + \alpha \Delta K / K + \beta \Delta L / L \text{ (kapital, əmək, biliklər)}$$

A – innovasiya hesabına artım, K – kapital, L – əmək, $\alpha = \beta = 0,5$.

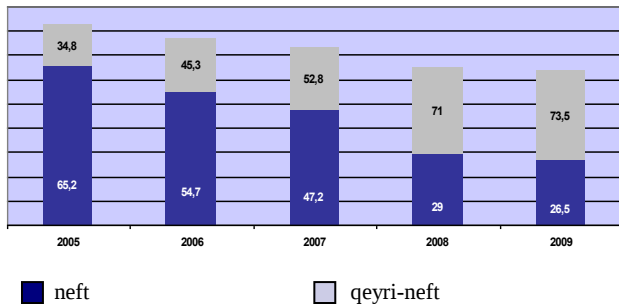
Davamlı iqtisadi inkişafın 7 ili ərzində innovasiyalar hesabına ölkənin ÜDM-i 13% artmış, ÜDM-in həcmi 7 dəfə böyümüşdür

İlham Əliyev: “Məqsəd - qara qızılı insan kapitalına çevirməkdir”.

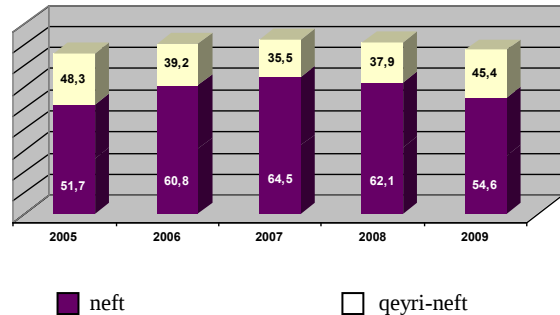
Agentlikdə aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, ÜDM-in həcmində artmasında siyasi sabitlik və qanunçuluğa riayət edilməsi, düzgün fiskal və monetar siyasət aparılması və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması ilə yanaşı, əqli mülkiyyət faktorunun da mühüm rolu olmuşdur.

Əqli mülkiyyətin dünya iqtisadiyyatının davamlı inkişafında güclü amil kimi çıxış etməsini Azərbaycan iqtisadiyyatında da müşahidə etmək mümkündür. Cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan dünyada ən dinamik inkişaf edən dövlətlər sırasındadır və dünyanı bürümüş global böhran vəziyyətinə baxmayaraq, Azərbaycanın ÜDM-i 2009-cu ildə 9,3%, 2010-cu ildə isə 5% artmışdır. Bu – “tarixi nailiyyətdir”, çünki Azərbaycan böhran vəziyyətindən minimal itkilərlə çıxaraq yüksək iqtisadi artımı saxlaya bilmişdir. 2009-cu ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan 9,2 milyard dollar həcmində investisiyanın 7,3 milyardı daxili kapital qoyuluşundan ibarət olub.

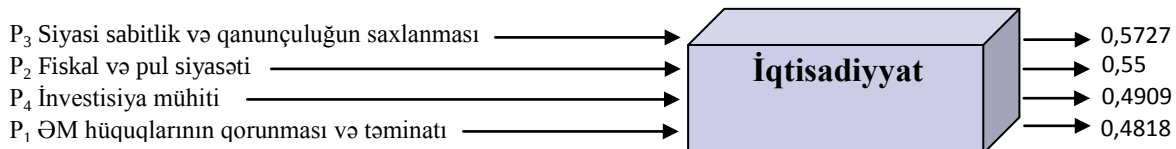
İnvestisiyaların qoyuluşunun nisbəti

ÜDM-də payı

Hökumətin iqtisadi siyasət faktorlarının ekspert dəyərləndirilməsi

Cədvəldən göründüyü kimi, 2010-cu ildə də daxili investisiyalar xarici investisiyaları üstələyir və həmin ildə 15,5 milyard dollar investisiya vəsaiti qoyulmuşdur. Özü də bunlardan 9,3 milyard dolları qeyri-neft sektoruna, o cümlədən bilik sahəsinə, təhsilə, mədəniyyətə qoyulan yatırımlardır. Bu nisbət 2005-ci ildə neft sektorunun xeyrinə 34,8:65,2% olduğu halda, 2010-cu ildə 70:30% qeyri-neft sektorunun xeyrinədir.

2005-2007-ci illərdə Azərbaycanın ÜDM-nin artımı dünya miqyasında ən yüksək olaraq, son 10 ildə ÜDM 7 dəfədən çox artmışdır. XVII Beynəlxalq Xəzər neft-qaz sərgi və konfransının açılışındakı nitqində cənab Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Azərbaycan investisiyalar üçün çox məqbul, çox cəlbedici ölkədir”. Bir sözlə, ölkə başçısının dəfələrlə bəyan etdiyi kimi, Azərbaycan keçid dövrünü bitirərək artıq inkişafda olan dövlətlər sırasına daxil olmuşdur və məqsədımız qara qızılı insan kapitalına çevirmək, xalqımızın intellektual kapitalını ən yüksək zirvələrə çatdırmaqdır.

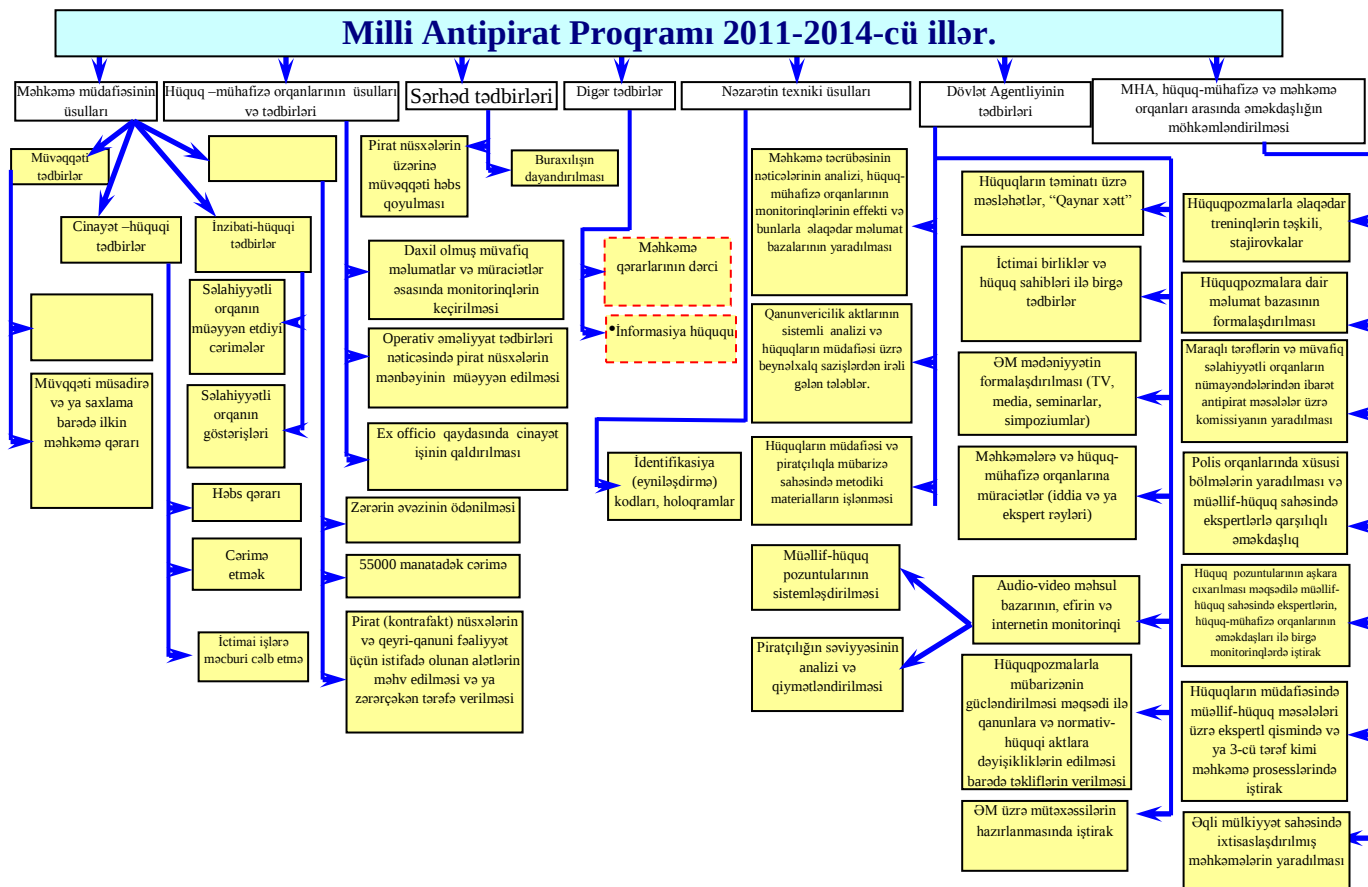
Son vaxtlar piratçılıq bütün dünyanı narahat edən global problemə çevrilmişdir və müəlliflərin və digər hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının pozulması ilə yanaşı, həm də iqtisadiyyata çox böyük həcmdə ziyan vurur. Piratçılığa qarşı mübarizə məqsədi ilə ölkəmizdə də kompleks tədbirlər həyata keçirilir, o cümlədən müvafiq qanunvericilik aktları təkmilləşdirilir, yeni qanunların qəbul edilməsi planlaşdırılır, həmçinin 2010-cu ildə Milli Antipirat Proqramı yeniləşdirilərək onun icrası ilə bağlı tədbirlər sürətləndirilmişdir.

Görülən işlər nəticəsində ölkəmizdə piratçılığın səviyyəsi 2005-ci illə müqayisədə kitab nəşri sahəsində 21%, audio-video məhsul bazarında 20%, proqram təminatında 10%-ə yaxın aşağı düşmüşdür. Bununla belə, piratçılığın kəskin şəkildə azaldılması üçün əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Xüsusən layihəsi beynəlxalq və milli təcrübə nəzərə alınmaqla Agentlik tərəfindən hazırlanmış və yaxın vaxtlarda qəbul ediləcəyi gözlənilən “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılıqla mübarizə haqqında” Qanunun piratçılığa qarşı mübarizədə böyük səmərəsi olacağına ümid bəslənilir.

Qeyd olunan Qanun müəlliflik hüququnun obyektı olan əsərlərin, fonogramların, xüsusi qorunma hüququ ilə qorunan məlumat toplularının və digər əqli mülkiyyət hüququ obyektlərinin, yaxud tərkibində əqli mülkiyyət hüququnun obyektləri olan malların nüsxələrinin hər birinə xüsusi

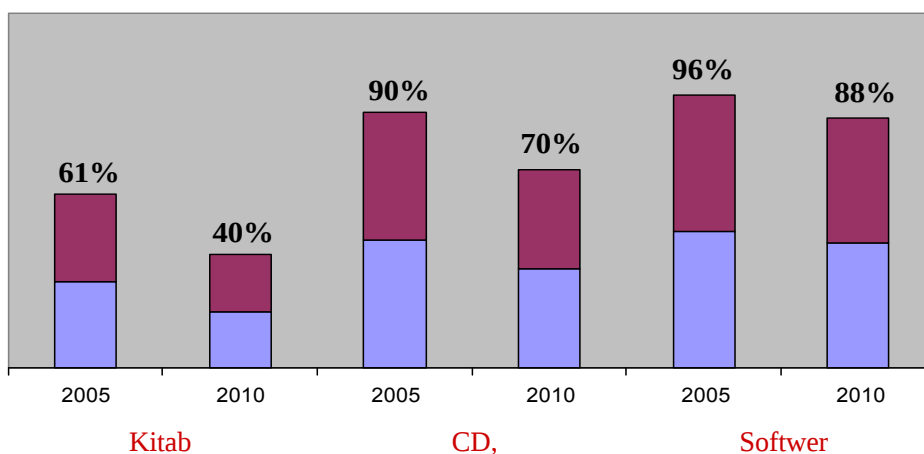
seriya və nömrəsi olan nəzarət markası vurulması, həmçinin əqli mülkiyyət hüquqları obyektlərinin rəqəmli kodlaşdırılması ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsini də təmin edəcək.

Bu cədvəldə Milli Antipirat Proqramı üzrə nəzərdə tutulan tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Təqdim olunan növbəti cədvəldə isə piratçılığın səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlər və piratçılığın dəyişmə dinamikası əksini tapmışdır.

Piratçılığın səviyyəsinin müqayisəli göstəriciləri

2010-cu il: 4 monitorinq, 7000-dən çox pirat CD, DVD müsadirə olunub

Piratçılığa qarşı mübarizəni gücləndirmək məqsədi ilə həyata keçirilən yuxarıda qeyd olunan tədbirlərlə yanaşı, geniş ictimaiyyətin diqqətini bu problemə cəlb etmək məqsədilə elektron KİV də daxil olmaqla, kütləvi informasiya vasitələrində onlarla xüsusi veriliş hazırlanmış, çoxsaylı məqalə və prezentasiyalar dərc edilmiş, bir sıra tədbirlər, o cümlədən “Ulduzlar piratlara yox deyir” devizi altında aksiya və aidiyyəti orqanlarla birgə monitorinqlər keçirilmişdir. Monitorinqlər zamanı səlahiyyətli orqanlar tərəfindən 10 (on) min nüsxəyə yaxın pirat CD, DVD, audio və videokasset aşkar edilərək qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada satış şəbəkələrindən çıxarılmışdır.

Bununla yanaşı, məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının müraciətləri əsasında pirat məhsullar, o cümlədən qeyri-qanuni proqram təminatı barədə Agentlik tərəfindən müəllif-hüquq qanunvericiliyi baxımından yalnız 2010-cu ildə 12 ekspert rəyi hazırlanmış, Agentliyin nümayəndələri 6 məhkəmə işi üzrə üçüncü şəxs və ya ekspert qismində məhkəmə proseslərində iştirak etmişlər. Müəlliflərə, hüquq sahiblərinə, ictimai birliklərə və müəllif-hüquq məsələləri ilə maraqlanan vəkillərə kömək məqsədilə Agentlikdə ictimai əsaslarla “Hüquq məsləhətxanası” yaradılmışdır. Agentliyin “Qaynar xətti”inə ötən il 700-dən çox müraciət daxil olmuşdur. Bu müraciətlərin hər biri üzrə müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Piratçılıqla mübarizədə maarifləndirmə işinin də böyük önəmini nəzərə alaraq, Agentlik son 2 ildə 25-ə yaxın konfrans, seminar, simpozium və dəyirmi masa təşkil etmişdir ki, bunların da xeyli hissəsi beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıqda həyata keçirilmişdir.

Bunlardan Avropa İttifaqının Azərbaycana Texniki Yardımı üzrə Milli Əlaqələndirmə Bürosunun birgə təşkilatçılığı ilə keçirilmiş “Avropa İttifaqında və Azərbaycanda əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi və piratçılığa qarşı mübarizə: təcrübə və problemlər» mövzusunda konfransı, ÜƏMT-nin dəstəyi və beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə Bakıda keçirilmiş “Müəlliflik hüququ və rəqəmli mühit: piratçılığa qarşı mübarizə və əlaqəli problemlər” adlı beynəlxalq seminarı və “Ənənəvi mədəni nümunələr və biliklər əqli mülkiyyət kimi: erməni plagiatçılığı” və s. tədbirləri xüsusi qeyd etmək olar.

Qeyd olunanlarla yanaşı, əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatını gücləndirmək məqsədilə Agentlikdə “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı Mərkəzi”nin və “On-line” monitorinq, lisenziyalasdırma və hüquqların idarəçiliyi sisteminin yaradılması nəzərdə tutulur. “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı Mərkəzi”nin fəaliyyəti ilə bağlı təkliflər Hökumətin dəstəyini almış və bunun üçün müvafiq maliyyə vəsaiti də ayrılmışdır. Bunlar da “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılıqla mübarizə haqqında” Qanunun icrasına dəstək vermək məqsədinə xidmət edir.

ƏM hüquqlarının təminatı Mərkəzinin yaradılması.

- **Aİ ilə “Azərbaycan Respublikasında müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların təminatı imkanlarının gücləndirilməsi” üzrə birgə layihə.**

ƏM hüquqlarının təminatı Mərkəzinin biznes-modeli

Yaradılmasının məqsədi	ƏM hüquqlarının təminatı sahəsində hüquqi maarifləndirmə və təhsil, həmçinin müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara əsaslanan malların xüsusi antipirat marka – holoqramlarla təminatı.
Əsas funksiyaları	Təhsil mərkəzinin, ekspozisiyaların və kitabxanaların fəaliyyətinin təmin edilməsi. Pərakəndə satışda yayılan çap məhsullarına, fonoqramlara, audiovizual əsərlərə, verilənlər bazasına, softverə rəqəmli kodların verilməsi və onların qeydiyyatının aparılması. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara əsaslanan mallara xüsusi marka – holoqramların verilməsi. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara əsaslanan malların yayılmasına icazə

	verən dövlət reyestrlərinin, hüquq sahibləri kollektivləri və yayım təşkilatları arasındakı lisenziyaların və verilmiş şəhadətnamələrin dövlət reyestrlərinin aparılması. Ticarət şəbəkəsində yayılan, efirlə və kəbellə verilən obyektlərin “hüquqların təmizlənməsi” baxımından ekspertizası.
Resurslar	Dövlət dəstəyi və üz gəlirləri.
Təşkilati forması	Hüquqi şəxs.

Avropa İttifaqının maliyyələşdirdiyi Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən və Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin benefisiarı olduğu “Azərbaycanda müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların həyata keçirilməsi sahəsində potensialların artırılması” üzrə Tvinninq layihəsi də yerinə yetirilir. Layihə çərçivəsində Agentliyin nəzdində fəaliyyətə başlayacaq “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı Mərkəzi”nin və “On-line” monitoring, lisenziyalasdırma və hüquqların idarəçiliyi sisteminin işinə texniki yardımın göstərilməsi də nəzərdə tutulur.

Sonrakı cədvəldə “On line” monitoring, lisenziyalasdırma və hüquqların idarəçiliyi sisteminin biznes-modeli öz əksini tapmışdır.

On-line monitoring və lisenziyalasdırılma Xidmətinin və ƏM-in təminatı Mərkəzinin biznes-modeli

Yaranma məqsədi	On-line lisenziyalı “one-stop-shops” prinsipinə əsaslanan rəqəmsal şəbəkədə hüquqların kollektiv idarə edilməsi.
Əsas funksiyalar	Rəqəmsal kontentin unikal identifikator-kod verilməklə məcburi qeydiyyatı. Saxlanılan kontent, onun istifadəsi şərtləri və obyektlərin saxlandığı rəqəmli anbar haqqında xüsusi saytın formalaşdırılması və aparılması. İstifadəçinin sorğusunun avtomatik identifikasiyası, lisenziya verilməsi və fərdi və kollektiv istifadəçilərin elektron ödənişinin təminatı. İstifadə faktlarının təqibinin internet-resurslarının və kontent axtarışın indeksləşməsinin xüsusi avtomatlaşdırma mexanizmi vasitəsilə təminatı. “Hüquqların idarə edilməsi haqqında informasiya” və “Qorunmanın texniki tədbirləri” standartlarının və qorunan obyektlərə rəqəmsal kodların dəstəyi.

Dünyada baş verən global inkişaf meyllərini və ƏM potensialının informasiya cəmiyyətinin formalaşmasında istifadə olunmasını nəzərə alaraq, web və naqilsiz texnologiyaların global cəmiyyətdə artan rolunu və innovasiya texnologiyaların və kreativ industriyanın biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatdakı xüsusi əhəmiyyətini diqqətdə saxlayaraq, Müəllif Hüquqları Agentliyi “İT-İP” və “İP-e.com” cütlükləri ilə bağlı problemləri araşdırır, qanunvericiliyə dəyişikliklərin edilməsi üçün təkliflər hazırlayır, rəqəmli hüquqların idarə edilməsi ilə bağlı xüsusi layihələr həyata keçirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 15 il öncə Azərbaycanda İnternetə qoşulmuş kompüterləri barmaqla saymaq olardı. Ümumiyyətlə isə 1996-cı ildə bütün dünyada İnternetə qoşulmuş kompüterlərin sayı cəmi 16 milyon idi, hazırda bu rəqəm yüz milyonlarla ölçülür və Azərbaycan əhalisinin 1,4 milyonu global rəqəmli şəbəkədən, 61%-i isə mobil telefon şəbəkəsindən istifadə edir. Yeni şəraitdə elektron ticarət getdikcə daha güclü rol oynayır. İnternet şəbəkəsinə yerləşdirilmiş informasiyaların 50 faizdən artığı müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla qorunur, daha çox satılan dörd məhsul növündən üçü müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektləridir.

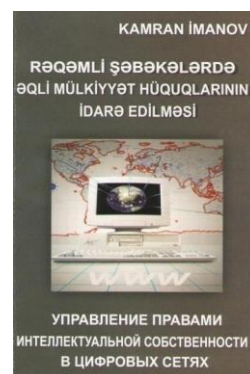
Bəllidir ki, IT bugünkü innovasiyaların önündə gedən IP obyektləridir və əqli mülkiyyət qanunvericiliyi ilə qorunur. Problemin məğzi ondan ibarətdir ki, həmin IT obyektləri bu qorunmanın həyata keçirilməsini çətinləşdirir, ona mənfi şərait yaradır və əqli mülkiyyət hüquqlarının pozulmasına geniş yol açır. Bunun səbəbi də bəllidir: IT-nin inkişafı sistematik olaraq IP qanunvericiliyini üstələyir.

Bununla əlaqədar, son iki ildə Agentlikdə IT-IP əlaqəsinin təhlili aparılmış, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının təsnifatı hazırlanmışdır. Distribüter şəbəkəsində müəlliflik hüququ ilə qorunan və innovasiya prosesində vacib rol oynayan IT obyektləri, xüsusən Softverdən istifadə ilə bağlı vəziyyət öyrənilmiş və bunların qorunması üçün müvafiq təkliflər irəli sürülmüş, IT obyektlərinin qorunması məqsədilə tövsiyələr verilmişdir.

Bu məsələ ilə əlaqədar Agentlikdə Azərbaycan və rus dillərində “Rəqəmli şəbəkələrdə əqli mülkiyyət hüquqlarının idarə edilməsi” adlı kitab nəşr edilmişdir. Kitab əqli mülkiyyət sahəsində hüquqi biliklərin artırılmasında müəlliflərə, hüquq sahiblərinə, əsərlərin istifadəçilərinə, aspirantlara, tələbələrə və tədqiqatçılara kömək məqsədilə yazılmışdır.

ƏM potensialının informasiya cəmiyyətinin formalaşmasında istifadə olunması məqsədilə hüquqların IT və E.com-un inkişafından irəli gələn qorunması və həyata keçirilməsi mexanizmlərinin formalaşdırılması üzrə normativ tənzimlənmə və tədbirlər həyata keçirilir. Bununla əlaqədar:

- “.az” domenində rəqəmli hüquqların istifadəsinin monitorinqi;
- Hüquqların kollektiv idarəçiliyi, DRM üzrə metodikaların hazırlanması üzrə işlər aparılır.

İnternetdən istifadə: **44,4%**

Mobil telefonlar: **61,9%**

Provayder-xidmətlərin sayı: >

Qeyd edilməlidir ki, “Elektron ticarət haqqında” Qanunda İnternet-resursun yaradıcısının və provayderin məsuliyyəti haqqında məsələ müsbət həllini tapmışdır.

“Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılıqla mübarizə haqqında” Qanuna əsasən, Müəlliflik hüququ sahəsində səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanına rəqəmli hüquqların istifadəsinin müşahidəsini aparmaq, kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət etmək və hüquq pozuntusu hallarında tədbir görmək hüququ verir. Bununla yanaşı, həmin Qanun əsərlərdən və əlaqəli hüquqlar obyektlərindən, o cümlədən rəqəmli mühitdə istifadə olunması ilə bağlı məsələləri tənzimləyəcək. Bu norma əsərlərdən və əlaqəli hüquqlar obyektlərindən istifadə ilə bağlı müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərə münasibətdə beynəlxalq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş üçpilləli test prinsipinə uyğundur.

Qeyd olunan məsələlərin vacibliyini nəzərə alaraq, Agentlik bu mövzuda bir sıra tədbirlər təşkil etmiş, o cümlədən “Microsoft” şirkətinin Azərbaycan nümayəndəliyi ilə “İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) obyektləri və müəlliflik hüququ” mövzusunda, AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu ilə “İnternetdə rəqəmli hüquqların idarə edilməsi” mövzusunda və ÜƏMT-nin dəstəyi və beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə “Müəlliflik hüququ və rəqəmli mühit: piratçılığa qarşı mübarizə və əlaqəli problemlər” mövzusunda keçirilmiş beynəlxalq konfranslar da yuxarıda qeyd olunan məsələlərə həsr olunmuşdur. Bir sıra ölkələrin mütəxəssislərinin də qatıldığı bu tədbirlər böyük rezonansa səbəb olmuşdur.

Камран Иманов

Интеллектуальная собственность для всех: гуманитарные и естественно-научные знания в образовании

Уважаемые читатели!

Интеллектуальная собственность (ИС) – едва ли не самый выдающийся феномен последних двух десятилетий. Эволюция техники, экономики и глобального сообщества, приведшие к «экономике, основанной на знаниях», «цифровому авторскому праву», «дуэту» «информационные технологии – интеллектуальная собственность» («ИТ-ИР»), возросшему значению электронной коммерции и др., поставили ИС в яркий фокус общественного внимания и изучения. ИС в буквальном смысле проникла во все сферы нашей жизни – науку и культуру, экономику и социальную сферу. Все, от цифровой экономики, информационного общества до фольклористики и традиционных знаний стало средой ее обитания. Ценность ИС, заключенная в нематериальных активах возобладала над стоимостью материальных активов: опирающаяся на бетон и железо экономика последовательно сменилась на экономику, основанную на идеях и знаниях. В итоге, управление изменившимся климатом в мире ИС стало одной из серьезнейших задач, требующих совершенно иных подходов. А это, в свою очередь, порождает и новую планку требований, предъявляемых к специалистам сферы ИС, определяет новое измерение стандартов их знаний.

В свете нового климата в мире ИС изменившихся и меняющихся требований к знаниям специалистов по ИС, а также конвергенции естественно-научного и гуманитарного знания и специальных аспектах обучения и пойдет разговор в настоящей статье, связанной с подготовкой специалистов.

1. Несколько слов о демистификации термина «Интеллектуальная собственность» и значимости знаний в ее осмыслении.

Уважаемые читатели!

Известно, что самым значимым богатством любого народа является его интеллект и его воплощение – интеллектуальные достижения. И точно как всякая страна обязана неповторимым обликом своему народу, точно также то, что сегодня именуется интеллектуальной собственностью (ИС) обязана своим обликом ее создателям. Именно творчество и новаторство, являясь универсальными и естественными человеческими ресурсами, представляют собой вершины интеллектуальной деятельности.

Поскольку результаты интеллектуальной деятельности (РИД) во главе с творчеством и новаторством чрезвычайно разнообразны, то и ИС как сфера науки, культуры и практики оказывается синкретической областью, не знающей границ. Пожалуй, это такая сфера, центр которой повсюду, а окружности нет нигде. Эта сфера человеческого воображения, более важного по мнению великого Эйнштейна, чем сами знания. И дело в том, что история человечества и есть история применения самого воображения или, говоря иначе, творчества и инноваций к существующему массиву знаний. Воображению, питающему прогресс как в науке, и так и в искусстве, воображению, обогащающему наши знания как к источнику

индивидуального, культурного и экономического продвижения мы и обязаны нашим сегодняшним настоящим.

Наверное, поэтому наши предки в своем древнем и нестареющем, словесном памятнике «Гутаргу-билик» так и выразились – «интеллект приносит счастье».

Подчеркивая же особую значимость интеллекта и знаний, выдающийся философ XX века Карл Поппер приводил замечательный пример, демонстрирующий насколько они фундаментальнее и ценнее любой материальной вещи.

Философ предлагал представить себе ситуацию, когда наша экономика в целом, включая индустриальные и социальные структуры, оказались уничтоженными или исчезнувшими. Сохранились же только научные и культурные знания. Поппер писал, что в этом случае за короткое время человечество благодаря интеллекту и сохранившимся знаниям сумеет восстановить исчезнувшие материальные и социальные объекты. В противном же случае, отмечал философ, если бы исчезли все накопленные знания, а материальный мир сохранился бы, то картина напомнила бы покинутый индустриальный мир с поселившимися здесь дикими племенами.

Все, что говорилось о творчестве и инновациях, подчеркивало именно то, что наполняет смыслом ИС. А что же представляет собой непосредственно ИС, как область знания, сфера науки и практики? Синкретический характер знаний, связанных с ИС приводит к тому, что дать полноценное определение этому феномену не удастся. И поэтому ИС как область знаний зачастую определяется через ее содержание, форму и назначение.

Так вот: по содержанию ИС – это менеджмент – управленческое, техническое и гуманитарно-культурологическое понятие. По форме ИС является правовой конструкцией, а по назначению – исключительно экономическим понятием.

И главная причина подобного понимания ИС связана с бесконечным многообразием ее объектов, следующих из различных сфер науки и культуры. Однако есть и то, что объединяет любой результат интеллектуальной деятельности. Это то, что такой результат всегда есть информация. Хотя обратное необязательно.

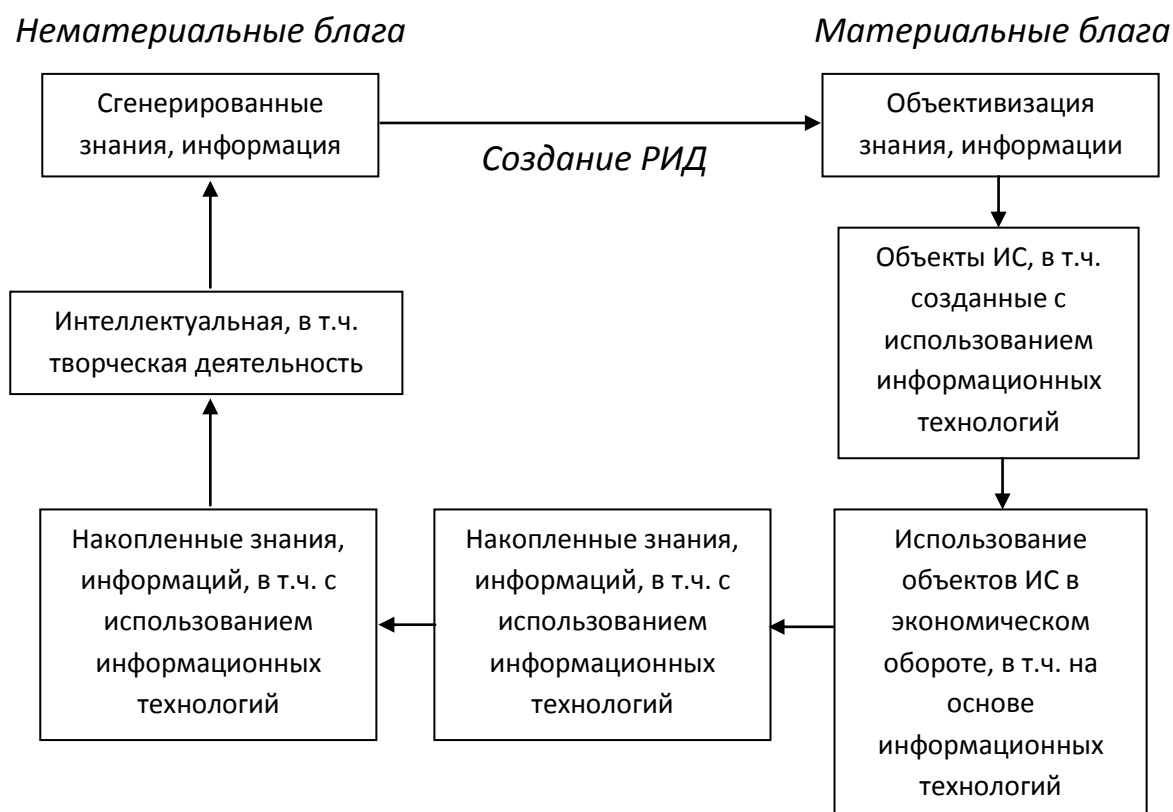
Чтобы уйти от многозначности толкования понятия «информация» мы будем понимать под ней «знания, заключенные в сознании субъекта-создателя РИД» и не имеющих смысла за его пределами. Знание, заключенное в сознании субъекта формируется и накапливается в процессе познания из доступного знания, а в результате творческой, интеллектуальной деятельности может генерироваться в новые знания. Когда же это новое знание объективизируется, оказывается объективно выраженным, то происходит его переход из нематериального блага в благо материальное и возникает ИС. Процесс объективизаций по сути есть процесс его трансформации из субъективного, принадлежавшего индивиду в нечто объективное, имеющее материальную оболочку и становящееся доступным всем.

Подобным образом знание, как результат интеллектуальной деятельности «овеществляется», становится воспринимаемым, и тем самым превращается в объект интеллектуальной собственности. По этой причине знание, информация, заключенные в объекте интеллектуальной собственности, должны обязательно иметь объективную форму выражения и на основании этого объект интеллектуальной собственности как информационный продукт, приобретая экономическое содержание, становится специфическим товаром.

В этом случае объекты интеллектуальной собственности могут использоваться, то есть вовлекаться в экономический оборот. Действительно, стремление как можно быстрее

знать содержание необходимого информационного продукта, использовать знания и информацию, имеющуюся в необходимом объекте интеллектуальной собственности, удовлетворяется за счет информационных технологий, способствующих ускорению ее получения и обработки. В основе такого стремления субъекта рынка лежит его желание опередить конкурента, раньше его узнать и использовать имеющиеся возможности для своего бизнеса.

Нижеследующая схема показывает «круговорот знаний в мире ИС».

Теперь мы можем дать и некоторую формулировку ИС.

«Интеллектуальная собственность (ИС) есть права не объективно выраженные результаты интеллектуальной деятельности». В этой, по сути, обобщенной формулировке есть, тем не менее, два важных момента. Во-первых, то что ИС является собственностью особого рода, дополняющей наше традиционное понимание вещной собственности. И связано это с тем, что эта собственность на продукты интеллектуального труда, носящие, как правило, эфемерный, неосязаемый, одним словом, нематериальный характер. Стало быть, и владеть такой собственностью означает обладать правами на нее. Во-вторых, чтобы результат интеллектуальной деятельности стал бы объектом ИС необходимо, чтобы он был доступен окружающим, образно говоря «отделился» бы от своего создателя, т.е. стал бы объективно выраженным.

2. О знаниях в области ИС.

Как мы уже подчеркивали, значение ИС в современном мире выходит далеко за рамки охраны творений интеллекта, влияя практически на все аспекты экономической и культурной жизни. Поэтому знания по ИС в виде специальных курсов в программах высших

учебных заведений должны увязываться со многими другими областями образования и обучения. Приобретение знаний в области ИС важно для крайне широкого спектра получающих университетское образование. Не хотелось бы быть максималистом, но мы твердо убеждены, что программы курсов по ИС одинаково важны как для студентов точных, естественных и технических наук, так и для обучающихся по гуманитарному профилю.

Отмеченная выше роль знаний в возникновении, формировании и распространении ИС приводит нас к убеждению, что знания в области ИС одинаково важны и для тех, кто изучает вопросы управления, менеджмента и экономики и для тех, кто специализируется в области науки и техники, и для тех, кто подготавливается в сферах искусства, журналистики и библиотечного дела. Несомненно, что особую важность приобретают знания в области ИС для будущих правоведов.

Изучение международного опыта наглядно показывает обязательность и одновременно «привязанность» курса по ИС к профилю подготовки специалиста. Вместе с тем среди многообразия подобных программ можно условно выделить три их группы. Во-первых, это так называемые «управленческие программы», которые включают тот или иной обзор основ ИС и ее роли в современных концепциях экономики и культуры.

В «управленческих образовательных программах» упор делается на характер и объем прав, охраняемых в рамках ИС. Хотя это всего лишь отправная точка для специалистов по ИС, тем не менее подобные программы представляют собой наиболее существенные аспекты для руководящих работников в государственном и частном секторе и для разработчиков государственной политики. Наряду с этим подобные программы дают представление о тех типах творческой и технической продукции и способах, которые могут охраняться, о формах охраны интеллектуальной собственности, которые созданы для охраны конкретных видов объектов творчества, и об эффективности такой охраны. Студент обретает понимание способов, которые могут обеспечить благоприятное воздействие интеллектуальной собственности на экономическую конкурентоспособность. Особо подчеркнем, что это понимание имеет еще более важное значение для делового планирования и экономических расчетов, связанных с долгосрочным экономическим благосостоянием компании или страны, чем для автора, художника или изобретателя, которые в основном заинтересованы в практических аспектах получения охраны.

Во-вторых, «программы базовой подготовки к профессии юриста». Они включают курс интеллектуальной собственности, который дает студентам общее представление о характере и прикладных аспектах законов об интеллектуальной собственности. Даже студенты юридических факультетов, которые не намерены специализироваться в области интеллектуальной собственности, должны быть знакомы с основными правами, которые охраняются в рамках законов об интеллектуальной собственности.

Учитывая, что будущие юристы изучают коммерческое, гражданское и уголовное право и т.д., в курсах по ИС для них также акцентируются проблемы обеспечения защиты прав.

Наконец, в третьих, «специализированные программы» ИС. В специализированных программах ИС затрагиваются три основных аспекта практики в области интеллектуальной собственности: во-первых, характер и объем прав, охраняемых в рамках интеллектуальной собственности; во-вторых, процедура получения и регистрации прав интеллектуальной собственности (называемая «оформление» в тех случаях, когда предусматривается подача и экспертиза заявки) и в третьих, процедура охраны и реализации прав интеллектуальной

собственности после их получения (чаще всего это осуществляется в судах путем гражданского процесса). Студенты также знакомятся с международным законодательством в сфере ИС.

Хотелось бы подчеркнуть, что в приведенной условной традиции типов программ по ИС обязательно присутствуют разделы о значимости ИС в экономике и культуре, а также проблемы, связанные с современными цифровыми технологиями.

Итак, управленческая ли, базовая ли, наконец, специализированная ли будет подготовка по ИС, она крайне полезна всем будущим специалистам с высшим образованием.

Возникает вопрос – насколько подобные знания об ИС прочно оседают у будущих специалистов и существуют ли важные предпосылки для углубления восприятия изученного материала об ИС?

Ответ на этот вопрос, безусловно, наряду с качеством преподавания курса ИС, по нашему убеждению необходимо искать и в самом учебном плане, по которому идет подготовка. Если принять во внимание междисциплинарность знаний, способствующих возникновению ИС и определенную междисциплинарность знаний, связанных с формированием и распространением ИС, то становится вполне логичным допустить, что знания вообще и даже не правовые, или знания об ИС не оказываются достаточными. Существует настоятельная необходимость о знаниях, базирующегося на прочном фундаменте изучения современной науки и гуманитарных отраслей. По этой причине мы полагаем, что «интеллектуально-собственнический» компонент современного образования крайне целесообразен, но может быть эффективным при наличии другого важного компонента образования. И таким вторым компонентом, неразрывно связанным с ним, является образовательные курсы по взаимопроникновению гуманитарного и естественно-научного подходов. В связи с тем, что сведения, которые могут быть преподнесены студентам в подобных курсах, так или иначе утверждают универсальность знаний, то они тесно коррелируются с курсами по ИС, в основе которых лежит возникновение знаний, лежащих в основе в ИС.

Именно на этом мы и хотели бы несколько подробнее остановиться ниже.

3. Универсальность или дифференцированность знаний?

Известно, что готовя специалистов, мы обучаем их не только каким-либо конкретным знаниям, но и умению их приобретать, умению их осмысливать и, наконец, умению на их основе рождать новые знания. Эти знания сегодня сильно дифференцированы: таков был объективный ход их эволюции. Но вместе с тем, если речь идет об окружающей природе, вселенной, то мы выделяем естественно-научное знание или знание существующие независимо от человека (в противоположность искусственному, т.е. созданному человеком) и знание гуманитарное или знание о человеке. Конечно, эта грань очень условная, четко разделить естественные, общественные или технические науки – задача неблагодарная и тем более, что на их стыке возникли и продолжают возникать новые научные дисциплины. Так, к примеру, на пересечении естественных и общественных наук возникли экономическая география, социобиология и этнология, на стыке естественных и технических-бионика, а в результате взаимопроникновения естественного, общественного и технического знания развивается междисциплинарная социальная экология. Знания в области теории относительности, генетики, синергетики, этологии, системного анализа и др. современному специалисту как культурному человеку нужны не в меньшей мере, нежели сведения из истории, политологии, экономики и др. областей гуманитарного знания, поскольку они

междисциплинарны. Междисциплинарность современного научного знания подтверждается преемственностью между отдельными науками не только в естествознании, где давно известно, что физика есть ключ к космологии, физика и космология – ключ к химии, физика, химия и космология – ключ к геологии, а химия – к биологии. Логика развития комплекса социально-гуманитарных наук, энергичная интеграция в них методов, идей, моделей и концептуальных подходов, характерных для естествознания и ускорение этого процесса под влиянием информационных технологий сегодня потребовали понимания сути взаимопроникновения знаний о природе и обществе. Точно также исследования последнего времени свидетельствуют о глубокой связи гуманитарного и естественно-научного мышления и утверждают необходимость целостного развития культуры как таковой и взаимодействия науки и искусства.

Совершенно не случайно выдающийся философ К.Поппер в книге «Открытое общество и его враги», (М., 1992), касаясь вопроса современной образованности, писал: «...Науке можно учить как увлекательнейшей части человеческой истории – как быстро развивающемуся росту смелых гипотез, контролируемых экспериментом и критикой. Преподаваемая таким образом, т.е. как часть истории «естественной философии» и истории проблем и идей она могла бы стать основой нового свободного университетского образования...»

Итак, сегодня мы все более опираемся на универсальность знаний, на их единство в системе культуры в целом. Наука сегодня, по образному выражению К.Ясперса, является элементом человеческого достоинства (К.Ясперс «Смысл и назначение истории», М., 1994).

Хотелось бы подчеркнуть, что пережив эпоху бурного накопления знаний, дифференциацию и специализацию отдельных научных направлений, обособления областей, знания человеческая культура начинает ныне возвращаться к чертам своего универсализма, имевшим место до XVII века.

Мы рассмотрим в качестве яркого примера универсальности знаний и общечеловеческой культуры поэзию великого Низами. Попробуем выяснить кем был этот выдающийся по своей образованности человек?

Ответ очевиден: великий азербайджанский поэт, поэт считающийся, по праву, одним из 5 крупнейших поэтов-гениев в мировой литературе. Однако, было бы несправедливым к его вечной памяти, считать Низами только гениальным поэтом. Потому, что поэзия великого Низами заполнена наукой, ее самыми передовыми идеями, соответствовавшими XII веку, эпохе его жизни. Низами был великий науковед, ученый, стихотворно-осмысливший все достижения естествознания, математики и гуманитаристики (как принято сегодня говорить) своего времени. Низами был и прекрасно владевший знаниями своего времени – естествоиспытатель и геометр, космолог и музыковед, психолог и этнограф, он блестяще разбирался в богословии.

Приведем только один пример из «Сокровищницы тайн», из главы «О вознесении Пророка». Низами вознесение в небо сравнивает со спуском в колодец библейского Иосифа. Этот спуск – восхождение знаменателен, поскольку дает возможность путем героя проследить за звездами. И одновременно постигнуть богатые естественно-научные и богословские познания великого поэта (см. Е.Бертельс «Избранные труды» ИВЛ, М., 1962, а также К.Кедров «Параллельные миры». А. и Ф. М., 2001). В этом небесном маршруте сначала речь идет об оставленном скакуне. Это – созвездие Пегас, затем описывается весь Зодиак, причем в нем отсутствует только одно созвездие (Овен – 21 марта-20 апреля).

Причина в том, что Овен есть сам Магомет, также как и в Апокалипсисе это созвездие есть сам Христос. Столь высокая роль этого созвездия в том, что в нем находится точка весеннего равноденствия. «Овен» есть «альфа», а рядом находится «омега» - «Телец». (задумаясь, «Альфа и Омега»). Таков порядок восхождения Пророка в поэме Низами и очень важен финал, прямо указывающий место колодца – созвездие Водолея (21 января – 19 февраля).

Не берусь судить, но, возможно, сама форма Водолея, как созвездия, напоминает по форме сооружение типа колодезного журавля, который по известным преданиям должен был спустить в качестве жертвы Овна к водяным созвездиям, характеризующим Кита и реку Эридан. Почему события происходят именно здесь? Дело в том, что при переходе от созвездия Рыб (20 февраля – 20 марта) к созвездию Овна (21 марта – 20 апреля) день начинает прибывать и, наконец, в III декаде марта становится длиннее ночи. По преданию, это происходит за счет принесенного к жертву Овна-агнца, который и исчезает из поля зрения, как созвездие, чтобы появиться через 40 дней (стоит обратить внимание на число: 40!). Кстати, рядом здесь и созвездие Кита, заглотавшего по преданию Библейского пророка Иону на 40 дней и, стало быть, библейский Иосиф и пророк Иона также символизируют созвездие Овна, приносимого в жертву.

Итак, именно в весеннее время происходит вознесение Магомета на небо и погребение Христа. Наконец, в созвездии Водолея находится горловина чаши или такой спуск в колодец, который и ведет ввысь.

Можно задуматься, обладаем ли мы даже сегодня приведенными знаниями Низами? Не случайно, что с точки зрения известного русского философа Кедрова, Низами, «один из немногих людей в истории человечества, мгновенно обогнувших все мироздание и обретших его как свое «я».

Теперь мы обратимся к творчеству европейского поэта несколько более позднего времени и вспомним «Божественную комедию» Данте. Здесь мы будем опираться на замечательные исследования нашего земляка Флоренского в его работе «Мнимости в геометрии».

Напомним, что Данте, спускаясь все ниже и ниже по кругам Ада, внезапно оказывается наверху и выходит в Чистилище. Он обретает утраченный Адамом рай, когда минует некоторую точку выворачивания, оказавшись на обратной стороне сферы Птолемея, т.е. где-то на границе между Ураном и Нептуном. Это и есть, по мнению Данте, граница Ада и Рая и она появляется благодаря выворачиванию изнутри сферы. Выходит, что геометрия Вселенной Данте неевклидова, т.к. спуск в Ад и есть подъем в Рай. Мы намеренно не комментируем научные соображения великих поэтов, оставляем это сделать Вам, но дополнительно приведем некоторые последующие научные факты. «Начала» Евклида отрицают возможность пересечения параллельных, но геометрия Лобачевского и последующее научное развитие показало, что параллельные прямые пересекаются в пространстве с кривизной, причем эта кривизна может быть и положительной, т.е. в виде сферы. Стало быть, допустимо в неевклидовой геометрии иметь некоторую точку, где пересекаются разные миры и эта точка будет точкой такого «выворачивания».

Примеры с выдающимися деятелями гуманизма и их творениями подчеркивают изначальную универсальность человеческой культуры. Однако, как отмечалось выше, бурное накопление знаний и, в первую очередь о природе, привели к тому, что уже к середине XIX столетия человеческая культура все более явственно стала

утрачивать свою универсальность. А предпосылки процесса кристаллизации естественно-научного и гуманитарного знания были заложены Галилео Галилеем и Исааком Ньютоном еще в XVII веке.

Да именно Галилео Галилей, вслед за Коперником сменил эгоцентрическую картину мироздания на гелиоцентрическую и не только произошла смена парадигмы, но и блестящими исследованиями Галилея было углублено знание физики и астрономии.

Именно великий Исаак Ньютон, не признавая авторитета, выдающейся личности В.Лейбница, открытие в области бесконечно малых, которое последний сделал в дипломатической карете, разъезжая по пыльным дорогам Европы (начала дифференциального исчисления), для своих законов механики, нашел собственный способ, аналогичный дифференциальному исчислению, но путем разложения в ряд.

В «разбегании» гуманитарного и естественно-научного знания, примерно как в «разбегании Галактик», имеют свои достижения и другие выдающиеся ученые, имена которых здесь не названы.

На этапах становления и последующего обособления естествознания непреходящую роль сыграла математика. Именно развитие математики и ее использование в естествознании позволило выявить многие черты упорядоченности последней. Математика принесла с собой торжество творческого продуктивного воображения. Мы должны отметить особую роль замечательной базельской семьи математиков Бернулли, особенно Якова, развившего идеи Лейбница, а совместно с братом Иоганном, открывших вариационное исчисление (кстати, задачу «о брахистохроне» быстродействию помимо них решил и великий физик Ньютон).

Усилиями таких великолепных математиков как К.Вейерштрассе и О.Коши развитие математического анализа позволило построить конструкции, которые были одинаково общими как для физики и биологии, так и для различных разделов гуманитарного знания. Другими словами, история развития математики сумела показать, что воображаемые математические миры имеют для естествознания (и гуманитаристики) возможные операциональные определения и эта операционализация явилась залогом ее союзнических отношений с естественными и общественными науками и свидетельством об органической целостности и единства науки вообще. Даже воображаемая геометрия Лобачевского, утвердившая многообразие параллельных прямых, проводимых через точку вне прямой, нашла свое практическое применение.

Итак развитие привело к тому, что мы вынуждены были констатировать реалии с существованием естественно-научной и гуманитарной составляющей в современной науке и культуре. Мы оказались также и свидетелями сциентизма, абсолютировавшего стиль и методы естественных и точных наук и отрицавшего социально-гуманитарную проблематику, как не имеющую познавательной ценности. Мы пережили и антисциентизм, оценивавший науку как силу, враждебную человеку и отказавшему ей в положительном влиянии на культуру. Наконец, с легкой руки английского писателя Ч.Сноу, сформулировавшего альтернативу «двух культур» - научно-технической и художественно-гуманитарной, мы прошли этап интенсивных дискуссий «не понимающих друг друга физиков и лириков». Все это показало несостоятельность притязаний на монопольное обладание истиной и еще острее выявило потребность целостного развития культуры. Стало очевидно, что природа едина, а науки, разделенные на отдельные дисциплины, рожают противоречия внутри самого процесса познания, поскольку волей-неволей разрываются внутрисистемные связи (сейчас насчитывается более 15 тысяч научных дисциплин). Разобщенность дисциплин и их

чрезмерная специализация, как оказалось, также может помешать и эволюции науки, как и чрезмерная специализация животных приводит к созданию тупиковых направлений в биологической эволюции.

Мы приводим далеко не полный перечень открытий в естествознании, с одной стороны, приведших к научным революциям в XX веке, с другой стороны, потребовавших переосмысления гуманитарной компоненты и сформировавших новые общенаучные концепции и подходы:

- Космология: модель Большого Взрыва и Расширяющейся Вселенной;
- Физика (теория относительности): относительность пространства и времени;
- Квантовая механика корпускулярно-волновой дуализм света;
- Синергетика: становление новых структур в неживой природе;
- Генетика: механизм воспроизводства жизни;
- Этология: формы поведения организмов;
- Социобиология: соотношение естественного и социального;
- Экология: взаимодействие живого со средой;
- Этнология: естественное и социальное начало в этносе;
- Кибернетика: управление в живой и неживой природе;
- Психиатрия: роль бессознательного в человеческой психике.

И сегодня, крайне актуально в подготовке специалистов и прежде всего работающих в сфере интеллектуальной собственности преодоление дезинтеграции человеческой культуры за счет улучшения гуманитарного образования специалистов в области естественных и технических наук и естественно-научного образования представителей социально-гуманитарных дисциплин: словом, нужна работа над новыми образовательными стандартами.

4. О критериях научного знания.

Для этого потребуются ответы на ряд вопросов. Во-первых, что общее в гуманитарном и естественно-научном знании? И если научное знание есть элемент науки, то что такое наука? Великолепный французский философ Фуко так сформулировал это понятие: «Это производство определенного знания, но не любого, а подчиняющегося нормам связанности, проверки и практической эффективности». Это определение в равной степени справедливо как для естественных (точных) наук, так и для гуманитарных.

Каковы критерии научного знания? Их много, но главные из них: непротиворечивость, подтверждаемость и эффективность.

Следующий вопрос: в каких формах существует научное знание?

Эти формы иллюстрируются приводимой схемой:

Приведенная схема отражает многоуровневость естествознания и гуманитаристики и универсальность знания в каждом из них на трех уровнях.

А в чем специфика естественных и гуманитарных дисциплин?

Эти особенности иллюстрируются в смысле изучаемых явлений в нижеследующем виде:

Естествознание	Гуманитаристика
Природные явления	Поступки и ценности людей

а также в смысле многоуровневости знаний

Уровень науки	Естествознание	Гуманитаристика
Высказывания	Предложения о явлениях природы, понятиях и чувствах, фиксирующих положение дел	Предложения о поступках людей, их ценностях и чувствах
Мысли	Понятия (описательные)	Ценности (предписывающие)
Чувства	Чувства, фиксирующие положение дел	Эмоции, связанные с поступками

Приведем краткий комментарий относительно специфики естественно-научного и гуманитарного знания. Естествознание изучает природные вещи и процессы, вещества, а гуманитаристика изучает поступки, целевые ориентиры и ценностные убеждения. Если предмет изучения естествознания существует вне человека и не создан им, то предметы изучения гуманитаристики несводимы к их природной основе (например, если сводить к природе поступки, то это - натурализм), они имеют ценностное содержание и несводимы к массе, энергии, генам и т.п., они вырабатываются самими людьми в стремлении обеспечить эффективность своей жизни. Ценности «ответственность», «свобода», «демократия», «ненасилие» - творения людей и они не обнаруживаются в мире вещей и процессов входящих компетенцию естествознания.

Отсюда особенности воспроизведения изучаемых явлений в естествознании и гуманитаристике на перцептуальном (чувственном), когнитивном (мыслительном) и лингвистическом (словесном) уровнях.

1. Чувства (перцептуальный) уровень.

В естествознании органы чувств, усиленные приборами (микроскоп, телескоп и т.п.) позволяют разглядеть, услышать природные явления в их вещественно-энергетической специфике. Полагают, что такая фиксация объективна. В гуманитаристике поступки людей и их ценностное содержание невозможно зафиксировать, сфотографировать, но тем не менее они воспроизводятся в чувствах, в форме эмоций, переживаний, которые интерпретируют, оценивают поступки. Это – субъективная интерпретация или оценка. При этом будет

справедливо отметить, что в современной науке недостаточно разработан вопрос о перцептуальной специфике естественно-научного и гуманитарного знания, т.е. отсутствуют термины, соответственно для обозначения чувств, фиксирующих положение дел (природные явления) и чувств, оценивающих поступки людей (гуманитарные явления).

2. Мысли (когнитивный уровень).

В естествознании формируются понятия, как например (масса, энергия, химическая реакция, ген и т.д.). Эти понятия – дескриптивны (описательны).

В гуманитаристике описываются ценности, которые также имеют дело с общим в изучаемом поступке (прибыль, доход, демократия, партия и т.д.). Эти ценности – перспективны (имеют предписывающий характер).

Многие поступки могут оцениваться с точки зрения одной и той же ценности. Возьмем для конкретности проблему распределения благ и затрат на них в некотором сообществе и попробуем найти такое распределение которое соответствует ценности «справедливость» (типичная проблема для гуманитариев: экономистов, политологов, социологов). Однако, такая ценность как «справедливость» может быть предметом общественного манипулирования и чтобы избежать этого и сделаем «справедливость» приемлемой для всех членов сообщества, воспользовавшись формулой:

$$\text{Справедливость} = \text{равенство} + \text{эффективность}.$$

Следуя этой формуле в философии появились направления эгалитарное и утилитарное. С другой стороны, чтобы, принцип равенства не приводил бы к парадоксу: «всеобщая нищета-вершина социальной справедливости, если всем поровну», представим его в виде: «мнение бедных членов сообщества учитывается в первую очередь».

Отсюда следует, что при распределении благ эгалитарное решение будет осуществляться за счет стремления к равенству путем подтягивания благосостояния бедных, но не за счет уничтожения благосостояния богатых.

Утилитарное же решение при распределении благ будет исходить из такого варианта, когда решающим является общее совокупное благосостояние сообщества.

Математизируем изложенное:

$W(U_1, U_2, \dots, U_n) \rightarrow \max; (i = \overline{1, n})$ критерий сообщества, U_i - индивидуальные полезности отдельных его членов.

Критерий: Эгалитарный: $W(U_1, U_2, \dots, U_n) = \min U_i \rightarrow \max$

Утилитарный: $W(U_1, U_2, \dots, U_n) = \sum U_i \rightarrow \max$

Заметим, что математизация привела к «сухой» социализации моделей, поскольку «свобода воли» - субъективизм индивидов определен только их полезностью и не обремен какими-либо общественными или правовыми институтами, а способы кооперации не наделены какими-либо этическими ценностями и хороши настолько, насколько они увеличивают отдельные благосостояния. До сегодняшнего дня эгалитаристы и утилитаристы спорят о том, какое из распределений лучше. Еще раз вернемся к модели сообщества $W(U_1, U_2, \dots, U_n) \rightarrow \max$ и заметим, что здесь математически осуществляется «свертка»

W векторного критерия $U_1, \dots, U_n$ и поэтому в силу бесчисленного множества сверток, а не только эгалитарной и утилитарной, возможны и бесчисленные варианты распределения, в т.ч. могут быть и такие, которые лучше с позиций сообщества, чем эгалитаризм и утилитаризм. Этим и занимается современная теория благосостояния, представляющая собой математизированную гуманитарную дисциплину. Попутно заметим, что именно математизация позволяет вмешаться и в спор эгалитаристов и утилитаристов.

3. Высказывания (лингвистический уровень).

В естествознании предложения есть высказывания о природных явлениях и тех понятиях и чувствах, в которых они воспроизводятся человеком. Они дескриптивны.

В гуманитаристике предложения представляют собой высказывания о поступках людей и их интерпретациях на основе ценностей и воспроизведениях в оценочных чувствах. Они перспективны (предписывающие).

Теперь мы рассмотрим применяемые в естествознании и гуманитаристике научные методы и критерии научности.

Поскольку не всякое знание является научным, то возникает вопрос: как определиться с научностью знания в естествознании или гуманитаристике?

Естествознание: Критерий научности, - подтверждаемость теории эмпирическими фактами. Теория, закон, (модель) – научные, если их подтверждают факты. Рассмотрим пример: Пусть теория находит выражение в функции $F(X_i, Y_i, Z_i) = 0$. Отсюда следует, что в эмпирии должно наблюдаться некоторое Y_n , если оно не реализуется то и, следовательно, научный статус теории подвергается сомнению. Возникает вопрос: почему используется термин «подтверждаемость», а не термин «истинность»? Известно, что термин «истинность» используется к месту и не к месту и в естествознании и гуманитаристике, хотя эта терминология справедлива только в математике и в логике.

Другой пример: II закон Ньютона $a = \frac{F}{m}$ истинный, как известно, только на Земле.

Сравним его с законом всемирного тяготения $F = \frac{m_1 m_2}{R^2}$, открытым также Ньютоном,

несомненно, с учетом ранних работ Кеплера. Тождество гравитационной и инерционной масс в приведенных законах не удалось выявить и гению Ньютона, однако, прошли столетия и теория относительности Эйнштейна: углядела этот факт и тем самым включила механику Ньютона как частный случай в более общую физическую теорию. Тем самым и о законах Ньютона справедливо говорить с точки зрения их подтверждаемости. Эйнштейн рассматривал скорость света в 300 тыс. км/сек. как предел, причем недостижимый другими объектами. Однако к концу своей жизни Эйнштейн сначала полагал, что при скорости света земное время сворачивается в клубок, вмещающее прошлое, будущее и настоящее, но считал это только удобной математической конструкцией, назвав ее «линией мировых событий». Затем, он пришел к выводу, что «мы – физики знаем, что никакого прошлого нет», а «все прошлое пребывает на линии мировых событий». Итак, и по мнению Эйнштейна, световая скорость достижима и при ней время перестает существовать а вся наша земная реальность становится мнимой. Об этом писал еще Флоренский («Мнимости в геометрии»), который считал, что при этом «мнимость потустороннего мира приобретает реальность». Заметим, что физический барьер скорости света оказался преодолимым на квантовом уровне и

несколько лет назад немецкими учеными квантовый эффект был использован для передачи, музыкального сигнала со скоростью в 10 раз, превышающей скорость света. По существу проведенный эксперимент на грани физического и духовного, поскольку передавалась информация, которая является языком, а эти законы лишь отчасти соприкасаются с физикой.

Герман Минковский (1909 г.) предложил оригинальную модель мира (4-х мерную), включившего три измерения пространства и время. Пространственно-временная модель Минковского подобна железнодорожному графику, если речь идет о математической точке, а если тело протяженное, то его можно сравнить, по Минковскому, со змеями или червями. В мире Минковского всякий человек сразу представлен всей своей жизнью от момента рождения до смерти, а то, что мы видим вокруг себя, есть сечение в данный момент этих 4-х мерных образований.

В силу приведенных соображений можно сделать вывод о том, что одна модель отвергает другую или включает ее в качестве частного случая и поэтому вместо термина «истинность» в естествознании целесообразен термин «подтверждаемость».

Остается добавить, что еще в присутствии великого Эйнштейна математик Курт Гедель сделал выдающийся доклад, когда рассмотрел ситуацию движения по меридиану линии мировых событий» (что подразумевается теорией Эйнштейна). Он доказал, что рано или поздно меридиан сомкнется и следствие опередит причину, а прошлое окажется в будущем. Однако парадоксальность его выводов привела к затушевыванию указанного открытия.

5. Методы естествознания и гуманитаристики. (Общность и различия).

Сначала кратко о научных методах в естествознании. Здесь научный метод основан на:

- феноменологической модели (опыт, эксперимент);
- индуктивной модели (теоретический метод познания);
- дедуктивной модели (теоретический метод познания).

При этом наряду с моделью, построенной на эмпирических фактах в естествознании, как правило, используется модель логического вывода (дедукции).

Известный специалист в области философии науки, немецкий ученый Гемпель представил гипотетико-дедуктивный метод в естествознании следующим образом:

$$\begin{array}{c} C_1, C_2, \dots, C_n \\ L_1, L_2, \dots, L_k \end{array}$$

Логическая дедукция

E

Здесь: $C_1, C_2, \dots, C_n$ утверждения об определенных фактах; $L_1, L_2, \dots, L_k$ - законы (гипотезы).

E – предложение о том, что объясняется, предсказывается или ретросказывается. Факт E выводится (дедуктируется) из фактов C_i с помощью законов (гипотез) L_j . Если используемые законы имеют слоистую (многоуровневую) структуру в силу различной степени общности, получим:

$$C_i \quad (i = \overline{1, n}); \quad L_r \quad (r = \overline{1, k}); \quad L_j \quad (j = \overline{1, p})$$

Логическая дедукция

E

Подчеркнем важный момент. Еще Карл Поппер – выдающийся философ, говорил, что «естественно-научная теория вновь и вновь должна проходить проверку на подтверждаемость», поскольку «подтверждаемость», теории никогда не носит абсолютный характер. Отсюда следует вывод: метод научности в естествознании: гипотетико-дедуктивный.

В гуманитаристике каким будет критерий научности? Несмотря на точку зрения многих, в т.ч. выдающихся ученых о том, что гуманитаристика может подняться до уровня науки только, если применяет гипотетико-дедуктивный метод, такой подход сегодня признан несостоятельным (сциентизм). Гуманитаристика – наука, но наука другая, поскольку ретросказание прошлого и предсказание будущего она осуществляет оперируя ценностями, а не понятиями, а критерий гуманитаристики – эффективность.

Теперь о научном методе гуманитаристики.

Если в естествознании объясняемое явление подводится под закон (связь понятий), а затем выводится (дедуктируется) то в гуманитаристике субъект находится в некоторой ситуации, когда предстоит совершить тот или иной поступок. Каков будет выбор человека, т.е. можно ли предсказать его поступок? Ответ предполагают в виде: в любой ситуации человек поступает в соответствии со своими ценностями. Следовательно, поступки дедуцируются из знания ценностей людей и определенностей конкретных ситуаций.

Этот метод вывода в гуманитаристике именуется прагматическим.

$$A_1, A_2, \dots, A_n$$
$$B_1, B_2, \dots, B_m$$

Интерпретационный метод.

$$P$$

Здесь: A_i - характеристика ситуаций, B_j - ценности, P - предсказываемый поступок.

Сходство с гипотетико-дедуктивным методом естествознания в том, что если первый – понятийно-дедуктивный способ анализа природных явлений, то прагматический метод гуманитаристики есть ценностно-дедуктивный метод интерпретации поступков людей.

Другое сходство заключается в общей схеме доказательства или вывода, именуемого дедукцией (общее представлено соответственно понятиями и ценностями и указываются характеристики тех ситуаций, в которых либо фиксируется природные явления, либо находятся субъекты (личности)).

Исходя из этого, Гемпель в свое время предложил:

а) схему дедукции для естествознания назвать объяснением.

б) схему дедукции для гуманитаристики назвать интерпретацией. В таком случае мы можем сделать вывод: доказательство на основе понятий и их взаимосвязей (законов) – объяснение, а на основе ценностей и их взаимосвязей – интерпретация. Возникает вопрос: почему в гуманитаристике используемый метод назван как «прагматический метод»? Дело в том, что в семантике (наука о законах) прагматика есть та ее часть, которая изучает отношения людей на основе их предпочтений к знаковым системам.

С другой стороны важно уяснить почему используется концепт «эффективность», как научный критерий гуманитаристики? Дело в том, ценности не существуют в таком же доступно-вещественном виде, как объекты естествознания. Поскольку ценности не поддаются фиксации посредством приборов, то и гуманитарную концепцию нельзя подтвердить в соответствии с теми методами, которые наработаны в естествознании. Раз,

ценности не существуют в природе, а являются изобретением людей и для подтверждения их, людям нет другой возможности кроме сопоставления своих ценностных представлений и выбора из них наиболее предпочтительных (эффективных), т.е. таких, которые позволяют достичь максимума в целеполагании, связанным с обеспечением своего будущего. Только опыт жизни может представить на суд истории гуманитарные концепции в смысле их эффективности.

Заметим, что знаменитый философ Л.Витгенштейн утверждал, что в мире «нет ценности, и если бы она была, то не имела бы ценности». Другими словами, по мнению философа, наука может оперировать только фактами, а не ценностями. Тем самым игнорировался полностью научный статус гуманитаристики. Думается, что это неверно, что мы и отмечали выше.

Таким образом, мы можем на основании изложенного свести выводы в следующую таблицу

Область знания	Основной теоретический концепт	Научный метод	Основные критерии научности
Естествознание	Понятие	Гипотетико-дедуктивный метод	Подтверждаемость
Гуманитаристика	Ценность	Прагматический	Эффективность

6. Симбиоз естественно-научного и гуманитарного мышления.

Начнем с некоторых примеров, свидетельствующих о единстве науки и подчеркивающих то, как естествознание и гуманитаристика взаимно дополняют друг друга?

Во-первых, мы должны отметить выдающиеся труды Фон Неймана как экономиста и его вклад в физику (игровые и вероятностные представления).

Во-вторых, стоит остановиться на трудах бельгийского ученого И.Пригожина как физика (термодинамика) и который вывел такие синергетические закономерности, которые при известной модификации существенны для всех естественно-научных дисциплин и отчасти гуманитарной науки.

В третьих, идея относительности физического пространства и времени А.Эйнштейна как физика была применима почти во всех областях гуманитарного знания.

В четвертых, особо подчеркнем, что самые крупные научные достижения воплощаются на пересечении наук и ярким примером служат выдающиеся исследования Ф.фон.Хайека по психологии, экономике, праву и истории.

В пятых, ярким примером синтеза научных знаний являются труды по реконструкции истории, а также по Новой хронологии школы академика РАН, А.Фоменко.

Одним наиболее интересных примеров симбиоза гуманитарного и естественно-научного знания является фольклористика и охрана выражений фольклора. Долгое время в фольклористике торжествовал методологический монизм, следовавший из идеологического

монополизма, в силу чего эта наука была отнесена к литературоведению. Однако, исследования всегда показывали, что фольклористика, изучающая образцы фольклора через культурные традиции, проблемы этики и морали, системы ценностей и менталитет тесно взаимодействует с культурологией. Охрана фольклора имеет наряду с культурологической аргументацией и свое естественно-научное обоснование. Еще Карл Поппер впервые обратил внимание на то, что в общественном знании, в отличие от естественных наук, действует «эффект Эдипа», когда предсказание влияет на предсказанное событие, а Фридрих фон Хайек сумел показать, что мораль, традиции не являются творением разума, а располагают естественными истоками развития и сами представляют отдельную традицию между инстинктом и разумом. Психологи Фрейд, Юнг заглянули в бессознательное и в конечном итоге связали механизмы сновидений с древними мифами, идеями, ритуалами, и доказывали, что архетипы играют важную роль в коллективном бессознательном.

Этнологи Л.Гумилев, Холден связали культурную традицию с ландшафтом, географической нишей обитания и тем самым представили этнос со своими культурными традициями как естественно-научную категорию. Этология и социобиология (К.Лоренц), вскрыла эволюционный механизм нравственности и морали, лежащих в основе культурной традиции. Одним словом, естественно-научные предпосылки охраны фольклора ясно показали отсутствие четкой грани между гуманитарным и естественным знанием. Поэтому, будучи противником точки зрения английского писателя Ч.Сноу, сформулировавшего альтернативу двух культур: научно-технической и художественно-гуманитарной, считаем, что для блага целостного развития этих культур их симбиоз желателен, а зачастую неизбежен. Раздутые сциентизмом преимущества естественно-научного подхода, справедливо отторгнуты. Естественные науки опираются на эмпирические исследования, что и снабжает нас информацией о мире, в котором мы живем, и стало быть, по мнению К.Поппера («Открытое общество и его враги» здесь отсутствуют доказательства истинности теории, а напротив, присутствуют возможности ее опровержения. Поэтому следует согласиться с тем, что за исключением чистой математики и логики, в науке не существует доказательств и, если использовать язык Платона и Аристотеля, то правильно говорить не столько о научной теории или научном знании, сколько о наилучшем образе проверенном научном мнении. Это имеет отношение и к естествознанию и гуманитаристике.

Разумеется, это ни в коей мере не отрицает фундаментального значения науки, вне зависимости от того, считать ли ее продуктом, созданным человеком (К.Ясперс), либо продуктом бытия, открываемым через человека (М.Хайдеггер), либо, наконец, элементом человеческого достоинства, благодаря которому мы проникаем в тайны мироздания. Возможности науки нельзя фетишизировать и необходимо ограничить попытки поставить ее выше других отраслей культуры или перед ними.

Ранее, мы вскользь коснулись роли математики в развитии научного знания и взаимосвязи естествознания, гуманитаристики и математики.

Анализ специфики естествознания и гуманитаристики привел к двум важнейшим аспектам семиотики: её – семантики; и прагматики. Возникает вопрос: где же синтаксическая составляющая? Синтактика, как известно, изучает составление знаков, их сочетание, правила образования и преобразования безотносительно к каким-либо семантическим и прагматическим функциям. Именно математика является подлинным триумфом синтаксического подхода. Если следовать Николае Бурбаки («Современная математика»), то математика есть наука о структурах (упорядоченные определенным образом многообразия

чисел, функций и т.п.). Математика в качестве основания математической системы использует, как известно, два метода:

- аксиоматический
- конструктивистский.

Согласно аксиоматическому методу: заданы аксиомы, правила вывода (дедукции) и используются символьные записи. Такой процесс есть формализация, т.е. если она осуществлена, то аксиоматическая система является формальной, а положения системы приобретают характер формул, получаемые же в результате вывода доказательства – теоремы.

В конструктивистском методе: принимаются интуитивно очевидными математические конструкторы, на основе которых строят более сложные математические конструкции (формулы не выводятся!), а в процессе конструирования используется подходящая последовательность шагов. Отличие конструкторов друг от друга формулируется математически.

Таким образом научным критерием для математики служит непротиворечивость.

Обобщая сказанное относительно типов знаний и критериев их научности, получим таблицу

Типы знаний	Критерии
Семантическое знание (естествознание)	подверждаемость
Прагматическое знание (гуманитаристика)	эффективность
Синтаксическое знание (в том числе математика)	непротиворечивость

Возникает вопрос: может ли быть так, что бы критерии научности математики являлись незыблемыми?

Такая постановка вопроса несостоятельна, поскольку идет непрекращающееся увеличение научных знаний, а потому и критерии научности относительны (относительность знания как некоторых асимптотически уточняющихся истин в философии). Выдающийся немецкий ученый Д.Гильберт пытался показать непротиворечивость математики в тех случаях, когда она представлена в виде аксиоматически формальной системы. Однако, в 1931 г. Австрийский математик К.Гедель доказал теорему, вызвавшую шоковое состояние в мире: «если формальная арифметика действительно непротиворечива, то это недоказуемо ее средствами».

7. О совместном воздействии математики, естествознания и гуманитаристики на современные проблемы.

В заключительной части хотелось бы сконцентрировать внимание на совместном воздействии научных теорий математики, естествознания и гуманитаристики на некоторые современные проблемы геополитического, территориального и социально-экономического развития.

Прежде всего, уместно вспомнить, что вереница научных открытий в разных областях знаний разбудили огромный энтузиазм в человечестве, нацелили его потенциал на познании мира, но одновременно породили и некритичность ко всему новому, возникшим новым знаниям. Мы с умилением смотрим на картину мира, созданную нашими далекими предками, считаем ее примитивной и порожденной отсутствием должных знаний. В результате такого понимания формировалось позитивистское отношение. Но не секрет, что современный позитивизм сталкивается с серьезными противоречиями, сейчас, когда наука вышла еще на более передовые рубежи и в частности, подошла к проблемам сознания, человеческого фактора в целом, применительно к явлениям окружающего нас мира. Оказалось, что установки сознания, формируемые конкретной культурой, ее традициями, языком, географией, мифологические архетипы обладают настолько сильным влиянием на научную методику, что способны деформировать данные так называемых объективных материальных исследований. Могущество, опирающихся на эмпирику позитивных наук, поколеблено на всех уровнях. Открытия в области психологии глубин мышления и психоанализа показали насколько так называемый «рациональный» человек (опирающийся на разум) зависит от сил и импульсов, запрятанных в безднах сознания (Фрейд, Юнг, Фромм). Лингвисты обнаружили прямую зависимость мышления от специфики языка (Лингвистическая теория фон Гумбольдта и Лингвистическая концепция Сосюра), а философы-позитивисты показали, что такой категории, как «атомарный эффект» просто не существует, что вне интерпретации вообще не может идти речь о факте. Физики, исследуя парадоксы квантовой механики, пришли к выводу, что наличие или отсутствие «наблюдателя» прямо влияет на ход квантовых процессов, привнося субъективизм в физику (вспомним парадокс Гейзенберга). Исследования в области управления привели к тому, что субъективизм человеческих оценок и восприятия, лингвистический характер человеческого мышления легли в основу нечеткой математики и нечетких систем, развились «мягкие вычисления». (Л.Заде).

Состоявшаяся еще в конце 80-х годов XX столетия в США Международная научная конференция под названием «Конец науки» вынуждена была констатировать, что совокупность современных научных знаний настолько относительна, что по сути приближается к современной разновидности мифологии! Завершение эпохи оптимистического материализма и позитивизма потребовало по-новому осмыслить установки сознания, следующие из культурного наследия, общественного развития, этнического происхождения, языка, истории, географии, мифологии, и т.п. и оценить их влияние на тот или иной вид научного знания и, наконец, возникла потребность конкретно увязывать пределы применения тех или иных теорий. Таков первый вывод, сделанный современной наукой.

Парадигма науки Нового времени, служившая поиску объективных законов, выраженных на языке математики и тем самым обеспечивающая единственность и универсальность подобного подхода к научному мышлению, была также поколеблена. Формула Канта «в каждом частном учении ровно столько науки, сколько в ней математики» оказалась разрушенной, хотя и необходимость в подобной ревизии существовала давно, еще начиная с работ К.Поппера. Именно этот выдающийся мыслитель ушедшего столетия показал, что в общественных науках, да и в гуманитаристике в целом, в отличие от естественных наук наблюдается эффект Эдипа, когда в силу отсутствия независимости предсказанного события от предсказания, последнее влияет на это событие. К.Поппер

справедливо считал, что любой закон или фундаментальная теория в общественной или социальной сфере, как некоторая модель, должны обладать прогнозирующей силой. Однако, именно человеческий фактор этой сферы влияет на предсказательность и тем самым лишает этот закон фундаментальности. Поппер считал, также, что на рациональное мышление, разум влияют и нерациональные начала, поскольку в науке все опирается на интеллект исследователя в такой же мере, как и на экспериментальные данные («Открытое общество и его враги» М.1992). Таким образом, по мнению Поппера, в научном методе и его конкретном теоретическом результате значительное внимание должно быть уделено традициям и нерациональности.

Другой выдающийся классик либерализма Фридрих Фон Хайек писал, что «в социальных науках постоянно присутствует опасность подмены фактов мнениями или теориями». Он считал, что «спекулятивные объяснительные концепции», разрабатываемые учеными сциентического толка, забывают, что в социальных науках должна быть «установка на субъект» и если это не учитывается, то даже самые осторожные ученые могут завязнуть в ошибочных подменах реальных феноменов абстрактными суждениями, в том числе спекулятивными понятиями популистского толка». В качестве примера он указывал идеи социалистического перераспределения, именуя их «ошибочной самонадеянностью». Хайек подчеркивал, что не понимая разницы между понятиями объективно существующими, такими как «скала» или «животное» и понятиями, сконструированными человеком, такими как «класс» или «общество», или «экономика», овеществляя последние, коллективисты (ученые и практики) приписывают им свойства конкретно существующих «предметов». В итоге конструируются ошибочные модели для объяснения подобных феноменов. Именно Хайек сумел показать, что культуру нельзя считать ни естественным продуктом, ни искусственным образованием, она не передается генетически и не создается рациональным образом. Эволюция культуры и морали по Хайеку, это то, что «лежит между инстинктом и разумом». Как инстинкт древнее обычая и традиции, так и последнее древнее разума «Обычая и традиции находятся между инстинктом и разумом в логическом и временном смысле» и далее, по мнению Хайека, «моральные традиции превосходят наши разумные способности». Традиции, согласно Хайеку, возникают естественным путем, также как климат, растительность, залежи полезных ископаемых в определенной географической нише, а ход исторического процесса делает их важнейшим ресурсом и частью национального богатства. Таким образом, специально необходимо учитывать влияние традиций и других элементов культурного наследия на действие тех или иных законов, а сами традиции могут быть изучены естественно научными путями. Кроме этого, по Хайеку, вообще невозможно изучать любые социальные институты безотносительно к общественному сознанию, поскольку только оно и наполняет их смыслом. Следовательно, законы экономики или социологии по аналогии с юридическими законами действует в той мере, в какой они признаются населением. Это второй вывод современной науки.

Принятие во внимание неклассической рациональности, сформулированной выше, крайне важно, поскольку при построении тех или иных экономических моделей, моделей территориального развития, обладающих предсказывающей силой, неучет ее чреват обращением к ошибочной конструкции. Наряду с этим важно естественно-научное изучение традиций и учет их влияния на модели в общественной и социальной сферах. Первый опыт подобного рода был преподнесен Л.Гумилевым в области изучения этногенеза. Эти результаты этнологии важны для построения моделей территориального развития, поскольку

этнос был представлен Л.Гумилевым как системная конструкция, как понятие, не придуманное нами, а существующее вне зависимости от нас, и стало быть, развитие которого можно строго описать естественнонаучными методами. По мнению Гумилева система «этнос» находится в постоянном обмене энергией и энтропией с окружающей средой, а регуляторами такого обмена выступает традиция, в равной мере взаимодействующая с общественной и природной формой движения материи. Для моделирования процессов территориально-экономического развития важную роль играют и результаты по этологии, полученные ее основателем Конрадом Лоренцем. Лоренц утвердил в науке представления о естественной морали, о развитии нравственности как эволюционном механизме, о естественной агрессивности. Благодаря этим работам социальные институты могли быть изучены не путем традиционного функционального подхода, присущего общественным наукам, а посредством естественнонаучных методов. Несмотря на наличие «белых пятен», связывающих идеи Гумилева и Лоренца, Гумилева и Хайека, важно подчеркнуть значительную роль идей Лоренца и Гумилева в дополнении к идеям Хайека для понимания территориального экономического развития. Это – третий вывод, следующий из современной науки.

Итак, естественнонаучное изучение культурных традиций по Хайеку совместно с моделями Гумилева составляют культурно-психологическую компоненту территориального развития. Они дополняются также естественнонаучными представлениями о морали Лоренца, являющихся биологической составляющей территориального развития. Наконец, в модели территориального развития должна быть учтена неклассическая рациональность, которая формирует внешние рамки действия законов естественнонаучного типа, т.е. задает ограничения, позволяющие «уйти» от воздействия парадокса Хайека.

В связи с изложенным обратимся, к примеру, экономики и рассмотрим возможность построения некоторой территориальной модели. Остановимся на наиболее известных представлениях об экономике или моделях экономики в основе которых лежат главные принципы или постулаты, сформулированные их авторами и опираясь на которые в виде более или менее строгих рассуждений выводятся частные закономерности. Совокупность этих частных экономических закономерностей принято называть экономической политикой или теорией.

а) Адам Смит; принципы: (отдельные участники экономики действуют независимо друг от друга, все действия координирует «невидимая рука» рынка, роль государства в экономике минимальна).

б) Карл Маркс; принципы: (производство и его уровень играют в обществе определяющую роль, а в своем развитии общество и экономика проходят через моменты взрывного характера-революции, которые являются «локомотивами истории»).

в) Джон Кейнс; принципы: (денежное обращение имеет огромное самостоятельное значение, а не является лишь отображением соответствующего обращения товаров и услуг; в определенные моменты роль государства может быть определяющей, а не только регулирующей (второстепенной)).

Поскольку подход Маркса и его доктрина потеряли значение, то поставим вопрос о том, кто правы: классики (неоклассики) или кейнсианцы? Ничего определенного сказать невозможно и поэтому принято считать, что экономика в долгосрочном периоде является классической, а в краткосрочном – кейнсианской.

А теперь рассмотрим, как представлял экономику Ф.Хайек, который несомненно тяготел к классическому подходу.

а) Экономика и рынок имеют нетождественный смысл и «необходимо освободиться от расхожих понятий типа «экономика». Экономно могут вести себя, к примеру, семья, сельская община, предприятие, поскольку их объединяют общие цели и средства. Рыночный порядок не связан ни с одним из системных комплексов цели. В итоге, национальная экономика есть не одна, а целая система связанных между собой экономических структур.

б) Рынок, как и культуру нельзя сконструировать, это не плод нашего разума, это результат спонтанного, а не рационального порядка. Рыночный порядок – результат культурной селекции.

Выявленный парадокс Хайека «поднимает» вопрос о граничных возможностях законов моделирования и указывает как их обойти в экономике и других общественных науках. Для этого, по Хайеку, существуют, по крайней мере, три возможности:

а) Когда эффекты, связанные с парадоксом Хайека можно принять в качестве первоначальных условий, по аналогии с деизмом (Бог дал первоначальный импульс миру и после этого не вмешивается в его развитие). Например, все случаи, когда в исследовании естественных механических движений населения, факторы, связанные с общественным сознанием, могут рассматриваться как внешние регуляторы изучаемых процессов (аналогия с тем, как лаборант неведомым для нас способом перемещает электрические заряды, но тем не менее, мы всегда можем рассчитать напряженность поля в данной точке).

б) При изучении процессов территориальной самоорганизации, таких как, например, транспортные сети. Эти сети развиваются по своим внутренним законам, а не в соответствии с народно-хозяйственными потребностями. К примеру, город организуется так, что его природа в суточном цикле следующая: чем короче рабочий день, тем больше времени будет потрачено на поездки к месту работы и тем более горожане будут избирательны к местам приложения труда. Зная продолжительность рабочего дня, константу Гольца, можно вычислить среднее время трудовой поездки, а зная среднюю скорость городского пассажирского транспорта и максимально возможные размеры города.

Получается, что в случаях а) и б), неклассическая рациональность, учет которой требует Хайек, изначально была вынесена за сферу построения модели, а моделирование осуществлялось естественнонаучными методами.

в) Эта сфера действия неклассической рациональности, которая предполагает зависимость самих критериев истины от ценностей данной культуры (здесь есть внешнее сходство со случаем а), но имеет место более широкий мировоззренческий аспект. Отметим, что в этом случае не отвергается объективность научного знания, но подчеркивается, что мы на самом деле не столько познаем мир, сколько овладеем им (см. К.Поппер: «нет уверенности в истинности теории, поскольку, несмотря на любое число фактов, подтверждающих ее, достаточно одного опровергающего»). Предлагаемый здесь Хайеком выход заключается в учете определенных, принятых в данном обществе представлений о рынке, капитале, парламенте, разделении властей и других атрибутах культуры и права, включая обычаи, традиции, менталитет и т.д. По этой причине неклассическая рациональность задает внешние рамки действия законов, сходных с законами естественнонаучной сферы, т.е. играет роль ограничений. Вывод заключается в том, что парадокс Хайека должен выноситься за скобки.

Вместо заключения.

Приведенные примеры и высказанные соображения позволяют прийти к заключению, что наряду с обучением ИС в подготовке специалистов следует в возможной степени учитывать взаимопроникновение естественнонаучных и гуманитарных знаний, обрамленных математической формализацией. Считали бы целесообразным для специалистов, готовящихся по естественно-техническому профилю (например, компьютерные науки) включение в учебные планы спецкурса под условным названием «Взаимосвязь гуманитаристики с научно-техническими знаниями», а для специалистов, подготавливаемых по гуманитарному профилю (например, менеджеры, правоведы, политологи) – изучение спецкурса «Концепции современного естествознания». Наличие подобных знаний у специалистов с высшим образованием обеспечит их некоторой универсальностью и в значительной мере будет способствовать эффективности восприятия курсов по ИС.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2009-cu il

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ АВТОРСКОГО ПРАВА И ДРУГИХ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

2010-cu il aprelin 16-da Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi “Azərbaycan Respublikasında müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsinin inkişafı üzrə milli strategiya” və əqli mülkiyyət Dövlət Proqramının layihəsi mövzusunda Dəyirmi masa təşkil etmişdir.

Dəyirmi masada Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Mədəniyyət Nazirliyinin, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin məsul şəxsləri, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri, həmçinin Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) Avropa və Asiyanın müəyyən ölkələri üzrə Departamentinin böyük hüquq müşaviri Sergey Zotin və ÜƏMT-nin və Böyük Britaniyanın əqli mülkiyyət məsələləri üzrə eksperti Ron Marçant iştirak etmişlər.

Tədbiri Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin sədri cənab K.İmanov açmışdır. O demişdir: “Son illər texnologiyaların, iqtisadiyyatın və qlobal cəmiyyətin inkişafı əqli mülkiyyət beynəlxalq institutu qarşısında bir sıra ciddi çağırışlar irəli sürüb. Bunların ən kəskinini və ən çox nəzərə çarpanı əqli mülkiyyət fenomenidir və ona artan ictimai diqqətdir. Bu fenomen öz xüsusiyyət və spesifikasiyalarına görə uzun illər kölgədə qalaraq, yalnız son iki onillikdə ictimai diqqətin və təhlillərin fokusuna çevrilib. Əqli mülkiyyətin dünyadakı dəyişmiş iqliminin idarə olunması hal-hazırda Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) üzv dövlətlərinin siyasətinin mərkəzindədir. Səbəb isə betona və dəmirə əsaslanan köhnə iqtisadiyyatın indi «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata», «kreativ iqtisadiyyata» çevrilməsi ilə əlaqədardır və əqli mülkiyyətin rolu burada inqilabi xarakter daşıyır. Hazırda əqli mülkiyyət innovasiyalara, yeniliklərə və yaradıcılığa, innovasiyalı və yaradıcılıq məhsul və xidmətlərin geniş yayılmasına əlverişli mühit formalaşdıran əsas vasitədir.

Belə ki, dünyada tədqiqat və inkişaf məqsədlərinə hər il trln. dollarla ölçülən məbləğlər yönəldilir, dünya miqyasında kreativ iqtisadiyyatın həcmi 4 trln. dollara çatıb. Planetimizin ümumi iqtisadiyyatında isə əqli mülkiyyətə əsaslanan iqtisadiyyatın payı 45%-i aşıb. Nəticə etibarilə ən inkişaf etmiş ölkələrdə elm tutarlı istehsal sahələrinin ÜDM-dəki payı 30-40% arasındadır və dünya miqyasında «əqli mülkiyyətə əsaslanan sənayedə» ən inkişaf etmiş bir neçə ölkənin payı 35% yaxındır. Üstəlik, həmin ölkələrin 80-90%-nin ÜDM-dəki artımı texnika və texnologiyalarda əksini tapan yeni biliklərin hesabınadır.

Onu da əlavə edək ki, Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Alyansının məlumatına əsasən yalnız müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara əsaslanan sənayenin («kreativ industriya») inkişaf etmiş ölkələrin ÜDM-dəki payı 8% təşkil edir, bu rəqəmə sənaye mülkiyyətinə əsaslanan 3% həcmində sahələri də əlavə etsək, birgə payın 11%-i aşdığının şahidi oluruq.

Mikroiqtisadi səviyyədəki dəyişikliklər də diqqəti cəlb edir. Aparıcı firma və şirkətlərin əqli mülkiyyətə əsaslanan qeyri-maddi aktivləri 80%-i keçmişdir. Ümumiyyətlə, dünya üzrə qeyri-maddi və maddi aktivlərin nisbəti 3:1 və firma dəyərinin 50-80%-i intellektual kapitaldan ibarətdir. Deyilənlərə IT-IP-e.com triadasını, yəni informasiya texnologiyalarının və elektron ticarətin əqli mülkiyyətə qoşulmasından irəli gələn problemləri nəzərdən keçirsək, yaranmış mənzərə tamamlanır. Çünki 10 mlrd. dollara yaxınlaşan elektron bazarın dünya ticarətində payı ildən-ilə sürətlə artır və bu virtual bazarda satılan hər 5 məhsuldan 4-ü əqli mülkiyyət obyektləridir. Hazırda dünyada 1,6 mlrd. insan İnternet şəbəkəsinin xidmətlərindən istifadə edir və yer kürəsinin əhalisinin 61% Mobil telefon müştəriləridir.

Beləliklə, ÜƏMT-nin Baş direktoru d-r F.Qarrinin sözləri ilə desək, “bir tərəfdən ölkələrin iqtisadi məqsədləri, prioritetləri və resursları və digər tərəfdən əqli mülkiyyətin istifadəsi aralarında daha mükəmməl əlaqələrin formalaşması həddindən artıq vacibdir.

Bir sözlə, əqli mülkiyyət xidmət edən iqtisadi şərtlər və sosial kontekst dilində danışmağı öyrənməlidir». Bu məsələnin yeganə yolu əqli mülkiyyət üzrə Milli Strategiyaların hazırlanmasından ibarətdir.

Bəlli olduğu kimi, ÜƏMT üzv-dövlətlərin əqli mülkiyyət üzrə Milli Strategiyalarının formalaşmasına böyük önəm verir və aparılan işləri dəstəkləyir.

Əqli mülkiyyət Milli Strategiyalarının yaradılmasına start əslində ÜƏMT-nin Baş direktoru cənab Frensis Qarrinin 2008-ci ildə vəzifəsinin icrasına başladığı zaman Baş Assambleyada etdiyi çıxışla verilmişdir. ÜƏMT-nin bu yeni xətti d-r F.Qarrinin 2009-cu ilin sentyabrındakı Baş Assambleyadakı çıxışında da bir daha öz təsdiqini tapmışdır.

Əqli mülkiyyət Milli İnkişaf Strategiyası öz-özlüyündə başlıca sənəddir və o, bu və ya digər ölkənin əqli mülkiyyətin yeni çağırışlarına cavab verərək, yaranmış yeni problemlərin həlli yollarını arayaraq, qarşıda duran hədəflərə nail olmaq imkanlarını, istiqamətləri üzə çıxarır.

Milli Strategiyanın hazırlanması kompleks amillərdən asılı olan sistemli işdir. İlk növbədə milli maraqlara əsaslanaraq və beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq Azərbaycanın Əqli mülkiyyət proqnoz sistemi qurulmalıdır. Belə bir proqnoz bir tərəfdən axtarış proqnoza əsaslanmalıdır, yəni əqli mülkiyyət sisteminin inkişaf meyllərinin aşkar edilməsini və bu evolyusiyanın təhlilini tələb edir. Bir sözlə, proqnoz modelinin gerçəkdən gələcəyə qurulması deməkdir.

Digər tərəfdən normativ (məqsədli) proqnoz istifadə olunmalıdır, yəni ekspertlər tərəfindən hədəf kimi seçilən gələcək durumlara nail olunması, buna gətirə bilən yolların və yerinə yetirmə müddətlərinin axtarışı müəyyən edilməlidir. Bir sözlə, proqnozun gələcəkdən gerçəyə gətirilməsi deməkdir.

Axtarış və normativ proqnozlar vahid təşkil etməlidir.

Bir vacib məqam da ondan ibarətdir ki, Milli inkişaf Strategiyası uzunmüddətli olaraq qısa müddətli Dövlət proqramları və Tədbirlər Planları ilə daim təmasda olur. Bunun başlıca səbəbi ondan irəli gəlir ki, Strategiya seçilən məqsədlərə əsaslanan uzunmüddətli inkişaf istiqamətinin keyfiyyətə müəyyən edilməsidirsə, Proqram Strategiyanın məqsədlərinə nail olan addımlar kompleksidir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Əqli Mülkiyyət Dövlət Proqramının layihəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2006-cı il 2 avqust tarixli Sərəncamının icrası ilə əlaqədar hazırlanıb və onun əsasında işlənmiş Milli Strategiyadır. Ümumiyyətlə, deməliyəm ki, Prezident İlham Əliyevin qayğısı və dəstəyi nəticəsində ölkəmizdə müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsi prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilib və onun tapşırıqları əsasında Müəllif Hüquqları Agentliyində islahatlar davam etdirilir. Cənab Prezidentin uzaqgörənliyinin təzahürüdür ki, bu gün ÜƏMT nümayəndələri Müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqlarının Milli inkişaf Strategiyası və Əqli Mülkiyyət Dövlət Proqramının layihəsi ilə tanış olurlar. Mən bunları böyük fərəh hissi ilə deyirəm və hesab edirəm ki, Azərbaycan dövlətinin bir sıra sahələrdə lider olması, müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsində də öz təsdiqini tapmışdır.

Biz ÜƏMT nümayəndələrinin - cənab Ron Marçant və cənab Sergey Zotinin Bakıya gəlməsini və Azərbaycan üçün ÜƏMT-nin dəstəyi ilə Milli Strategiya hazırlanmasının başlanğıcına çox yüksək qiymət veririk. Məsələ ondadır ki, Milli Strategiya Əqli Mülkiyyətin ən çox yayılmış iki qolunu - müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqlarını və sənaye mülkiyyətini özündə əks etdirməlidir. Bununla yanaşı, əqli mülkiyyətin digər növləri: kommersiya sirrinin qorunması və haqsız rəqabət ilə bağlı - İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və seleksiya nailiyyətləri ilə bağlı isə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi bu işdə öz töhfələrini verəcəklər. Düşünürəm ki, dövlət orqanlarımız bir-birinə dəstək olaraq bu mühüm işi müvəffəqiyyətlə başa çatdıracaq. Hamıya bu yolda uğurlar arzulayıram”.

Sonra ÜƏMT-nin Avropa və Asiyanın müəyyən ölkələri üzrə Departamentinin böyük hüquq müşaviri Sergey Zotin giriş sözündə Azərbaycanda əqli mülkiyyət sahəsində görülən işləri yüksək qiymətləndirmiş, ölkəmizin ÜƏMT ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin lazımi səviyyədə olduğunu nəzərə çatdırmışdır.

ÜƏMT-nin və Böyük Britaniyanın əqli mülkiyyət məsələləri üzrə eksperti Ron Marçant isə

çıxışında Böyük Britaniyada əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması sahəsində görülən işlər barədə məlumat verərək, bu sahədə təcrübə mübadiləsinin əhəmiyyətini qeyd etmişdir.

Cənab Kamran İmanov dəyirmi masa iştirakçıları qarşısında “Müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları sahəsinin inkişafının milli strategiyası” mövzusunda prezentasiya ilə çıxış etmişdir. Həmin prezentasiyanın böyük maraqla qarşılandığını nəzərə alaraq, onu tezis formasında oxuculara təqdim edirik.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1-2, 2010-cu il

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ АВТОРСКОГО ПРАВА И ДРУГИХ ПРАВ ИС

NATIONAL STRATEGY OF DEVELOPMENT OF THE COPYRIGHT AND OTHER IP RIGHTS FIELD

Dr. K. IMANOV
Chairman of the Copyright Agency
Baku, April 16, 2010

Общие

1. Цель настоящей презентации:

- Построение модели развития (прогнозирования) будущего состояния в долгосрочной перспективе сферы авторского права и других прав ИС, и разработка стратегии достижения этой цели
[Коротко: Национальная Стратегия развития сферы ИС];
- Разработка программы развития сферы авторского права и других прав ИС на краткосрочную перспективу, следующую из Национальной Стратегии.
[Коротко: Проект Госпрограммы развития сферы ИС];
- Представление Государственной Программы развития в виде Плана конкретных мероприятий по срокам исполнения, ресурсам и исполнителям
[Коротко: План мероприятий по реализации Госпрограммы];
- Формирование взаимодействия между Национальной Стратегией и Государственной Программой с целью обновления в последующие годы.

2. В настоящей презентации используется следующая терминология:

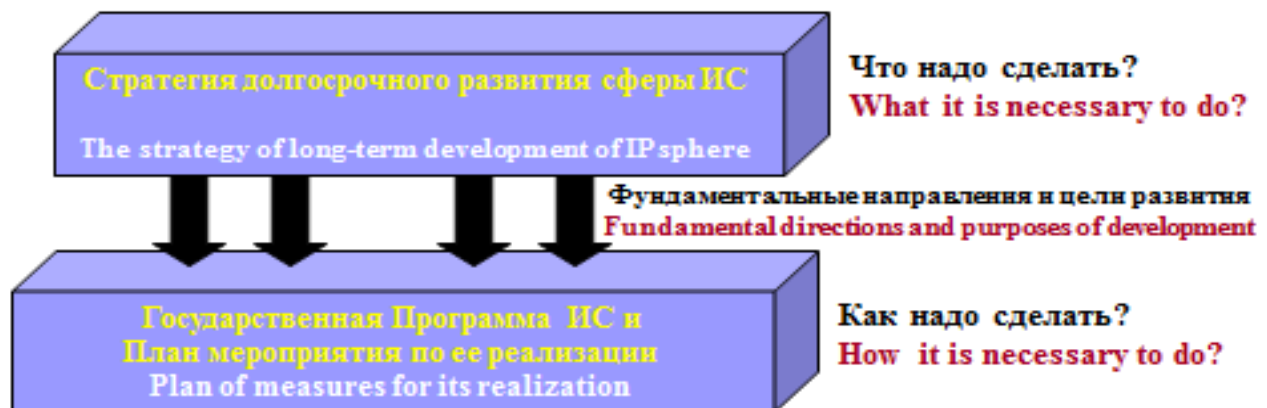
- 2.1. Стратегия – долгосрочное качественное определение направления развития, основанное на выработке целей этого развития;
- 2.2. Программа – комплекс действий, направленных на реализацию целей стратегии;
- 2.3. План – сбалансированные указания, включающие перечень мероприятий, сроки, составы исполнителей и ресурсы, направленные на достижение Программы.

3. Главный тезис: Стратегия, Программа и План взаимосвязаны.

4. В настоящей презентации кратко излагаются:

There are short stated in this presentation:

- Стратегия долгосрочного развития сферы ИС;
Strategy of long-term development of IP field;
- Проект Государственной Программы развития сферы авторского права и других прав ИС (2010-2013 гг.) – «Госпрограмма ИС».
Project of the State Program on development of the copyright and other IP Rights field (2010-2013) – «State program on IP».
- План мероприятий по достижению Программы.
Plan of measures on program achievement.

Исполнена по Указу Президента Азербайджанской Республики.
It is executed under the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan

I. Стратегия долгосрочного развития сферы ИС Strategy of long-term development of IP field

1.1. Особенность: прогнозирующая модель (построение будущего состояния системы – сферы ИС).

Средства разработки: Системный анализ и теория прогнозирования.

Методы разработки: Совмещение поискового прогноза (выявление тенденций развития системы и анализ эволюции: ориентация прогноза от настоящего к будущему) и нормативного (целевого) прогноза (поиск путей и сроков достижения будущих состояний, принятых экспертно в качестве целей: ориентация прогноза от будущего к настоящему).

1.1. Feature: predicting model (construction of the future condition of IP system – field).

Working out means: System analysis and theory of forecasting.

Working out methods: Combination of the search forecast (revealing of tendencies of development of system and analysis of evolution: orientation of the forecast from the present to the future) and the normative (purposely) forecast (search of ways and terms of achievement of the future conditions accepted as expert as the purposes: orientation of the forecast from the future to the present).

1.2. Взаимодействие Стратегии с Государственной Программой

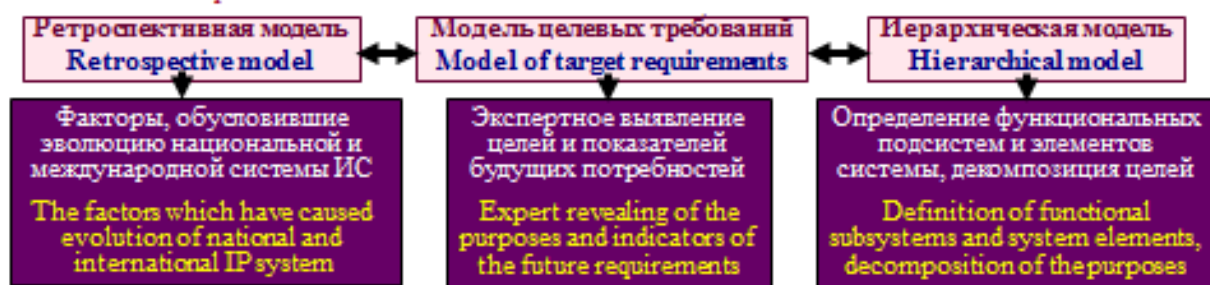

1.3. Инструменты разработки Стратегии

Working out tools of the Strategy

Взаимосвязанные ретроспективная модель, модель целевых требований и иерархическая модель развития сферы ИС

Interconnected retrospective model, model of target requirements and hierarchical model of development of IP field

2. Ретроспективная модель Retrospective model

2.1. Национальная система авторского права и др. прав ИС: National system of the copyright other IP Rights: 15 летний период наблюдения и анализа эволюции 15 years period of supervision and evolution analysis 3 этапа 3 stages:

1993-1996 гг. – создание и формирование института ИС в Азербайджане;

creation and formation of IP institute in Azerbaijan;

1997-2000 гг. – укрепление и развитие института ИС в Азербайджане;

strengthening and development of institute in Azerbaijan;

2001 г. – по настоящее время – приведение национального института ИС в соответствие с международными требованиями.

till present – reduction of national IP institute in conformity with the international requirements.

Основные выводы: Рост интереса государства к ИС и неуклонное усиление роли государства и уполномоченного органа исполнительной власти в управлении сферой ИС.

The basic conclusions: Growth of interest of the state to IP and steady strengthening of a role of the state and the authorized executive authority in management of IP field.

Основные выводы: Basic conclusions

- Охрана объектов ИС в цифровую эпоху характеризуется расширением их круга, объемы и правовые режимы охраны дифференцируются в зависимости не только от видов, но и от способов их использования, наряду с традиционными возрастает доля специальной охраны нетрадиционных объектов ИС.

Protection of IP objects in digital period is characterized by expansion of their circle, volumes and legal regimes of protection are differentiated in dependence not only on kinds, but also on ways of their use, the share of special protection of non-traditional IP objects increases along with the traditional.

- В цифровую эпоху выдвигаются новые способы осуществления прав, основанные на удобных и дешевых способах доступа (с учетом ИТ) к объектам ИС.

In digital period new ways of realization of the rights, based on convenient and cheap ways of access (taking into account IT) to IP objects are put forward.

- Характерен качественный и количественный рост использования объектов посредством ИТ-технологий и рост правонарушений в сфере ИС и, в первую очередь, пиратства с нарушением цифровых прав.

Qualitative and quantitative growth of use of objects by IT technologies and growth of infringements in IP field and, first of all, piracies with infringement of the digital rights is characteristic.

- В современной экономике, основанной на знаниях потенциал ИС превратился в могучий инструмент экономического развития, характерен рост нематериальных активов, превращение их в активные объекты купли-продажи, а на макроуровне – увеличение доли индустрии ИС в ВВП стран и в международной торговле.

In the modern economy based on knowledge IP potential has turned to the mighty tool of economic development, growth of non-material actives and their transformation into active objects of purchase and sale, and at macro-level - increasing of a share of IP industry in GDP of countries and in international trade is characteristic.

- Установилась прямая положительная связь между уровнем охраны и защиты прав и прямыми, в т.ч. иностранными инвестициями, в глобальной торговле установлена умышленная связь между торговлей и политикой в сфере ИС, ИС превратилась в положительный фактор инвестиционного климата.

Direct positive connection between level of protection and safeguard of the rights and direct, including foreign investments was established, in global trade deliberate connection between trade and a policy in IP field has been established, IP has turned to the positive factor of an investment climate.

- В информационном обществе IT-IP-e.com, с одной стороны, все больше IT охраняется как IP и наряду с этим способствует нарушениям в сфере IP, с другой стороны Интернет превратился в виртуальный рынок объектов ИС.

In an information society IT-IP-e.com, on the one hand, more and more IT is protected as IP and along with this promotes infringements in IP field, on the other hand the Internet has turned to the virtual market of IP objects.

- ИС утвердилось как собственность особого рода, самостоятельный правовой институт, с гуманитарной и экономической значимостью, управление которой требуется из единого центра.

IP has affirmed as special type of property, independent legal institute, with the humanitarian and economic importance which management is required from the uniform centre.

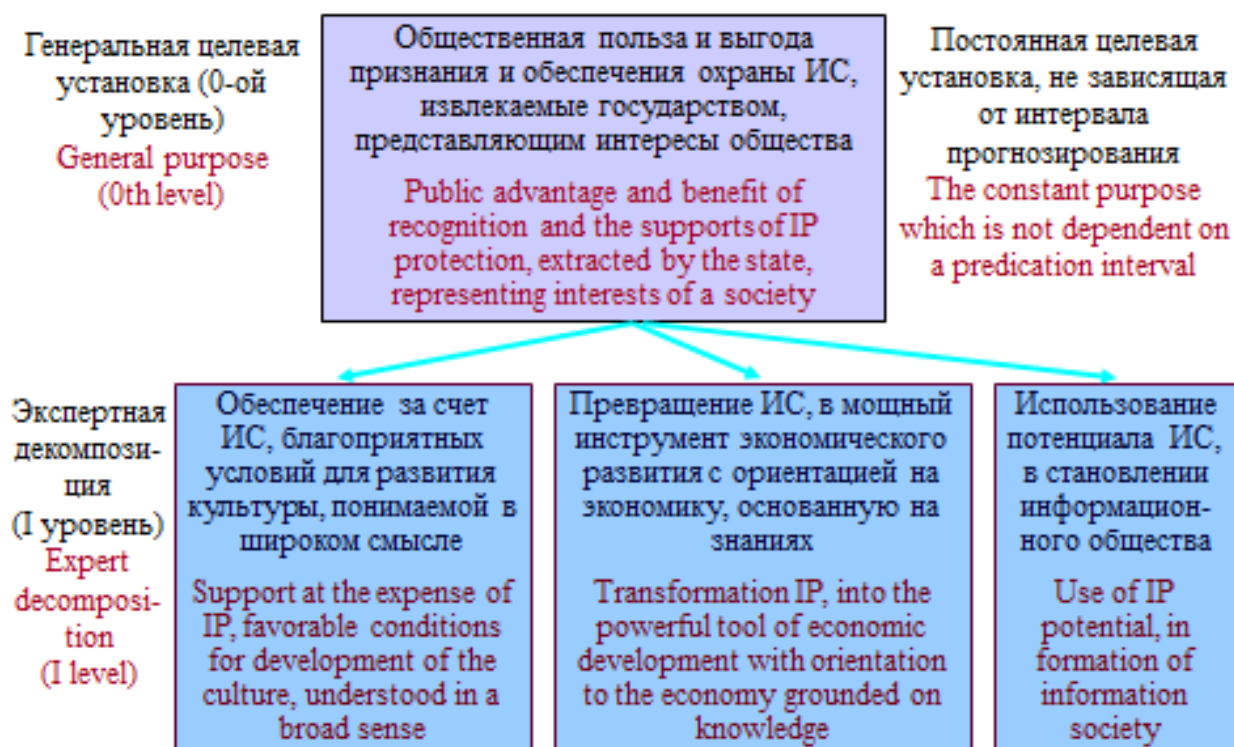
Общие выводы, следующие из ретроспективной модели:

- Рост интереса общества к правам ИС и повышения роли государства в охране, осуществлении и обеспечении прав ИС;
- ИС становится собственностью особого рода, самостоятельным правовым институтом, дополняющим права материальной (вещной) собственности;
- ИС является важнейшим фактором в обеспечении условий для развития культуры, понимаемой в широком смысле;
- Превращение ИС в мощный инструмент экономического развития в формировании «экономики, основанной на знаниях»;
- Расширение использования потенциала ИС в становлении информационного общества.

The general conclusions following from retrospective model:

- Growth of interest of a society to IP rights and increasing of a role of the state in protection, realization and enforcement of IP rights;
- IP becomes special type of property, the independent legal institute supplementing the rights of the material (real) property;
- IP is the major factor in maintenance of conditions for development of the culture, understood in the broad sense;
- Transformation of IP into the powerful tool of economic development in formation of "the economy based on knowledge";
- Expansion of use of IP potential in development of an information society.

3. Модель формирования целевых требований **Model of creation of target requirements**

4. Иерархическая модель и принципы декомпозиции целей

Hierarchical model and principles of decomposition of the purposes

- **Декомпозиция по входам** (требованиям взаимодействующих подсистем) системы, рассматриваемой как «черный ящик» (вышестоящая система – общество, государство, актуальная среда - смежные сферы, нижестоящая подсистема – правообладатели, их объединения, пользователи, координирующая подсистема – институт ИС;

Decomposition on inputs (requirements of co-operating subsystems) the system considered as «black box» (the higher system – a society, the state, the actual environment - related spheres, the subordinate subsystem – right holders, their associations, the users, the introducing subsystem – IP institute;

- **Декомпозиция по выходам** (конечным продуктам) системы, рассматриваемой как «черный ящик» (Охрана прав, Распоряжение правами, Защита прав);

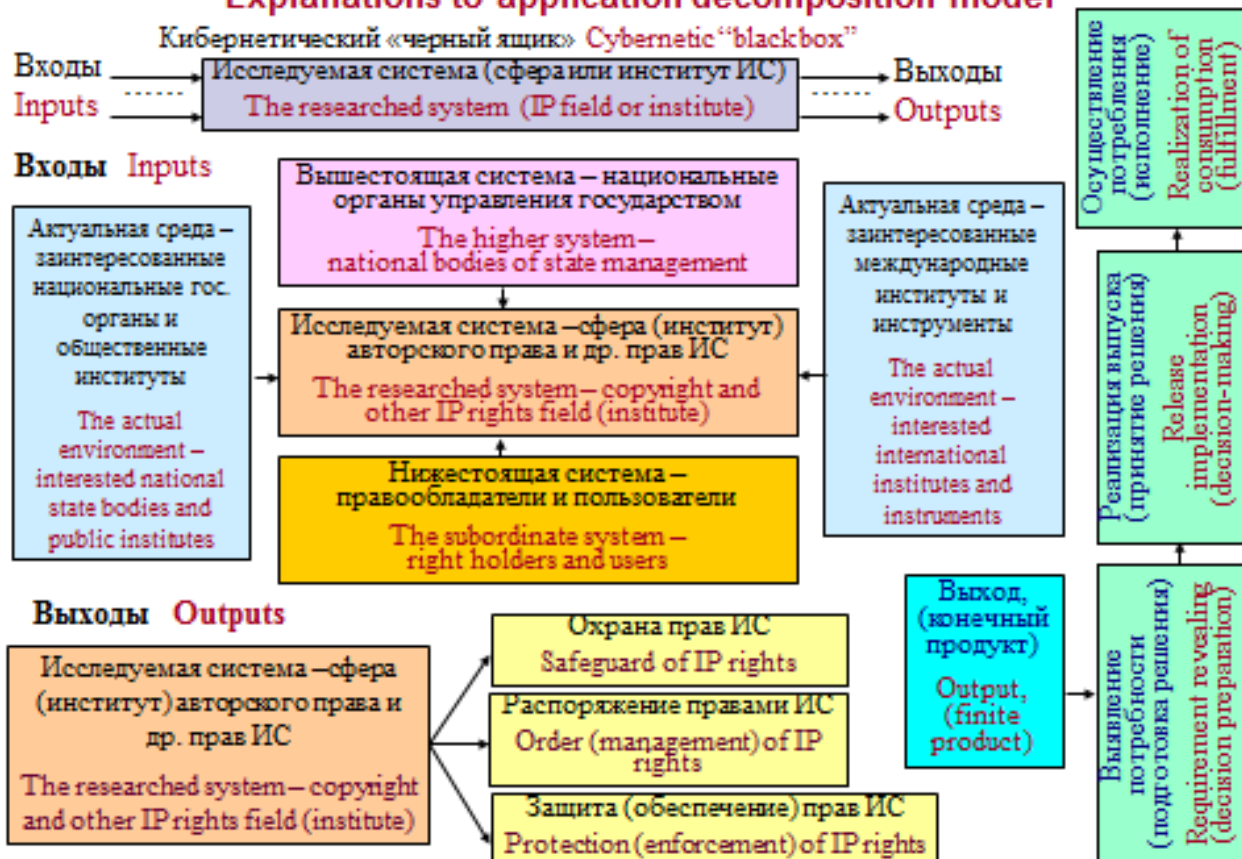
Decomposition on outputs (finite products) of the system, considered as «a black box» (Safeguard of the rights, the Instruction the rights, Protection of the rights);

- **Декомпозиция по «жизненному циклу»** продукта (выявление потребности (подготовка решения), реализация выпуска (принятие решения), потребление (исполнение решения)).

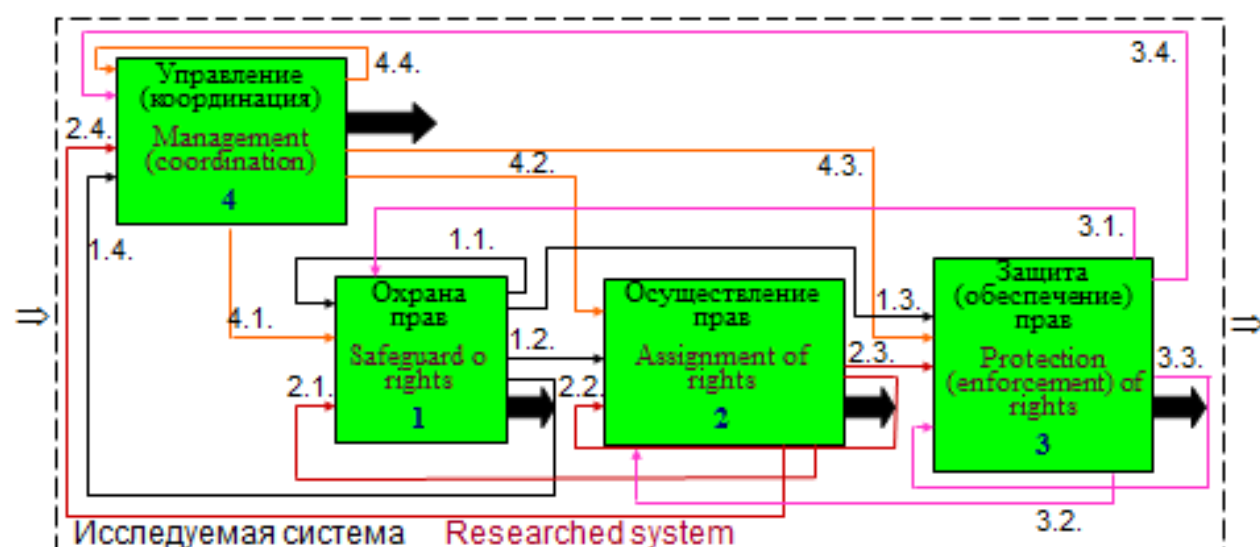
Decomposition on product "life cycle" (requirement revealing (solution preparation), release implementation (decision-making), consumption (solution fulfillment)).

4.1. Разъяснения к применению декомпозиционной модели

Explanations to application decomposition model

Структура и связи («прозрачный кибернетический ящик») Structure and links ("a transparent cybernetic box")

Замечание: здесь 1, 2, 3 одновременно и выходы исследуемой системы и ее социальные подсистемы
Note: here 1, 2, 3 simultaneously both outputs of researched system and its social subsystems

Номера выходов Numbers of outputs	Направленность требований подсистем Trend of requirements of subsystems	Характер деятельности Character of activity	Требования Requirements
1.1	Охрана прав – к охране прав Protection of rights – to safeguard of rights	Самовоспроизводящий Self-reproduction	Наличие норм, нормативов и показателей, соответствующих собственным целям охраны прав и нормативным представлениям об охране прав Presence of norms, specifications and indicators corresponding to the own purposes of protection of rights and normative representations on safeguard of rights
1.2	Охрана прав – к распоряжениям правами Protection of rights – to order of rights	Обеспечивающий Providing	Учет нормативных условий и требований по охране прав при распоряжении правами в авторско-правовой среде Registration of normative conditions and requirements on protection of rights at the order of rights in the copyright environment
1.3	Охрана прав – к защите прав Protection of rights – to protection of rights	Обеспечивающий Providing	Учет нормативных условий и требований по охране прав при защите прав Registration of normative conditions and requirements on protection of rights at protection of rights
1.4	Охрана прав – к управлению правами (координация) Protection of the rights – to management of rights (coordination)	Обеспечивающий Providing	Наличие решений, обеспечивающих согласованную деятельность компонент охраны прав Presence of the solutions, provided coordinated activity of components of protection of the rights

2.1	Распоряжение правами – к охране прав The order of the rights – to protection of the rights	Обеспечивающий Providing	Наличие нормативных ресурсов и условий для распоряжения правами в авторско-правовой среде Presence of normative resources and conditions for the order of the rights in the copyright environment
2.2	Распоряжение правами – к распоряжению правами The order of the rights – to the order the rights	Самовоспроизводящий Self-reproduction	Наличие количественных и качественных показателей авторско-правовой среды, средств и предметов управления функциональных и организационных процессов, соответствующих собственным целям распоряжения правами в авторско-правовой среде и нормативном представлении об этом Presence of quantitative and quality indicators of the copyright environment, resources and subjects of management of the functional and organizational processes, corresponding to the own purposes of the ordering of the rights in the copyright environment and normative representation about it
2.3	Распоряжение правами - к защите прав The order of rights - to protection of rights	Обеспечивающий Providing	Обеспечение услуг и требований, соответствующих формальным стандартам защиты прав Support of services and requirements, corresponding to formal standards of protection of rights
2.4	Распоряжение правами – к управлению правами (координация) The order rights – to management of rights (coordination)	Обеспечивающий Providing	Наличие решений, обеспечивающих согласованную деятельность компонент распоряжения правами Presence of solutions, providing coordinated activity of components of ordering of rights

3.1	Защита прав – к охране прав Protection of rights – to safeguard of rights	Обеспечивающий Providing	Наличие норм, условий и требований по охране прав для осуществления защиты прав Presence of norms, conditions and requirements on protection of rights for realization of protection of rights
3.2	Защита прав – к распоряжению правами Protection of rights – to order of rights	Обеспечивающий Providing	Воспроизводство условий распоряжения правами, соответствующих требованиям компонент формального классификатора защиты прав Reproduction of conditions of the order of rights, corresponding to requirements of components of the formal qualifier of the protection of rights
3.3	Защита прав – к защите прав Protection of rights – to protection of rights	Самовоспроизводящий Self-reproduction	Наличие средств, процедур и методов защиты прав, соответствующих нормативным представлениям о защите прав собственным целям Presence of means, procedures and methods of protection of rights, corresponding to normative representations about protection of the rights to own purposes
3.4	Защита прав – к управлению правами (координация) Protection of rights – to management of rights (coordination)	Обеспечивающий Providing	Наличие решений, обеспечивающих согласованную деятельность компонент защиты прав Presence of decisions, providing coordinated activity of components of the protection of rights

4.1, 4.2, 4.3 – управляющие и регулирующие решения
4.4 – самопроизводящие решения

operating and regulating decisions,
self-making decisions

4.1. Декомпозиция по входам целей I уровня

Декомпозиция целей I уровня (экспертных целей по входам)	Обеспечение за счет ИС благоприятных условий для развития культуры в широком смысле	Превращение ИС в мощный инструмент экономического развития	Использование потенциала ИС в становлении информационного общества	Цели II уровня
Вышестоящая система (общество, государство)	Сохранение и развитие культурного наследия	Увеличение вклада индустрии, основанной на ИС в ВВП страны	Сохранение и развитие информационных объектов и технологий, как объектов ИС	
Актуальная среда (смежные сферы с ИС)	Содействие распространению культурных ценностей	Вовлечение инвестиций в т.ч. прямых, иностранных в сферы, связанные с ИС	Содействие распространению, использованию и применению информационных объектов и технологий как объектов ИС	
Нижестоящая система (правообладатели, пользователи)	Создание условий для пополнения культурного наследия	Рост доли нематериальных активов ИС у экономических субъектов	Стимулирование условий для создания новых информационных объектов и технологий как объектов ИС	
Исследуемая система (сфера ИС)	Совершенствование концептуально-теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для содействия развитию культуры	Совершенствование концептуально-теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для его превращения в инструмент экономического развития	Совершенствование концептуально-теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для его использования в формировании информационного общества	

Декомпозиция целей II уровня (3 подсистемы), кроме координирующей с позиции выходов (конечных продуктов) (27 целей) и перевод их из дерева целей в дерево функций: [27 функций](#)

Декомпозиция агрегированной цели II уровня (координирующая система) с позиций «жизненного цикла» продукта (3 цели) и перевод из дерева целей в дерево функций: [3 функции](#)

1.1.

Пример для 1-ой цели I уровня

Обеспечение за счет ИС благоприятных условий для развития культуры в широком смысле

5 Полный перечень целей и функций в Стратегии долгосрочного развития (дерево целей и функций)

The full list of functions in the Concept and Strategy of long-term development (a tree of functions)

3.1.1.1. За счет развития национальной охраны прав ИС и присоединения к международным соглашениям расширить сферу охраны объектов и объемы охраняемых прав, сформировать новые охраняемые категории объектов, а устанавливаемые правовые режимы охраны дифференцировать в зависимости не только от видов объектов, но и в соответствии со способами их использования;

At the expense of development of national protection of IP rights and joining to the international agreements to expand sphere of protection of objects and volumes of the protected rights, to generate new protected categories of objects and to differentiate established legal regimes of protection in dependence not only on kinds of objects, but also according to ways of their use;

3.1.1.2. Наряду с развитием традиционных форм охраны ИС, (авторское право и смежные права) на новые объекты ИС (мультимедиа и т.п.) увеличить долю нетрадиционных (специальных) видов охраны (традиционные выражения культуры) (ТВК) - фольклор; топологии интегральных схем, базы данных, в т.ч. нетворческие), включая сюда "цифровые" права организаций вещания, права WEB-вещания и права на традиционные знания (ТЗ) и т.п., следующие из цифровой эры охраны и использования результатов интеллектуальной деятельности и достижений научно-технического прогресса;

Along with development of traditional forms of IP protection, (copyright and related rights) by new IP objects (multimedia, etc.) to increase a share of nontraditional (special) kinds of protection (traditional cultural expressions) (TCE) - folklore; topology of integrated schemes, databases, including not creative), including here "the digital" rights of the organizations of an announcement, the right of a WEB-announcement and the right to traditional knowledge (TK), etc., the following from a digital era of protection and use of results of intellectual activity and achievements of scientific and technical progress;

3.1.1.3. Способствовать созданию новых способов реализации прав, развить систему управления имущественными правами правообладателей, способствовать созданию и внедрить систему аккредитации и усилить контроль за деятельностью общественных объединений, управляющих имущественными правами на коллективной основе, четко обозначить сферы коллективного управления правами, осуществляемые государством, сформировать национальную базу данных пользователей правами ИС и обеспечить эффективную международную охрану имущественных прав;

To promote creation of new ways of realization of the rights, to develop system of collective management of property rights of legal owners, to promote creation and to introduce system of accreditation and to strengthen the control over activity of the public associations operating property rights on a collective basis, accurately to designate spheres of collective management of the rights, carried out by the state, to generate a national database of users IP rights and to provide effective international protection of property rights;

3.1.1.4. Создать методическую и техническую базу управления имущественными правами в цифровых сетях, включая Интернет, организовать управление имущественными правами по приват-копированию объектов ИС, развить коллективное управление смежными правами объектов ИС, правами на репрографию, и по праву следования, сформировать национальную систему управления объектами ИС, объявленных государственным достоянием и обеспечить получение вознаграждения правообладателям за счет использования их прав электронным путем;

To create methodical and technical base of management of property rights in digital networks, including the Internet, to organize management of property rights on private-copying of IP objects, to develop collective management of the related rights of IP objects, the rights on reprography, and by the right of pursuing, to generate a national control system of IP objects declared state property and to ensure compensation to legal owners at the expense of use of their rights by an electronic way;

3.1.1.5. Развить информационную базу регистрации объектов ИС и правообладателей, обеспечить предварительную регистрацию виртуальным путем с использованием возможностей Интернет, (on-line регистрация) привести регистрацию объектов ИС к статусу презумпции прав правообладателя, осуществившего их;

To develop information base of registration of IP objects and legal owners, to provide preliminary registration by a virtual way with use of possibilities the Internet, (online registration) to result registration of IP objects in the status of a presumption of the legal owner's rights who has carried out them;

3.1.1.6. Качественный и количественный рост использования объектов ИС в цифровую эпоху потенциально влечет и рост масштабов нарушений прав, что потребует усиления механизма защиты прав, создания в правоохранительных органах - специальных подразделений по ИС и соответствующей специализации судей и судов по ИС, в связи с чем рекомендуется принятие и совершенствование законодательства в области защиты прав и борьбы с пиратством, осуществление специальных мер на границе, механизмов координации действий по защите прав в рамках органов по ИС, правоохранительных и судебных органов и формирование специальных комплексных программ в этой сфере, а также внедрение механизмов распространения продукции с ИС, опирающихся на идентификационные знаки;

Qualitative and quantitative growth of use of IP objects during a digital epoch potentially attracts and growths of scales of infringements of the rights that will demand strengthening of the mechanism of rights' protection, creations in law enforcement bodies - special divisions on IP and corresponding specialization of judges and courts on IP in this connection acceptance and perfection of the legislation in the field of protection of the rights and struggle against a piracy, realization of special measures on border, mechanisms of coordination of actions on protection of the rights within the limits of bodies on IP, law-enforcement both judicial bodies and formation of special complex programs in this sphere, and also introduction of mechanisms of distribution of production with IP leaning against identification signs is recommended;

3.1.1.7. Эффективное обеспечение защиты прав не будет ограничиваться только действиями судебных и правоохранительных органов, но и будет необходимость развития в обществе культуры ИС уважительного отношения к правам не только авторов, но и правообладателей и законных пользователей, что потребует применения широкого круга совместных государственных и общественных акций по просвещению и информированию всех слоев общества;

Effective maintenance of protection will not be limited only to actions of judicial and law enforcement bodies, but also there will be a necessity of development in cultural society of IP - valid relation to the rights not only authors, but also legal owners and lawful users that will demand application of a wide range of joint state and public actions on education and informing all social classes;

3.1.2.1. В целях содействия максимальному распространению культурных ценностей за счет потенциала ИС будут использоваться способы осуществления прав, основанных не на запрете, а такие которые, обеспечивая правообладателям получение законного вознаграждения, не будут препятствовать распространению интеллектуальных достижений, что с одной стороны, потребует законодательного и нормативного оформления новых направлений "принудительных механизмов", а с другой - создания технических решений посредством современных ИКТ, обеспечивающих удобный и дешевый доступ;

With a view of assistance to the maximum distribution of cultural values at the expense of potential IP ways of realization of the rights based not on an interdiction, and such which will be used, providing legal owners to get lawful compensation, will not interfere with distribution of intellectual achievements that on the one hand, will demand legislative and standard registration of new directions of "compulsory mechanisms", and with another - creations of technical decisions by means of modern ICT, providing convenient and cheap access;

3.1.2.2. Для максимального распространения культурных ценностей необходимо способствовать созданию новых форм и систем осуществления прав, основанных на цифровых технологиях, организовать оперативную передачу прав на ИС по договорам для систем электронной коммерции, обеспечить широкое распространение выражений фольклора на современных носителях и содействовать переносу ранее записанных произведений на цифровые носители;

For the maximum distribution of cultural values it is necessary to promote creation of new forms and systems of realization of the rights based on digital technologies, to organize operative assignment of IP rights under contracts for systems of electronic commerce, to provide a wide circulation of expressions of folklore on modern carriers and to promote carrying over before the written down products on digital carriers;

3.1.2.3. Содействуя распространению культурных ценностей в обществе потребуется создать механизмы защиты прав, ориентированные на цифровые коды, цифровые "пакеты" и другие системы, не допускающие несанкционированного использования, обязать всех правообладателей и распространителей товаров с ИС (аудио, видео, издания, компьютерные программы и т.п.) использовать технические средства защиты в виде голограмм и т.п.;

Promoting distribution of cultural values in society it is required to create mechanisms of protection of the rights, focused on digital codes, digital "packages" and other systems which are not supposing unapproved use, to oblige all legal owners and distributors of the goods with IP (audio, video, editions, computer programs, etc.) to use technical means of protection in the form of hologrammes, etc.;

3.1.3.1. С целью создания условий, способствующих появлению новых интеллектуальных результатов за счет потенциала ИС потребуется усовершенствовать систему минимальных тарифных ставок за использование объектов ИС и других социальных гарантий создателям творческих результатов путем принятия новых нормативно-правовых актов, расширить законодательство в сфере ИС, опираясь на подход, трактующий ИС как дополнение понятия "собственность" со всеми вытекающими отсюда юридическими, социальными и экономическими последствиями;

For the purpose of creation of the conditions, promoting occurrence of new intellectual results at the expense of potential IP it is required to improve system of the minimum tariff rates for use of IP objects and other social guarantees to founders of creative results by acceptance of new regulatory legal acts, to expand the legislation in IP sphere, leaning against the approach treating IP as addition of concept "property" with all legal, social and economic consequences;

3.1.3.2. Для улучшения условий по созданию новых интеллектуальных результатов необходимо развить новые формы приобретения, регистрации и передачи прав, совершенствовать договорные формы появления творческих результатов по заказу и по праву первичного использования, добиваться создания в организациях по коллективному управлению специальных социальных фондов правообладателей;

For improvement of conditions on creation of new intellectual results it is necessary to develop new forms of acquisition, registration and assignment of rights, to improve contractual forms of occurrence of creative results under the order and by the right of primary use, to achieve creation in the organizations on collective management of special social funds of legal owners;

3.1.3.3. С целью улучшения условий по созданию новых творческих результатов необходимо расширить систему консультирования правообладателей при нарушении их прав в т.ч. on-line консультативных бюро и безвозмездного оформления документации для обращения в судебные органы с исковыми заявлениями;

For the purpose of improvement of conditions on creation of new creative results it is necessary to expand system of consultation of legal owners at infringement of their rights including online advisory bureaus and gratuitous registration of the documentation for the reference in judicial bodies with statements of claim;

3.2.1.1. Учитывая, что уровень индустрии, основанной на ИС является индикатором развития экономики, основанной на знаниях, и в развитых странах он составляет до 8% ВВП (только индустрия, основанная на авторском праве и смежных правах), а в международном масштабе 7,3% с 5% ежегодным приростом, а в целом, на макроэкономическом уровне индустрии, основанная на ИС составляет до одной шестой потенциала развитых стран, необходимо обеспечить продолжение национальных исследований доли экономического вклада индустрии авторского права в ВВП, впервые осуществленных в Агентстве по авторским правам, совершенствовать методику и развить анализ вклада и других форм ИС, в экономику и совершенствовать соответствующую нормативно-методическую и статистическую базу указанных исследований;

Considering that level of the industry based on IP is the indicator of development of the economy based on knowledge, and in the developed countries it makes to 8 % of GDP (only the industry based on copyright and related rights), and on international scale 7,3 % about 5 % an annual gain, and as a whole, at macroeconomic level of the industry based on IP made sixteen per cent of potential of the developed countries, it is necessary to provide continuation of national researches of a share of the economic contribution of the industry of the copyright in GDP which for the first time have been carried out in Copyright Agency, to perfect a technique and to develop the analysis of the contribution and other forms of IP in economy and to improve corresponding standard-methodical and statistical base of the specified researches;

3.2.1.2. Экономика, основанная на знаниях, требует для оценки макроэкономического вклада индустрии, основанной на ИС, проведения регулярных сопоставительных анализов как с итогами прошлых лет, так и в сравнении с аналогичными результатами других стран, исходя из того, что рост индустрии, основанной на ИС является наиболее точным индикатором распоряжения правами, следует анализировать вклад в создание рабочих мест в отраслях, связанных с ИС, динамику опережения культурных и информационных секторов по сравнению с другими секторами экономики;

The economy based on knowledge, demands for an estimation of the macroeconomic contribution of the industry based on IP, carrying out of regular comparative analyses both with results of last years and in comparison with similar results of other countries, recognizing that growth of the industry based on IP is the most exact indicator of the order the rights, it is necessary to analyze the contribution to creation of workplaces to the branches connected with IP, dynamics of an advancing of cultural and information sectors in comparison with other economic sectors;

3.2.1.3. При наличии тенденций в течении 3-5 лет падения доли отраслей, связанных с ИС в ВВП свидетельствующих о проблемах, связанных с отсутствием должной защиты прав, потребуется принятие соответствующих конкретно ориентированных мер, в связи с чем изложенные выше меры по защите прав должны быть дополнены новыми мероприятиями, учитывающими защиту ИС в конкретных сферах промышленности, уменьшение значения которых отрицательно влияет на вклад ИС в ВВП;

In the presence of tendencies during 3-5 years of falling of a share of the branches connected with IP in GDP testifying of problems, connected with absence of due protection of the rights, acceptance of the corresponding directed measures in this connection stated above a measure on protection of the rights should be added by new actions considering IP protection in concrete spheres of the industry which reduction of value negatively influences IP contribution to GDP is required;

3.2.2.1. Для использования потенциала ИС как стимулятора инвестиций следует создать нормативную базу оценки ИС как элемента институциональной инфраструктуры для поощрения частных инвестиций в исследование и разработку объектов ИС, необходимо формирование методической базы, оценивающей роль ИС в вовлечении прямых иностранных инвестиций, требуется разработка принципов мониторинга, устанавливающего связь между успехами в ИС, прямыми иностранными инвестициями и импортом;

For use of potential of IP as stimulator of investments it is necessary to create standard base of estimation of IP as an element of institutional infrastructures for encouragement of private investments into researches and working out of IP objects, formation of the methodical base estimating role of IP in involving of direct foreign investments, working out of principles of the monitoring which establishes connection between successes in IP, direct foreign investments and import;

3.2.2.2. Для обеспечения стимулирования инвестиций за счет высокого уровня охраны ИС требуется расширить информированность бизнес-структур об опыте стран с высоким уровнем по привлечению прямых иностранных инвестиций и росте импорта, необходимо обеспечить заинтересованные бизнес-структуры информационными материалами об уровне охраны ИС в Азербайджане и на опыте стран, о тех внутренних преимуществах, которые дают сильную ИС для развивающихся стран, требуется на конкретных примерах вскрывать так называемую "спрятанную за счет ИС стоимость", не отражаемую в балансовых отчетах и показать преимущества ее полноценного учета;

For providing of stimulation of investments at the expense of high level of IP protection it is required to expand knowledge of business structures of experience of the countries with high level on attraction of direct foreign investments and import growth, it is necessary to provide interested business structures with information materials about level of IP protection in Azerbaijan and on experience of the countries, about those internal advantages which give strong IP for developing countries, it is required to open on concrete examples so-called "hidden at the expense of IP cost", not reflected in balance reports and to show advantages of its high-grade account;

3.2.2.3. С целью защиты инвестиций, вкладываемых в отрасли экономики и, в первую очередь в наукоемкие и высокотехнологические отрасли необходимо наряду с регулярным отслеживанием рынка изучение уровня пиратства и подделок в различных его сегментах и условий ведения добросовестной конкуренции, требуется вести мониторинг сроков окупаемости капиталовложений, особо выделять случаи практической невозможности окупаемости

из-за криминальной деятельности на рынке ИС, а также в каждом случае сокращения прямых иностранных инвестиций и передач иностранных технологий и ноу-хау, отрицательной ситуации с платежным балансом, включать жесткие механизмы защиты от правонарушений на основе публично-правовых методов, ужесточать законодательные санкции за нарушение прав, а также, принимая при этом во внимание, что ведущими странами установлена умышленная связь между политикой в сфере ИС и торговым законодательством (ТРИПС, 301 Поправка к Торговому законодательству США, Европейские директивы) на национальном уровне;

For the purpose of protection of the investments put in branch of economy and first of all in the high technology and highly technological branches studying of level of a piracy and fakes in its various segments and conditions of conducting a diligent competition is necessary along with regular tracing of the market, it is required to conduct a monitoring of period of income from capital investments, especially to distinguish cases of practical impossibility of income in IP market because of criminal activity, and also in each case of reduction of direct foreign investments and transfers of foreign technologies and know-how, a negative situation with the balance of payments, to include rigid mechanisms of protection against offences on the basis of public-legal methods, to strengthen the legislative sanctions for infringement of the rights and also, taking into consideration that the leading countries establish deliberate connection between a policy in IP sphere and trade legislation (TRIPS, Special 301 provisions to the Trade Act of the USA, The European Directives) on national level;

3.2.3.1. В экономике, основанной на знаниях для использования экономического потенциала ИС путем создания условий для роста доли нематериальных активов ИС у субъектов экономической деятельности необходимо в методическом и нормативно-правовом плане разработать систему оценки нематериальных активов ИС, на микроэкономическом уровне у субъектов рынка отслеживать тенденции вытеснения материальных активов нематериальными, ежегодно анализировать процентный уровень активов ИС, требуется в силу ценности активов ИС в коммерческих сделках разработать нормативные документы по предоставлению лицензий на объекты ИС и технологии, связанные с ИС, создать методики оценки доходов в виде роялти от использования лицензий, нормативную базу, регламентирующую возможность создания собственных активов ИС у получателей лицензии за счет их совершенствования и модернизации, а также оценку продуктивного цикла ИС;

In economy based on knowledge for use of economic potential of IP by creation of conditions for growth of a share of non-material IP actives on subjects of economic activities it is necessary to develop system of an estimation of non-material IP actives in methodical and standard-legal plan, on microeconomic level on subjects of the market to follow tendencies of oppression of material actives by non-material actives, annually to analyze percentage level of IP actives, it is required to prepare standard documents on granting of licenses for IP objects and the technologies connected with IP owing to value of IP actives in commercial transactions, to create techniques of an estimation of incomes in the form of a royalty from use of licenses, the standard base regulating possibility of creation of own IP actives license holders at the expense of their perfection and modernization and also an estimation of productive cycle of IP;

3.2.3.2. В экономике, основанной на знаниях с целью повышения экономической значимости нематериальных активов ИС требуется осуществить исследования о путях использования нематериальных активов, их вовлечения в деловые сделки, практику корпоративного управления ими, использования не только в хозяйственных операциях, но и их превращение в объекты торговли, следует организовать и расширить использование передового международного опыта по он-лайновому обмену с целью оценки, покупки, продажи и лицензирования различных форм ИС, а также развить опыт управления по созданию портфелей ИС в корпоративном управлении, обеспечить подготовку менеджеров по ИС и расширить практику перекрестного лицензирования, обеспечивая повышение конкурентоспособности осуществляющих их союзов фирм;

In economy based on knowledge for the purpose of increase of the economic importance of non-material IP actives it is required to carry out researches about ways of use of non-material actives, their involving to business transactions, practice of a corporate governance of them, use not only in economic operations, but also their transformation into trade objects, it is necessary to organize and expand use of advanced international experience in online exchange for the purpose of an estimation, purchase, sale and licensing of various forms of IP, and also to develop management experience on creation of IP bags in a corporate governance, to provide preparation of managers on IP and to expand practice of cross licensing, providing increase of competitiveness of the unions of firms carrying out them;

3.2.3.3. С целью обеспечения защиты имущественных прав субъектов рынка, владеющих активами ИС необходимо расширение мониторинга рынка с оценкой лицензированности и легитимности произведенной продукции с ИС, усиление механизмов борьбы с пиратством, методов противодействия выпуску контрафактной продукции и подделок на всех уровнях и активное использование позиций законодательства о недобросовестной конкуренции и коммерческой тайне, являющихся второй линией защиты прав ИС;

For the purpose of providing of property rights protection of subjects of the market owning IP actives, it is necessary to expand of monitoring of the market with an estimation of licensing and legitimacies made production with IP, strengthening of mechanisms of struggle against a piracy, methods of counteraction for release of counterfeit production and fakes at all levels and active use of positions of the legislation on an unfair competition and a trade secret which is the second line of protection of IP rights;

3.3.1.1. В современном информационном обществе, в "цифровой экономике" или экономике основанной на знаниях", развитие информационных технологий, глобальных цифровых сетей, электронной торговли приводит к тому, что большинство объектов ИТ в силу конкурентной борьбы перешли под эгиду охраны ИС, а объекты ИС приспособившись к охране в цифровой среде, дают возможность развития ИТ, в связи с чем требуется постоянный анализ развития связи ИТ - ИР, создание классификатора охраны информационных объектов и технологий посредством ИС и развития законодательства ИС включающего вновь создаваемые информационные объекты под свою эгиду, необходимо принятие законодательства о правах организаций вещания в цифровую эпоху, законодательное оформление Web-вещания, а также возникает необходимость в дополнение к законодательству об электронной торговле дополнительного нормативно-правового оформления репатмента торговли товарами с ИС и, наконец, необходимо системно-правовое регулирование связи "информационное общество - экономика, основанная на знаниях - права ИС", включая правовые и методические рекомендации, а также специальный перечень конкретных мероприятий;

In a modern information society, in "digital economy" or economy based on knowledge", development of an information technology, global digital networks, electronic trade leads to that the majority of IT objects at competitive struggle have passed under IP protection, and IP objects having adapted to protection in the digital environment give an opportunity for

developing of IT in this connection the constant analysis of development of IT-IP is required, creation of the qualifier of information objects protection and technologies by IP and developments of IP legislation including created information objects under its protection, acceptance of the legislation on the rights of the organizations of an announcement in digital period and legislative registration of Web-announcement is necessary, and also there is a necessity in addition to the legislation on electronic trade of additional normative-legal registration of trade regulation with IP goods and at last, system-legal regulation of communication "an information society - the economy based on knowledge – IP rights", including legal and methodical recommendations, and also the special list of concrete actions is necessary;

3.3.2.1. Распоряжение правами ИС в современном цифровом обществе требует внесения уточнений в законодательство об ИС и наряду с этим утверждение нормативно-правовых документов, связанных с управлением имущественными правами в цифровой среде, а также возложение коллективного управления имущественными правами в глобальной цифровой среде на государственный орган, а с учетом того, что прямая электронная торговля превратила Интернет в виртуальный рынок ИС (где более 5% продаваемых объектов - объекты ИС, а 3 из 4 -х проданных товаров объектов - объекты авторского права или смежных прав) потребуются методическое и регламентирующее руководство относительно сделок с объектами ИС и возможности прозрачного наблюдения за ними правообладателей или уполномоченных ими лиц, а поскольку в Интернете не действует территориальный принцип охраны, то возникнет необходимость дополнительного правового регулирования вопросов использования объектов ИС и, наконец, для обеспечения распоряжения правами ИС обязательно активное участие Азербайджана в Интернет-договорах ВОИС;

The ordering of IP rights in modern digital society demands entering of specifications of IP legislation and approval of normative-legal documents connected with management of property rights in digital environment, and also putting of collective management of property rights on a state body in global digital environment, and taking into account that direct electronic trade has transformed the Internet into virtual IP market (where more than 5 % of sold objects – IP objects and 3 out of 4 sold goods - objects of copyright or related rights) the methodical and regulating management concerning transactions with IP objects and possibilities of transparent supervision over them of right holders or the persons authorized by them and in a case of absence of territorial principle of protection on Internet there will be a necessity of additional legal regulation of questions of use of IP objects and, at last, active participation of Azerbaijan on WIPO Internet contracts is necessary for providing of ordering of IP rights;

3.3.1.3. Для обеспечения защиты прав в информационном обществе, когда возможности технологической среды способствует росту числа правонарушений, возникает необходимость в осуществлении комплекса мер законодательного, нормативно-правового и организационно-технического характера, включая принятие специальных разделов, учитывающих "цифровую" специфику в законе "Об обеспечении прав ИС и борьбе с пиратством", нормативно-правовых актов, отражающих создание и планирование деятельности при Правительстве Комиссии по противодействию нарушениям прав ИС, и повышение статуса до правительственной Анти-пиратской Комиссии, действующей при Агентстве, до государственной - отраслевой Комплексной Целевой Программы "Обеспечение авторских и смежных прав: борьба с пиратством" и, наконец, создание методических руководств, способствующих выявлению экономического ущерба, наносимого правонарушениями ИС для гражданских и административных исков, а также для возбуждения дел по уголовному преследованию за нарушения прав ИС;

For enforcement of protection of rights in information society when possibility of the technological environment promotes growth of number of offences, there is a necessity for realization of series of legislative measures, normative-legal and organizational-technical character, including acceptance of the special sections considering "digital" specificity in the law "On enforcement of IP rights and struggle against a piracy", the regulatory legal acts reflecting creation and planning of activity under State Commission on counteraction to IP rights infringements and increase its status up to State Anti-piracy Commission operating under the Agency, up to state - specified Complex Target Program "Enforcement of copyright and related rights: Struggle against a piracy" and, at last, creation of the methodical managements promoting revealing of an economic damage, put by IP offences for civil and administrative claims, and also for excitation of cases on criminal prosecution for IP rights infringements;

3.3.1.4. Обеспечение прав ИС в развивающемся информационном обществе потребует усиления координации деятельности ведомства ИС с правоохранительными и судебными органами, включая совместные мониторинги рынка, ведение специализированной базы по выявленным правонарушениям, осуществление совместных тренингов, повышение квалификации судей в области ИС и создания специального судебного корпуса по ИС, повышения информированности представителей правоохранительных органов о масштабах пиратства и подделок, а также и создания специальных подразделений по борьбе с ними;

3.3.1.5. В числе важных мероприятий будущего, необходимых для обеспечения защиты прав-ужесточение санкций Уголовного Кодекса и Кодекса Административных нарушений, расширение специальных мер, осуществляемых на границе для предотвращения ввоза в страну контрафактной продукции, широкое сотрудничество с ЕС и США в вопросах обеспечения прав, присоединении и активное участие в американской инициативе "STOP", а также к Европейским мерам противодействия нарушениям прав и др.;

Among the important future actions, necessary for enforcement of protection of the rights-toughening of sanctions of the Criminal Code and the Code of Administrative infringements, expansion of the special measures which are carried out on border for prevention of import of counterfeit production to the country, wide cooperation with EU and the USA in questions of enforcement of the rights, joining and active participation in American initiative "STOP", and also to the European measures of counteraction to infringements, etc.;

3.(1-2-3).4.1. Для обеспечения достижения стратегии развития сферы ИС необходимо развивать концептуально-теоретическое представление об ИС как полноправном объекте собственности, обеспечиваемом охраной и защитой как вещная собственность со всеми вытекающими из этого правовыми, социальными и экономическими последствиями;

For providing of achievement of development strategy of IP sphere it is necessary to develop conceptually-theoretical representation about IP as the full object of the property provided with safeguard and protection as the material property with all legal, social and economic consequences followed from it;

3.(1-2-3).4.2. Для обеспечения достижения стратегии развития сферы ИС необходимым является претворение государством наряду с традиционными функциями (законодательная, регулирующая, международной охраны) и новых функций, таких как координирующая, контролирующая и управленческая;

For providing of achievement of development strategy of IP sphere, realization by the state along with traditional functions (legislative, regulating, the international protection) and new functions, such as co-coordinating, supervising and administrative is necessary;

3.(1-2-3).4.3. Для обеспечения достижения стратегии развития сферы ИС необходимо осуществление государственных функций уполномоченным государственным органом исполнительной власти, обеспечивающим претворение государственной политики в сфере ИС из единого центра по единым стандартам и механизмам регулирования.

For providing of achievement of development strategy of IP sphere, realization of state functions by the authorized state structure of the executive power providing realization of a state policy in IP sphere from the unit centre under unit standards and mechanisms of regulation is necessary.

II. Государственная программа развития сферы авторского права и других прав ИС на 2010 – 2013 гг. (Государственная Программа ИС)

The State Program on development of the copyright and other IP Rights field on 2010-2013 (State Program on IP)

1. Базируется на 12 функциональных целевых направлениях по развитию сферы ИС, следующих из Стратегии долгосрочного развития и соответствующих 30 целей.

Is based on 12 functional target directions on development of IP field, following from the Strategy of long-term development and corresponding 30 purposes.

2. 30 целей представлены в виде агрегированных функций.

30 purposes are presented in aggregated functions form.

3. Агрегированные функции оформлены в виде мероприятий, План которых представлен в виде 90 наименований, в т.ч.

The aggregated functions are issued in the form of the actions which Plan is presented in the form of 90 names, including

1-е функциональное направление – 10 мероприятий
2-е функциональное направление – 6 мероприятий
3-е функциональное направление – 7 мероприятий
4-е функциональное направление – 5 мероприятий
5-е функциональное направление – 7 мероприятий
6-е функциональное направление – 6 мероприятий
7-е функциональное направление – 6 мероприятий
8-е функциональное направление – 5 мероприятий
9-е функциональное направление – 6 мероприятий
10-е функциональное направление – 7 мероприятий
11-е функциональное направление – 11 мероприятий
12-е функциональное направление – 10 мероприятий

1st functional direction – 10 actions
2nd functional direction – 6 actions
3rd functional direction – 7 actions
4th functional direction – 5 actions
5th functional direction – 7 actions
6th functional direction – 6 actions
7th functional direction – 6 actions
8th functional direction – 5 actions
9th functional direction – 6 actions
10th functional direction – 7 actions
11th functional direction – 11 actions
12th functional direction – 10 actions

Итого 90 мероприятий Total 90 actions

4. Мероприятия разделены по исполнителям и срокам исполнения.

Actions are divided on executors and dates of execution.

5. Представлены ожидаемые результаты о реализации Госпрограммы и ее ресурсное обеспечение.

Expected results on realization of the State Program and its resource maintenance are presented.

Транспарентность Стратегии развития сферы ИС и Проекта Госпрограммы: общественное обсуждение

Transparency of the Strategy of development of IP field and the Project of the State Program: public discussion

Создание Госпрограммы – Указ Президента Азербайджанской Республики от 2006 года.
Creation of the State Program – the Decree of the President of Republic of the Azerbaijan
dated 2006.

1. Стратегия представлена в Министерство Экономического Развития и одобрена в 2005 году.

The Strategy was presented to the Ministry of Economic Development and approved in 2005.

2. Стратегия и Программа оформлена в виде Отчета Агентства в Кабинет Министров в 2005 году.

Strategy and the Program were issued in the Agency Report to the Cabinet of Ministers in 2005.

3. Концептуальные основы разработки Стратегии и Программы напечатаны в международном журнале «Мусиги дунйасы», № 3-4, 2005 г.

Conceptual bases of working out of the Strategy and the Program were published in the international magazine «Musical World» (“Müsiqi Dünyası”), № 3-4, 2005.

4. Стратегия и Программа представлена в электронном формате на сайтах:

The Strategy and the Program were presented in electronic format on sites of:

а) Агентства по авторским правам; Copyright Agency;

б) «Интеллектуальная собственность» (совместный проект Агентства и журнала «Мусиги дунйасы»); Intellectual property (the joint project of the Agency and magazine «Musical World»).

5. Стратегия и Проект Госпрограммы одобрены экспертами ЕС в рамках TWINNING в 2008 году.

The Strategy and the Project of the State Program were approved by EU experts in frameworks of TWINNING project in 2008.

6. Стратегия поддержана Генеральным директором WIPO г-ном Ф.Гарри в 2008 году (на встрече).

The Strategy was supported by WIPO Director General Mr. F.Gurry in 2008 (during meeting).

7. Госпрограмма получила поддержку заинтересованных Министерств в 2009 году и в настоящее время представлена Президенту Азербайджанской Республики на утверждение.

The State Program has got encouragement from the interested Ministries in 2009 and now is submitted to the President of the Republic of Azerbaijan for approval.

8. Информация о Стратегии и Госпрограмме нашла отражение в Отчете Кабинета Министров Азербайджанской ССР и 2009 годов, и получившего одобрение Милли Меджлиса (парламента).

The information on the Strategy and the State Program has found reflection in the Report of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan in 2009 which had approved by Milli Majlis (parliament).

9. Стратегия и Проект Госпрограммы презентованы на семинаре WIPO-Азербайджан (8 декабря 2009 года).

The Strategy and the Project of the State Program were presented at WIPO seminar in Azerbaijan (December 8, 2009).

Plan of Meeting of Government Programm ACTIONS

**under State Program 2010-2013 on Development of Copyright and Other
Intellectual Property Rights Field in the Republic of Azerbaijan
("State Program on Intellectual Property")**

	Functional direction	Name of action	Executive agencies	Term
1	For the purpose to support safeguard of intellectual and cultural heritage thanks to the capacity of intellectual property:	1. To improve the legislative base in protection of intellectual property rights, to prepare and implement projects on adaptation of national legislation to the new agreements of WIPO, WTO TRIPS Treaty, EU and progressive international legislation	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2013
		2. To prepare long-term field development strategy on intellectual property rights, to adapt them with respective State Programs and implement	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2013
		3. To improve base of protection of non-traditional intellectual property rights items, to prepare, adopt and implement projects on normative-legal acts ensuring protection of traditional knowledge, including traditional cultural expressions	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2011
		4. To prepare projects of normative-legal acts ensuring protection of multimedia objects, to duly adopt and carry out them	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010

		5. To support new forms of realization of property rights on the individual and collective base, to regulate registration and accreditation mechanisms related to collective management agencies and to form appropriate normative-legal base	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010
		6. To improve normative-legal base of objects declared state domain and to develop project regarding its management	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2011
		7. To modernize registration systems of intellectual property objects, to prepare projects on strengthening material-technical base and to organize single electronic base	Copyright Agency	2011
		8. To regularly continue studying level of pirate goods in market and to update methods to monitor in the regard	Copyright Agency	2010-2013
		9. To prepare Draft Law on enforcement of intellectual property rights and fight against piracy and to apply it duly	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010
		10. To update the field targeted program "Protection means of intellectual property rights: fight against piracy"	Copyright Agency	2010

2	For the purpose to support large spread of intellectual and moral values thanks to the capacity of intellectual property:	1. To prepare procedures to carry out copyright and related rights regarding "Compulsory licensing", to adopt normative acts and to realize projects	Copyright Agency, Ministry of Justice	2010-2011
		2. To develop and implement draft normative-legal acts on the procedures to control activity of organizations managing property rights collectively	Copyright Agency	2010-2013
		3. To prepare and carry out the project on sale of the goods spread in market and containing intellectual property items (software, data collections, audio, video products, publications) under special control mark	Copyright Agency	2010-2011
		4. To achieve commitment regarding necessary use of hologram type protection means of the manufacturers of the goods containing intellectual property rights items	Copyright Agency	2010
		5. To take mass actions towards educating users of intellectual property rights items	Copyright Agency	2010-2012
		6. To prepare scientific-methodic mean on application of digital codes and identification systems serving legal spread of intellectual property items	Copyright Agency	

3	For the purpose to support creation of suitable conditions for reaching new intellectual results thanks to the capacity of intellectual property :	1. To adopt normative-legal acts for the purpose to improve minimum payment rates for use of intellectual property rights items and determine allotments	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010
		2. To develop new forms for acquiring and enforcing of intellectual property rights, to prepare new samples of license agreements on transfer of economic rights, to give offers regarding improving minimum payment rates for use of intellectual property rights items established under order	Copyright Agency	2011
		3. To prepare normative document on determination of total volume of claim with regard to infringement of intellectual property rights	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010
		4. To extend legal consulting service to the right holders in case infringement of their rights, to organize "on-line" advices and to improve work of legal consulting office	Copyright Agency	2011
		5. To establish electronic database on the statistics and results of the cases heard by the courts regarding infringement of intellectual property rights and recovery of rights	Copyright Agency	2010-2011

		6. To produce methodic instructions on studying of public opinion and formation of intellectual property culture and to take regular actions in this field	Copyright Agency	2010-2012
		7. To monitor and analyze market, to organize effective dialogue with the right holders on infringements found during monitoring	Copyright Agency	2010-2012
4	For the purpose to increase the share of intellectual property based industry in GDP of the country thanks to the capacity of intellectual property :	1. To improve and apply methodic and statistic base of the reports determining the part of copyright and related rights based industry in GDP	Copyright Agency	2010-2012
		2. To hold scientific-methodic workshop on calculation of the part of copyright and related rights based industry in GDP	Copyright Agency	2011
		3. To prepare and carry out methods to analyze the calculated part of copyright and related rights based industry of Azerbaijan in GDP compared with calculations and part in other countries	Copyright Agency	2010-2012

		4. To improve methodic and statistic base determining comparison, analysis and weight in different related sectors, of the part of copyright and related rights based industry for years, to find occurring tendencies and problems and to take certain actions	Copyright Agency	2010-2011
		5. To conduct compared analysis of international results with finals of use of intellectual property items annually and in this regard to develop related methods		2011
5	For the purpose to support increasing of the share of intellectual property intangible assets of economical activity subjects thanks to the capacity of intellectual property:	1. To prepare methodic and normative-legal base for assessment of intellectual property items belonging to natural persons and legal entities, of the part of intangible assets of intellectual property in economical objects and to provide methodical assistance under applications	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2012
		2. To carry methodic investigations determining level of intellectual property assets in the economy of Azerbaijan in micro-economical level by market subjects, to prepare offers on percentage and tendencies of intangible intellectual property assets to material assets	Copyright Agency	2010-2011

		3. To develop normative documents from the point of value of intellectual property assets in commercial transactions, to prepare methods on incomes received as royalty from use of licenses	Copyright Agency	2011
		4. To conduct methodical educating courses for economical subjects on the ways of use of IP assets, acting as sale object and creation of management portfolio	Copyright Agency	2010-2011
		5. To strengthen fair competition in intellectual property market by actions against pirate (counterfeit) products	Copyright Agency	2010-2011
		6. To prepare methodic aid for application of the forms to fight against pirate (counterfeit) products and their improvement	Copyright Agency	2010-2011
		7. To prepare methodical mean on monitoring principles specifying relation between national intellectual property system and foreign investments	Copyright Agency	2010-2011
6	For the purpose to support involvement of investments thanks to the capacity of intellectual property:	1. To form methodical base for investments in intellectual property rights, including involvement of direct foreign investments, to prepare reports and offers	Copyright Agency	2010-2011

		2. To organize workshops for business-structures within recording of income gained thanks to intellectual property and to hold dialogues with them	Copyright Agency	2010-2011
		3. To prepare methodical mean related to procedures to provide intellectual property rights received thanks to state finance in balance reports, to prepare Draft Law "on Legal Protection and Use of Results of Intellectual Activity created thanks to State allocation and involved to civil turnover" and to present duly	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2011
		4. To prepare sample forms of normative-legal base and agreements on validation and use of the rights regarding the results of intellectual activity created on the account of state finance, to make offers on tariff rates of royalty and rules related to validation and use of rights	Copyright Agency	2010-2012
		5. To carry monitoring allowing protection of intellectual property market, to find out the cases regarding protection of intellectual property items in sale and violation of competition and to give offers in making sanctions against piracy more serious according to the advanced international practice	Copyright Agency	2010
		6. To prepare methodic aid regarding determination of terms for self-paying of capital investment in intellectual property	Copyright Agency	2011

7	For the purpose to provide support to protection of information objects and technologies as intellectual property rights objects:	1. IP-IT relation analysis, to prepare classification for protection of IT objects by intellectual property rights and to improve normative-legal base according to international practice	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2011
		2. To prepare Draft Law "on Protection of Rights of Broadcasting Organizations", to give offers on protection of Web-casting and intellectual property rights	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010-2012
		3. To prepare normative-legal acts regulating trade of goods that are subject matter of intellectual property according to the legislation "on electronic trade"	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2011
		4. To prepare normative-legal documents and recommendations on realization of property rights in digital networks, to develop and implement a project on management of the rights collectively	Copyright Agency	2010-2011
		5. To prepare normative-legal acts on technical protection means ensuring realization of intellectual property rights in digital networks and information of management of rights and to carry out organizational-technical actions	Copyright Agency	2011

		6. To arrange and carry out complex actions against violation of intellectual property rights arising from characteristics of digital environment, to prepare offers on the status of Anti-pirate Commission and improvement of its activity, to ensure renewal of "Fight against piracy targeted area Program"	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2011
8	For the purpose to provide support to large spread of information objects and technologies:	1. To organize monitoring on sale-purchase of intellectual property items related to execution of the Law of the Republic of Azerbaijan "on Electronic trade", to analyze annual results of electronic trade by intellectual property items	Copyright Agency	2011-2013
		2. To establish on-line licensing center in digital networks	Copyright Agency	2010-2012
		3. To prepare and carry out a project on on-line licensing, to form database on use of intellectual property items in digital networks	Copyright Agency	2011
		4. To improve normative-legal base arising from use of the principle of territory within the field of intellectual property rights in global network and to prepare methodic recommendations and offers on the role of providers in protection issues	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2011

		5. To carry out special actions with the respective authorities on prevention of violations arising from the digital specification at the border, to participate in appropriate EU and US Programs addressed against piracy	Copyright Agency	2011 -2012
9	For the purpose to support establishment of information objects and technologies:	1. To improve the legislation and normative-legal base on protection of new information objects by intellectual property rights and to apply special protection ways of non-traditional objects	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2011-2013
		2. To apply digital identification codes to the protected intellectual property rights items and to prepare, adopt and apply draft normative-legal acts on the issues related to issuing international standard numbers to books, periodic issues and audio-recordings	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010
		3. To prepare normative-legal acts on spreading of intellectual property items arising from IT in distributor network and to prepare and apply use mechanisms of control marks	Copyright Agency	2010-2012
		4. To strengthen fight against infringements arising from IT opportunities, to carry out new forms of relations with law enforcement bodies, to establish specialized special units within law enforcement and judicial bodies with regard to intellectual property and to give offers on development of judges	Copyright Agency	2011

		5. To prepare methodic and normative-legal acts on damage calculation of economical damage inflicted as a result of piracy, including loss when determining criminal responsibility for violation of intellectual property rights	Copyright Agency	2010
		6. To hold scientific-methodic workshop related to application of information and technical protection means in management of rights	Copyright Agency	2010-2011
10	For the purpose to improve the conceptual-theoretical base of the field of intellectual property to provide support to development of culture and knowledge area of the intellectual property institute, turning of the intellectual property to a strong mean of economical development and formation of information society:	1. To prepare summary based on systemically compared analysis named "Development of the field of intellectual property rights: situations and perspectives"	Copyright Agency	2010-2011

		2. To prepare a practical aid named "development of intellectual property field arising from impact of IT-IP-e.com" related trio	Copyright Agency	2010-2011
		3. To prepare a normative document named "Protection of traditional cultural expressions (folklore) and traditional knowledge by intellectual property rights at present time"	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2011
		4. To prepare a practical mean named "management of intellectual property rights in digital networks"	Copyright Agency	2010
		5. To prepare Anthology named "Misappropriation of Azerbaijan intellectual property traditions by the Armenians, Armenian traditions" and publications	Copyright Agency	2010
		6. To prepare normative document named "Importance of intellectual property rights in knowledge based economy"	Cabinet of Ministers, Copyright Agency	2010
		7. To hold international conference-workshops in "Intellectual property right at present stage", "Organization of protection of intellectual property rights" and "Protection of traditional cultural expressions (folklore)"	Copyright Agency and respective international structures	2010-2011

11	For the purpose to improve functional base of intellectual property base to provide support to development of culture and knowledge area of the intellectual property institute, turning of the intellectual property to a strong mean of economical development and formation of information society:	1. Strengthening the activity of "management of IP" professional courses under Copyright Agency	Copyright Agency	2010-2011
		2. Development of training system for unity of NGO and right holders	Copyright Agency	2010-2012
		3. To prepare methodical document named "Modern plot of IP"	Copyright Agency	2010-2013
		4. To publish Bulletin in the status of periodical publication of Agency	Copyright Agency	2010-2012
		5. To create automated information systems having proper database named "Registration and calculation", "Author", "User Organization", "Monitoring of ether", "Monitoring of market"	Copyright Agency	2010-2011
		6. To create "Database on IP infringement"	Copyright Agency	2010

		7. To carry out modern models on "Collective Management of Property Rights" and "Management of State Domain" and application of appropriate information systems	Copyright Agency	2010-2013
		8. To form database on "Accreditation of Organizations Collectively Managing Property Rights and monitoring of its activity"	Copyright Agency	2010
		9. To create On-line Registration system on the single electron base	Copyright Agency	2010-2011
		Applying of digital coding systems and identification signs to IP objects	Copyright Agency	2010-2011
		To create information system on "Fight measures against piracy"	Copyright Agency	2011

		7. To carry out modern models on "Collective Management of Property Rights" and "Management of State Domain" and application of appropriate information systems	Copyright Agency	2010-2013
		8. To form database on "Accreditation of Organizations Collectively Managing Property Rights and monitoring of its activity"	Copyright Agency	2010
		9. To create On-line Registration system on the single electron base	Copyright Agency	2010-2011
		Applying of digital coding systems and identification signs to IP objects	Copyright Agency	2010-2011
		To create information system on "Fight measures against piracy"	Copyright Agency	2011

	5. To prepare new report indicators on protection, management and enforcement of rights in State body acting in the IP field, to improve action procedures and to apply as internal direction	Copyright Agency	2010-2013
	6. Applying of realized projects and based models to business-plans	Copyright Agency	2011
	7. Improvement of electron database on civil servants at state bodies in the field of IP and transfer to automatized system of current personnel and clerical work issues	Copyright Agency	2010-2013
	8. Providing each state official of state body in the field of IP with computerized working place	Copyright Agency	2010-2013
	9. Taking additional measures on improvement of internal local computer network and security	Copyright Agency	2010
	10. Enhancing technical opportunities of regional standing point of WIPO corporative Intranet "WIPOnet" network within the Agency	Copyright Agency	2010
	11. Establishment of digital small printing house within the state bodies operating in the field of IP to form intellectual property culture, information and awareness raising	Copyright Agency	2010-2011

СПАСИБО ЗА ВНИМАНИЕ!

THANK YOU FOR ATTENTION!

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ ДОЛГОСРОЧНОГО РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

В настоящей работе исследуются вопросы разработки стратегии долгосрочного развития сферы интеллектуальной собственности (ИС). Полученные результаты используются для формирования долгосрочной модели развития указанной сферы и могут быть приняты во внимание при разработке модели долгосрочного социально-экономического развития страны в целом.

§ 1 Общий подход

Для разработки стратегии долгосрочного социально-экономического развития сферы интеллектуальной собственности, как и любой другой сферы, основным инструментом является системный подход и методы системного анализа по разрешению проблемы. Известно, что в системном анализе проблема заключается в несоответствии между реальной и желаемой ситуацией, а желаемое состояние отождествляется с генеральной целью и путем декомпозиционных методов на основе построенных иерархических структур (деревьев) целей и функций, вскрываются пути достижения генеральной цели, т.е. способы разрешения проблемы и выявляются потребные средства и ресурсы.

Однако, в случаях прогнозирования развития отрасли, и тем более на долгосрочную перспективу, акценты смещаются, поскольку прежде всего необходимо «построить» будущее состояние прогнозируемой сферы. А это, в свою очередь, требует вскрыть будущие проблемы, определив тем самым прогнозные цели и далее, используя методологию системного подхода, указать способы и пути достижения принятых прогнозных целей.

Долгосрочность прогноза и сложность самой прогнозируемой сферы ИС вызывают необходимость совместного использования поискового (исследовательского) и нормативного подходов.

Поисковый прогноз позволяет выявить объективно существующие тенденции развития функционирующей сферы ИС и анализ ее эволюции, опираясь на гипотезу инерционности развития и тем самым ориентирует прогноз от настоящего к будущему.

Нормативный прогноз опирается на поиск путей и сроков достижения будущих состояний, принятых в качестве целей, (целевой прогноз) и тем самым ориентирует прогноз от будущего к настоящему. С управленческой точки зрения нормативный прогноз наиболее ярко отображен в целевых программах, когда, с одной стороны, выявляются цели (желаемые состояния), а с другой – осуществляется прогноз или поиск путей, мер и условий достижения поставленных целей с учетом взаимовлияния факторов. Поскольку методы прогностики и разрешения проблем имеют общую методологическую базу – системный подход, то для большей ясности ниже приводится связь «Прогноз-программа-план» и при этом дается краткая интерпретация используемых понятий.

Под термином «Прогноз сферы ИС» понимается вероятное суждение о состоянии системы ИС в будущем.

При прогнозировании системы выделяем 2 вида прогнозов:

- прогнозы, определяющие и характеризующие проблемы и вероятностные области решений;
- прогнозы возможных состояний объектов безотносительно к каким-либо проблемам.

Прогнозы в последовательности «прогноз-программа-план» имеют чисто выраженную проблемную постановку. В соответствии с принципами декомпозиции проблемы, в совокупность понятия «прогноз» могут входить и неproblemные прогнозы. Прогноз,

ориентированный на проблему может включать совокупность прогнозов несистемных объектов.

Программа – комплекс действий, направленных на реализацию цели, определяется по составу исполнителей, уровню расхода ресурсов и носит межотраслевой, межведомственный характер. Чаще всего программы не укладываются в пятилетнее планирование. Как и прогноз, программы имеют четкую проблемную постановку, определяемую категорией цели.

Цель – ожидаемое состояние систем, обязательно предполагающее достижение заранее определенного результата. Цель неразрывно связана со средствами.

Постановка цели (вне зависимости от ее масштабов) предполагает время и средства ее достижения. Из множества средств выбирается наиболее рациональные.

При определении программных целей учитываются реальные возможности и имеющиеся ресурсы. После того как главная цель сформирована, задача состоит в том, чтобы расчленив ее на подцели, элементы, которые ее образуют и которые выступают в качестве средств достижения основной цели.

План – сбалансированная директива, включающая перечни мероприятий, сроки, состав исполнителей и ресурсы.

Взаимодействие прогнозов, программ и планов – циклическое, многошаговое, т.е. достигается интерактивным путем.

Решение проблемных постановок различны для прогноза, программы и плана.

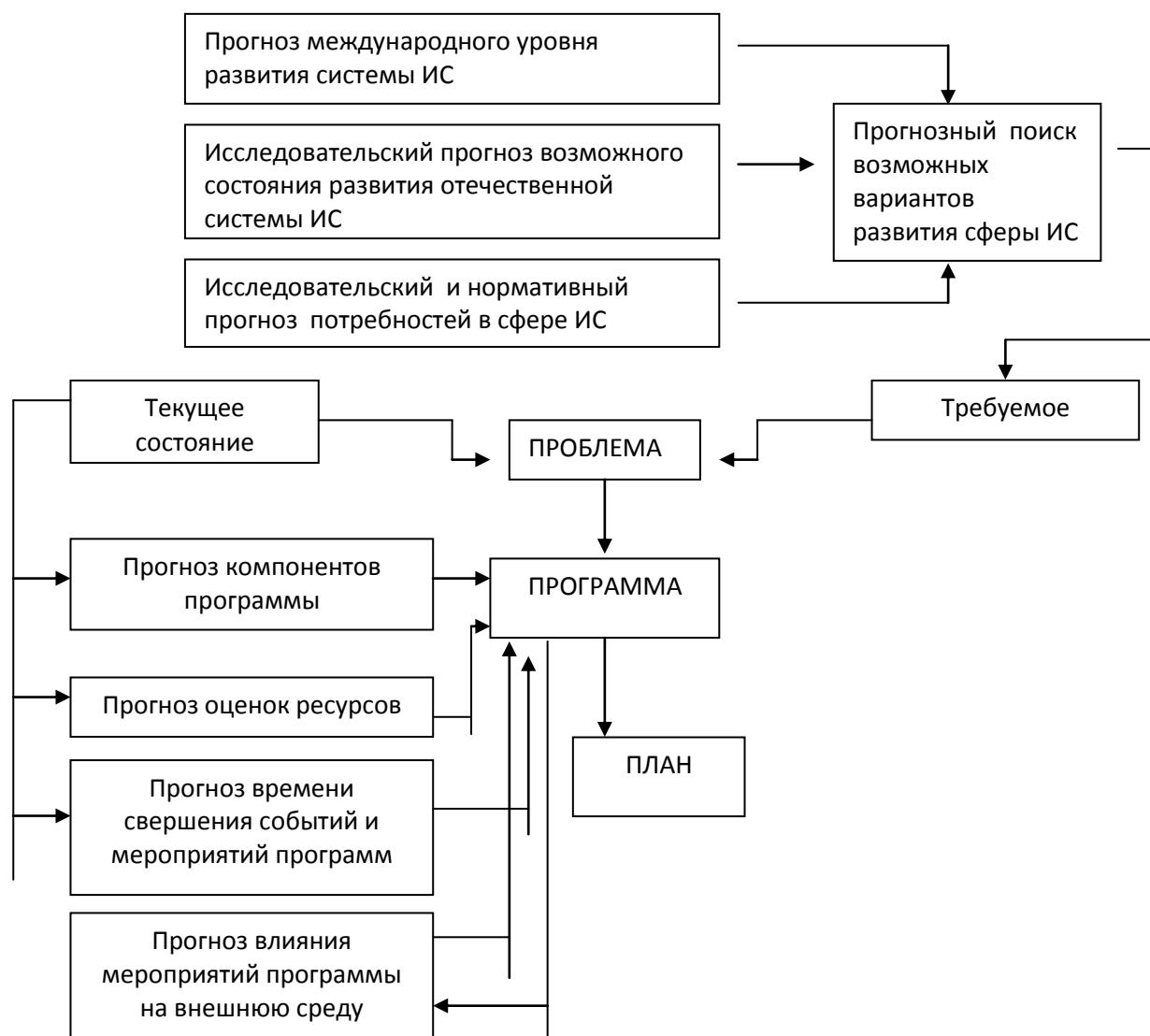
В прогнозировании – главное получение обоснованной и качественной информации о перспективах, о возможных состояниях, критических точках и противоречиях развития, а область поиска в общем случае не ограничена.

При разработке программ необходимо выявить скоординированные мероприятия, увязанные по исполнителям срокам и ресурсам.

В планировании важным является – сбалансированное развитие и достижение максимального эффективного уровня расхода ресурсов.

Словом, в каждом случае могут быть определены свои комплексные проблемы, которые связаны, но различны.

Нижеследующая схема иллюстрирует связь прогнозов-программ и планов с позиций системной методологии для системы (сферы) ИС.

Приводимая схема ясно свидетельствует, что осуществление прогноза любого процесса, события в т.ч. стратегии при условии указания путей достижения неизбежно требует перевода прогноза в плоскость некоторой программы, детализованность которой определяется исходными потребностями.

Таким образом, для прогнозирования будущего развития необходимо осуществить ретроспективный анализ системы, сформировать целевые требования, выявить проблемы и для их разрешения наделить систему некоторой структурой т.е. структуризовать проблему для последующего применения программного метода.

Учитывая изложение общего подхода для прогнозирования стратегических целей, средств и путей их достижения для сферы ИС в качестве методологической основы были использованы три взаимосвязанные модели развития, а именно:

- ретроспективная;
- формирования целевых требований;
- иерархическая.

Применение этих моделей развития осуществляется с учетом как поискового, так и нормативного подходов прогнозирования, т.е. учитывает как выявление из эволюции цели, так и цели нормативного характера, определяемые экспертным путем, либо как установки вышестоящей системы.

Ретроспективная модель использована нами для выявления взаимосвязанных и взаимообусловленных факторов, определяющих эволюцию и развитие системы ИС, включая факторы внешней среды и представлена в виде качественной информации (заклучений) в единой последовательности событий (§2). В результате анализа ретроспективной модели определяются основные движущие факторы развития и дается оценка основных факторов внешней среды функционирования.

Модель формирования целевых требований использована нами для обеспечения возможностей задания целей (целевых прогнозов) для перспективной системы ИС, причем сами целевые требования включаются как часть процесса синтеза перспективной (желаемой) системы ИС, т.е. состоят из этапов определения целей, разработки альтернативных способов и действий по их достижению и собственно синтеза будущей системы ИС. (§3)

В целевые прогнозы включается информация о предполагаемых будущих потребностях общества, расширении сферы использования системы, международном уровне развития, основанном на ретроспективном анализе развития, причем исследовательские прогнозы, основанные на ретроспективном анализе развития дают оценку системе на фоне развития науки и техники и находят свое выражение в различных альтернативах будущей системы, а нормативные прогнозы как средство оценки потребности формируют целевые требования к системе на основе анализа потребностей общества, политических реалий и уровня развития экономики страны.

Иерархическая модель использована нами для введения структуры и взаимосвязей на множестве свойств и процессов, определяющих динамику развития системы ИС, причем свойства системы, представляющие ее облик, определены как типы и виды функциональных подсистем и элементов системы ИС. (§4)

Совместное использование результатов ретроспективной модели, модели формирования целевых требований и иерархической модели с применением их системного синтеза позволяет сформировать долгосрочную стратегию социально-экономического развития сферы с указанием системы целей, агрегированных функций», необходимых для их достижения, а также средств их достижения (§5).

При разработке стратегии долгосрочного социально-экономического развития сферы ИС существенно использованы разработанные в Агентстве и принятые в качестве отраслевых документов две Комплексные целевые программы:

- Программа «Обеспечения государственной политики в сфере авторского права и смежных прав»;

- Программа «Средства защиты авторских и смежных прав: Борьба с пиратством».

Обе указанные Программы разработаны на основе системного подхода, являются ведущими отраслевыми документами, ход выполнения которых регулярно контролируется.

В представленном ниже материале использованная нами формализация определенных этапов системного подхода для краткости опускается.

Следует отметить, что разработанные и исполняемые в Агентстве обе целевые программы ориентированы на выявление правил и процедур получения соответствующих конечных результатов: «обеспечить госполитику в сфере авторских прав и смежных прав» и «обеспечить эффективную борьбу с пиратством и правонарушениями в сфере авторского права и смежных прав». Другими словами, программы отвечают на вопрос «как это сделать?». Настоящая программа в отличии от них, имея целью прогнозирование, отвечает на вопрос: «что надо сделать» (выход управляемой системы ИС), и только далее при переходе к программе отвечает на вопрос «как это сделать?». Указанные соображения являются естественными, т.к. обе программы создавались исходя из потребностей

исполнителей (в частности Агентства, как соответствующего органа исполнительной власти), а программа, ориентированная на выработку стратегии долгосрочного социально-экономического развития (прогноза сферы развития ИС) определяется стратегическими потребностями управления более высокого уровня, ориентированного на будущее системы и при этом является всего лишь частью стратегии долгосрочного социально-экономического развития всей страны.

§2. Ретроспективная модель сферы ИС

Ретроспективная модель сферы ИС содержит в себе 2 вида качественной информации.

Во-первых, это информация, как это и принято в случаях построения ретроспекции, представленная в табличном виде (по горизонтали интервалы времени анализа, а по вертикали – основные факторы или аспекты, характеризующие исследуемую систему) являющаяся качественной моделью эволюции системы ИС, госполитика в отношении которой обеспечивается Агентством по авторским правам. Факторами, определяющими примерно 10-летнюю историю существования системы ИС, включая Агентство как распорядительный орган и их совместную эволюцию, приняты требования вышестоящей системы (вышестоящие органы власти), а эволюционная табличная картина приводится в агрегированном виде. В ретроспективной модели в качестве аспектов используются принятые новые законы и концепции, обусловившие качественные изменения, качественные усовершенствования, углубление и расширение сферы деятельности и другие эволюционные механизмы и нововведения, способствовавшие повышению эффективности, которые кратко сформулированы в виде общей характеристики этапа развития.

Во-вторых, это информация, следующая из анализа динамичного развития системы ИС в мире, ее эволюции и наблюдаемых тенденций на протяжении последних 15-20 лет и кратких экспертных заключений, отражающих взаимозависимое развитие важных аспектов института ИС под влиянием основных факторов, включая научно-технический прогресс, и эволюции института ИС, ее тенденций в мировом масштабе.

Совместный учет отечественных и мировых тенденций позволяет сформулировать ряд экспертных заключений, отражающих вероятное развитие института ИС в будущем.

Приводимая ниже таблица систематизирует примерно 10-летнее развитие института ИС в Азербайджане.

Факторы и аспекты

№	Этапы наблюдения	Факторы (требования) и осуществленные мероприятия	Аспекты
1	I. 1993-1996 г.г.	<u>Сформировать национальную систему ИС, способную обеспечить государственную политику в этой сфере с позиций национальных интересов, требований вышестоящих государственных органов управления и общенационального законодательства, а также, обеспечивающей потребности нижестоящих подсистем и позиций авторско-правовой среды (авторы, правообладатели и их объединения):</u> создано Агентство по авторским правам со статусом органа исполнительной власти право ИС закреплено в Конституции; начато сотрудничество в сфере ИС в рамках СНГ и продолжено участие Азербайджана во Всемирной Конвенции об авторском праве; принят первый в истории Азербайджана Закон «Об авторском праве и смежных правах» и обеспечено исполнение Закона «Об авторском праве и смежных правах» и в соответствии с Распоряжением Президента полномочия по исполнению закона предоставлены Агентству, а на основании решений Кабинета Министров утверждены необходимые документы, создающие нормативно-правовое поле (регистрация произведений, тарифы за использование, договора по передаче прав и т.п.); Азербайджан вошел в ВОИС; обеспечено Агентством по авторским правам управление имущественными правами на коллективной основе; по инициативе Агентства начата подготовка кадров в сфере ИС и повышение квалификации основного персонала.	Создание и формирование института ИС в Азербайджане
2	II. 1997-2000 г.г.	<u>Укрепить и развить национальную систему ИС, способную наряду с целями I этапа, обеспечить государственную политику в этой сфере с позиций заинтересованных национальных и международных институтов и инструментов:</u> разработаны нормативно-правовые акты по охране, управлению и обеспечению защиты прав ИС; начат мониторинг рынка ИС с целью профилактики правонарушений; усовершенствованы механизмы регистрации произведений и	Укрепление и развитие института ИС в Азербайджане

		объектов смежных права, а также расширена сеть пользователей авторскими правами, создано 1-ое общественное объединение по управлению правами на аудиовизуальные произведения – Гильдия кинорежиссеров; Азербайджан присоединился к Бернской Конвенции «Об охране литературных и художественных произведений» и Женевской Конвенции по фонограммам; Подписаны ряд двухсторонних правительственных договоров со странами СНГ в сфере авторского права и смежных прав; расширено сотрудничество с ВОИС, проведены 4 совместных международных, региональных и национальных семинаров-симпозиумов в области охраны и обеспечения авторского права и смежных прав; в числе 4-х стран СНГ Азербайджан включен в Программу ТАСИС-«Интеллектуальная собственность» и в рамках технического содействия Агентство оснащено компьютерами и создана локальная информационная сеть.	
		в рамках Программы ТАСИС - «Интеллектуальная собственность» организованы 3 семинара по актуальным вопросам ИС, включая обеспечение защиты прав, повышение активности молодых авторов и охрану фольклора и подготовке специалистов; принято активное участие в международных и региональных мероприятиях ВОИС и Евросоюза по ИС; в рамках Программы ТАСИС - «Интеллектуальная собственность» осуществлена переподготовка по ИС в ведущих центрах Европы представителей судебных, таможенных органов и органов внутренних дел; вступили в силу новые возможности и санкции относительно нарушений прав ИС в Гражданском, Гражданско-Процессуальном, Уголовном Кодексах и Кодексе об Административно-правовых нарушениях; активизированы действия полиции по борьбе с пиратством и судебных органов по гражданским искам Агентства по авторским правам в связи с нарушением прав ИС; представители Агентства избраны в руководящие органы Дипломатических конференций по авторскому праву и аудиовизуальным исполнениям; укреплены связи с Минобразованием, Минкультуры, НАН, ВАК и	

		Минмолодежи, спорта и туризма республики, проведены ряд совместных мероприятий с творческими объединениями, организована работа по информированию и просвещению правообладателей и пользователей ИС.	
3	III. 2001 По настоящее время	Обеспечить государственную политику в сфере ИС, способную наряду с целями I и II этапов к приведению управления системой ИС в соответствие с высокими международными стандартами с позиций национального органа исполнительной власти; организационные, институциональные и правовые стороны функционирования института авторского права приведены в соответствии со стандартами ЕС и США, осуществлена аппроксимация законодательства, внесены изменения в Положение об Агентстве, расширяющие его полномочия и позволяющие создать гибкую, мобильную структуру управления областью ИС; приняты новые Законы об ИС, а именно «О правовой охране топологий интегральных схем», «О правовой охране выражений Азербайджанского фольклора» и «О правовой охране информационных сборников», а также необходимые нормативно-правовые, методические и инструктивные документы, позволяющие осуществлять применение законов, близких к авторскому праву по единым подходам из единого центра; разработаны и приняты отраслевые Комплексные целевые программы: Программа «Обеспечение государственной политики в сфере авторского права и смежных прав», Программа «Борьба с пиратством: средства защиты авторских и смежных прав», а также разработана Прогнозная «Концепция развития системы ИС в Азербайджане» и т.д. разработаны десятки методических и практических руководств, инструкций и служебных документов в вопросах коллективного управления имущественными правами, ИС в цифровой эпохе, электронной коммерции, экономическому ущербу от нарушений прав ИС и т.п.; впервые на основе разработанной в Агентстве в соответствии с рекомендациями WIPO методике, осуществлено национальное исследование вклада промышленности основанной на авторском праве в ВВП страны, подготовлены методики оценки нематериальных активов ИС, разработана концептуальная схема «Экономика, основанная на знаниях и прав ИС» и другие документы, обеспечивающие регулирование сферы ИС в	Приведение национального института ИС в соответствие с высокими международными стандартами

		современных условиях развития информационных технологий; внесены изменения в Таможенный Кодекс с учетом требований ИС, приняты «Правила на границе по отношению к товарам, содержащим ИС»; превращены в традицию торжественные симпозиумы по празднованию «Всемирного дня книги и авторского права» и «Международного дня ИС»; организованы национальные и международные семинары в сфере ИС с широким участием правообладателей, пользователей и представителей правоохранительных и судебных органов; на подготовительном этапе для вступления в ВТО подготовлены документы и ответы на вопросы стран-членов ВТО, подтверждено полное соответствие 4-х законов об ИС требованиям ТРИПС; представители Агентства вошли в состав правительственной комиссии по подготовке к вступлению в ВТО, возглавили рабочую группу Комиссии по ИС, приняли участие в переговорах по вступлению в ВТО; подготовлен проект Закона «Об обеспечении защиты прав и борьбе с пиратством»; были подготовлены предложения для Закона «Об электронной торговле», «Об электронной подписи»; расширились связи с соответствующими структурами США и ЕС: представители Агентства участвовали в рабочих группах США-Азербайджан, ЕС-Азербайджан, приняли активное участие в проекте США по оказанию помощи Азербайджану для вступления в ВТО, ТАСИС-программе ЕС; укрепились связи с WIPO, Азербайджан вошел в Стиринг-комитет WIPO (42 страны из 190), представитель Агентства был избран вице-спикером Бернской Конвенции, Зам. председателя Дипломатической Конференции по аудиовизуальным исполнениям; внесены предложения в WIPO по разработке международных инструментов по правовой охране фольклора, охране баз данных и прав организаций вещания в цифровую эру; Азербайджан первым из пяти стран мира был включен в корпоративную интрасеть WIPOnet, опорный пункт которой установлен в Агентстве; Азербайджан присоединился к Римской Конвенции «Об охране прав	
--	--	---	--

		исполнителей, производителей фонограмм и организаций вещания», Парламент страны принял законы о присоединении к Договору WIPO «Об авторском праве» и Договору «Об исполнениях и фонограмм» (Internet-договоры WIPO) начата регистрация объектов мультимедиа, и сайтов, организовано управление правами в цифровых сетях, осуществлены методические проработки для электронных магазинов, торгующих ИС и т.п. подготовлены документы, на основании которых осуществляется координация и контроль деятельности организаций по коллективному управлению имущественными правами. Указом Президента Азербайджанской Республики утверждено новое Положение об Агентстве, совершенствующее нормативно-правовые основы деятельности Агентства.	
--	--	--	--

Представленная эволюция развития национальной системы ИС в соответствии с целевыми установками, убедительно показывает усиление роли государства в управлении указанной сферой.

Наряду с этим осуществлен анализ мировых тенденций в развитии права и системы ИС, позволяющей в сочетании с анализом эволюции отечественной системы ИС подготовить ряд основных экспертных заключений.

Анализ эволюции права ИС, государственной политики в этой сфере и механизмов ее претворения и мировых тенденций позволяет на основании заключений учесть их при разработке долгосрочной стратегии социально-экономического развития страны. Принятые во внимание следующие из анализа эволюции специфические особенности связываются со сферой ИС, осуществление государственной политики в которой возложено на Агентство по авторским правам.

Во-первых, охрана прав ИС в современную цифровую эпоху интенсивно развивается в соответствии с развитием высокотехнологических отраслей, глобальных сетей и научно-техническим прогрессом, расширяется сфера охраны объектов, формируются их новые охраняемые категории, а объемы охраняемых прав и устанавливаемые правовые режимы охраны дифференцируются в зависимости не только видов объектов, но и в соответствии со способами их использования и тем самым наряду с традиционной возрастает доля специальной охраны нетрадиционных объектов (традиционные выражения культуры (фольклор), традиционные знания, топологии интегральных схем, базы данных, в т.ч. нетворческие, «цифровые» права организаций вещания и т.п.). Предполагается, что указанная тенденция охраны прав ИС сохранится и в перспективе.

Во-вторых, современная цифровая эпоха выдвигает требования к развитию новых способов реализации или осуществления прав, ИС которые основаны не на запрете, а которые обеспечивают правообладателей получением вознаграждения и не препятствуют широкому распространению интеллектуальных ценностей, создают удобный и дешевый доступ к ним с учетом развития современных ИКТ (максимально широкий доступ к интеллектуальным ценностям, который не ослабляет гарантий в интересах всех участников рынка ИС). Предполагается, что выявленная тенденция в вопросах распоряжения правами ИС сохранится и в будущем.

В-третьих, качественный и количественный рост использования объектов ИС в силу развития информационных технологий цифровых сетей, электронной торговли, глубокое взаимопроникновение IT-IP и параллельно с этим рост числа правонарушений и масштабов контрафактной продукции неуклонно требует усиления механизмов защиты прав ИС, подразумевая под этим как судебные и правоохранительные меры, регулярный мониторинговый анализ уровня правонарушений, и их классификация, так формирование в обществе культуры ИС, уважения и безусловного признания охраняемых прав.

Предполагается сохранение указанной тенденции в сфере обеспечения защиты прав и в будущем.

В-четвертых, в современной экономике, основанной на знаниях, потенциал ИС превратил ее в мощный инструмент экономического развития, на микро уровне экономики нематериальные активы ИС вытесняют материальные активы субъектов экономики приводя к новой практике менеджмента интеллектуальных архивов, а на макроэкономическом уровне доля ВВП отраслей промышленности, основанных на авторском праве и смежных правах неуклонно растет и международной экономике эта доля составляет 7,3% с ежегодным 5% ростом, опережая все другие отрасли и тем самым ИС в настоящее время превращается в общепризнанный индикатор уровня экономического развития. Эта тенденция по прогнозам предположительно сохранится и в перспективе.

В-пятых, установленная прямая положительная связь между предоставляемым уровнем охраны и защиты прав ИС и прямыми в т.ч. иностранными инвестициями и импортом, позволяет рассматривать ИС как важный фактор положительного инвестиционного климата, а в глобальной торговле все более усиливаемая умышленная связь между торговлей и политикой в сфере ИС (ТРИПС, 301 поправка к торговому законодательству США, Европейские Директивы, обязательства по ИС в двухсторонних договорах) приводят к специальному их учету в торгово-экономической политике страны. Этот фактор требует постоянного внимания и в перспективе.

В-шестых, в современном информационном обществе все более утверждается связка IT-IP, органическое взаимодействие которых сводится к тому, что IT относятся к объектам ИС, а права ИС, в свою очередь, создают возможность для их развития и при этом, благодаря электронной торговле, Интернет превратился в виртуальный рынок объектов ИС (более 50% продаваемых товаров или основной компонент стоимости, в проданных товарах электронной торговли), что требует новых подходов в управлении правами в цифровой среде и углубления законодательного и нормативно-правового их взаимодействия, а также системной увязки в механизмах решения последовательности «информационное общество-экономика, основанная на знаниях – информационные технологии и права ИС».

Указанная тенденция требует повышенного внимания и в перспективе.

В-седьмых, поскольку ИС есть собственность особого рода, самостоятельный правовой институт, дополняющий права материальной собственности, но охраняемый и защищаемый столь же тщательно как и материальные права, собственность культурно-гуманитарное и экономическое значения которого переплетается, образуя двойственную природу, то и управление этой сферой, государственная политика в этой области должна обеспечиваться из единого центра, опираясь по возможности на универсальные подходы и единые схемы. Эта тенденция, отражающая усиление роли государства в сфере ИС является одной из важнейших и в будущем.

Перечисленные важнейшие тенденции отечественной и международной эволюции сферы ИС принимаются во внимание при разработке долгосрочной стратегии развития ИС.

§3. Модель целевых требований сферы ИС

При формировании целевых требований необходимо учитывать как те из них, которые являются постоянными, т.е. несет долговечный характер и могут быть установлены на основе системного анализа сферы ИС, так и те, которые являются динамичными, ситуативными, следуют из анализа эволюции и тенденций развития сферы ИС и из которых должны быть учтены те из них, которые соответствуют интервалу прогноза.

Одна из главных целей общества, которая и является важнейшей причиной признания прав ИС – выгода, польза получаемая им за счет признание этих прав. Указанная общественная выгода, польза, интерес влекут за собой необходимость создания благоприятных условий для развития культуры в широком смысле, понимаемой, как совокупность всего, что создается человеческим разумом. Эта постоянная целевая установка, определяемая благом общества и не зависящая от интервалов прогнозирования. В силу этого современный институт ИС «работает» на цели сохранения, распространения и пополнения культурного наследия. Другими словами, в соответствии с нормативным подходом к прогнозированию выявленные на основе экспертиз потребности общества описываются триединой целью:

«сохранение и развитие культурного наследия», «содействие максимальному распространению культурных ценностей в обществе», и «создание условий, способствующих появлению новых результатов творческой деятельности, т.е. пополнение культурного наследия».

В краткой форме постоянный характер этих целей удобно сформулировать как:

- «еще более эффективное сохранение и развитие культурного наследия»,
- «еще более широкое содействие максимальному распространению культурных ценностей»;
- «создание более плодотворных условий, способствующих появлению новых результатов творческой деятельности.

Указанная триединая цель определяется культурно-гуманитарной значимостью ИС и она должна приниматься во внимание вне зависимости от сроков прогноза. Указанным целям соответствуют выявленные первые три тенденции, отраженные в §2 «Ретроспективная модель сферы ИС».

Наряду с этим, в качестве нормативной цели принято «превращение ИС-в мощный инструмент экономического роста», что также следует из выгоды общества. Последняя цель исходит из экономической значимости ИС и им соответствуют 4-ая и 5-ая выявленных в §2 тенденций.

Эти нормативные прогнозные цели должны быть дополнены целями, следующими из поискового подхода к прогнозированию. Следует отметить, что формулируемые исходя из наблюдаемой тенденций и эволюции института ИС цели являются целями более низкого уровня, поскольку эти тенденции выявляются при необходимости безоговорочного признания прав ИС, а стало быть и тех исходных целей, которым она служит и принятым при нормативном прогнозировании целеполагании, а также по причине того, что они являются более детализированными.

Целевая установка «превращение ИС в мощный инструмент экономического развития» приводит к следующим нижестоящим целям:

- увеличение вклада индустрии, основанной на ИС в ВВП (макроэкономическая установка);
- рост вовлечения прямых инвестиций, в т.ч. иностранных, в сферы, связанные с ИС;
- рост доли нематериальных активов ИС у экономических субъектов (микроэкономическая установка);

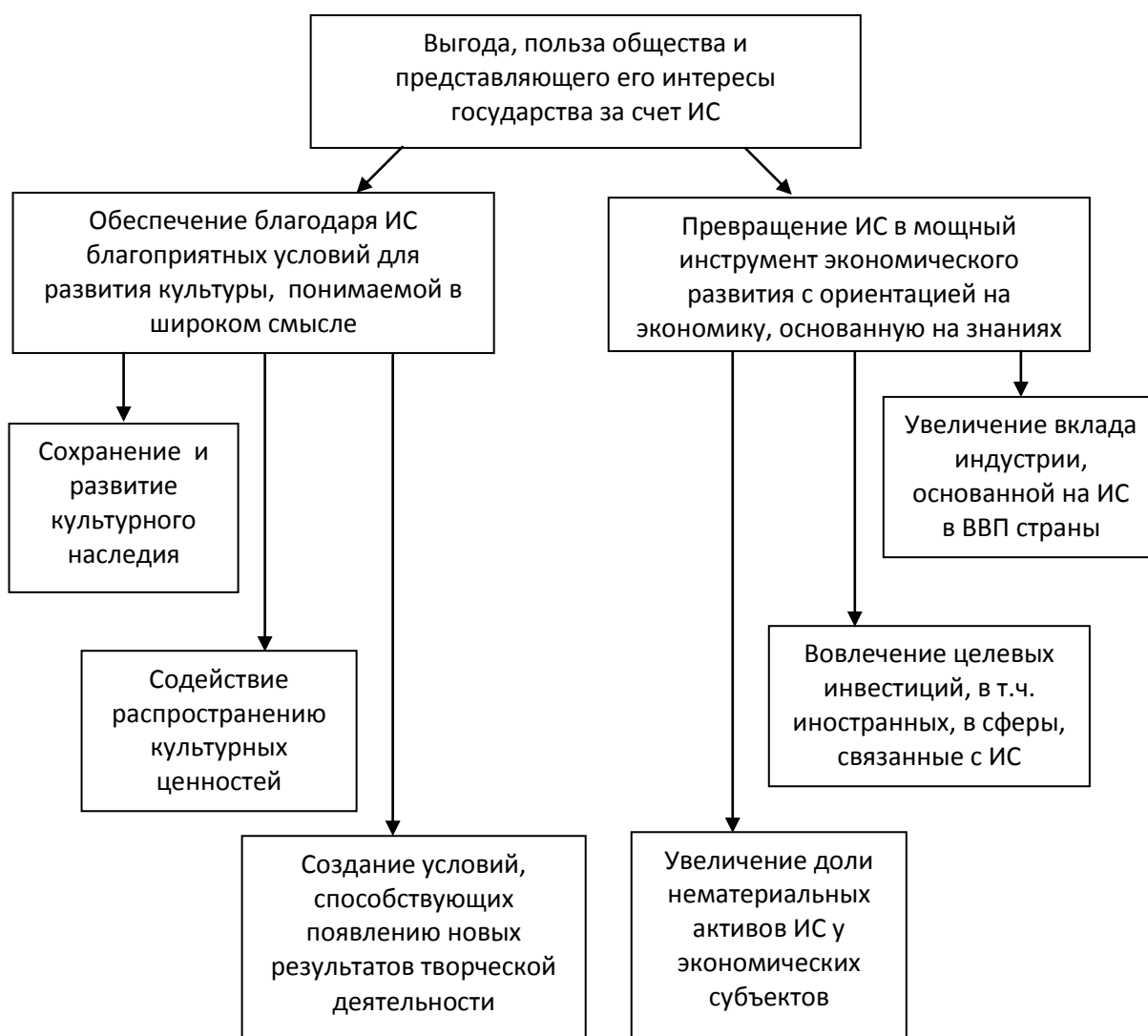
Выявление из целевых установок соответствующих целей очевидным образом следует из применения системного подхода к разложению целей, если применяется метод «черного ящика» по входам, а именно из разложения по принципу:

Уровня разложения цели	Обеспечение благоприятных условий для развития культуры	Превращение ИС в мощный инструмент экономического роста
Вышестоящая система (общество, государство)	Сохранение и развитие культурного наследия	Увеличение вклада индустрии, основанной на ИС в ВВП страны
Актуальная среда (смежные сферы)	Содействие распространению культурных ценностей	Вовлечение инвестиций в т.ч. прямых в сферы, связанные с ИС

Нижестоящая система (правообладатели, их объединения)	Создание условий для пополнения культурного наследия	Рост доли нематериальных активов ИС у экономических субъектов
--	--	---

Заметим, что в следующем §4 «Иерархическая модель сферы ИС» приводимое разложение по методу «черного ящика» по входам обосновывается как первичный и важнейший способ разложения цели на цели нижестоящего уровня.

В целом, учитывая сказанное, исходное разложение генеральной цели «Выгода, польза общества за счет ИС» представляется в виде:

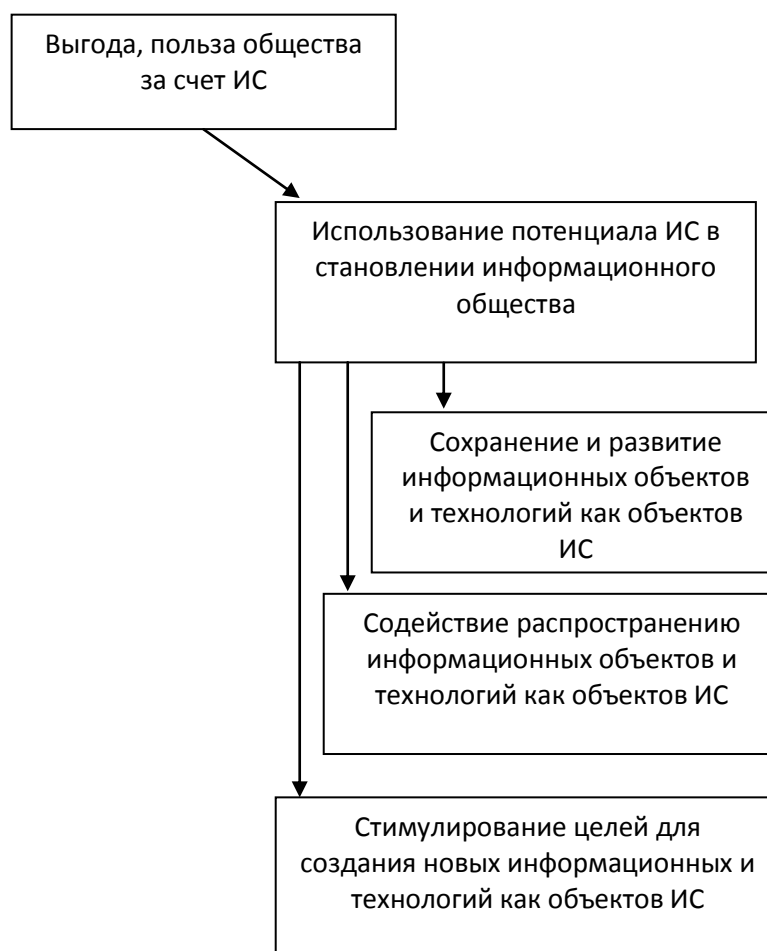

Вместе с тем в соответствии с результатами поискового и нормативного прогноза целей все более самостоятельным становится понятие «информационное общество» и усиление роли ИС в информационном обществе. Сказанное с учетом тенденций углубления этих факторов и усиления связи ИТ-IP в информационном обществе позволяет «вычленить» их из тенденций и прогнозных требований развития культуры, понимаемой в широком смысле и сформулировать в качестве самостоятельных в виде:

«Использование потенциала ИС в становлении информационного общества» с выделением согласно системному принципу декомпозиции «черного ящика» по входам следующих целей нижестоящего уровня:

- сохранение и развитие информационных объектов и технологий как объектов ИС;
- содействие распространению информационных объектов и технологий, как объектов ИС;
- стимулирование условий для создания новых информационных объектов и технологий как объектов ИС.

В результате вышеприведенная схема дерева целей из двух ветвей дополняется еще одной третьей ветвью и представляется в виде:

Итак, в полученной модели целевых требований учтены результаты нормативного представления и прогноза, а также все тенденции, следующие из ретроспективной модели (поисковый прогноз), за исключением седьмой тенденции, которая в силу своей специфики будет учтена на уровне средств достижения цели (концептуально-теоретическое, организационно-функциональное и управленческое совершенствование

института ИС) и эта тенденция по своей сущности означает учет потребностей самого института ИС.

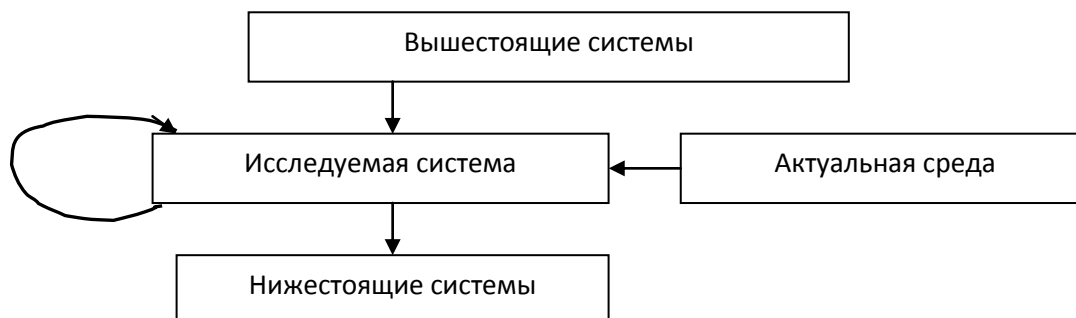
§4 Иерархическая модель

Прежде всего отметим, что в §3 для сохранения стройности изложения уже были использованы элементы иерархической модели, поскольку цели «Обеспечение благодаря ИС благоприятных условий для развития культуры, понимаемой в широком смысле», «Превращение ИС в мощный инструмент экономического развития» и «Создание благоприятных условий за счет ИС в становлении информационного общества» были разложены на соответствующие сфере ИС цели нижестоящего уровня на основе принципа «черного ящика» по входам.

В настоящем параграфе обосновывается такое разложение, приводящее к иерархии целей и дается дальнейшее развитие принципов декомпозиции, позволяющих наделить систему некоторой структурой из ее подсистем, путем разложения целей по выходам (конечным продуктом).

Декомпозиция по входам по методу «черного ящика» означает связь исследуемой системы, с теми, которые определяют требования к ее функционированию. Выделяются 4 вида таких систем – вышестоящая- формирующая главные требования, нижестоящие – определенные свойства которых выступают в качестве ограничений, системы актуальной среды, имеющие отношение как потребители или как смежные и сама исследуемая система, которая кроме главной цели, имеет и собственные потребности.

Нижеследующая схема раскрывает взаимодействие входов исследуемой системы, через ее связи с другими системами.

Если использовать результаты Комплексной целевой Программы «Обеспечение государственной политики в сфере авторского права и смежных прав», а также методику системного анализа, можно было бы получить следующую картину декомпозиции для исследуемой системы-органа исполнительной власти в сфере ИС по входам.

Данная схема по сути отражает с точки зрения системного подхода декомпозицию по входам, т.е. по тому, какие входящие воздействия и откуда именно необходимо учесть при анализе исследуемой системы. Декомпозиция по входам подразумевает выделение:

- вышестоящей системы – органы государственного управления;
- нижестоящей системы – правообладатели, пользователи и члены общества в целом;
- актуальной среды – соответствующие государственные, общественные, национальные и международные институты и смежные сферы.

Подчеркнем, что здесь в роли исследуемой системы выступает- центральный орган исполнительной власти (Агентство).

При формировании долгосрочной стратегии развития сферы ИС ситуация изменяется и в этом случае в качестве исследуемой системы принимается сама сфера ИС, в качестве вышестоящей - общество и государство, их интересы и требования, включая его органы власти, а в качестве актуальной среды – соответствующий сферы, смежные со сферой ИС и представляющие их органы, и наконец в качестве нижестоящей – правообладатели и их объединения. Подчеркнем, что здесь в качестве исследуемой выступает институт ИС (сфера ИС).

В этом случае проблема сводится к «Обеспечение целевых прогнозов и долгосрочной стратегии» в сфере ИС», выступающей как целевое требование соответствующей целевой Программы.

В данной схеме при декомпозиции по входам исходными целями выступают отраженные в §3 аналитические (экспертные) целевые прогнозы:

- обеспечение за счет ИС благоприятных условий для развития культуры в широком смысле;
- превращение ИС в мощный инструмент экономического развития;
- использование потенциала ИС в становлении информационного общества.

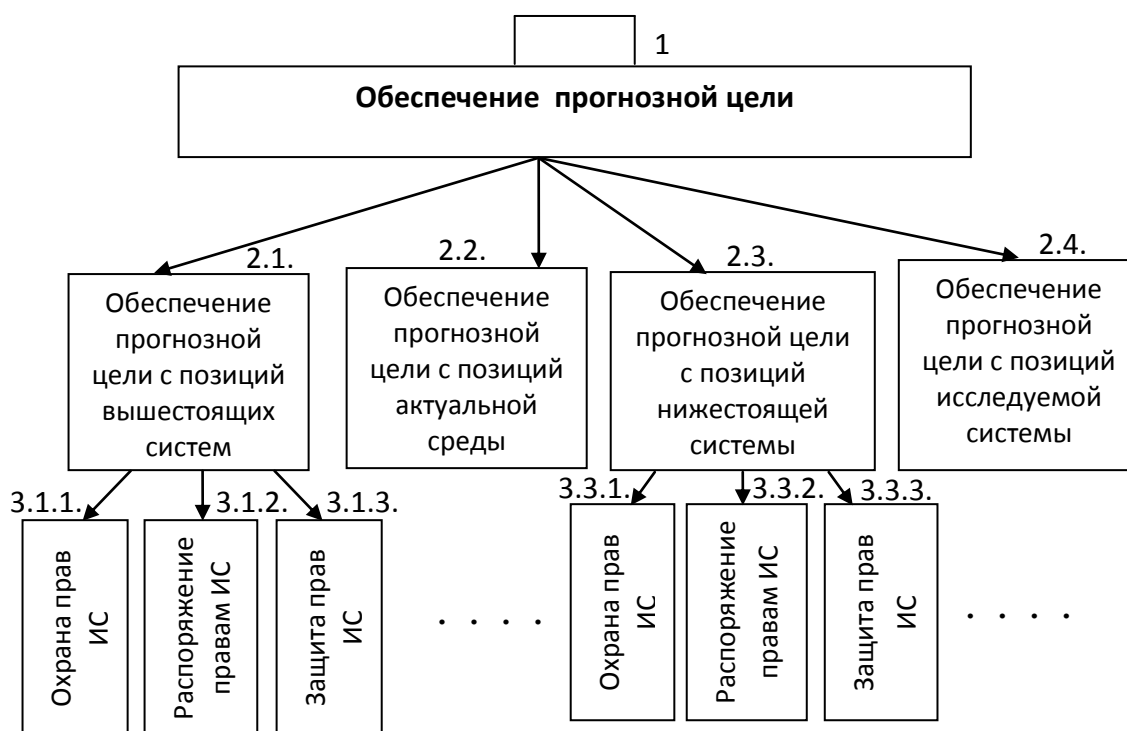
Разлагая их в соответствии с приведенным основанием разложения (принцип «черного ящика» по входам), получим следующий набор иерархических целей:

<u>Уровень разложения</u> Цели	Обеспечение за счет ИС благоприятных условий для развития культуры в широком смысле	Превращение ИС в мощный инструмент экономического развития	Использование потенциала ИС в становлении информационного общества
Вышестоящая система общество, государство	Сохранение и развитие культурного наследия	Увеличение вклада индустрии, основанной на ИС в ВВП страны	Сохранение и развитие информационных объектов и технологий как объектов ИС
Актуальная среда (смежные сферы)	Содействие распространению культурных ценностей	Вовлечение инвестиций, в т.ч. прямых иностранных в сферы, связанные с ИС	Содействие распространению и широкому применению информационных объектов и технологий, как объектов ИС
Нижестоящая система (правообладател и и их объединения)	Создание условий для пополнения культурного наследия	Рост доли нематериальных активов ИС у экономических субъектов	Стимулирование условий для создания новых информационных объектов и технологий, как объектов ИС
Исследуемая система (институт ИС)	Совершенствование концептуально – теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для содействия развитию культуры	Совершенствование концептуально – теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для его превращения в инструмент экономического развития	Совершенствование концептуально – теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для его использования в формировании информационного общества

Полученные 12 целей подлежат дальнейшему разложению, но уже по новому основанию декомпозиции. Поэтому следующим этапом в иерархической модели выступает, этап разложения на цели по выходам (конечным продуктам) «черного ящика». Система ИС может рассматриваться как с позиций детализованных конечных продуктов, так и агрегированных. Учитывая цели настоящего исследования, и прежде всего, их долгосрочный характер, предпочтение отдано агрегированным конечным продуктам. Такими продуктами в системе ИС являются его три традиционных направления- «Охрана прав», «Распоряжение (осуществление) правами» и «Защита прав». В соответствии с целями прогноза состояние указанных продуктов должно быть доведено до желаемого уровня.

Такой подход находится в полном соответствии с существующей социальной инфраструктурой системы ИС.

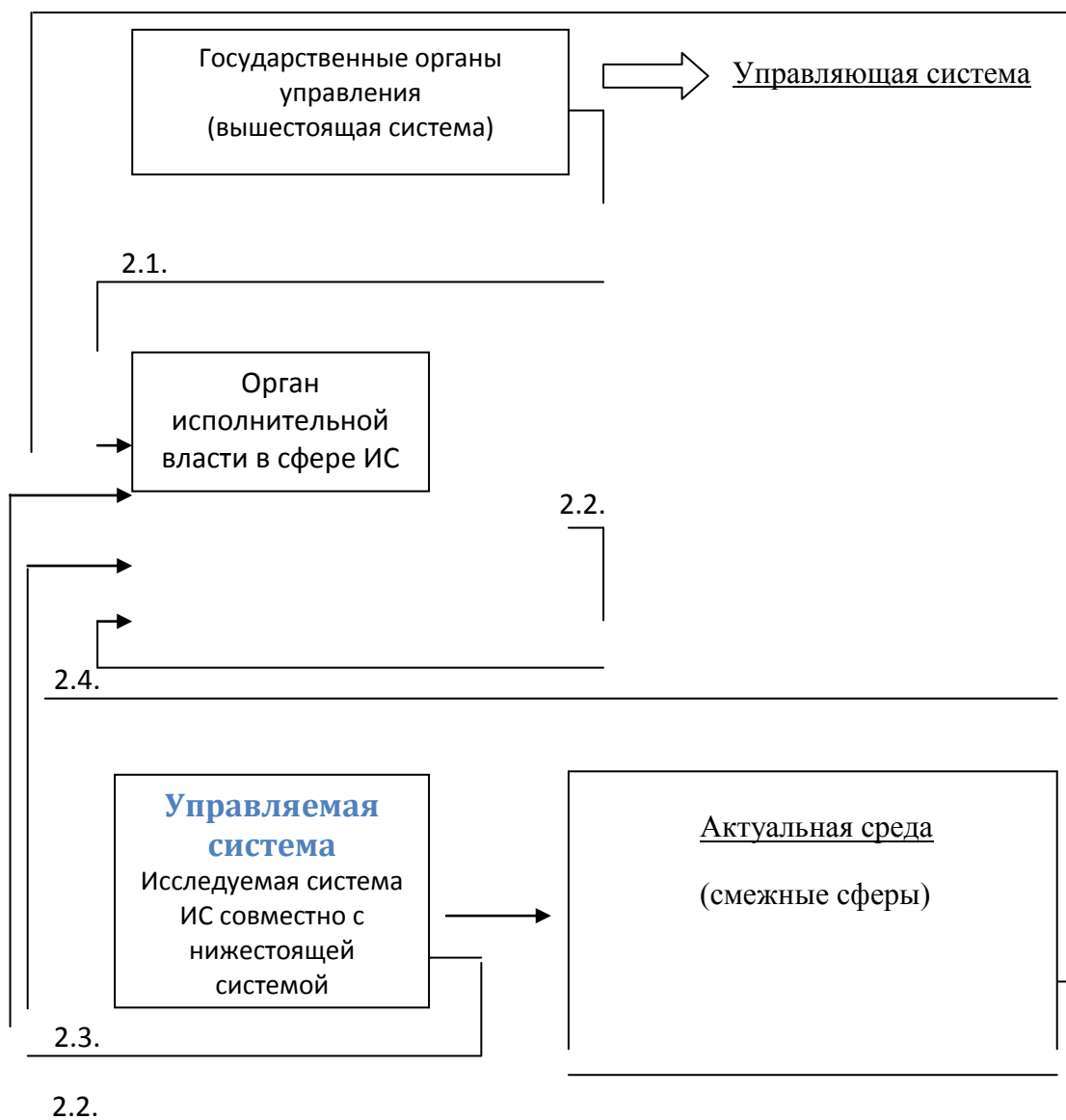
Общая схема декомпозиции для каждой из прогнозных целей в иерархической модели представится в виде:

Здесь необходимо сделать важное замечание, следующее из того, что институт (сфера) ИС является социальной системой, которая оказывает влияния на ее социальную инфраструктуру. В свою очередь, социальная инфраструктура в виде института (системы) ИС, имеет специфику, формирующую входящие в нее подсистемы.

С одной стороны, деятельность ее осуществляется в среде, обусловленной охраняемыми правами и сводится к определенным воздействиям на эту среду, соответственно именуемую «Охрана прав». Эти воздействия вызваны распоряжением, осуществлением прав в рамках подсистемы «Распоряжение правами». С другой стороны имеют место определенные воздействия, вызванные необходимостью обеспечения прав, поскольку права могут быть нарушены или оспорены в рамках подсистемы условно именуемую «Защитой прав». Эти подсистемы находятся в тесном взаимодействии, цели и взаимные их требования могут различаться и даже противоречить, что приводит к необходимости их координации с точки зрения подсистемы условно именуемой «Управление (координация)».

Таким образом, система ИС как система социальной деятельности имеет перечисленные выше социальные подсистемы «Охрана прав ИС», «Распоряжение (осуществление) правами ИС», «Защита прав ИС» и «Управление (координация) правами ИС», взаимодействие между которыми приводится в Комплексной целевой программе «Обеспечение госполитики в сфере авторского права и смежных прав». Примем во внимание, что с позиций управления система ИС является управляемой системой, управление которой осуществляется государством посредством специального органа исполнительной власти «Агентства по авторским правам) и с учетом актуальной среды.

При разложении по социальным подсистемам, подсистема «Управление (координация правами ИС)» не принимается во внимание, поскольку речь идет об исследуемой системе более общего вида – институт ИС. Следует подчеркнуть, что исследуемая система- институт ИС был учтен на этапе разложения по входам «черного ящика». Таким образом, после декомпозиции прогнозных целей по входам, осуществляется декомпозиция по каждому выходу (конечному продукту), являющимися одновременно социальными подсистемами «Охрана прав ИС», «Распоряжение (осуществление) правами ИС» и «Защита прав ИС».

После построения дерева целей осуществляется переход к построению дерева функций.

В настоящем исследовании для этого используется подход, именуемый в системном анализе как функционирование на уровне дерева целей и суть которого сводится к тому, что каждая цель нижнего уровня дерева целей рассматривается как соответствующая функция, а акцент делается уже не на цель как состояние, а на процесс ее достижения.

Наряду с этим, переход к дереву функций может быть осуществлен также и на уровне так называемого «жизненного цикла продукта».

В следующем параграфе используются оба подхода.

§5. Проект долгосрочной стратегии социально-экономического развития сферы интеллектуальной собственности (цели и средства достижения)

Исходя из изложенного в §2-§4 подходов ниже на основе системного анализа синтезируется долгосрочная стратегия социально-экономического развития сферы ИС. При формировании системы прогнозных целей используются результаты §2 «модель целевых требований», причем за 0^{вой} уровень целеполагания принимается генеральная целевая установка, связанная с интересами общества и выгодой извлекаемой за счет признания и развития института ИС государством, представляющим интересы общества. Генеральная целевая установка, трансформирована в соответствующие цели I-го уровня, система которых определяется своей постоянной (развитие культуры в широком смысле) и динамичными составляющими (развитие экономики, основанной на знаниях и формирование информационного общества), сгенерированных экспертным путем (прогноз). На основе системного подхода цели I-го уровня декомпозированы на цели II уровня, а соответствующее дерево целей на основе системного подхода через декомпозицию на социальные подсистемы «Охрана прав», «Распоряжение правами», «Защита прав» непосредственно трансформирована в дерево функций. Приводимое дерево функций и является способами (путями) достижения целей и если дерево цели отвечает на вопрос «что надо сделать», то дерево функций дает ответ на вопрос «как надо сделать».

1. Система стратегических прогнозных целей:

Генеральная целевая установка – возрастание блага общества, его выгода и польза за счет развития системы ИС

Целевые установки I уровня (экспертные целевые прогнозы):

1.1. Обеспечение за счет системы ИС благоприятных условий для развития культуры, понимаемой в широком смысле;

1.2. Превращение ИС в мощный инструмент экономического развития с ориентацией на экономику «основанную на знаниях»;

1.3. Использование потенциала ИС для становления информационного общества.

Цели II уровня (декомпозиция экспертных целевых прогнозов «по входам»):

2.1.1. Сохранение и развитие культурного наследия за счет потенциала ИС;

2.1.2. Содействие распространению культурных ценностей за счет потенциала ИС;

2.1.3. Создание условий, способствующих появлению новых интеллектуальных результатов за счет потенциала ИС;

2.1.4. Совершенствование концептуально –теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для содействия развитию культуры

2.2.1. Повышение вклада индустрии, основанной на ИС в ВВП страны за счет потенциала ИС;

2.2.2. Содействие вовлечению инвестиций, в т.ч. прямых иностранных за счет потенциала ИС;

2.2.3. Способствование росту доли нематериальных активов ИС у субъектов экономической деятельности за счет потенциала ИС;

2.2.4. Совершенствование концептуально –теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для его превращения в инструмент экономического развития;

2.3.1. Сохранение и развитие информационных объектов и технологий как объектов ИС;

2.3.2. Содействие распространению и широкому применению информационных объектов и технологий как объектов ИС;

2.3.3. Стимулирование условий для создания новых информационных объектов и технологий как объектов ИС;

2.3.4. Совершенствование концептуально –теоретической, функциональной и управленческой баз института ИС для его использования в формировании информационного общества.

Далее цели преломляются через понятия «Охрана прав», «Распоряжение (осуществление) прав» и «Защита прав». Тем самым, в результате этой декомпозиции осуществляется переход к целям III-го уровня.

Исключение составляют цели 2.1.4., 2.2.4. и 2.3.4., представляющие собой разложение с позиций самой исследуемой системы- института ИС. Причина заключается в том, что цели института ИС, рассматриваемые с ее собственных позиций, нецелесообразно, да и нелогично рассматривать и в разрезе ее конечных продуктов (выходов «черного ящика») или социальных подсистем «Охрана прав», «Распоряжение (осуществление) прав» и «Защита прав», поскольку единственным конечным продуктом (выходом) исследуемой системы ИС с ее собственных позиций является сама же исследуемая система-институт ИС. Более того, так как в этом случае речь идет о собственных потребностях исследуемой системы ИС, то для нее не играют принципиальной роли сформулированные три экспертных прогноза, совместно означающих, что институт ИС должен служить развитию культуры, усилению экономического потенциала и становлению информационного общества.

Последнее означает, что институт ИС должен совершенствоваться таким образом, чтобы быть способным решать задачи, выдвигаемые перед ним культурой, экономикой и информационным обществом. Поэтому цели II-го уровня 2.1.4, 2.2.4. и 2.3.4. объединены и представлены совместно в виде «совершенствования концептуальной и управленческой баз института ИС, способствующего решению задач культуры, экономики и информационного общества».

Декомпозиция (разложение) этой цели осуществлена на уровне «модели жизненного цикла продукта». Все остальные цели II-го уровня, за исключением 2.1.4, 2.2.4. и 2.3.4. разлагаются как отмечено выше, на уровне «конечных продуктов» или социальных подсистем.

С целью сокращения изложения эти проводимые разложения не описаны, а путем применения «модели функционирования на уровне целей» все полученные цели переводятся в функции. Такая трансформация осуществляется путем замены каждой цели III-го уровня, отвечающей на вопрос «что надо сделать» в соответствующую функцию, разъясняющую «как это сделать». Ниже в подразделе 5.2. «пути достижения целей (реализуемые функции) приводится дерево функций, обеспечивающих достижение всех целей III-го уровня, за исключением объединенных совместно целей 2.1.4., 2.2.4. и 2.3.4. и отдельно в порядке средства достижения целей» приводится перечень действий, необходимых для достижения этих объединенных целей.

5.2. Пути достижения стратегических целей (реализуемые функции)

Пути достижения сформулированных выше целей является представленное ниже дерево агрегированных функций.

3.1.1.1. За счет развития национальной охраны прав ИС и присоединения к международным соглашениям расширить сферу охраны объектов и объемы охраняемых прав, сформировать новые охраняемые категории объектов, а устанавливаемые правовые режимы охраны дифференцировать в зависимости не только от видов объектов, но и в соответствии со способами их использования;

3.1.1.2. Наряду с развитием традиционных форм охраны ИС, (авторское право и смежные права) на новые объекты ИС (мультимедиа и т.п.) увеличить долю нетрадиционных (специальных) видов охраны (традиционные выражения культуры)

(ТВК) - фольклор; топологии интегральных схем, базы данных, в т.ч. нетворческие), включая сюда «цифровые» права организаций вещания, права WEB-вещания и права на традиционные знания (ТЗ) и т.п., следующие из цифровой эры охраны и использования результатов интеллектуальной деятельности и достижений научно-технического прогресса;

3.1.1.3. Способствовать созданию новых способов реализации прав, развить систему коллективного управления имущественными правами правообладателей, способствовать созданию и внедрить систему аккредитации и усилить контроль за деятельностью общественных объединений, управляющих имущественными правами на коллективной основе, четко обозначить сферы коллективного управления правами, осуществляемые государством, сформировать национальную базу данных пользователей правами ИС и обеспечить эффективную международную охрану имущественных прав;

3.1.1.4. Создать методическую и техническую базу управления имущественными правами в цифровых сетях, включая Интернет, организовать управление имущественными правами по приват-копированию объектов ИС, развить коллективное управление смежными правами объектов ИС, правами на репрографию, и по праву следования, сформировать национальную систему управления объектами ИС, объявленных государственным достоянием и обеспечить получение вознаграждения правообладателям за счет использования их прав электронным путем;

3.1.1.5. Развить информационную базу регистрации объектов ИС и правообладателей, обеспечить предварительную регистрацию виртуальным путем с использованием возможностей Интернет, (on-line регистрация) привести регистрацию объектов ИС к статусу презумпции прав правообладателя, осуществившего их.

3.1.1.6. Качественный и количественный рост использования объектов ИС в цифровую эпоху потенциально влечет и рост масштабов нарушений прав, что потребует усиления механизма защиты прав, создания в правоохранительных органах - специальных подразделений по ИС и соответствующей специализации судей и судов по ИС, в связи с чем рекомендуется принятие и совершенствование законодательства в области защиты прав и борьбе с пиратством, осуществление специальных мер на границе, механизмов координации действий по защите прав в рамках органов по ИС, правоохранительных и судебных органов и формирование специальных комплексных программ в этой сфере, а также внедрение механизмов распространения продукции с ИС, опирающихся на идентификационные знаки;

3.1.1.7. Эффективное обеспечение защиты прав не будет ограничиваться только действиями судебных и правоохранительных органов, но и будет необходимость развития в обществе культуры ИС-уважительного отношения к правам не только авторов, но и правообладателей и законных пользователей, что потребует применения широкого круга совместных государственных и общественных акций по просвещению и информированию всех слоев общества;

3.1.2.1. В целях содействия максимальному распространению культурных ценностей за счет потенциала ИС будут использоваться способы осуществления прав, основанных не на запрете, а такие которые, обеспечивая правообладателям получение законного вознаграждения, не будут препятствовать распространению интеллектуальных достижений, что с одной стороны, потребует законодательного и нормативного оформления новых направлений «принудительных механизмов», а с другой - создания технических решений посредством современных ИКТ, обеспечивающих удобный и дешевый доступ;

3.1.2.2. Для максимального распространения культурных ценностей необходимо способствовать созданию новых форм и систем осуществления прав, основанных на

цифровых технологиях, организовать оперативную передачу прав на ИС по договорам для систем электронной коммерции, обеспечить широкое распространение выражений фольклора на современных носителях и содействовать переносу ранее записанных произведений на цифровые носители;

3.1.2.3. Содействуя распространению культурных ценностей в обществе потребуется создать механизмы защиты прав, ориентированные на цифровые коды, цифровые «пакеты» и другие системы, не допускающие несанкционированного использования, обязать всех правообладателей и распространителей товаров с ИС (аудио, видео, издания, компьютерные программы и т.п.) использовать технические средства защиты в виде голограмм и т.п.

3.1.3.1. С целью создания условий, способствующих появлению новых интеллектуальных результатов за счет потенциала ИС потребуется усовершенствовать систему минимальных тарифных ставок за использование объектов ИС и других социальных гарантий создателям творческих результатов путем принятия новых нормативно-правовых актов, расширить законодательство в сфере ИС, опираясь на подход, трактующий ИС как дополнение понятия «собственность» со всеми вытекающими отсюда юридическими, социальными и экономическими последствиями;

3.1.3.2. Для улучшения условий по созданию новых интеллектуальных результатов необходимо развить новые формы приобретения, регистрации и передачи прав, совершенствовать договорные формы появления творческих результатов по заказу и по праву первичного использования, добиваться создания в организациях по коллективному управлению специальных социальных фондов правообладателей;

3.1.3.3. С целью улучшения условий по созданию новых творческих результатов необходимо расширить систему консультирования правообладателей при нарушении их прав в т.ч. on-line консультативных бюро и безвозмездного оформления документации для обращения в судебные органы с исковыми заявлениями;

3.2.1.1. Учитывая что уровень индустрии, основанной на ИС является индикатором развития экономики, основанной на знаниях, и в развитых странах он составляет до 8% ВВП (только промышленность, основанная на авторском праве и смежных правах), а в международном масштабе 7,3% с 5% ежегодным приростом, а в целом, на макроэкономическом уровне промышленность, основанная на ИС составляет до одной шестой потенциала развитых стран, необходимо обеспечить продолжение национальных исследований доли экономического вклада индустрии авторского права в ВВП, впервые осуществленных в Агентстве по авторским правам, совершенствовать методику и развить анализ вклада и других форм ИС, в экономику и совершенствовать соответствующую нормативно-методическую и статистическую базу указанных исследований.

3.2.1.2. Экономика, основанная на знаниях, требует для оценки макроэкономического вклада индустрии, основанной на ИС, проведения регулярных сопоставительных анализов как с итогами прошлых лет, так и в сравнении с аналогичными результатами других стран, исходя из того, что рост индустрии, основанной на ИС является наиболее точным индикатором распоряжения правами, следует анализировать вклад в создание рабочих мест в отраслях, связанных с ИС, динамику опережения культурных и информационных секторов по сравнению с другими секторами экономики;

3.2.1.3. При наличии тенденций в течении 3-5 лет падения доли отраслей, связанных с ИС в ВВП свидетельствующих о проблемах, связанных с отсутствием должной защиты прав, потребуется принятие соответствующих конкретно ориентированных мер, в связи с чем изложенные выше меры по защите прав должны быть дополнены новыми мероприятиями, учитывающими защиту ИС в конкретных

сферах промышленности, уменьшение значения которых отрицательно влияет на вклад ИС в ВВП;

3.2.2.1. Для использования потенциала ИС как стимулятора инвестиций следует создать нормативную базу оценки ИС как элемента институциональной инфраструктуры для поощрения частных инвестиций в исследования и разработку объектов ИС, необходимо формирование методической базы, оценивающей роль ИС в вовлечении прямых иностранных инвестиций, требуется разработка принципов мониторинга, устанавливающего связь между успехами в ИС, прямыми иностранными инвестициями и импортом;

3.2.2.2. Для обеспечения стимулирования инвестиций за счет высокого уровня охраны ИС требуется расширить информированность бизнес-структур об опыте стран с высоким уровнем по привлечению прямых иностранных инвестиций и росте импорта, необходимо обеспечить заинтересованные бизнес-структуры информационными материалами об уровне охраны ИС в Азербайджане и на опыте стран, о тех внутренних преимуществах, которые дает сильная ИС для развивающихся стран, требуется на конкретных примерах вскрывать так называемую «спрятанную за счет ИС стоимость», не отражаемую в балансовых отчетах и показать преимущества ее полноценного учета.

3.2.2.3. С целью защиты инвестиций, вкладываемых в отрасли экономики и, в первую очередь в наукоемкие и высокотехнологические отрасли необходимо наряду с регулярным отслеживанием рынка изучение уровня пиратства и подделок в различных его сегментах и условий ведения добросовестной конкуренции, требуется вести мониторинг сроков окупаемости капиталовложений, особо выделять случаи практической невозможности окупаемости из-за криминальной деятельности на рынке ИС, а также в каждом случае сокращения прямых иностранных инвестиций и передач иностранных технологий и ноу-хау, отрицательной ситуации с платежным балансом, включать жесткие механизмы защиты от правонарушений на основе публично-правовых методов, ужесточать законодательные санкции за нарушение прав, а также, принимая при этом во внимание, что ведущими странами установлена умышленная связь между политикой в сфере ИС и торговым законодательством (ТРИПС, 301 Поправка к Торговому законодательству США, Европейские директивы) на национальном уровне;

3.2.3.1. В экономике, основанной на знаниях для использования экономического потенциала ИС путем создания условий для роста доли нематериальных активов ИС у субъектов экономической деятельности необходимо в методическом и нормативно-правовом плане разработать систему оценки нематериальных активов ИС, на микроэкономическом уровне у субъектов рынка отслеживать тенденции вытеснения материальных активов нематериальными, ежегодно анализировать процентный уровень активов ИС, требуется в силу ценности активов ИС в коммерческих сделках разработать нормативные документы по предоставлению лицензий на объекты ИС и технологии, связанные с ИС, создать методики оценки доходов в виде роялти от использования лицензий, нормативную базу, регламентирующую возможность создания собственных активов ИС у получателей лицензии за счет их совершенствования и модернизации, а также оценку продуктивного цикла ИС.

3.2.3.2. В экономике, основанной на знаниях с целью повышения экономической значимости нематериальных активов ИС требуется осуществить исследования о путях использования нематериальных активов, их вовлечения в деловые сделки, практику корпоративного управления ими, использования не только в хозяйственных операциях, но и их превращение в объекты торговли, следует организовать и расширить использование передового международного опыта по он-лайнному обмену с целью оценки, покупки, продажи и лицензирования различных форм ИС, а также развить опыт управления по созданию портфелей ИС в корпоративном управлении, обеспечить

подготовку менеджеров по ИС и расширить практику перекрестного лицензирования, обеспечивая повышение конкурентоспособности осуществляющих их союзов фирм;

3.2.3.3. С целью обеспечения защиты имущественных прав субъектов рынка, владеющих активами ИС необходимо расширение мониторинга рынка с оценкой лицензированности и легитимности произведенной продукции с ИС, усиление механизмов борьбы с пиратством, методов противодействия выпуску контрафактной продукции и подделок на всех уровнях и активное использование позиций законодательства о недобросовестной конкуренции и коммерческой тайне, являющихся второй линией защиты прав ИС;

3.3.1.1. В современном информационном обществе, в «цифровой экономике» или экономике основанной на знаниях», развитие информационных технологий, глобальных цифровых сетей, электронной торговли приводит к тому, что большинство объектов ИТ в силу конкурентной борьбы перешли под эгиду охраны ИС, а объекты ИС приспособившись к охране в цифровой среде, дают возможность развития ИТ, в связи с чем требуется постоянный анализ развития связки ИТ- ИР, создание классификатора охраны информационных объектов и технологий посредством ИС и развития законодательства ИС включающего вновь создаваемые информационные объекты под свою эгиду, необходимо принятие законодательства о правах организаций вещания в цифровую эпоху, законодательное оформление Web-вещания, а также возникает необходимость в дополнение к законодательству об электронной торговле дополнительного нормативно-правового оформления регламента торговли товарами с ИС и, наконец, необходимо системно-правовое регулирование связи «информационное общество – экономика, основанная на знаниях - права ИС», включая правовые и методические рекомендации, а также специальный перечень конкретных мероприятий.

3.3.2.1. Распоряжение правами ИС в современном цифровом обществе требует внесения уточнений в законодательство об ИС и наряду с этим утверждение нормативно-правовых документов, связанных с управлением имущественными правами в цифровой среде, а также возложение коллективного управления имущественными правами в глобальной цифровой среде на государственный орган, а с учетом того, что прямая электронная торговля превратила Интернет в виртуальный рынок ИС (где более 5% продаваемых объектов - объекты ИС, а 3 из 4 –х проданных товаров объектов - объекты авторского права или смежных прав) потребуется методическое и регламентирующее руководство относительно сделок с объектами ИС и возможности прозрачного наблюдения за ними правообладателей или уполномоченных ими лиц, а поскольку в Интернете не действует территориальный принцип охраны, то возникнет необходимость дополнительного правового регулирования вопросов использования объектов ИС и, наконец, для обеспечения распоряжения правами ИС обязательно активное участие Азербайджана в Интернет-договорах WIPO.

3.3.1.3. Для обеспечения защиты прав в информационном обществе, когда возможности технологической среды способствует росту числа правонарушений, возникает необходимость в осуществлении комплекса мер законодательного, нормативно-правового и организационно-технического характера, включая принятие специальных разделов, учитывающих «цифровую» специфику в законе «Об обеспечении прав ИС и борьбе с пиратством», нормативно-правовых актов, отражающих создание и планирование деятельности при Правительстве Комиссии по противодействию нарушениям прав ИС, и повышение статуса до правительственной Антипиратской Комиссии, действующей при Агентстве, до государственной - отраслевой Комплексной Целевой Программы «Обеспечение авторских и смежных прав: борьба с пиратством» и, наконец, создание методических руководств, способствующих выявлению экономического ущерба, наносимого правонарушениями ИС для гражданских и

административных исков, а также для возбуждения дел по уголовному преследованию за нарушения прав ИС;

3.3.1.4. Обеспечение прав ИС в развивающемся информационном обществе потребует усиления координации деятельности ведомства ИС с правоохранительными и судебными органами, включая совместные мониторинги рынка, ведение специализированной базы по выявленным правонарушениям, осуществление совместных трейнингов, повышение квалификации судей в области ИС и создания специального судебного корпуса по ИС, повышения информированности представителей правоохранительных органов о масштабах пиратства и подделок, а также и создания специальных подразделений по борьбе с ними;

3.3.1.5. В числе важных мероприятий будущего, необходимых для обеспечения защиты прав-ужесточение санкций Уголовного Кодекса и Кодекса Административных нарушений, расширение специальных мер, осуществляемых на границе для предотвращения ввоза в страну контрафактной продукции, широкое сотрудничество с ЕС и США в вопросах обеспечения прав, присоединении и активное участие в американской инициативе «STOP», а также к Европейским мерам противодействия нарушениям прав и др.

5.3. Средства достижения целей.

В настоящем подразделе осуществлена трансформация цели, связанной с потребностями самой исследуемой системой - института ИС на основе декомпозиции по модели «жизненного цикла».

Средства достижения целей прогноза и обеспечения долгосрочной стратегии социально-экономического развития ИС в конечном итоге сводятся к использованию соответствующих ресурсов (организационных, трудовых, финансовых, временных). При долгосрочном прогнозировании и формировании соответствующей стратегии цели и функции в силу возрастающей неопределенности представляются в агрегированном виде, определяющим направление и ориентацию предполагаемых действий и, по этой причине, прежде чем (если это возможно) сформировать ресурсное обеспечение, оказывается целесообразным в агрегированном виде представить основные средства достижения прогнозной стратегии. При этом формирование средств достижения «укладывается», согласно системному подходу, в так называемую модель «жизненного цикла» конечного продукта, в качестве которого выступает желаемое состояние сферы ИС с позиций ее собственных потребностей. Поскольку «жизненный цикл» продукта реализуется по схеме «выявление потребности-реализация выпуска-осуществление потребления», то его «информационный» аналог, применяемый в принятии решений и управлении функционирует по схеме «формирование решения (подготовка)- принятие решения-исполнение решения».

Рассматривая стратегию как некоторое решение в соответствии с системным подходом выделим три ее компонента, привязанные к сфере ИС. Для того, чтобы система ИС могла бы достигнуть некоторого желаемого состояния, с точки зрения (позиции) ее собственных потребностей она должна располагать такой концептуально-теоретической базой, которая позволит ей достигнуть желаемого состояния. Другими словами, общее концептуально-теоретическое понимание общества и специалистами феномена ИС не должно создавать ограничительных рамок, способных помешать достижению тех целей, которые поставлены перед ней и тем самым на этапе «формирования решения (подготовка решения) необходимо иметь в числе альтернатив и такую, последующее принятие которой делает возможным достижения целей.

Выбранное решение, в свою очередь, (этап принятия решения) должно обладать функциональной достаточностью, позволяющей ее осуществить или же располагать

достаточной организационно-функциональной возможностью, позволяющей посредством этого решения достичь поставленных целей. Наконец, выбранное решение необходимо исполнить, т.е. необходимо располагать структурой, способной осуществлять на практике решения, которые вызваны необходимостью достижения цели.

Поэтому учтем следующие моменты:

Во-первых, следующее из эволюции понятия ИС и в соответствии с принятыми в Азербайджане законами об ИС развитие и утверждение понимания ИС как дополнения к понятию «собственность», что создает необходимую теоретическую и методологическую базу для претворения стратегии.

Во-вторых, неуклонное возрастание роли государства в сфере ИС, принятие политики в этой области выражающейся в усилении и дополнении новых функций, способных обеспечить реализацию стратегии, направленной на достижение поставленных целей.

В-третьих, осуществление единой целостной политики посредством единого органа исполнительной власти в сфере ИС, выражающейся в единых подходах и механизмах исполнения по отношению ко всем формам ИС (традиционным и нетрадиционным), близких к авторскому праву и смежным правам.

Перечисленные компоненты, отражают, во-первых, формирование решения (стратегия), во-вторых, его принятие и, в-третьих, его реализацию.

В соответствии с азербайджанским законодательством и его эволюцией на современном этапе право ИС понимается как право на объективно выраженный творческий (интеллектуальный) результат за исключением специально установленных законом случаев и тем самым сохраняет фактическую и определенную юридическую связь каждый раз создаваемого материального объекта, содержащего охраняемый результат ИС с обладателем ИС. При этом право ИС не трактуется в рамках проприетарного подхода, отождествляющего право создателя на достигнутый им интеллектуальный результат с правом собственности лица, создавшего материальный объект, а также не трактуется в рамках концепции «исключительных прав» исключительно как право на нематериальные блага, а рассматривается, как право собственности, дополняющее право вещной собственности, т.е. с позиций расширения права собственности за счет включения в него права на результаты интеллектуальной деятельности. ИС в Азербайджане трактуется как собственность особого рода, как самостоятельный правовой институт, а относящиеся к ИС права называются правом ИС именно с целью их столь же основательной охраны и защиты, как это имеет место в случае вещной собственности. Подобный подход полностью соответствует Всемирной Декларации по ИС ВОИС, объявленной в 2000-ом году.

Итак, первым средством достижения целей и осуществления стратегии является представление ИС в качестве полноправного объекта собственности причем собственности такой, которая признается интеллектуальной и заслуживает охраны со всеми вытекающими из этого правовыми, социальными и экономическими последствиями.

Такой подход и создает методологическую, концептуальную и теоретическую для достижения сформированных целей и осуществления стратегии.

Государство, реализуя свою законодательную функцию, решает задачу определения прав ИС, что позволяет создать нормативно-правовую базу, призванную служить надежной юридической оболочкой для признания прав ИС и регулирования соответствующих отношений.

Наряду с этим государство реализует и свою регулирующую функцию (регистрация прав ИС, установление минимальных стандартов и т.д.) позволяющую упорядочить сложные отношения, которые имеют место при создании использовании творческих результатов.

Наконец, государство претворяет и свою функцию по международной охране прав ИС. Перечисленные функции государства являются традиционными, они требуют дальнейшего развития и углубления. Примем также во внимание, и то что функция обеспечения прав ИС (защиты прав) осуществляется судебными органами.

Вместе с тем, коренное изменение функций экономики и культуры к началу XXI-го века привели к резкому увеличению масштабов использования результатов интеллектуальной деятельности и превращения творений человеческого разума в один из важнейших видов экономического оборота. В этих условиях для претворения долгосрочной стратегии возникает потребность в формировании и осуществлении государством наряду с традиционными функциями также и новых функций координации (общества по коллективному управлению и объединения правообладателей), контроля обеспечения прав публично правовыми методами и т.п.) и непосредственно управления (государственное достояние, сегменты управления имущественными правами по принудительным лицензиям и т.п.).

Итак, важным средством обеспечения долгосрочной стратегии является претворение государством наряду с традиционными функциями (законодательная, регулирующая, международная охрана) и новых функций таких, как координирующая, контролирующая и управленческая.

Эволюция ИС на будущее будет развиваться в плане охраны как новых категорий объектов, вызванных научно –техническим прогрессом, так и в плане режимов их использования и причем, в основном, будут нарастать специальные формы охраны (sui generis), как правило, не требующие процедуры приобретения прав, а предусматривающие возникновение прав « по закону». Эта особенность возникновения новых охранных объектов сближает их с традиционной охраной прав в рамках авторского права и смежных прав, институт которых в отличие от традиционного патентного права не требует приобретения прав, а регистрация носит добровольный характер.

По этой причине необходимо наличие и развитие единого центра, представляющего собой орган исполнительной власти, обеспечивающий осуществление государственных функций и претворяющего государственную политику в сфере ИС по единым стандартам и механизмам регулирования .

Итак, важным средством достижения целей и осуществления долгосрочной стратегии является осуществление важных государственных функций специально уполномоченным государственным органом исполнительной власти, обеспечивающим претворение государственной политики в сфере ИС.

Учитывая изложенное разложение цели 2.(1-2-3-).4, по методу «жизненного цикла продукта» и перевод их в функции приходим к следующему:

3. (1-2-3).4.1. Для обеспечения достижения стратегии развития сферы ИС необходимо развивать концептуально-теоретическое представление об ИС как полномочном объекте собственности, обеспечиваемом охраной и защитой как вещная собственность со всеми вытекающими из этого правовыми, социальными и экономическими последствиями.

3. (1-2-3).4.2. Для обеспечения достижения стратегии развития сферы ИС необходимым является претворение государством наряду с традиционными функциями (законодательная, регулирующая, международной охраны) и новых функций, таких как координирующая, контролирующая и управленческая.

3. (1-2-3).4.3. Для обеспечения достижения стратегии развития сферы ИС необходимо осуществление государственных функций уполномоченным государственным органом исполнительной власти, обеспечивающим претворение государственной политики в сфере ИС из единого центра по единым стандартам и механизмам регулирования.

Таким образом, в настоящей работе на основе методов системного анализа формируется концептуальная основа разработки стратегии долгосрочного развития сферы ИС, применение которой позволяет сформулировать конкретный проект самой этой стратегии на уровне целей и функций, а также требований ее обеспечения.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2005-ci il

ƏLAQƏLİ HÜQUQLAR

1. Əlaqəli hüquqlar anlayışı və yaranma səbəbləri.

Əlaqəli hüquqların özünü Azərbaycan qanunvericiliyində təsbit etməsi yalnız 1996-cı ildən, yeni «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun qüvvəyə minməsi ilə bağlıdır. Təbii ki, müəllif hüququ məkanında əlaqəli hüquqlara dair problemlər ilk növbədə nəzəri cəhətdən kifayət qədər işlənməmiş problem kimi qalır və nəticə etibarı ilə hüquq-tətbiqi təcrübəsi zəif olan sahə kimi səciyyələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əqli mülkiyyət hüquqlarının bu vacib növünün hüquqi anlayışa çevrilməsi və onun tənzimlənməsi Azərbaycan rəhbərliyinin son illər apardığı müəllif-hüquq sahəsindəki uğurlu addımlardan biri kimi səciyyələnməlidir. Həqiqətən, müəllif-hüquq qanunvericiliyinin 3-cü bölməsi əlaqəli hüquqlara aiddir və bu normaların yaranması, təsnifatı və tənzimlənməsi bir neçə səbəblərlə izah olunur.

Müəllif mənafeinin qorunma və müdafiəsi onun əsərlərinin yalnız qeyri-qanuni istifadəsinin qarşısını almaqdan ibarət deyil. Əsərlərin əksəriyyəti son nəticədə, geniş auditoriyaya çatdırılmaq məqsədi ilə yaranır. Pyes səhnədə qoyulmaq üçün, mahnı ifa edilmək, yaxud səsyazma, eləcə də efirdə səsləndirmək məqsədi ilə yaradılır. Həmçinin elmi və ədəbi əsərlər də bu qəbildəndir. Lakin bu təbii, şübhəsiz ümumi mədəniyyətin yüksəlişinə yönəldilmiş istəyin həyata keçirilməsi heç də bilavasitə müəllifin gücü ilə mümkün olmur. Elə bu səbəbdən əsərlərin müxtəlif növləri ayrı-ayrı üsullarla auditoriyaya yol tapırlar, bu yolları arayanlar və əsərləri ütlərə çatdıranlar müəyyən vasitəçilərdir. Vasitəçilərin əsərləri kütləyə çatdırmaq üçün çalışmaları təqdirə layiq olduğu kimi, bu vasitəçilik qeyri-qanuni istifadədən də qorunmalıdır. Məsələn, əgər nəşirlərin maraqları onlara müəllif müqaviləsi əsasında müəlliflərin verdikləri hüquqlar və müəllif-hüquq qanunvericiliyi çərçivəsində qorunursa, bu, təbii hal kimi qəbul olunur, ona görə ki, nəşir müəllif yaradan əsərə heç bir əlavə etmir. Buna görə bu hal üçün müəlliflik hüququ bir tərəfdən yaradıcı fəaliyyətin stimulu kimi, digər tərəfdən isə nəşriyyat işinin itisadi əsası kimi qanunla tanınır. Lakin dramaturgiya, musiqi və digər əsərlərə münasibətdə vəziyyət dəyişilir: bu əsərlər gütləyə çatdırılmaq üçün səhnədə qoyulmalı və ifaçıların vasitəçiliyi ilə ifa olunmalıdır. Beləliklə, ifaçılar öz fərdi interpretasiyasının istifadəsinin maraqlı tərəfinə çevrilirlər və onların fərdi maraqlarının qorunması aktuallaşır. Elm və texnikanın tərəqqisi, o cümlədən rəqəmli texnologiyanın inkişafı nəticəsində səsyazmanın, televiziya və videoyazının imkanları artmış və məntiqi olaraq fonoqram istehsalçıların və radio-televiziya təşkilatlarının verilişlərinin istifadəçilərinin sayı və tərkibi genişlənmiş və beləliklə, ifaçıların maddi maraqları da formalaşmağa başlamışdır. Əslində səsyazmasının, radio, kino, TV-nin, videoyazının, peyklərin ixtirası ilk növbədə ifaçıların maraqlarına böyük zərbə vurdu. Artıq, ifanın bitməsi ilə onun nümayişi bitmirdi və istənilən sayılı auditoriya qarşısında istifadə oluna bilərdi. Deməli, reproduksiya imkanlarının inkişafı ifaçı olmadığı halda, ifaçıdan istifadə ilə bağlı icazə almadan, ifaların geniş istifadəsinə gətirdi və nəticədə peşəkar artistlər arasında texnoloji işsizliyə səbəb oldu. Oxşar səbəblərlə bağlı olaraq fonoqram istehsalçıların və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması məsələsi də araya atıldı.

Beləliklə, istər fonoqram istehsalçıların, istərsə də yayım təşkilatlarının xüsusi maraqlarının qorunması əqli mülkiyyət problemi kimi qarşıya çıxdı.

İfaçıların, fonoqram istehsalçıların və yayım təşkilatlarının hüquqları müəlliflik hüququ ilə sıx əlaqədə olduğuna görə sonuncu ilə oxşar, yaxud qonşu olması səbəbindən beynəlxalq müəlliflik hüququ məkanında əlaqəli hüquqlar kimi izah olunmağa başlandı. Əlaqəli hüquqların tanınması beynəlxalq Saziş-Roma Konvensiyası ilə bağlıdır. Roma Konvensiyası milli qanunların toplusuna, sintezinə əsaslanan digər beynəlxalq Konvensiyalardan fərqli olaraq, yeni dairəni tənzimləyən beynəlxalq normaların irəli sürülməsi cəhdi idi. Özü də o

zaman ki, bu sahəyə aid milli qanunvericiliklərin əksəriyyəti ibtidai vəziyyətdə idi. Yeni əksər ölkələr bu Konvensiyaya qoşulmaq üçün ilk növbədə milli qanunvericiliklərində əlaqəli hüquqlara aid əlavələr və əsaslı dəyişiklər aparmalı idilər. Nəticədə belə də oldu və deməliyə ki, əlaqəli hüquqlar beynəlxalq arenada tanınması üçün məhz Roma Konvensiyasına minnətdar olmalıdır.

Milli müəllif-hüquq qanunvericiliyimiz əlaqəli hüquqların sahiblərini qeyd etdiyimiz 3 kateqoriyaya ayırmaqla da həmin 1961-ci ildən fəaliyyətdə olan əlaqəli hüquqlara dair Roma Konvensiyasının ənənəsinə əsaslanmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, həmin hüquqlar əqli mülkiyyət hüquqları tərkibində yeni bir növdür. Ədalət naminə deməliyə ki, keçmiş Sovet İttifaqı dövlətində əlaqəli hüquqların mahiyyəti ilə bağlı geniş və uzunmüddətli diskussiyalar aparılmışdır. Mütəxəssislərin bir qismi həmin anlayışı müəlliflik hüququna daxil etmək məqsədilə belə qənaətdə idilər ki, əsərin yaradıcı istifadəsi nəticəsində yeni müəlliflik hüququ obyektı yaranır, lakin onun qorunması müəyyən məhdudiyyətlərlə bağlanmalıdır. Digərləri isə bunu rədd edərək, bu hüquqların müəlliflik hüququna aid olmamasının tərəfdarları kimi çıxış edirdilər.

Ümumiyyətlə beynəlxalq məkanda əlaqəli hüquqların xronologiyasına əsasən ilk tanınan ifaçıların hüquqları olmuşdur. Lakin bu hüquqlar heç də şübhəsiz qəbul edilmirdi. Bunun səbəbləri ifanın ötürü, müvəqqəti xarakteri, onun digər tərkiblə təkrarlanmaq imkanları, ifaçıların böyük sayı və kontrakt ilə işləmə statusu və s. idi. Nəhayət, müəllif hüquqları ilə ifaçı hüquqlarının nəzərə çarpmayan gizlin ziddiyyət təşkil edən münasibətlərdə olması. Deməli, ifaçılar statusunun şübhəli olması və onların müəlliflik hüququ ilə ziddiyyətə girməsi qanunvericiləri bu hüquqların tanınmasında ehtiyatlı olmağa vadar edirdi.

Bir sözlə, beynəlxalq müəllif-hüquq məkanında əlaqəli hüquqların ayrıca hüquqlar kimi yaranması və inkişafı ilk addımlardan başlayaraq onların müəllif hüquqlarından törəmə xarakteri, lakin həmin hüquqların sahiblərinin bilavasitə müəlliflərdən alınmış hüquqlarının götürülməsinə əsaslanması vurğulanmışdı. O xüsusiyyət də vacibdir ki, yaradıcı xarakter daşıyan ifaçıların hüquqları digər əlaqəli hüquqlardan fərqlənərək yalnız texniki xarakter daşıyırdılar.

2. Əlaqəli hüquqların xüsusiyyətləri.

Müstəqil olmağına baxmayaraq əlaqəli hüquqlar müəlliflərin hüquqlarından törəmə və asılı əqli mülkiyyət növüdür. Müəllif-hüquq Qanunun 32-ci maddəsində əlaqəli hüquqların bu səviyyədə qəbul olunmasına bir-başla göstəriş mövcuddur, belə ki bu hüquqlar «müəlliflik hüququna, zərər vurmadan həyata keçirilir», ifaçı öz hüquqlarını ifa olunan əsərin müəllifinin hüquqlarına riayət etmək şərti ilə həyata keçirir» və fonogram istehsalçısı (yayım təşkilatları) nəzərdə tutulan hüquqları «ifaçı və fonogram yazılan və ya efirə, yaxud kabel televiziya ilə verilən əsərin müəllifi ilə bağlanan müqavilə üzrə aldığı hüquqlar həddində həyata keçirir».

Beləliklə, ifaçının hüquqları yalnız onun müəllifin hüquqlarına riayət etdiyi halda tanınır. Fonogram istehsalçısı və ya yayım təşkilatı ifaçı və müəlliflə sazişdə təyin edilən hədudlarda onlara keçən hüquqları həyata keçirirlər.

Digər tərəfdən, əlaqəli hüquqlar o zaman müstəqil əhəmiyyətə malik olurlar ki, ifa olunan, yazılan və yaxud efirlə (kabel ilə) yayımlanan əsər qorunmayan əsərdir və yaxud ümumiyyətlə yaradıcı fəaliyyət olmayan obyekt kimi çıxış edir.

Nəhayət, əlaqəli hüquqlara məxsus olan digər vacib xüsusiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, geniş miqyasda hüquqların konkret növlərinin bir hüquq sahibləri kateqoriyasından digərlərinə keçid üçün qanunverici xüsusi imkanlar yaradır. Qeyd edilməlidir ki, belə müxtəlif hüquq növlərinin keçməsi bir tərəfdən müəyyən hüquqi faktların əmələ gəlməsi ilə, digər tərəfdən isə avtomatik surətdə yaranır.

Məsələn, ifaçının fonogram yazısı ilə bağlı surət çıxarma və fonogram yazısını kirayəyə vermə hüquqları ifaçının ifasının yazılmasına verilən razılıq anından fonogram istehsalçısına keçir. Burada hüquqi fakt kimi hüquq sahibləri arasındakı müqavilə çıxış edir. Müqavilənin məqsəd və təyinatı hüquqların keçidinin təmzidlənməsini nəzərə alaraq, qeyd etdiyimiz kimi

sadə və təbii görünə bilər. Lakin əsas xüsusiyyət elə bundan ibarətdir ki, qanuna əsasən hüquqların keçidi imperativ xarakter daşımaqla tərəflərin məsələnin həllində ayrı bir variant seçimini inkar edir. Səbəb ondan ibarətdir ki, ifağının ifasının fonogram yazısının istifadəsi, yaxud efirlə yayımlanması hüquqları həyata keçirilərkən qanunla qorunan yeni əlaqəli hüquqlar obyektləri yaranırlar. (fonogram, veriliş). Təzə yaranan əlaqəli hüquqlar obyektlərinə istifadə hüquqları, təbii olaraq, onları yaradanlara məxsus olmalıdır (fonogram istehsalçısı, yayım təşkilatı). Elə buna görə də yeni hüquq sahibləri öz hüquqlarını həyata keçirmək imkanlarına malik olmalıdırlar. Bunun üçün isə bu hüquq sahiblərinə yeni yaranan obyektin tərkib hissəsi olan ilkin əlaqəli hüquqlar obyektinin istifadəsi ilə bağlı müəyyən hüquqların əldə edilmə imkanları verilməlidir.

2000-ci ilin dekabr ayındakı Audiovizual ifalara həsr olunmuş ÜÖMT-nin Diplomatik Konfransında bu məsələ yenidən qızqın mübahisə obyektinə çevrilmişdi. Bir sıra ölkələr ilk növbədə ABŞ, Hindistan və Banqladeş dövlətlərinin mövqeyinə əsasən, ifağının audiovizual əsərdə çəkilməsinə razılığı onun ifaçı hüquqlarının mexaniki surətdə prodüserə (audiovizual əsərin istehsalçısına) keçməsinə təsdiq edir və beləliklə, prodüser bu hüquqların sərəncamçısına çevrilir. Digər dövlətlərin, xüsusən Avropa ölkələrinin mövqeyinə əsasən, ifaçıların hüquqlarının prodüserə keçməsi aralarındakı müqavilə ilə tənzimlənir. Beləliklə, prinsipal nöqteyi-nəzərdən ifaçıların hüquqlarının keçməsi müzakirə obyektini deyildi, mövqelərin fərqi həmin keçidin mexanizmi ilə bağlı idi və bu fikir ayrılığı son ana qədər mövcud olduğundan, Diplomatik Konfransda yeni «Audiovizual ifalar haqqında» ÜÖMT-nin beynəlxalq Sazişinin tam mətninin qəbul olunması mümkün olmadı.

Gətirilən misallar milli müəllif-hüquq qanunvericiliyimizdə ifaçılardan müəyyən hüquqların digər hüquq sahiblərinə keçidinin də vacibliyini vurğulayır.

Əlaqəli hüquqların son xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, ifaçıların əmlak hüquqları ilə yanaşı şəxsi, qeyri əmlak hüquqları da mövcuddur. Bu isə ifaçıların yaradıcılıq fəaliyyətini hüquqi cəhətdən təsdiqləyən amildir. O ki qaldı fonogram istehsalçılarına və yayım təşkilatlarına, onların yalnız əmlak hüquqları mövcuddur. Bu isə onların fəaliyyətinin texniki aspektlərini vurğulayır.

3. Əlaqəli hüquqların yaranması, mahiyyəti, tətbiq sahəsi və qorunma müddəti.

Əlaqəli hüquqların yaranması və həyata keçirilməsi üçün heç bir əlavə formal qayda tələb olunmur və əlaqəli hüquqlar obyektinin (ifa, fonogram, veriliş) yaranması faktı kifayətdir. Fonogram istehsalçısının və ya ifağının öz hüquqlarını bildirməsi üçün həmin əlaqəli hüquqlar sahibləri qoruma nişanından istifadə edə bilərlər. Həmin nişan fonogramın hər nüsxəsində və ya onun içində qoyulduğu qutuda köstərlənməklə üç ünsürdən ibarətdir: dairəyə alınmış (R) hərfindən, əlaqəli hüquqların sahibinin adından və ilk dəfə dərc olunduğu ildən.

İfağının əlaqəli hüquqları aşağıdakı hallarda tanınır:

- ifaçı Azərbaycan vətəndaşıdır;
- ifa ilk dəfə Azərbaycan ərazisində dərc edilib;
- ifa öz əksini qanunla qorunan fonogramda tapıb;
- fonogram yazılmamış ifa qanunla qorunan yayım təşkilatının verilişinə daxil olub.

Fonogram istehsalçısının hüquqlarının qorunması isə istehsalçının Azərbaycan vətəndaşı, yaxud Azərbaycan qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs sayıldığı, həmçinin fonogramın ilk dəfə Azərbaycanda dərc edildiyi hallarda nəzərdə tutulur.

Nəhayət, yayım təşkilatlarının əlaqəli hüquqlarının tanınması həmin təşkilatın Azərbaycan qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs sayıldığı, və verilişlərini Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən ötürücüləri göməyi ilə həyata keçirdiyi hallarda mövcuddur.

Xarici fiziki və hüquqi şəxslərin əlaqəli hüquqları Azərbaycan ərazisində Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilələr əsasında qorunur.

Əlaqəli hüquqların qorunma müddəti müəllif hüququnun qorunma müddətinə münasibətdə gifayət qədər azaldılıb və ifanın, fonogramın ilk dərc olunmasından (dərc olunmadığı halda ilk yazısından), ilk efir və (və ya) kabel verilişinin həyata keçirildiyi andan sonra 50 il müddət

təşkil edir, özü də müddətlərin hesablanması həmin müddətin əvvəli üçün əsas hüquqi faktın baş verdiyi ildən sonrakı ilin yanvar ayının 1-dən başlanır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ifaçılar üçün səciyyəvi cəhət onların qeyri-əmlak, şəxsi hüquqlarının mövcudluğudur. Müəlliflik hüququna uyğun olaraq ifaçının ad hüququ və şöhrətinə hörmət edilməsi şəxsi hüquqlarının qorunması müddətsizdir. Müddətli olan isə əlaqəli hüquqlar sahiblərinin əmlak hüquqlarıdır. Əlaqəli hüquqların vərəsələrinə (hüquqi şəxs olduğu halda varislərinə) əmlak hüquqlarının həyata keçirilməsi qorunma müddətlərinin qalan hissəsi həddində keçir.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, müəlliflik hüququ kimi əlaqəli hüquqların təbiəti də müstəsna. Bu müstəsna hüquqlar əlaqəli hüquqlar obyektinin istifadəsi ilə bağlıdır və digər haqlar ilə yanaşı qonorar alma haqqını da nəzərdə tutur.

Misal üçün, ifaçının ifadan istifadəyə müstəsna hüququ aşağıdakı hərəkətləri həyata keçirməyə və ya həyata keçirilməsinə icazə vermədiyini bildirir:

- əvvəllər yazılmamış ifanın yazılması;
- ifaçının razılığı ilə ifanın yazılması halından başqa, yazılmış ifanın istifadə məqsədilə sürətinin çıxarılması, yəni nüsxələrin tirajlanması;
- ifanın efirlə, kabel televiziya vasitəsilə və ya digər gütləvi bildirişi (əvvəllər gütləvi bildirilmiş və ya efirlə kabel ilə ifanın yazılmasının istifadəsi ilə həyata keçirilən kütləvi bildiriş halları istisna olmaqla);
- ifaçının iştirak etdiyi ifanın dərc edilmiş fonogramının kirayəyə verilməsi.

Bu isə o, deməkdir ki, hazırda efirlə yayılması nəzərdə tutulan, lakin əvvəllər efirlə yayılmış ifalara, həmçinin hazırda yazılması nəzərdə tutulan, amma əvvəllər yazılmış və həmçinin hazırda ifanın yazılmasının surət çıxarılması nəzərdə tutulmuş, lakin əvvəllər ilkin yazılmaya ifaçı tərəfindən icazə verilmiş və ifaçının razılığına uyğun istifadə olunan və nəhayət, əgər ifanın surət çıxarılması ifanın yazılması məqsədi ilə həyata keçirilir-bütün bu hallar ifaçının müstəsna ifaçı hüquqlarına şamil edilmir və icazə tələb etmir.

Əlaqəli hüquqlar sahəsində təcrübənin kifayət qədər olmaması mütəxəssislərdə istər hüquqların mahiyyəti və idarəçiliyi ilə, istərsə də hüquqların tətbiqi ilə bağlı çoxlu suallar doğurmaqdadır. Bu sualları metodik cəhətdən bir neçə qrupa ayıraraq, aşağıdakı izahatlarda lakonik şəkildə cavablandırmağa çalışaq.

1. Kütləvi ifa zamanı ifaçının onun ifası ilə bağlı qonorar almaq hüququ mövcuddurmu?

Cavab mənfidir, o səbəbdən ki, kütləvi ifa ilə bağlı ifaçının qanunla müstəsna istifadə hüquqları nəzərdə tutulmamışdır.

2. İfaçının ona məxsus olan ifası ilə bağlı efirlə verilmiş, yaxud digər kütləvi bildirişə aid hüquqları varmı?

Cavab müsbətdir, lakin bayaq qeyd etdiyimiz kimi, onun ifasının əvvəllər efirlə yayımlanması, yaxud ifanın yazılması ilə həyata keçirilməsi halları istisna olmaqla. Qeyd olunan şərt o səbəblə bağlıdır ki, təkrarən efir və ya kabel vasitəsilə yalnız ifanın yazılması, yaxud retranslyasiyası gedə bilər. Bunlar isə müəyyən (hüquqları qanuni əldə etmiş) yayım təşkilatının icazəsi ilə həyata keçirilir.

3. İfaçının öz ifalarını yazması hüququ mövcuddurmu?

Cavab müsbətdir, lakin bayaq qeyd etdiyimiz kimi bu ifalar əvvəllər yazılmamış olmalıdır. Bu şərtin səbəbi ondan irəli gəlir ki, əgər ifa əvvəllər yazılmışdırsa, o yazılmanın öz hüquq sahibi mövcuddur.

4. İfanın ilk yazılması və təkrar yazılması arasındakı fərq nədən ibarətdir?

Məsələ ondadır ki, təkrar yazılma ifanın yazılmasının surət çıxarılması kimi nəzərdə tutulur.

5. İfaçının öz ifasının yazılmasından surət çıxarma hüququ varmı?

Cavab müsbətdir.

6. İfaçının həmin əsərin ifası ilə bağlı əvvəllər yazılmamış hər hansı yeni ifaya aid yazılma hüququ varmı?

Cavab müsbətdir, hər hansı yeni ifa yeni əlaqəli hüquqlar obyektini yaradır.

7. İfaçının öz ifasının yazılmasını efir və ya kabel vasitəsilə yaymaq hüququ varmı?

Müsbət cavab yalnız bir halda mövcuddur, o da, əgər ilkin ifanın yazılması kommersiya məqsədilə həyata keçirilməmişdirsə (məsələn, öz fərdi arxivinə üçün). Əks halda ifaçının icazəsi zəruri deyil, lakin ifaçı qonorar almaq hüququna malikdir.

8. Kommersiya məqsədi ilə dərc edilmiş fonogramı ifaçının kirayəyə vermək hüququ mövcuddurmu?

Əslində yox, lakin ifaçının haqq almaq hüququ qüvvədə qalır və həmin hüquq ifaçı və fonogram istehsalçısı arasındakı müqavilə ilə tənzimlənir.

9. Kirayəyə vermək hüququ ifanın videoyazısı olduğu halda kimə məxsusdur?

Bu hüquq, burada müəlliflik hüququnun olması nəzərə alınmaqla audiovizual əsərin yaradıcılarına (adətən prodysera) məxsusdur, lakin, əgər ifaçı ilə hüquq sahibləri arasındakı müqavilədə nəzərdə tutulubsa, ifaçının haqq almaq hüququ qüvvədədir.

10. Yazılmış müxtəlif təbiət səslərindən, o cümlədən heyvanların səslərini cəmləşdirən fonogramlar qanunla qorunurmu?

Cavab müsbətdir, ona görə ki, istənilən maddi formasından və keyfiyyətindən asılı olmayan, o cümlədən burada yaradıcı əsər və yaxud musiqili effektlərin yazısından ibarət olan fonogramlar qanunla qorunur.

11. Fonogram istehsalçısının hüquqlarının mahiyyəti və tərkibi nədən ibarətdir?

Fonogram istehsalçısının əlaqəli hüquqları əmlak hüquqlarından ibarətdir, o cümlədən:

a) Sürətçixartma hüququ. Bu konkret hüququn mahiyyəti fonogramda fiksə olunmasından və fonogramın yazılması şərtlərindən asılıdır. Məsələn, fonogramda qorunmayan ifa, yaxud hansısa səslər əks etdirilmişdirsə, onda sürətçixartma hüququ məhdudiyyətsizdir. Əgər fonogramda ifaçının razılığı əsasında ifanın yazılması öz əksini tapmışdırsa, onda sürətçixartma hüququ yazılma üçün ifaçının razılığı alınan məqsədlərə arxalanır. Tutaq ki, sürətçixartma digər məqsədlə (ifaçının razılığına uyğun olmayan hal) həyata keçirilir. Bu cür halda sürətçixartma üçün fonogram istehsalçısı ifaçının razılığını əldə etməlidir.

b) Yenidən işləmək hüququ. Bu hüquq fonogramın müxtəlif hissələrini ayırmaq, birləşdirmək və digər məqsədlərdən ibarətdir. Lakin bu hüquq həyata keçirərkən, yaxud kiməsə icazə verdiyi halda, fonogram istehsalçısı fonograma yazılmış əsərin yaradıcısının müəlliflik hüququnu nəzərə almalıdır və həmçinin ifaçının şöhrətinə hörmət edilməsi şəxsi hüququna da riayət etməlidir. Bir sözlə, bu hüquq üçün sahiblərin icazəsi əldə edilməlidir.

v) Yayım hüququ (satış və kirayəyə vermə). Kirayəyə vermək hüququnu həyata keçirərkən fonogram istehsalçısı, ifaçı ilə müqavilədə nəzərdə tutulduğu halda, ifaçıya da müəyyən qonorar ödəməlidir.

q) İxrac hüququ. Bu hüquq yayım hüququna oxşar bir hüquqdur və fonogramın nüsxələri sərhəd həddlərindən çıxdığı halda aktuallaşır.

d) Fonogramın istifadəsi ilə bağlı digər hüquqlar. Məsələn, fonogramın kütləvi ifası, efir-kabel yayımı, yaxud digər kütləvi bildiriş ilə bağlı haqq alma (mükafatlanma) hüququ. Əslində bu hüquq ifaçı ilə birgə həyata keçirilir və qonorarın yığılması, bölünməsi və sahiblərinə çatdırılması fonogram istehsalçıları ilə ifaçıların hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar arasında bağlanan müqavilə əsasında həyata keçirilir. Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, göstərilən qonorar ifaçı və fonogram istehsalçısı arasında bərabər bölünür. Nəhayət, qonorarın məbləği və ödənilməsi şərtləri istifadəçilər, fonogram istehsalçıları və ifaçıların hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar arasında bağlanmış müqavilə əsasında, tərəflərin razılığına gəlmədikləri hallarda isə Respublika Müəllif hüquqları Agentliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Onu da qeyd etməliyik ki, kommersiya məqsədi ilə mülki dövriyyəyə buraxılan qanuni dərc edilmiş fonogram nüsxələrinin sonradan fonogram istehsalçısından razılıq almadan və haqq vermədən yayılmasına yol verilir.

12. Yayım təşkilatlarının hüquqları və onların mahiyyəti nədən ibarətdir?

Yayım təşkilatlarının hüquqları-əmlak hüquqlarından ibarətdir və bu hüquqlar əsər yaradıcılarının müəlliflik hüququndan törəmə və asılı hüquqlardır.

Yayım təşkilatları altında radio-telestudiyalar və səsləri və ya təsvirləri efir və kabel vasitəsilə həyata keçirdən digər təşkilatlar nəzərdə tutulur. Yayım təşkilatlarının verilişlərini praktiki cəhətdən yalnız o zaman müstəqil əlaqəli hüquqlar obyektinə kimi nəzərə almaq məqsədə uyğundur ki, onlar yaradıcı əsərlər kimi çıxış etməsinlər.

Misal üçün TV-nin verilişlərini müəllif-hüquq mövqeyindən nəzərdən keçirdək. O zaman bütün verilişləri 3 qrupa parçalamaq mümkündür:

- sifarişlə kənar təşkilatlar, yaxud xidməti tapşırıq ilə yayım təşkilatının işçiləri tərəfindən yerinə yetirilən müəlliflik hüququ obyektləri;
- hüquqları digər təşkilatlara məxsus olan və lisenziya müqaviləsi ilə yayım üçün yayım təşkilatı tərəfindən hüquqları alınmış müəlliflik hüquqları obyektləri;
- bilavasitə əlaqəli hüquqlar obyektləri, yəni qorunmayan müəlliflik hüququ obyektlərinə aid və yaxud yaradıcı fəaliyyət nəticəsi olmayan obyektlərlə bağlı verilişlər.

Deməli, əgər ilk iki qrup müəlliflik hüququ ilə qorunan obyektlərdən ibarət verilişlərdirsə, yalnız üçüncü qrupa aid verilişlər bilavasitə əlaqəli hüquqlar obyektləridir. Xüsusi qeyd edilməlidir ki, yalnız həmin üçüncü qrupa aid olan verilişləri müəllif-hüquq qanunvericiliyinin əlaqəli hüquqlara aid hissəsi tənzimləyir, ilk iki qrup verilişlər zamanı heç bir əlaqəli hüquqlar yayım təşkilatında yaranmır. Lakin bu ilk iki qrupa aid olunan verilişlərin, yayım təşkilatına məxsus şərhlər, süjetlər və digər mudaxilələrlə müşayiət olunduğu halda, yaradıcı əsərə bir hissə kimi daxil olan həmin verilişə əlaqəli hüquqlar yaranır.

Bir xüsusiyyət də ondan ibarətdir ki, qanunla verilişlərin bir başa (canlı yayım), yaxud yazıda aparılması yayım təşkilatı üçün heç bir fərq təşkil etmir. Beləliklə, qanunverici əlaqəli hüquqlar altında verilişlərin istər birbaşa yayılan, istərsə də yazılmış surətdə yayım üçün hazırlanmış proqramları nəzərdə tutur.

Yayım təşkilatlarının hüquqları verilişdən hər hansı istifadəyə görə qonorar almaq hüququ da daxil olmaqla istənilən formada istifadəyə müstəsna hüquqlar kimi tanınır. Qanun əsas müstəsna hüquqları aşağıdakı şəkildə təsbit edir:

- verilişi yazmaq;
- verilişin yazılmasının surətini çıxartmaq;
- verilişin kütləvi bildiriş üçün kabel və efir vasitəsi ilə verilməsi;
- verilişlərin eyni vaxtda kütləvi bildiriş üçün başqa yayım təşkilatı vasitəsilə bildirişi (retranslyasiya);
- verilişin pullu giriş olan yerlərdə kütləvi bildirişi.

Tamamilə aydındır ki, qanunla təsbit olunan konkret hüquqlar ən vacib hüquqlardan olsa da, yayım təşkilatının bütün hüquqlarını tamamlamır. Misal üçün, yayım təşkilatının özünün işıq üzü görmüş verilişlərini digər yayım təşkilatına efir (kabel ilə) yayımı üçün icazə vermək hüququ təbii olaraq şübhə yaratmır.

Sonda qeyd etməliyik ki, qanunla əlaqəli hüquqların bir sıra hallarda sərbəst istifadəsi nəzərdə tutulur. Bütün bu istisnalar və məhdudiyyətlər cəmiyyətin məlumatı sərbəst əldə etmək maraqlarına və elm və təhsilin inkişafına xidmət kimi halları nəzərdə tutur.

4. Əlaqəli hüquqların qorunmasının qüvvəyə minməsinin müxtəlif halları.

Qeyd etdiyimiz kimi əlaqəli hüquqlar qanunvericiliyi yeni fenomen olduğuna görə bu hüquqların hansı andan qorunması məsələsi də tətbiqi cəhətdən həddindən artıq vacib rol oynayır.

Bildiyimiz kimi, keçmiş müəllif-hüquq qanunvericiliyi yalnız radio və tele verilişlərə onların sahibi olan efir yayım təşkilatlarının hüquqlarını tanıyırdı, özü də hüquqi şəxslərə məxsus olan müəlliflik hüququ obyektləri kimi. Yeni qanun 1996-cı ildən başlayaraq həmin verilişləri ilk qanuni kütləyə çatdırılması anından 50 il keçməmək şərti ilə əlaqəli hüquqlar obyektləri kimi qoruyur. O ki, qaldı kabel yayımı verilişlərinə, onlar keçmişdə qorunmamışdı və yalnız yeni qanunun qüvvəyə minməsi ilə qorunmağa başladılar.

Deməli, qanuna uyğun olaraq, 1 yanvar 1997-ci ilə qədər yuxarıda söhbət açılan əlaqəli hüquqlar obyektlərinin 50 illik qorunma müddəti bitmədiyi halda onlar qorunmalıdır. Lakin burada bir problem var ki, müəlliflik hüququ obyektləri keçmişdə də mövcud idi, əlaqəli hüquqlar obyektləri isə keçmişdə tanınmırdılar və beləliklə hüquqi cəhətdən qüvvədə deyildilər. Lakin keçmiş qanunvericilikdə əlaqəli hüquqlar obyektləri anlayışı olmadığına baxmayaraq, ifalar, fonogramlar və verilişlər mövcud idi və qanunun tətbiqi üçün hüquqi qorunmanı qanunun qüvvəyə minməsi anından başlayaraq yaradılmış və yaxud ilk dəfə kütləyə çatdırılmış əlaqəli hüquqlar obyektləri ilə yanaşı əvvəllər həyata kətilirilmiş, 1 yanvar 1997-ci ilə qədər 50 il qorunma müddəti bitməyən kütləyə çatdırılmış və ya yaradılmış və kütləyə çatdırılmamış obyektləri də nəzərə almaq lazımdır.

Buradan belə nəticəyə kəlmək olar ki, 1996-cı ilin oktyabr ayından başlayaraq əlaqəli hüquqların obyektlərinin, o cümlədən əvvəllər yaranmış və sərbəst istifadə olunanlar da daxil olmaqla hər-hansı istifadəsi onları yarananların hüquqlarına riayət etməklə həyata keçirilməlidir.

Bir sözlə, qanunun əlaqəli hüquqlara aid olan hissəsindəki qorunmaya geriye tətbiq etmə qüvvə imkanları verilir.

Digər mühüm məsələ ifaların və verilişlərin yazılmasının sürətçixarılması ilə bağlıdır. Qanuna istinad edildiyi halda məlum olur ki, ifaçıların və yayım təşkilatlarının müstəsna istifadə hüquqları aşağıdakı hallarda şamil edilmir:

- ifanın və yaxud verilişin ilkin yazılması ifaçının, yayım təşkilatın razılığı ilə əldə edilib və ifanın, yaxud verilişin yazılmasından sürətçixartmaya verilmiş razılığa uyğun məqsədlərlə həyata keçirilir.

Bu istisnayı nə dərəcədə əvvəllər yazılmış, lakin 50 ildən artıq müddət keçməklə, yazılmaları aparılmış ifalara və yaxud verilişlərə şamil etmək mümkündür? Qanunda bu məsələ ilə bağlı birbaşa göstəriş yoxdur, lakin bunun əhəmiyyəti mövcud praktika çox vacibdir: qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəllər istər ifaların, istərsə də verilişlərin çoxlu yazıları mövcud idi və şübhəsiz ki, indi onların kommersiya məqsədi ilə tirajlanmasına və yayımına təşəbbüskarlıq köstərmək niyyətindədə olan şəxslər kifayət qədərdir.

Təbiidir ki, keçmiş qanunvericiliyə uyğun olaraq, istər ifaların, istərsə də verilişlərin yazılması üçün hüquq sahiblərindən heç bir icazə tələb olunmurdu və qeyd etdiyimiz əlaqəli hüquqlar obyektlərinin yazılması sərbəst həyata keçirilirdi. Digər tərəfdən yeni qanun kütləyə çatdırılması müddəti 50 ildən artıq olmamaq şərti ilə qorunmanı əvvəllərki obyektlərə də şamil edib.

Buradan belə qənaətə gəlmək olur ki, keçmiş illərdə aparılmış ifanın, verilişin yazılması heç də hazırda onların sərbəst tirajlanmasına şərait yaratmır. Bu gün bu obyektlərin yazılmasının tirajlanması (sürətçixarılması) ifaçının və ya yayım təşkilatının, yaxud onların varislərinin icazəsi verildiyi halda həyata keçirilə bilər.

Beləliklə, demək olar ki, əvvəl yaradılmış əlaqəli hüquqların bütün obyektləri hazırda müəllif-hüquq məkanındadır və hüquqi qorunma ilə əhatə olunur.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1-2, 2002-ci il

Ümumdünya kitab və müəlliflik hüququ günü və Azərbaycan müəlliflik hüquq tarixindən

Kitab və müəlliflik yaranma anından bir-biri ilə ayrılmaz əlaqədə, daimi təmasda olan və bir-birini tamamlayan anlayışlar, məfhumlardır. Əslində isə müəlliflik hüququ əsər anlayışı ilə bağlı olduğundan onun tarixi daha qədimdir, insan mədəniyyətinin və biliklərin uzaq keçmişindən bəhrələnən məhsuldur.

Volterin kitablarla bağlı sözləri tam mənada müəlliflik hüququna da aid edilə bilər: "Bunlar ocaqlarımızdakı oda bənzəyir: onu qonşudan götürüb, özümüzdə yandırıb, digərlərinə veririk və beləliklə hamıya məxsus olur".

Müəlliflik hüququnun tarixi "müəlliflik" anlayışından irəli gəlir. Bu uzun yol əsrlər boyu ibtidai icma, təbii anonim (adsız), tanrılaşdırılmış təxəllüs mərhələlərini keçmiş və nəticədə şəxsi müəlliflik səviyyəsinə çatmışdır.

Antik zamanlarda yazının kəşfi, ieroqlif yazının əlifba yazısına çevrilməsi şəxsi müəlliflik dərkətməsini təsdiqlədi. Elə bu səbəbdən də tam haqlı olaraq, müəlliflik hüququnun başlanğıcları antik zamanlardan hesablanır.

Həmin ənənə orta əsrlərdə daha da zənginləşdi, artıq fiksə edilmiş folklor deyil, öz müəlliflərinin adlarını bu günə qədər bizə çatdırmış yazılı əsərlər də qeydə alınmağa başladı.

Azərbaycanın Orta əsr müəllifləri - aşıqlar müəllifliyi təsdiqləyən və bütün Şərqdə qəbul olunmuş orijinal forma kəşf etmişdilər. Əsər yaradıcısının həqiqi və ya poetik adı şer-mahnının son sətirinə salınmaqla tapşırma yaradılırdı. Əslində bu yenilik müəllif hüququnun səmərəli qorunma formasına çevrilmişdi. Həqiqətən, aşıq poeziyasının tarixi müəllif hüquqlarının pozulmasını və plagiatı tanıdır. Tapşırmanın özbaşına dəyişdirilməsi, yaxud təhrif olunması adi hüquq-adət tərəfindən qorunurdu, təmin edilirdi və ictimaiyyət məhkəməsinə verilirdi.

Bu gün Tasit və Herodotun, Arximed və Tusinin tarixə, coğrafiyaya və digər təbii elmlərə aid şəxsi müəlliflik əsərləri müəllif hüququnun qorunması nümunələrindəndir. Homerin "İliada"sı, Horatsinin "Poeziya sənəti" və digər nümunələri də misal gətirmək olar.

Azərbaycanda kağız istehsalının inkişafı VII-XII-ci əsrlərdə əlyazma nəşrlərin geniş yayılmasına səbəb oldu.

"Kitabi Dədəm Qorqud"un əlyazmaları artıq həmin vaxtlardan yazılı şəkildə tanınmağa başladı, onun bir sıra sonrakı əlyazmaları (XV əsr) bu günə qədər də Drezden və Vatikan kitabxanalarında saxlanılır.

Xətib Təbrizinin, Həbibullah Gəncəvinin, Marağayinin, Naxçıvaninin, Xaqaninin, Beyləqaninin, Məhsəti Gəncəvinin, Nizaminin və digərlərinin müəlliflik hüququnun qorunması ilə müşayiət edilən əlyazmaları bizim günlərə qədər gəlib çatmışdır. Dünyanın ən zəngin kitabxanalarında, o cümlədən Parisin Milli kitabxanasında Təbərinin "Qurani - Kərimin şərh" (1220-1225 illər), Londonda Nizaminin "Sirlər xəzinəsi"nin (1239 il) əlyazmaları bu günə qədər qorunub saxlanmışdır. Ümumiyyətlə, Füzuli əsərlərinin 800 əlyazma nüsxəsi, Nizami "Xəmsə"sinin isə 792 əlyazma nüsxəsi dünyanın ən məşhur muzey və kitabxanalarının yaraşığı kimi qiymətləndirilir. Şəxsi hüquqlarla yanaşı, Azərbaycan müəlliflərinin əmlak hüquqlarının qədim dövrlərlə səsleşən qorunması da nəzərə çarpır. Təbii ki, sərbəst bazar münasibətlərinə qədər müəlliflərin iqtisadi haqları o illərdə hökmdarlar tərəfindən təmin olunurdu. Qay Mesenatdan başlayan mesenatçılıq hesabına yaradıcılıq nümunələri kimi Qərbdə Vergili, Horatsi, Marsial və digərlərinin adlarının çəkilməsi kifayətdir. Azərbaycanda isə Şirvanşahlar III Manuçöhr və I Axsitan dövründəki Fələki və Xaqani kimi şairlərin yaradıcılığını, Həliullahın köməyi ilə fəlsəfəçi və alim Səid Yəhya Bakuvinin tədqiqatlarını, "Xosrov və Şirin" poemasının yaradılmasına görə Qızıl Arslanın Nizamiyə verdiyi hədiyyəni və s. xatırlatmaq yerinə düşərdi.

Fikir verək, indiki dillə deməli olsa, sifarişlə yaradılan ilk müəlliflik əsərlərinin də ənənəsi Şərqdə qoyulub. Firdovsinin "Şahnamə"sini Sultan Mahmud Qəznəvi, Nizaminin "Leyli və Məcnun" poemasını isə Şirvanşah I Axsitan sifariş etmişlər.

Beləliklə, müəllif-hüquq sahəsində Azərbaycanın qədim və zəngin tarixi vardır. Bəllidir ki, müasir müəlliflik hüququnun formalaşması isə məhz XV əsrdə kitab nəşri və tipografiya işinin ixtirası ilə bağlıdır. Qutenberqin kəşfi müəllifliyi çap formasında kütləyə çatdırma imkanını yaratdı. Əslində isə kitab nəşrinə olan marağı əqli ehtiyacları təmin edən XV əsrdə yaranan və kitabı əmtəə vasitəsinə çevirən bazar münasibətləri tərəfindən stimullaşdırıldı.

O zamanlar Venetsiya Respublikasında geniş miqyasda kitablar dərc olunurdu. Ağqoyunlu və Səfəvi Azərbaycan dövlətlərinin rəhbərlərinin fəal xarici əlaqələri sayəsində bir sıra Azərbaycan müəlliflərinin əsərləri də kitab şəklində çıxdı. Məsələn, 1248-ci ildə N. Tusi tərəfindən yazılmış Həndəsə və cəbr üzrə dərslik (əslində Orta Şərq və Asiya dövlətlərində XIX-cu əsrə qədər ən yaxşı dərslik) 1598-ci ildə yenidən Medici mətbəəsində həyat üzü gördü və latın dilinə tərcümə olunandan sonra 1657-ci ildə Londonda da nəşr edildi.

Səfəvilər Azərbaycan dövlətində XVIII-ci əsrdən başlayaraq, əvvəl şriftli kitab nəşri, sonralar isə Təbrizdə litoqrafiya üsulu ilə kitab nəşri özünə geniş yol açdı və ana dilimizdə ilk nəşrimiz Füzulinin "Leyli və Məcnun"u oldu.

Beləliklə, artıq 5-ci əsrdir ki, müəlliflik hüququ və kitab dünyada birgə, yanaşı addımlayırlar.

Bu cütliyin müasir nüfuzu cəmiyyətin intellektuallaşmasında və mədəniyyətin zənginləşməsindəki rolu ilə izah edilir. Müəllif hüququ əqli mülkiyyətin ən vacib, mürəkkəb və dəyərli elə bir hissəsidir ki, onun qorunması və idarə edilməsi ilə dünya miqyasında iki böyük Beynəlxalq Təşkilat - 160-a yaxın üzvü olan ÜƏMT-nin Bern Konvensiyası və digər sazişlər vasitəsilə və YUNESKO-nun 80-dən artıq üzvü olan "Müəllif hüquqları haqqında" Ümumdünya Konvensiyası məşğul olur.

Bunlardan YUNESKO özünün 25 oktyabr - 16 noyabr 1995-ci il tarixində keçirilmiş 28-ci sessiyasında 23 aprelin Ümumdünya Kitab və Müəlliflik hüququ günü elan edilməsi barədə qərar verib.

Həmin bayramla əlaqədar Azərbaycan Respublikasında artıq üç ildir ki tədbirlər keçirilir və bu sahəyə aid tədbirlər seminar - diskussiyalarla tamamlanır. YUNESKO-nun məlumatına əsasən 23 aprel tarixi İspaniya əyaləti Kataloniya ilə bağlıdır və Müqəddəs Georgi günü kimi səciyyəlidir. Həmin gün hər hansı satılan kitaba ənənəvi olaraq bir qızılgül qoşulurdu. Aydın ki, 23 aprel gününün bayram kimi qeyd edilməsi üçün digər əsaslı səbəblər də mövcuddur. Bir sıra məşhur yazıçı və şairlərin anadan olma və ya vəfat etmə günü (Migel de la Servantesin, Vilyam Şekspirin, Moris Dryüonun, Vladimir Nabokovun, Azərbaycanın məşhür sərkərdəsi, artilleriya üzrə dərsliklərin müəllifi general Şıxlinskiyin) bu tarixlə bağlıdır.

YUNESKO-nun İNTERNET-dəki WEB-saytında bayramın qeyd edilməsi ilə bağlı gözəl bir kəlam vardır: "Kitab və oxumaq həmişəki kimi vacibdirlər. Bunlar mətnin müəllifi tərəfindən virtual aləmlə (kainatla) interaktiv dialoq yaranması alətləridir və yaranan intellektual təsəvvürlər unikal, hər hansı oxucu təxəyyülündən asılılıqdadır".

Müəlliflik hüququnun qorunması ilə əsər yaradıcılarını stimullaşdırmaq və oxucuları oxumağa cəlb etmək məqsədi ilə YUNESKO hər il 2000-dən artıq adda nəşrlər buraxır, yeganə sayılan Beynəlxalq Tərcümələr Bibliografiyasını (100 ölkəni təmsil edən və müəllif haqqında, onun hansı əsəri, hansı dilə və kim tərəfindən tərcümə edilməsini işıqlandıran kataloq) aparır, Ümumdünya Müəlliflik hüququ haqqında Konvensiyaya başçılıq edir.

Azərbaycanın müasir müəllif-hüquq dairəsi çox maraqlı və mürəkkəb bir sistemdir. "Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır və müəlliflik hüququ qanunla qorunur". Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasından götürülən bu sözlər (30-cu maddə) Azərbaycan rəhbərliyinin gənc müstəqil dövlətimizin qurulmasında bu sahənin vacib və prioritet olduğunu təsbit edir. Həqiqətən, demokratik hüquqi sivilizasiya normalarına uyğun dövlət quruculuğunda əqli mülkiyyətə, yaradıcılığa, əqli əməyə ictimai münasibət çox vacib atributlardan biridir.

Müəllif-hüquq sahəsində son illər qazanılmış müvəffəqiyyətlər ilk növbədə Respublika rəhbərliyinin müəlliflik hüququ ilə bağlı uğurlu daxili və xarici siyasətinin təzahürüdür.

Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, milli müəlliflik hüququ institutu üç vacib tərkib hissədən ibarətdir:

- hüquqi-normativ baza (qanunvericilik aktları);
- icra mexanizmi (səlahiyyətli milli idarəetmə orqanı);
- hüquqların təminatı (üsullar, metodlar, proseduralar).

"Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Qanun 8 oktyabr 1996-cı il tarixdən qüvvədədir. "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 oktyabr 1996-cı il tarixli Sərəncamının böyük əhəmiyyəti vardır. Nazirlər Kabinetinin 2 may 1997-ci il tarixli 38¹-li Qərarı və bir sıra digər qərarlar müəllif-hüquq məsələlərinin həllində vacib rol oynayır.

Azərbaycanın bu günkü müəllif hüququ müasir informasiya, ilk növbədə rəqəmli texnologiya və multimedia kompüter sisteminə əsaslanır. Milli müəllif-hüquq sistemi ÜƏMT-nin yaratdığı intellektual mülkiyyətin qlobal dünya sisteminə və INTERNET-ə qoşulmaq üçün hazırlanmışdır. İlk dəfə olaraq Azərbaycan müəlliflərinə könüllü olaraq öz əsərlərini əlyazmasından başlayaraq CD ROM-lara qədər hər hansı maddi daşıyıcıda qeydiyyatdan keçirmək, Dövlət reyestrinə daxil etmək, kompüterdə saxlamaq və arxivləşdirmək imkanı yaradılmışdır. Əsərlərini qeydiyyatdan keçirən müəlliflərə "Qeydiyyat haqqında Şəhadətnamə" verilir. Agentliyin kompüter-TV-video-akustik sistem-skaner şəklində komplektləşdirilmiş multimedia sistemi radio - televiziya efirinin monitorinqini həyata keçirməyə, intellektual mülkiyyətin statistikasını və müəllif - hüquq pozuntularının diaqnostikasının müxtəlif məsələlərini həll etməyə imkan verir. Son illər Azərbaycan rəhbərliyinin uzaqgörən daxili və xarici siyasəti nəticəsində müəllif-hüquq sahəsində ölkəmizin beynəlxalq əlaqələri genişlənmiş, o, bir sıra Konvensiya və beynəlxalq təşkilatların üzvü olmuşdur. Azərbaycan 1996-cı ildən Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının üzvüdür. Ədəbi - bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyasına və Müəllif hüququ haqqında Ümumdünya Konvensiyasına daxil olmuşdur. Bir sıra digər ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin iştirakçısıdır.

Əlavə etmək lazımdır ki, beynəlxalq mübadilə və əlaqələrlə bağlı son vaxtlar Azərbaycanda bir sıra tədbirlər keçirilmişdir. O cümlədən: 1998-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə ÜƏMT ilə birgə keçirilən seminar-müşavirədə müəllif - hüquq məsələləri müzakirə edilmişdir. 1998-ci ildən yalnız Rusiya, Azərbaycan və Gürcüstanın daxil olduğu TACIS - əqli mülkiyyət Proqramı çərçivəsində 1999-cu ildə "Azərkinovideo" İB ilə birlikdə audiovizual əsərlərə həsr olunmuş seminar keçirilmişdir. 2000-ci ilin mart ayında Ədliyyə Nazirliyi ilə birlikdə keçirilən "Müəlliflik hüququ: onun qorunması və təminatı" mövzusunda beynəlxalq seminarla polis, məhkəmə və kömrük orqanlarının nümayəndələri də iştirak etmişlər.

Bu ilin may ayında ÜƏMT ilə birgə keçirilməsi planlaşdırılan "Müəlliflik hüququ və piratçılıqla mübarizə" mövzusunda Beynəlxalq seminarla müəllif - hüquq sisteminin müasir problemləri müzakirə ediləcək.

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi bazanın (hüquqların qorunma modelinin) və səlahiyyətli idarəetmə orqanının mövcudluğu ilə yanaşı, mütləq olaraq hüquqların təminatı da zəruridir. Mükəmməl qurulan sistem əgər hüquqi təminatı, hüquqların müdafiəsini nəzərdə tutmursa, heç cür öz funksiyalarını həyata keçirməyə qadir olmaz.

Əslində bu sahədə müdafiə olunan hüquq məkanı potensial hüquq pozanlar üçün profilaktik maneə, sipər kimi çıxış etməlidir. Bununla bağlı, Fransız yazıçısı Rene Şatobriyanın: "Hüquq borcu doğmur, borc hüququ doğar" sözlərini təkrar etmək yerinə düşərdi.

Dünyaya dahi Nizamini, Füzulini, Bakuvini, Tusini, Nəsimini, Xətəini, Vəqifi, Sabiri bəxş edən Azərbaycan cəmiyyəti bu gün də yaradıcı şəxslər qarşısında öz borcunu tam aydınlıqla dərk edərək, əqli mülkiyyət yaradıcılarına münasibətdə zəngin ənənələrini davam və inkişaf etdirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əqli mülkiyyət və xüsusən də müəlliflik hüququ öz-özlüyündə çoxşaxəli bilik sahəsidir. Kompüter proqramları, məlumat bazaları, multimediyaya və s. də buraya daxildir. Bu elə fəaliyyət növüdür ki, onun tərkib hissələri özündə müxtəlif fəaliyyət başlanğıclarını təmsil edir: onun mahiyyəti menecer, texniki və humanitar sahələrin məhsuludur, forması yalnız hüquqidir, təyinatı isə - iqtisadidir.

Müəlliflik hüququnun təbiəti - müstəsnaadır.

Hüquqların pozulması iki istiqamətdə mövcuddur: əqli zəhmətin nəticələrini tam və yaxud qismən mənimsənilməsi - plagiat və əqli nəticələrin icazəsiz istifadəsi - kontrafaksiya.

Bunların müdafiə mexanizmi mülki, inzibati və cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutur.

Beləliklə, yaradıcılıq imkanları Tanrıdan verilmiş, şəxsiyyətdən ayrılmaz varidatdır və elə bu da müəllifin şəxsi müəlliflik hüququ deməkdir. Yaradıcı şəxs konkret mahiyyətlərin fəlsəfəçisi, abstrakt mahiyyətlərin isə rəngkarıdır.

Yaradıcısından ayrılan əsər öz "müstəqil", sərbəst dövrünə başlayarkən dövlətin və cəmiyyətin müəllifə, onun şəxsiyyətinə göstərdiyi ehtiram müəllifin həmin əsərə hüququnun tanınmasında təzəhür edir. Müəlliflik hüququnun əsasını isə məhz bu təşkil edir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №2, 2000-ci il

ƏQLİ MÜLKİYYƏT VƏ ŞƏXSİ QEYRİ-ƏMLAK HÜQUQLARI

Ədaləti qırqda axtarmamaq üçün uzun ədalətli ol.
(Atalar sözü)

I. Əqli mülkiyyət (ƏM), əqli fəaliyyət (ƏF) və əqli fəaliyyət nəticələri (ƏFN)

1. ƏM anlayışının:

- təsbit olunması (Konstitusiya 1995, ÜƏMT-ni təsis edən Konvensiya 1967);
- fəlsəfi, iqtisadi və hüquqi mənası;
- məzmunu, forması və təyinatı;
- mədəni, sosial-iqtisadi və informasiya-kommunikasiya təbiəti;
- obyektiv və subyektiv mənası.

2. ƏM: “Əql” və “Mülkiyyət” (ziddiyyət və ya vəhdət):

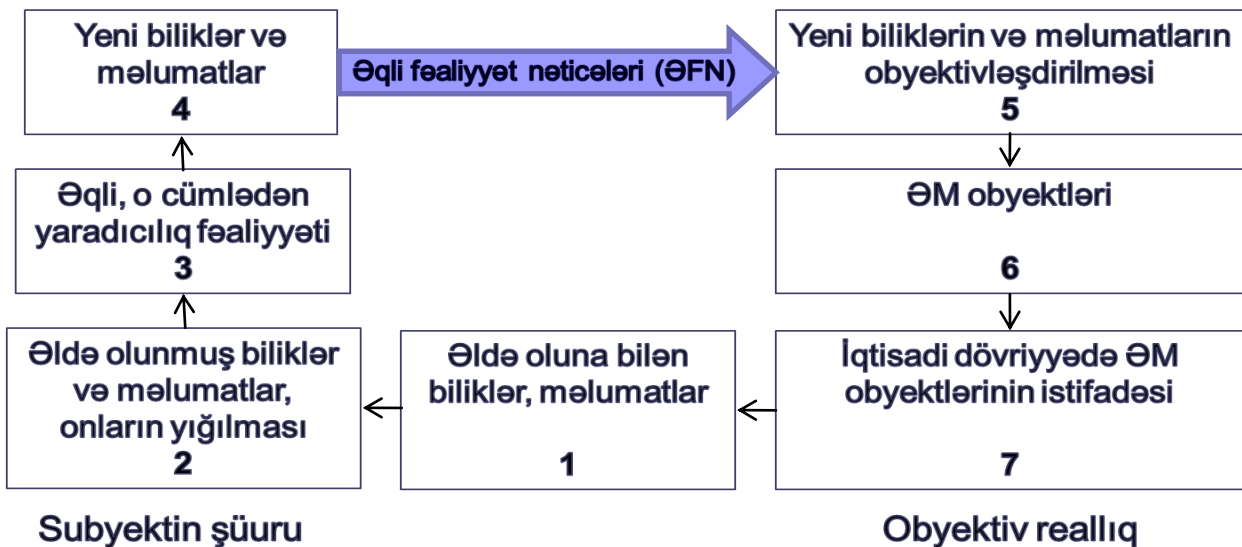
- yaradıcılıq və yenilikçilik ƏF-in ən yüksək zirvəsi, insanın universal təbii resursları, haqları və azadlıqları;
- “Mülkiyyət”, ancaq “əmlak” mənasında olmayan hüququn müdaxiləsi.

3. ƏF nə zaman ƏM çevrilir?

[“Səadət gətirən əql və biliklərdir, “Qutadqu-bilik”]

Qeyri-maddi nemətlər

Maddi nemətlər

4. Nəticələr:

- Yaradıcılıq, əqli fəaliyyət sərbəstliyi və azadlığı (Hüquq müdaxilə edilmir).
- ƏFN obyektiv əks olunduqda ƏM yaranır, qeyri-maddi nemət maddi nemətə çevrilir, mülki dövriyyəyə daxil olur.
- ƏFN qeyri-maddi olduğuna görə onlara sahiblik məxsus olan hüquqlar vasitəsi ilə mümkündür.
- obyektiv əks olunmuş $\text{ƏFN} = \text{ƏM} = \text{ƏMH}$.

Hüquq borcu doğmur, borc hüququ doğur.
(Şatobrian)

II. ƏM mülki-hüquq məkanında

1. ƏM tanınması səbəbi:

Cəmiyyətin xeyir və faydasının götürüldüyünü dövlət tərəfindən dərk edilməsi (yalnız yaradıcılara hörmət və ehtiram deyil).

2. ƏM tanınması prinsipi:

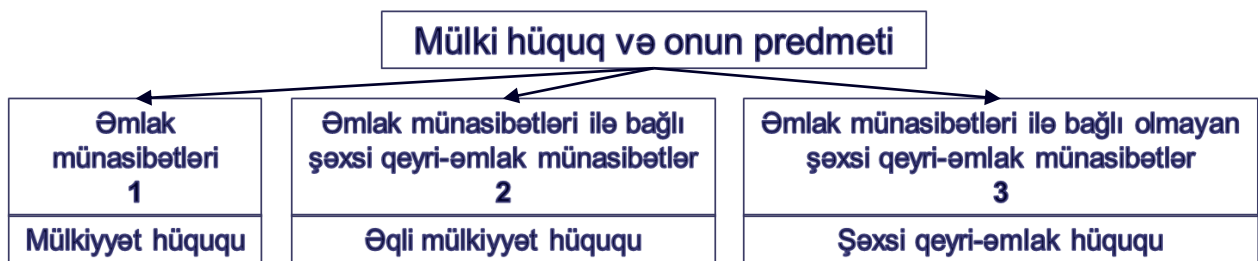
Tarazlıq siyasəti, kompromislər məcmusu.

3. ƏM – ƏFN qorunması məqsədilə onların yaradıcılarına və hüquq sahiblərinə verilən müstəsna hüquqlardır.

ƏM obyektı üzərində onu yaradanın və ya hüquq sahibinin hökmdarlığı. [K.Popper: Biliklər (ƏM) maddi (əşya) mülkiyyətə qarşı].

4. Azərbaycanın ƏM doktrinası: ƏM – müstəqil institutu, mülkiyyət hüququnu tamamlayan mülkiyyətdir.

5. ƏM – Mülki hüququn tərkib hissəsi (əmlak dəyəri olan qeyri-maddi nemət (ƏFN)).

6. ƏMH qoruyan 2 müdafiə xəttləri:

I xətt – 7 qanun və müvafiq Məcəllələrin müddəaları.

II xətt – haqsız rəqabət və kommersiya sirri haqqında qanunlar və bir sıra digər qanunlar.

“Siyasət mümkün olanların sənətidirsə, hüquq zəruriyyətin elmidir”.

III. Hüququn ƏFH-a müdaxilə prinsipləri

1. *“Hüquq sərhədlərini dəqiq edən elə qaydadır ki, onun yaratdığı dairədə hər hansı fərdin həyat və fəaliyyəti istənilən təcavüzdən azaddır”.*

(F. fon Savinyi)

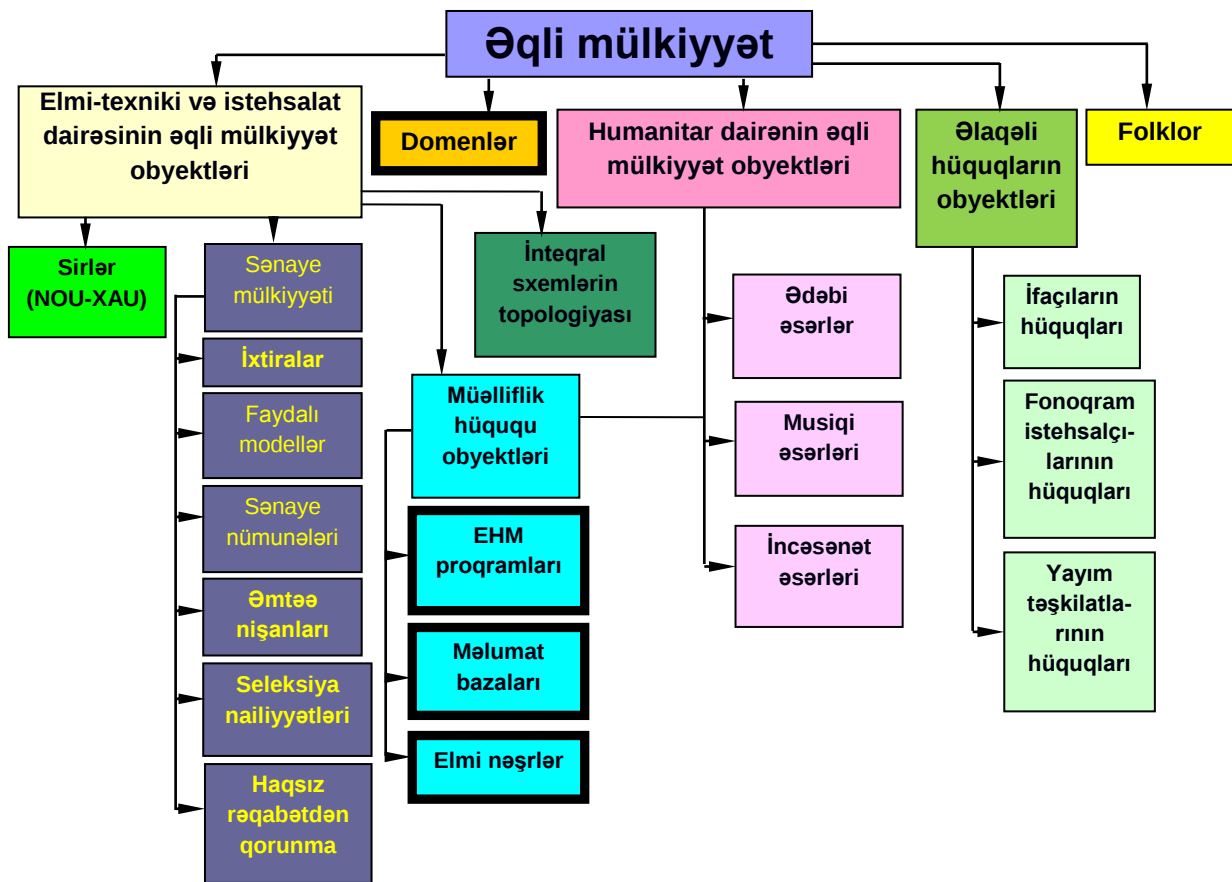
2. *Xüsusi hüquq: “Sərbəstliyə və azadlığa real imkan yaradır”.*

(F. fon Xayek)

3. *“Dövlət mülkiyyət çərçivəsini qorumaqla ... duha alovunu yanacaq marağı ilə dəstəkləyir”.*

(A.Linkoln)

IV. Əqli mülkiyyətin təsnifatı

ƏM-in üç növü:

- 1) Müəlliflik hüququ.
- 2) Patent hüququ.

Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlar: yaradıcılıq meyarı:

- a) Bütün növ əsərlər.
- b) İfalar.
- v) İxtiralar, faydalı modellər və sənaye nümunələri.
- c) İnteqral sxem topologiyaları.

V. ƏM-də şəxsi qeyri-əmlak hüquqlar (əmlak xarakterli və iqtisadi məzmunu olmayan hüquqlar)

1. Ən zəngin – Müəlliflik hüququ:

- əsərin müəllifi kimi tanınmaq hüququ (**müəlliflik hüququ**);
- əsərdən öz adı ilə, təxəllüslə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək hüququ (**ad hüququ**);
- əsərin mənasının dəyişməsinə, təhrif olunmasına, şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı hərəkətlərə qarşı çıxmaq hüququ (**şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ**);
- istifadədən götürmək də daxil olmaqla əsərini istənilən formada açıqlamaq hüququ (açıqlamaq hüququ).

“Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq müəllifə məxsusdur...”

2. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları: kontinental və ingilis-amerikan sistemi.

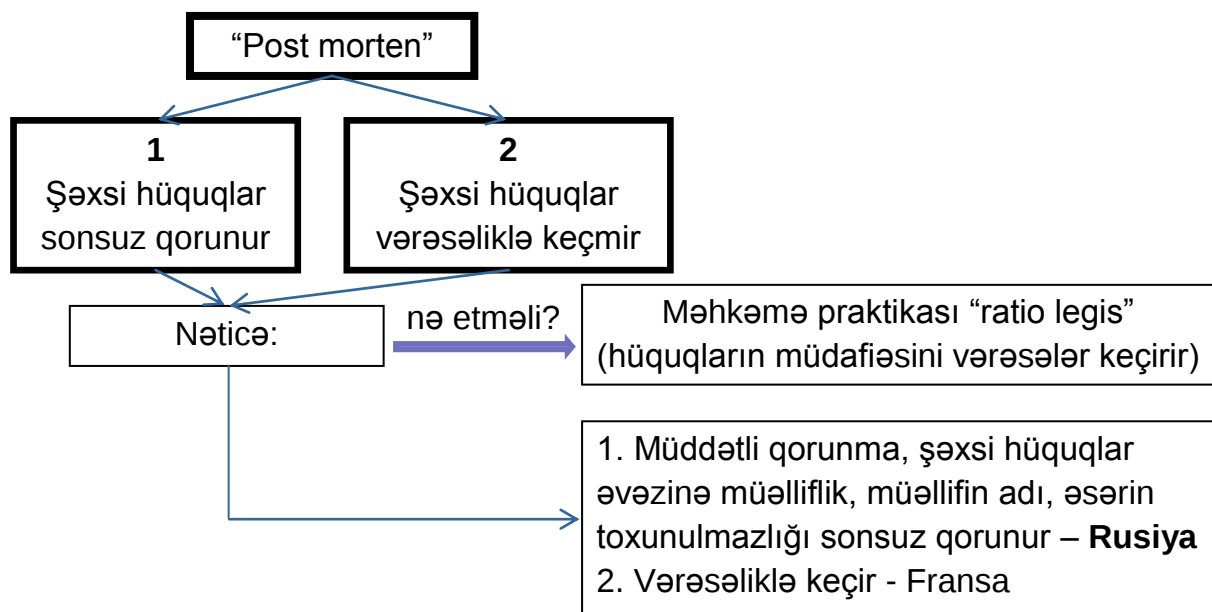

3. Müəlliflik hüququnda şəxsi qeyri-əmlak hüquqları tarixindən.

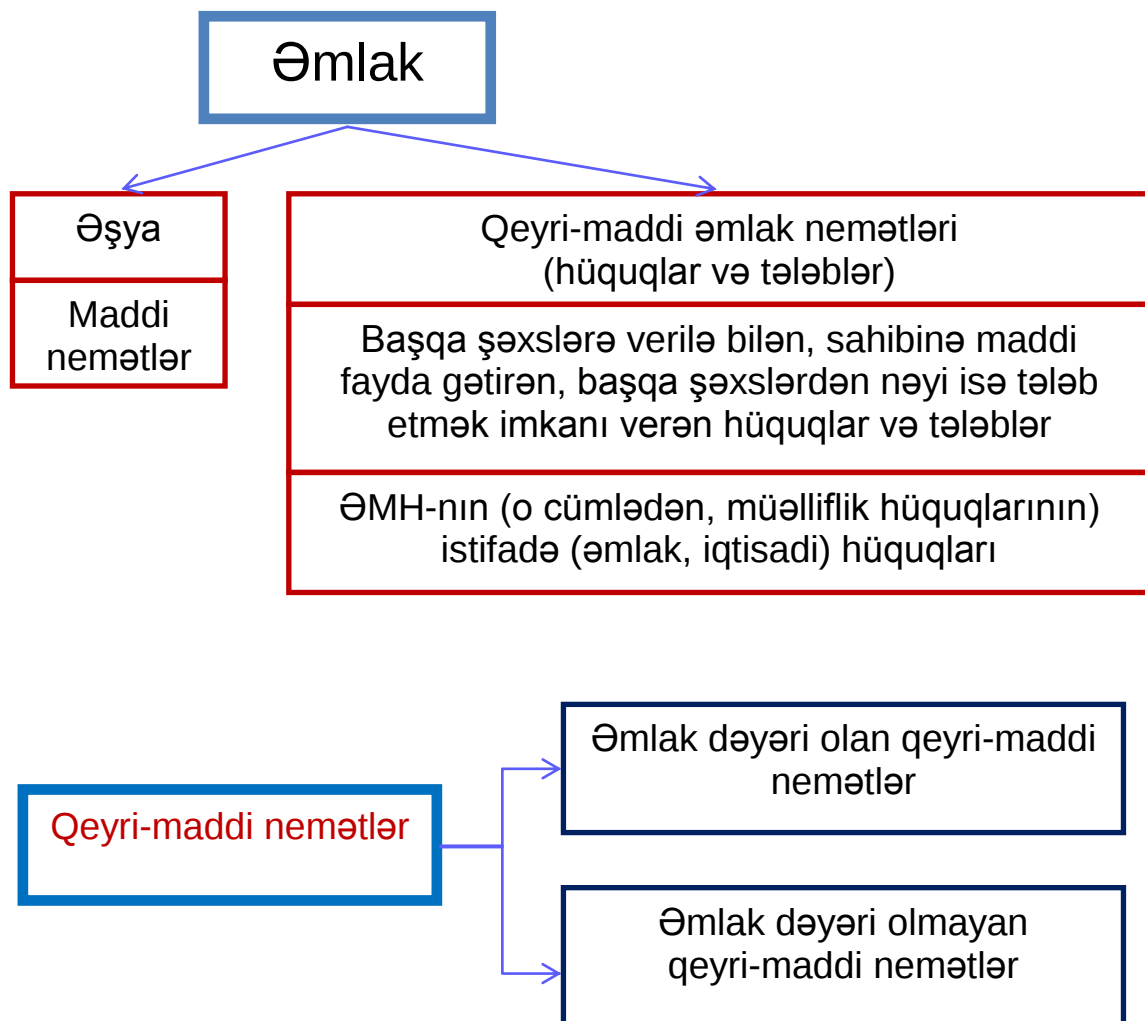
- **Antik və orta əsr dövrləri:** Homer, Ezop, Aristofan, Verqili, Fabi qanunu: "Plagium", Sirvanşahlar, Xaqani, Nizami, "tapşırma".
- **XVIII əsr:** İ.Kantın və İ.Fixtenin "Şəxsi hüquq" və "Naşirə dəyən zərər" doktrinası və s. doktrinalar.
- **Fransa XVIII əsrin sonu, Fransa Milli Assambleyası, Le Şatelye:** "Ən müqəddəsi, ən fərdisi mülkiyyət sırasında yaradıcılıqdır".
- **Fransa XIX əsrin əvvəlləri:** V.Hüqo, P.Merime, T.Qotye – müəllifin əsərə atalıq mütləq hüququ (açıqlama, yenidən işləmə hüququ və s.). **Volter, Russo, Monteskye, Qelvesi, Didro, Berto, Moriyo** – "mənəvi hüquqlar və təbii hüquq" nəzəriyyəsi.
- **"Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında"** Bern Konvensiyası (1886 il).

VI. Müəllifin şəxsi qeyri-əmlak hüquqları müasir mərhələdə və problemlər

- "Müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunması müddətsizdir" (Maddə 25).
- "Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları **vərəsəlik üzrə keçmir**. Müəllifin vərəsələri şəxsi hüquqların qorunmasını həyata keçirə bilərlər. Vərəsələrin bu səlahiyyətləri müddətlə məhdudlaşdırılmır." (Maddə 29).

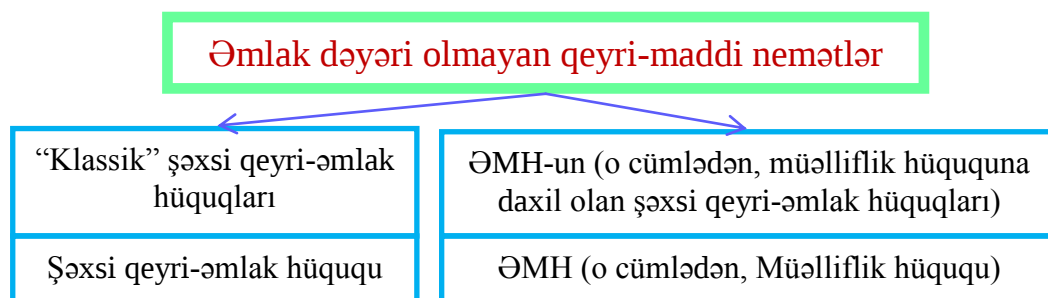

- **Mülki Məcəllə və ƏM şəxsi qeyri-əmlak hüquqları.**

Problem: Mülki Məcəllədə göstərilən ƏM hüquqlarından **ayrılmaz olan** şəxsi qeyri-əmlak hüquqları nəzərdə tutulur, yoxsa nəzərdə tutulmur?

Mülki Məcəllənin 135.5 (əvvəlki 137) maddəsində “qeyri-maddi əmlak nemətləri” anlayışı müəyyənləşdirilmir. Şərhdən isə belə çıxır ki, burada ƏMH-un yalnız **ayrıla bilən** əmlak hüquqları nəzərdə tutulur.

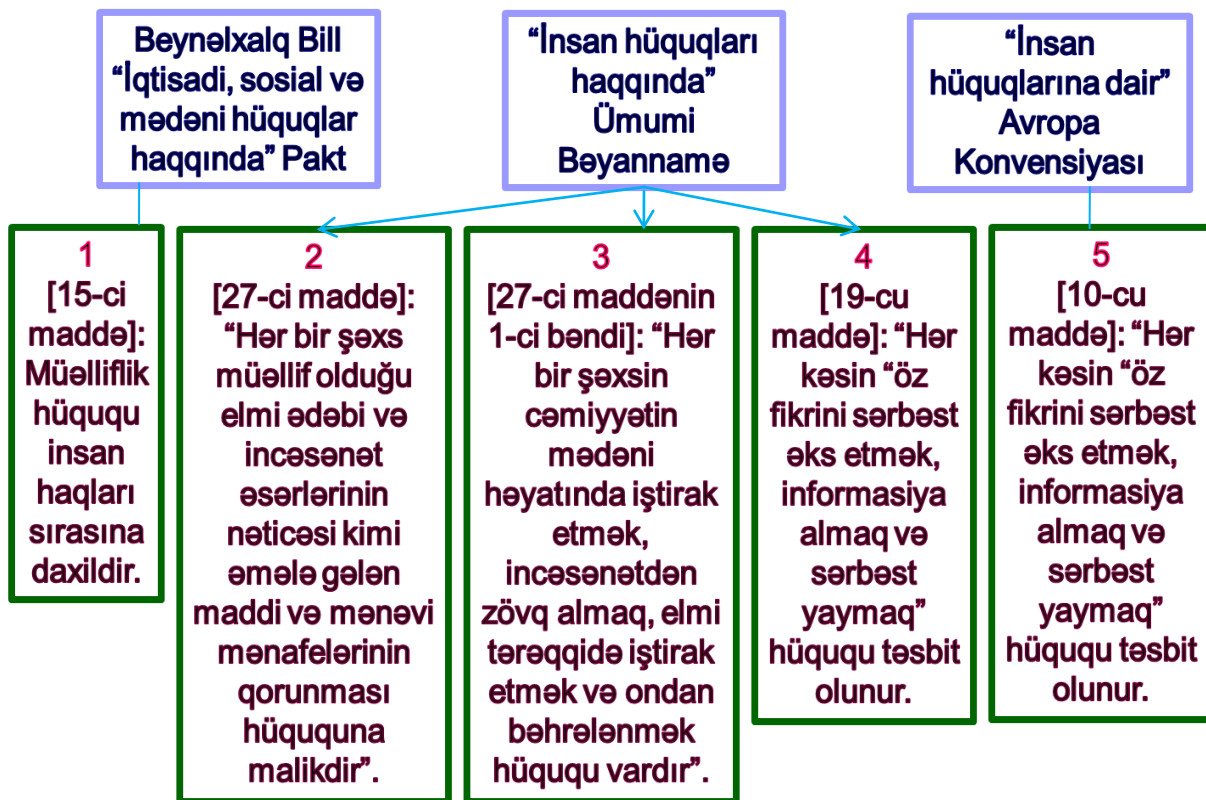

- Problem: Mülki Məcəllə müəlliflik hüququnun şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını “Qeyri-maddi nemətlər” cəmiyyəsinə daxil etməklə əmlak (iqtisadi) və şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlarının cəmi olan Müəlliflik hüququnu parçalayır, üstəlik şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının müstəsnalığını şübhə altına qoyur.
- A. Klassik şəxsi qeyri-əmlak hüquqlar. | Oxşarlıq çoxdur,
- B. Müəllifin şəxsi qeyri-əmlak hüquqları. | fərqlər də az deyil.
- B. – Xüsusi hüquqi kateqoriyadır və mənəvi hüquqlar adlandırılmalıdır.

Nö	Klassik şəxsi qeyri-əmlak hüquqlar A	Təbiəti və əsas xüsusiyyətləri	Müəllifin şəxsi qeyri-əmlak hüquqları B	Əsas xüsusiyyəti
1.	Şəxsiyyətin fərdiləşməsi ilə bağlı, o cümlədən - ad hüququ - şərəf və ləyaqət hüququ - işgüzar nüfuz hüququ	Mütləq hüquq	- Müəlliflik hüququ - ad hüququ - şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ	Müstəsna hüquq
2.	Şəxsiyyətin fiziki mövcudluğu və əmin-amanlığı ilə bağlı	Şəxsiyyətin vəfatı ilə bitə bilər	- Açıqlama hüququ	Müddətsizdir
3.	Şəxsiyyətin mənəvi-sosial əmin-amanlığı ilə bağlı			

- Müəlliflik hüququnun şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əmlak (iqtisadi) hüquqları kimi müstəsna hüquqlardır.
- Müstəsna hüquqlar təbiətinə görə mütləqdirlər, lakin əksinə yox.
- Müstəsna hüquqlar – xüsusi hüquq kateqoriyası kimi hüquq sahibinin inhisarçılığını, ƏM obyekti üzərində hökmdarlığını və sahibinin müstəsna statusunu təmsil edir.
- Hüquqların müstəsnalığı mütləqliyin digər tərəfidir: bu hüquqlardan istifadə ya hüquq sahibi tərəfindən, və ya onun birbaşa icazəsi ilə, ya da qadağa qoyulması ilə həyata keçirilir.

VII. İnsan haqları və müəllif hüquqları

Problem: Müəlliflik hüququ müstəsna hüquq və əsər üzərində hökmdarlıq, inhisarçılıq təşkil etdiyi halda və nə cür vəhdət təşkil edir və hansı mexanizm vasitəsi ilə həyata keçirilir?

2.

Müəlliflik hüququnun yaradılmasının başlıca səbəbi yaradıcılığın şəxsiyyətdən ayrılmaz və “ən məxsusi mülkiyyət” [kontinental sistem] və “cəmiyyətin, hamının aldığı fayda və xeyirdən” [ingilis-amerikan sistem] irəli gəlir.

[Fransa, 1971 il, Milli Assambleya, Le Şatlye: “Mülkiyyət sırasında ən müqəddəsi, ən fərdisi – yaradıcılıqdır, yaradıcı fikrin bəhrəsidir”].

[İngiltərə, 1709 il, “Kraliça Annanın Statusu”: “Yaradıcılıq ümumi məqsədlərə xidmət edir və cəmiyyət bundan faydalanır”].

- Müəlliflik hüququ **yaradıcılıq** nəticələrini qoruyur. Yaradıcılıq – sərbəstlik, azadlıq deməkdir: **müəlliflik hüququ azadlığın nəticələrini qoruyur.**

[Berdyayev: “Yaradıcılıq – elə azadlıq deməkdir... Yaradıcılıq həyatın ən dahi sirridir..., yeniliyin əmələ gəlməsi sirridir..., **yaradıcılıq sirri elə azadlıq sirri deməkdir**”].

[Heqel: “Yaradıcılıq məkanında hüquq sərhəd qoymağa qadir deyil”].

Müəlliflik hüququ cəmiyyətin hər bir üzvünə şamil edilir, hər kəsin bənzərsizliyini, unikallığını təsdiqləyir.

- Yaradıcının müəlliflik hüququnun tanınması, digərlərin üzərinə vəzifələr qoyur (“Kiminsə hüququ – digərinin vəzifəsidir”). Əvəzində, hamı, cəmiyyət müəlliflik hüququ institutu vasitəsilə **üstünlüklər** qazanır və bunlar cəmiyyətin götürdüyü **xeyir və faydanın** kompensasiyası şəklində çıxış edir.

- **Nəticə. Müəlliflik hüququ “yaradıcı – cəmiyyət” mənafelərinin tarazlığı, “sosial kontrakt formasıdır”.**

- **1-2-4-5** Müəlliflik hüququnun istisnaları (məhdudiyyətləri): “ədalətli istifadə” – elmi, tədris məqsədləri üçün, kitabxanalarda, sitat şəklində – **“sərbəst istifadə”**.

Avropa “İnsan hüquqlarına dair” Konvensiyanın 10-cu maddəsinin istisnaları sırasında: –

“üçüncü tərəfin hüquqlarının və şərəf-ləyaqətinin qorunmasına” aid məhdudiyyət və **“Konfidensial informasiyanın açılmasına qarşı”** məhdudiyyət **[birbaşa ƏM ilə bağlıdır]**.

- Beləliklə, **informasiyanın əldə edilməsinə aid** tarazlıq yaranır [ABŞ Konstitusiyası, Avropa Direktivləri].

Müəllif-hüquq qanunvericiliyi “hadisələr, faktlar və s. informasiya xarakterli məlumatları” qorumur [maddə 7], baxmayaraq ki, burada yaradıcılıq əlamətləri istisna olunmur”.

- Bu məhdudiyyətin səbəbi **informasiya yayımına, söz azadlığına** maneə törətməməkdən irəli gəlir.

- **Nəticə. Müəlliflik hüququ – kompromislər məcmusudur.**

Yekun: tarazlıq və kompromislər

Bir tərəfdən müəlliflik hüququ müstəsna hüquq kimi əsərlərin, fikirlərin ifadə formasını qoruyur, **digər tərəfdən** sərbəst şəkildə informasiya xarakterli məlumatların yayılmasına şərait yaradır.

Üstəlik, “ədalətli istifadə” doktrinası əsasında üçüncü tərəflərə müəlliflik hüququ olan obyektlərdən ideya və faktları sərbəst, hətta müvafiq şərtlərlə qorunan ifadə formasından da istifadə etmək imkanlarını yaradır.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1-2, 2009-ci il

ƏMLAK HÜQUQLARININ KOLLEKTİV ƏSASDA İDARƏ EDİLMƏSİNİN BƏZİ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

1. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan milli müəllif-hüquq sistemi artıq on illik təcrübəyə malikdir. Dahi öndərimizin formalaşdırdığı bu sistemin üç vacib qolunda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı müvafiq qanunvericilik və normativ-hüquqi baza, bu sahədə dövlət idarəçiliyi, o cümlədən hüquq sahibləri tərəfindən hüquqların həyata keçirilməsinə dövlətin dəstəyi və nəhayət, hüquqların təminatı- pozulmuş hüquqların bərpası ilə bağlı məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarına aid mexanizmlər nəzərdə tutulub və beynəlxalq təcrübəyə və müvafiq standartlara uyğun həyata keçirilir. Qanunvericiliyə əsasən dövlətimizin müəllif-hüquq sahəsindəki siyasəti aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin verdiyi səlahiyyətlər əsasında Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən həyata keçirilir: müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətini və idarəçiliyini həyata keçirmək; müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq; müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyə əməl edilməsinə nəzarət etmək; müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan Respublikasını təmsil etmək və bu sahədə əməkdaşlığı təşkil etmək; elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin dövlət qeydiyyatını aparmaq; əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi üzrə dövlət qeydiyyatına alınmış təşkilatları qeydiyyata almaq və onların fəaliyyətinə nəzarət etmək; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Hüquqların qorunması ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mülkiyyəti istisna olmaqla əqli mülkiyyət sahəsi üzrə dörd qanun, o cümlədən «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında», «Integral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında», «Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında» və «Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında» (3-cü oxunuş) qanunlar, onlarla normativ hüquqi akt, xidməti təlimatlar qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası müəllif-hüquq sahəsində geniş beynəlxalq əməkdaşlığa cəlb olunmuşdur, beynəlxalq təşkilatların işində fəal iştirak edir və əsas beynəlxalq Sazişlərin üzvüdür. Azərbaycan ÜÖMT-nin 180 dövləti çərçivəsində 42 koordinator-ölkə siyahısına daxil edilmiş, Agentliyin nümayəndəsi isə 150 dövləti birləşdirən Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması üzrə Bern Konvensiyasının sədr müavini seçilmişdir. Azərbaycan Respublikasının nüfuzunun və ona göstərilən bu cür diqqətin artması əsasını ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qoyduğu və hazırda cənab Prezident İ.Əliyev cənabları tərəfindən uğurla həyata keçirilən daxili və xarici siyasət kursunun dəstəklənməsinin bariz sübutudur.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların idarəçiliyi ilə bağlı Agentlikdə hüquq sahibləri, əsərlər, əlaqəli hüquqların obyektləri və istifadəçilər haqqında məlumat bazası yaradılmışdır, qeydiyyat haqqında şəhadətnamə verilməklə əsərlərin qeydiyyatı aparılır, müəllif cəmiyyətlərinin işi koordinasiya və ona nəzarət edilir, fəaliyyətlərini qurmaqda onlara köməklik göstərilir.

2. Hüquqların həyata keçirilməsi səlahiyyəti qanunvericiliyə uyğun olaraq bilavasitə müəlliflərə və digər hüquq sahiblərinə məxsusdur. Səbəbi də ondadır ki, əqli mülkiyyət hüquqları, xüsusən onun ən mürəkkəb və vacib hissəsi olan müəllif hüquqları şəxsi xarakter daşıyır və adətən xüsusi (fərdi) hüquq çərçivəsində tənzimlənir. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 27-ci maddəsinə, həmçinin «Siyasi, iqtisadi və sosial hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Pakta uyğun olaraq müəllif hüquqları insan hüquqları çərçivəsinə daxildir, «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern konvensiyasına

əsasən isə bu hüquqlar «müstəsna hüquqlar» adlandırılır. Beləliklə, qəbul olunmuş normalara uyğun olaraq belə müstəsna hüquqları həyata keçirməyin ən səmərəlisi onun müəllifin özü tərəfindən həyata keçirilməsindən ibarətdir. Ancaq bir çox hallarda bu, qeyri-mümkündür (texnologiyaların inkişafı nəticəsində yeni istifadə üsulları, istifadəçilərin sayca çoxluğu, əsərlərin istifadə dairəsinin genişlənməsi və s.) və hüquqların fərdi şəkildə həyata keçirilməsinin mümkünslüyünü nəzərə alaraq, müəllif hüquqları sahəsində ən vacib beynəlxalq alət sayılan «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern Konvensiyasının 11bis(2) və 13(1) maddələri «məcburi lisenziya»ların tətbiq olunması haqqında hüquqi bazanın yaradılmasına, yəni müəllifin icazəsi olmadan, lakin qonorar ödəməklə əsərin istifadəsinin həyata keçirilməsinə imkan yaratmışdır. Həmin məcburi addım cəmiyyətin mədəni dəyərlərə ziyanı yiyələnməsi maraqlarını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən atılır.

Aydın ki, hər hansı məcburi lisenziya müəllifin və ya digər hüquq sahibinin əsərlərdən istifadə hüquqlarının müstəsnalığına ziddir və onları məhdudlaşdırır. Çünki müstəsna əsərin istifadəsinə müəllifin iradəsindən irəli gələn şəxsi icazəsindən ibarətdir, məcburi lisenziya isə istifadəyə müstəsna hüquqları icazəsiz, qonorar almaq hüququ ilə əvəz edir. Yaranan ziddiyyəti yumşaltmaq məqsədilə dünya təcrübəsində əsərlərin istifadəsi ilə bağlı əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi prinsipi mövcuddur. Deməli, kollektiv idarəetmə məcburi lisenziyanın alternativini kimi çıxış edir, hüquq sahiblərinin əsərlərdən müstəsna istifadə hüququnun həyata keçirilməsini nisbətən az məhdudlaşdırır və həmin səbəbdən dünya praktikasında istifadə olunur.

Beləliklə, istər məcburi lisenziyalar, istərsə də kollektiv idarəetmə əmlak hüquqlarına, əsərlərdən istifadəyə olan müstəsnalığa məhdudiyyətlər gətirir və müəyyən mənada onlarla ziddiyyət təşkil edir. Əqli mülkiyyət üzrə aparıcı mütəxəssislərin fikrincə, bir hüquq sistemində bu cür iki muxtar hüquq institutunu (müstəsna hüquqlar və kollektiv idarəetməni) birgə həyata keçirmək mürəkkəblik yaradır və buna görə də kollektiv idarəetmə institutunun yaradılması böyük diqqət tələb edir. Kollektiv idarəetmənin prinsipləri hüquqların müstəsnalığının maksimum dərəcədə maneəsiz həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaqla qurulmalıdır. Bu fikirlər öz əksini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış hökumətlərarası təşkilatı olan Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (ÜƏMT) «Hüquqların kollektiv idarə edilməsi üzrə təşkilatların yaradılması və fəaliyyəti üzrə tədqiqatlar və tövsiyələr»inin (Cenevrə, 1990) 227-ci bəndində birbaşa tapmışdır və burada qeyd olunur ki, «müstəsna hüquqlar özünün ən yüksək əhəmiyyətinə onların hüquq sahibləri tərəfindən həyata keçirildiyi zaman çatır və bu vəziyyəti mümkün qədər saxlamağı tövsiyə etmək lazımdır».

Deyilənlər, xüsusən hər hansı hüquq sahibi tərəfindən hüquqların fərdi qaydada və ya kollektiv idarəetmə vasitəsi ilə həyata keçirilməsində onun sərbəst seçimi, kollektiv idarəetmənin tətbiqi zamanı müəlliflərin idarə olunan hüquqlarının həcminə məhdudiyyətlər qoyulması Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində öz əksini geniş tapmışdır. Hətta müəlliflər və hüquq sahibləri tərəfindən kollektiv idarəetmə təşkilatları yaradılmadığı halda belə dövlətimiz müəlliflərin hüquqlarının həyata keçirilməsinə dəstək vermək məqsədi ilə bu funksiyaları Nazirlər Kabinetinin 2 may 1997-ci il tarixli 38№-li qərarı ilə Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinə tapşırılmışdır. Bütün bunlar dünyada mövcud olan təcrübəyə tamamilə uyğundur. Çünki bu təcrübəyə əsasən kollektiv idarəetməni istər dövlət təşkilatları, istərsə də qeyri-hökumət qurumları həyata keçirə bilər.

«Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunda kollektiv idarəetmənin cəmiyyətlər səviyyəsində aparılması mümkün hesab edilir (41-ci maddə). Bu məsələdə Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi belə təşkilatların yaradılmasını dəstəkləyir və onlara (məsələn, audiovizual əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəedilməsi ilə məşğul olan Kinorejissorlar Gildiyası) hər cür metodiki köməklik göstərir.

Çünki qanunvericiliyə uyğun olaraq bu təşkilatlar müvafiq qaydada yaradıldıqdan sonra Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyində yeni sahə subyekti kimi qeydiyyatdan alınmalı və onların fəaliyyətinə nəzarət edilməlidir.

Bu praktika bütün inkişaf etmiş dünya dövlətlərində mövcuddur. Müvafiq qaydada yaranan bu cür təşkilatların qeydiyyatı lisenziyalasma və ya akkreditasiya xarakteri daşıyır, fəaliyyətinə isə dövlət təşkilatı tərəfindən nəzarət edilir. Dövlət nəzarətinin məqsədi müəlliflərin xeyrinə olmayan müxtəlif əyinti hallarının qarşısının alınmasına xidmət göstərilməsindən ibarətdir.

3. «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun müddəalarının təhlili əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi institutunun aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd etməyə imkan verir:

- kollektiv idarəetmə məcburi deyildir və yalnız o halda tətbiq olunur ki, bu zaman müəllifin öz hüquqlarını fərdi qaydada idarə etmək imkanı olmur və bu idarəetmə müəllifin ancaq əmlak hüquqlarına aid olur;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanuna əsasən və «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanuna uyğun olaraq yaradılmalıdır;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) həmin təşkilatlara üzv olması, yaxud hüquqlarının təmsilçiliyini müqavilə ilə (daha dəqiq deyilsə, hüquqların həyata keçirilməsi hüququnun) aldıqları səlahiyyətlər əsasında fəaliyyət göstərirlər;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları onlara bu səlahiyyəti vermiş müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) maraqlarını təmsil edərək, onların adından çıxış edirlər;

- kollektiv idarəetmə təşkilatları əsasən müəllif qonoralarının yığılması, bölünməsi və qanunvericilikdə müəlliflərin maraqları naminə nəzərdə tutulmuş digər hərəkətləri edirlər;

Kollektiv idarəetmə təşkilatları onlara verilmiş səlahiyyətlərin əvəzində elə işləyirlər ki, müəlliflər (hüquq sahibləri) kommersiya təşkilatlarında olduğu kimi gəlirin bir hissəsini yox, öz əsərlərini fərdi qaydada istifadə etdikləri zaman ala biləcəkləri məbləğə mümkün qədər yaxın məbləği alırlar.

Kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş prinsipləri təsdiq etməyə imkan verir ki, Azərbaycan qanunvericisi «məhdud genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» konsepsiyasını qəbul etmişdir. Bu cür kollektiv idarəetmə cəmiyyətlərinin alternativini isə «agent növü» kollektiv idarəetmə təşkilatlarıdır. Əgər «genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» əsərlərdən istifadənin müəyyən sahəsində fəaliyyətin inhisar (monopol) xarakterini və məhdud sayda cəmiyyətləri nəzərdə tutursa, «agent növü» eyni sahədə çoxlu sayda müəllif-hüquq cəmiyyətlərinə əsaslanır ki, bunların da hər biri məhdud dairədə hüquq sahiblərinin, hətta bir neçə hüquq sahibinin də maraqlarını təmsil edərək fəaliyyət göstərə bilər.

Azərbaycan qanunvericiliyinin «genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» ilə bağlı müəyyən etdiyi məhdudiyyət onunla bağlıdır ki, belə ictimai birlik ancaq ona bu səlahiyyəti vermiş hüquq sahiblərinin maraqlarını təmsil edə bilər. Bununla yanaşı, Qanunun mövcud normasına (43-cü maddə) uyğun olaraq, kollektiv idarəetmə təşkilatına belə hüququ verməmiş hüquq sahibinin ona çatması qonorarı tələb etmək (şərik əsərlər üçün, yaxud bütöv proqrama görə hesablanmış qonorar), həmçinin öz əsərlərinin həmin təşkilatın repertuarından çıxarılmasını tələb etmək ixtiyarı vardır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulan bu normaya və beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi təsnifata uyğun olaraq, «məhdud genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» öz-özlüyündə onlara münasibətdə kollektiv idarəetmənin həyata keçirildiyi şəxslərin sayının məhdudlaşdırılmasıdır.

ÜÖMT-nin «Hüquqların kollektiv idarə edilməsi üzrə təşkilatların yaradılması və fəaliyyəti üzrə tədqiqatlar və tövsiyələr»ində (Cenevrə, 1990) hüquqlarının idarəçiliyini ona verməmiş hüquq sahiblərinin adından kollektiv idarəetmə təşkilatının çıxış etməsi üçün qanunvericilikdə belə bir norma müəyyən edilməlidir. Bu fikir Avropa Birliyinin TACİS Əqli mülkiyyət proqramı xətti ilə hazırladığı «Avropa Birliyi: Əqli mülkiyyət sahəsində qanunvericilik təcrübəsi» sənədində də (səh.60) təsdiqlənir. Azərbaycan qanunvericiliyində belə norma yoxdur. Rusiyada isə belə norma nəzərdə tutulub. Həmin «Tövsiyələr»də qeyd

olunur ki, kollektiv idarəetmə ilə bağlı funksiyaların dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyi hallarda yalnız həmin orqanlar bu təşkilatda üzvlük tələb olunmadan bütün hüquq sahiblərinin adından çıxış edə və onları təmsil edə bilər ki, bu da həmin sahəyə dövlətin diqqət və qayğısının təzahürü kimi dəyərləndirilir.

4. Kollektiv idarəetmə təşkilatları öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə ictimai birliklər haqqında qəbul edilmiş ümumi qaydaların müəllif-hüquq qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmasını tələb edir.

Birinci, kollektiv idarəetmə təşkilatları hüquq sahibləri tərəfindən yaradılır, çünki onlar öz həqiqi maraqları əsasında bir cəmiyyətdə birləşərək müəllif-hüquq qanunvericiliyində təsbit olunmuş əmlak hüquqlarını həyata keçirirlər.

İkinci, kollektiv idarəetmə təşkilatları, həmin kateqoriyadan olan hüquqların idarə edilməsi bu təşkilatın Nizamnaməsində nəzərdə tutulubsa, bütün hüquq sahibləri üçün açıq olmalıdır.

Üçüncü, bu ictimai birliklərin fəaliyyət predmeti elə müəyyən edilməlidir ki, onun üzvlərinin maraqlarına zidd olmasın, yəni eyni zamanda hüquqların həm istifadəçilərinin, həm də sahiblərinin bu təşkilata qəbul edilməsindən qaçmaq lazımdır.

Dördüncü, əmlak hüququnun kollektiv əsasda idarəçiliyi şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlara toxuna bilməz, qanuna uyğun olaraq bu hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, heç bir əsasla verilə bilməz və buna görə də söhbət yalnız açıqlanmış əsərlərə münasibətdə əmlak hüquqlarının kollektiv idarəçiliyindən gedə bilər.

Beşinci, kollektiv idarəetmə ümumi (birgə) idarəetməni bildirir, başqa sözlə, beynəlxalq normalara görə, belə ictimai birliklər müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) üzvlüyünə əsaslanır, ona görə ki, əks halda bu, cəmiyyətin həmin kateqoriyadan olan hüquq sahiblərini öz fikirlərini ifadə etmək və öz maraqlarını təmsil etmək imkanından məhrum edir.

Altıncı, kollektiv idarəetmə təşkilatları yaradılarkən onların fəaliyyət dairəsi dəqiq və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq, ilk növbədə istifadəçilərin kateqoriyası üzrə müəyyənləşdirilməlidir, əks halda başqa analoji təşkilatlarla maraqların və fəaliyyət dairələrinin toqquşması yarana bilər, buna görə də əsərlərdən və ya əlaqəli hüquqların obyektlərindən eyni üsullarla istifadə edilməklə iki və daha çox təşkilat tərəfindən eyni hüquq sahiblərinin eyni əmlak hüquqlarının idarə edilməsinə yol vermək olmaz və deyilənlər əksər dövlətlərin qanunvericiliyində xüsusi norma ilə tənzimlənir.

Yeddinci, Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyinə görə, kollektiv idarəetmə təşkilatının yaradılması müəllifin azad seçiminə əsaslanır, yəni o, Qanunun 17-ci maddəsində göstərilən qaydada əsərdən şəxsi məqsədlər üçün istifadə və 37-ci maddədə kollektiv idarəetməni məcburi edən lisenziya üzrə fonogram yazısı istisna olmaqla, həmişə öz əmlak hüquqlarının idarəçiliyini fərdi şəkildə həyata keçirmək hüququna malikdir.

Səkkizinci, qanunvericiliyin əmlak hüquqlarını kollektiv idarəetmə təşkilatının fəaliyyətinin qeyri-kommersiya xarakteri daşması barədə tələbi avtomatik olaraq onun Nizamnaməsindən “mənfəət” və ya “gəlir” kimi anlayışları çıxarır, həmçinin hüquqlarının idarəçiliyi hüququ alınmış müəlliflərin əsərlərindən istifadə imkanlarını aradan qaldırır (41-ci maddə).

Doqquzuncu, «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarının əldə edilməsi norması kollektiv idarəetmə təşkilatının fəaliyyətinə tətbiq edilərkən müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların ictimai birliklər kimi yaranmasına və fəaliyyət göstərməsinə qanunvericilikdən və beynəlxalq təcrübədən doğan yuxarıda göstərilən prinsip və nəticələr əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılması olan kollektiv idarəetmə şəraitində hüquqların maksimum dərəcədə müstəsnalığını saxlamaqla, müəllif hüququnun ən vacib məqsədlər sistemi hüquq sahiblərinin və cəmiyyətin maraqlarının maksimum dərəcədə tarazlığının təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Bununla yanaşı, dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi və piratçılığın leqallaşdırılmasının aradan qaldırılması şərtləri ilə bağlı diqqəti həmin təşkilatların fəaliyyətinin iki prinsipial aspektinə yönəltmək istərdik.

Müəyyən fəaliyyət sahəsində kollektiv idarəetmə təşkilatlarının mümkün inhisarçılığının (monopolizminin) böyük çatışmazlığı aşağıdakılarla bağlı ola bilər:

- heç bir əsas olmadan istifadəçilərə lisenziya verilməsindən imtina;
- eyni kateqoriyaya aid olan istifadəçilərə münasibətdə əsassız ayrıseçkiliyə yol verilməsi;
- istifadəçilərlə bağlanan lisenziya sazişlərində ayrıseçkilik şərtlərinin müəyyən edilməsi;
- müəllif qonorarının bölünməsinin və ödənilməsinin lazımi qaydada həyata keçirilməməsi.

Əgər ilk üç sui-istifadə halı hüquq sahiblərinin hüquqlarının dolayısı yolla pozulmasına gətirib çıxarırsa, sonuncular onların hüquqlarını birbaşa poza bilər.

Bununla bağlı, hüquqi sənədlərdən və beynəlxalq təcrübədən aydın olur ki, kollektiv idarəetmə təşkilatları yaradılarkən və fəaliyyətini həyata keçirərkən onlara dövlət nəzarəti zəruridir.

Mütəxəssislərin fikrincə və beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrinə əsasən, kollektiv idarəetməyə dövlət monopoliyası və bu təşkilatların fəaliyyətinə nəzarəti həmin fəaliyyətin qanunvericiliyə, hüquq sahiblərinin, istifadəçilərin və cəmiyyətin maraqlarına uyğunluğu üzərində qurulur.

Dünya ölkələrinin çoxunda kollektiv idarəetməyə nəzarət forması kimi onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması, yaxud xüsusi səlahiyyətli orqanda qeydiyyat formasında akkreditasiyası, təbii ki, həmin təşkilatların müvafiq qaydada qeydiyyata alınmasından sonra mümkündür. Nəzarət səlahiyyəti olan orqanlar kimi adətən əqli mülkiyyət üzrə Dövlət Agentliyi, onların olmadığı halda isə Mədəniyyət Nazirliyi, yaxud Ədliyyə Nazirliyi çıxış edir. Məsələn, Aİ ölkələrində (Almaniya, Fransa, İsveçrə və b.) akkreditasiyadan daha sərt olan lisenziyalaşma və dövlət nəzarəti sistemi tətbiq olunur (Almaniyanın «Müəllif hüququnun və əlaqəli hüquqların idarəçiliyi haqqında» Qanunu, Fransanın «İntellektual mülkiyyət Məcəlləsi», İsveçrənin müəllif-hüquq qanunu).

Azərbaycan qanunvericiliyi (41-ci maddə) «yumşaq» qeydiyyat sistemini, yəni belə təşkilatların Müəllif Hüquqları Agentliyi tərəfindən qeydiyyata götürülməsini və sonradan onların fəaliyyətinə nəzarət edilməsini (43-cü maddə) nəzərdə tutur.

Qeyd edək ki, belə qeydiyyata alma onların Ədliyyə Nazirliyində qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçməsindən sonra və əlbəttə, hüquqların konkret idarə edilməsi sahəsi göstərilməklə (hüquq sahiblərinin verdikləri hüquqlar, hüquqların istifadə üsulları, potensial istifadəçilər və s.) həyata keçirilir.

MDB dövlətlərinin və ümumiyyətlə, postsovet məkanının təcrübəsi də diqqəti cəlb edir. Litvada əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən ictimai təşkilatların yaradılmasına və fəaliyyətinə dair daha sərt dövlət nəzarəti qoyulur, belə şərtlər Ukrayna müəllif-hüquq qanunvericiliyində də öz əksini tapmışdır, hətta Qazaxıstanın və Qırğızıstanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində birbaşa göstərilir ki, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar yaradılarkən, əgər ölkənin müəllif-hüquq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş tələblər pozularsa, bu təşkilatların dövlət qeydiyyatına alınmasından rəsmi qaydada imtina edilir. Özbəkistanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində belə ictimai təşkilatların mövcud qaydada yaradılmasından sonra onların fəaliyyəti üçün lisenziyalaşma sisteminin tətbiqi nəzərdə tutulur.

Rusiyada isə əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların yaradılması və fəaliyyəti müəyyən mənada sərbəst olduğu üçün bu hal tanınmış mütəxəssislərin və hüquq mühafizə orqanlarının narahatçılığına səbəb olmuşdur. Bu sahədə Rusiyanın acınacaqlı təcrübəsi beynəlxalq dairələrdə və mütəxəssislər arasında geniş müzakirə olunmaqdadır. Burada heç bir məhdudiyyət qoyulmadan «genişləndirilmiş kollektiv idarəetmə» sistemi tətbiq edilir, yəni bu təşkilatlara hüquq verməmiş müəlliflərin hüquqları da istifadəçilərə verilən

lisenziyaya daxil edilir, həmçinin səlahiyyətli orqanda qeydiyyatdan keçmə sistemi yoxdur. Təkcə Moskvada müəlliflərin əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən, özü də bütün müəlliflər və əlaqəli hüquqlar sahiblərinin adından çıxış edən təşkilatların sayı 25-dən çoxdur və onların çoxu cəmi bir neçə ay fəaliyyət göstərir və bağlanırlar. Rusiyalı mütəxəssislərin fikrinə görə belə şəraitdə müəlliflərin hüquqlarının pozulmasına, audio və video piratçılıq və digər hüquq pozuntularına imkan yaranır və təbii ki, kollektiv idarəetmə institutunun nüfuzdan düşməsi ehtimalı da artır.

Həmçinin qeyd edək ki, ictimai birliklər vasitəsilə kollektiv əsasda idarəetmə yüksək hüquqi mədəniyyətə malik cəmiyyətlər üçün nəzərdə tutulmuşdur, ona görə ki, onun liberalizmi hər hansı şəxsə (hüquq sahiblərinə) imkan verir ki, təşkilat yaratsın və hüquq sahiblərinin adından çıxış etsin. Azərbaycanda da belə təşkilatların yaradılması vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində atılan addımları göstərir.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bütün adı çəkilən dövlətlərdə (uzaq və yaxın xaric) əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən ictimai təşkilatlar mütləq hüquq sahibləri tərəfindən yaradılır.

İqtisadi keçid dövrünü yaşayan MDB dövlətlərinin təcrübəsi göstərir ki, bu ölkələrdə müəlliflərin əmlak hüquqlarının kollektiv idarəçiliyi ictimai birliklər tərəfindən həyata keçirilərkən bir çox hallarda eyni subyektlər ictimai cəmiyyətlər yaradır, sonra (yaxud əvvəl) bir neçə kommersiya təşkilatını qeydiyyatdan keçirir, qorunan əsərlərdən istifadəyə «öz-özündən» icazə alaraq, məsələn, audio-video məhsulunun buraxılmasına və yayılmasına lisenziya əldə edir. Xüsusən bu vəziyyət mütəxəssislərin fikrinə əsasən Rusiyaya aiddir. Göründüyü kimi, müəyyən vəziyyətlərdə əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarəetmə piratçılıq fəaliyyətinin leqallaşmasına gətirib çıxara bilər və bu, kollektiv idarəetmənin ilkin məqsədlərinə kökündən ziddir. Qeyd olunanlarla əlaqədar MDB ölkələrinin çoxu (Ukrayna, Moldova, Belarus, Özbəkistan, Qırğızıstan və s.) kollektiv idarəetmə sistemindən yalnız dövlət orqanları vasitəsilə istifadə edir. İnkişaf edən ölkələrin çoxunda da elə bu cür vəziyyət (Çin, Əlcəzair, Mərakeş, Latin Amerikası və Afrika ölkələri) mövcuddur.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə sözü gedən ictimai təşkilatların yaranması və fəaliyyəti lisenziyalaşma şəklində olan və daim fəaliyyətinə monitoring aparılan ciddi dövlət nəzarəti altındadır, yaxud kollektiv idarəetmə dövlət orqanları tərəfindən aparılır (MDB məkanı və inkişafda olan ölkələr) və bununla yanaşı, ictimai təşkilatların da bu sahədə fəaliyyəti inkar edilmir.

5. Hazırda bizim ölkəmizdə də müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi problemi aktual olaraq müzakirə olunmaqdadır və kollektiv idarəetmə təşkilatlarının yaradılması istiqamətində müəyyən addımlar atılır. Recissorlar tərəfindən yaradılmış “Kinorejissorlar Gildiyası” artıq bu sahədə müəyyən təcrübə qazanmışdır. Musiqili əsər müəlliflərinin əmlak hüquqlarının idarəçiliyini qarşısına məqsəd qoymuş «Musiqili Əsər Müəlliflərinin Əmlak Hüquqlarının İdarəçiliyi» İctimai Birliyi də fəaliyyətə başlamışdır. Dünya praktikasına uyğun olaraq digər kateqoriyadan olan hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının idarəçiliyi üzrə də yeni ictimai təşkilatların yaranması istiqamətində iş aparılır və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyi bu sahədə fəaliyyət qurmaq istəyən ictimai birliklərə müəllif-hüquq mövqeyindən hər cür kömək göstərir. Bununla birlikdə, belə təşkilatlar yaradılarkən istər yaradılma prosesində, istərsə də fəaliyyətinin sonrakı təşkilində bir sıra problemlərlə üzləşirlər. Onların bir qismi isə ilk növbədə ictimai birliklərin nizamnamələrinin müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri nəzərə alınmaqla hazırlanması ilə bağlıdır. Həmin problemlərin həllində kömək göstərmək məqsədi ilə bəzi tövsiyə və təkliflərimizi bildirməyi məqsədəuyğun sayırıq:

1) Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi üzrə ictimai birliklərin əsas məqsədi əsər müəlliflərinin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsidir. Mövcud dünyəvi təcrübəyə əsasən belə təşkilatların dövlət qeydiyyatı haqqında Şəhadətnamədə də onların fəaliyyət növü kimi bir qayda olaraq müəlliflərin və

əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi göstərilir. Təbii ki, idarə edilməsi nəzərdə tutulan hüquqlar müəlliflərə və əlaqəli hüquq sahiblərinə məxsus olduğuna görə, belə təşkilatların Nizamnamələrində onların fəaliyyətini tənzimləyən konkret qanunların sırasında ilk növbədə «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanuna istinad edilməsi vacibdir. Bu Qanunun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəlliflik hüququ), habelə ifaların, fonogramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər də məhz həmin Qanunla tənzimlənir.

2) Bəzi hallarda əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsi sahəsində yaranan təşkilatın Nizamnaməsinə onların “əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarını əldə edə bilməsi” haqqında norma daxil edilir.

Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin 2-ci bəndinin tələbinə görə şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq müəllifə məxsus olur və əmlak hüquqlarının başqasına verildiyi hallarda da müəllifdə qalır. Digər tərəfdən, müəllifə məxsus əmlak hüquqlarının kollektiv idarəetmə təşkilatları tərəfindən əldə edilməsi həmin təşkilatları faktiki olaraq hüquq sahibinə və ya istifadəçiyə çevirər ki, bu da «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun tələbləri və beynəlxalq təcrübə ilə ziddiyyət təşkil edir. Qanunun 41-ci maddəsinin 2-ci bəndinin ikinci abzasının tələbinə görə, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların kollektiv əsasda idarəetmə üçün alınan əsərlərdən və əlaqəli hüquqların obyektlərindən kommersiya məqsədi ilə istifadə etmək hüququ yoxdur. Bu fikir bir daha sübut edir ki, «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» qanunda nəzərdə tutulmuş “əmlak və qeyri-əmlak hüquqlarını əldə edə bilər” norması kollektiv idarəetmə təşkilatlarının fəaliyyətinə münasibətdə tətbiq edilərkən müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələbləri nəzərə alınmalı və ona uyğunlaşdırılmalıdır.

3) Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, belə birliklərin əsas məqsədi müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsidir. Qeyd edilməlidir ki, kollektiv əsasda idarəetmə institutunun yaradılması üçün hüquqi əsası məhz «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanun verir. Kollektiv idarəetmə təşkilatları da məhz bu Qanunun 41-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq yaradılır. Elə maddənin özü də “Əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların yaradılması” adlanır. Həmin maddənin 2 bəndində və 5 abzasında norma şəklində əksini tapmış aşağıdakı tələblər belə təşkilatlar yaradılarkən mütləq nəzərə alınmalıdır: a) kollektiv idarəetmə təşkilatının «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanuna uyğun olaraq, özü də müəlliflərin və əlaqəli hüquqların sahiblərinin əmlak hüquqlarının təmin edilməsini fərdi qaydada həyata keçirmək praktik olaraq mümkün olmadıqda yaradılması; b) kollektiv idarəetmə təşkilatlarının hüquqların və hüquq sahiblərinin kateqoriyalarının müxtəlifliyi üzrə yaradılması prinsipləri; c) bu təşkilatların kommersiya fəaliyyətinə qadağa qoyulması və idarəetmə üçün alınan əsərlərdən həmin məqsədlə istifadə hüququnun rədd edilməsi; d) belə təşkilatların fəaliyyətinə antiinhisar qanunvericiliyi üzrə nəzərdə tutulan məhdudiyyətlərin tətbiq edilməməsi güzəşti; e) belə təşkilatlara əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə etmək səlahiyyətinin bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri tərəfindən könüllü olaraq yazılı müqavilələr əsasında və ya bu təşkilatlara üzv olmaqla verilməsi.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının tövsiyələrində əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlara bu səlahiyyətin bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri tərəfindən könüllü olaraq verilməsi xüsusi qeyd olunur. Müəlliflərin və Bəstəkarların Birliklərinin Beynəlxalq Konfederasiyasının tövsiyələrində də göstərilir ki, «Müəllif birlikləri müəlliflər tərəfindən və müəlliflərin özləri üçün yaradılır və bu cəmiyyətlərə öz hüquqlarının idarəçiliyini etibar edən və onun idarə heyətinə daxil olan müəlliflərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərirlər». Deməli, digər ictimai birliklərdən fərqli olaraq bu tipli

təşkilatların yaradılmasında və fəaliyyətinə nəzarət edilməsində hüquq sahibləri özləri bilavasitə iştirak etməlidirlər.

Üstəlik, «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında» Qanunun 2-ci maddəsində göstərilir ki, «İctimai birlik - təsis sənədlərində müəyyən olunmuş məqsədlərlə ümumi maraqlar əsasında birləşmiş (kursiv bizimdir) bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünüidarədən, öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri öz üzvləri arasında bölməyən qeyri-hökumət təşkilatıdır».

Maraqların ümumi olması müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) tələbatlarının üst-üstə düşməsindən irəli gəlir. Müəllif (hüquq sahibi) tələbatlarının və bununla bağlı ümumi maraqların vacib əsaslarından biri müəllif-hüquq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş öz əmlak hüquqlarının həyata keçirilməsidir. Həmin maraqlar real və təbii olaraq bu sosial kateqoriyaya məxsus olan maraqlardır. Bu səbəbdən dünya təcrübəsinə uyğun olaraq belə təşkilatların yaradılması müəlliflərin (hüquq sahiblərinin) özləri tərəfindən həyata keçirilir. Fikrimizcə, dünya təcrübəsindən irəli gələn və bir çox ölkələrin qanunvericilində öz əksini tapmış bu normanın nəzərə alınmaması bir çox mənfi meyllərin yaranmasına əsas verə bilər ki, bu da arzuolunmaz haldır. Bu təcrübənin yeganə məqsədi müəlliflik hüquqlarına heç bir aidiyyəti və əmlak hüquqları olmayan şəxslər tərəfindən kollektiv idarəetmə təşkilatlarının yaradılmasına yol verməməkdən ibarətdir.

4. «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun 41-ci maddəsindən irəli gələn «Kollektiv idarəetmə təşkilatlarının kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və kollektiv əsasda idarəetmə üçün alınan əsərlərdən və əlaqəli hüquqların obyektlərindən həmin məqsədlə istifadə etmək hüququ yoxdur» tələbinin nəzərə alınması da çox vacibdir. Lakin bəzi hallarda Birliyin əmlakını formalaşdıran mənbələr sırasına «sərgilərdən, konsertlərdən və digər tədbirlərdən əldə olunan gəlirlər»in daxil edilməsi müəllif-hüquq qanunvericiliyinin həmin tələbi ilə ziddiyyət yaradır. Artıq qeyd edildiyi kimi, əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar əmlak hüquqlarının yalnız kollektiv əsasda idarə edilməsi ilə məşğul ola bilərlər. Belə təşkilatlar müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların obyektlərindən, xüsusən müəlliflər (hüquq sahibləri) tərəfindən onlara etibar edilmiş obyektlərdən istifadə etdikdə (məsələn, konsert təşkil etdikdə) istifadəçi simasında çıxış etmiş olurlar ki, bu da qanunvericiliyin pozulması deməkdir.

5. Bu cür birliklərin Nizamnaməsi hazırlanarkən onun təsisçiləri və üzvləri arasında münasibətlərin tənzimlənməsi məsələlərində də «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Qanunun tələblərinin tam şəkildə nəzərə alınması vacibdir. Qanunun 41-ci maddəsinin 2-ci bəndinin sonuncu abzasında göstərilir ki, «Belə təşkilatlara əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə etmək səlahiyyətini bilavasitə müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri könüllü olaraq yazılı müqavilələr əsasında və ya bu təşkilatlara üzv olmaqla verirlər».

Yuxarıda qeyd edilən nəzəri və praktik fikir və qeydlərdə müəlliflərin əmlak hüquqlarının idarə edilməsi sahəsində yaranacaq yeni kollektiv idarəetmə təşkilatlarında üzvlük, bu təşkilatlar tərəfindən əmlak hüquqlarının təmsilçiliyi, qonorar yığımı və onun bölüşdürülməsi, həmçinin onların fəaliyyətində müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinin nəzərə alınması məsələləri öz əksini tapmışdır və kollektiv idarəetmə sahəsində fəaliyyət göstərmək istəyənlər tərəfindən onların nəzərə alınması vacibdir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2004-cü il

КУЛЬТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ И ПРАВОВАЯ ОХРАНА ФОЛЬКЛОРА: ВЗАИМОСВЯЗЬ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО И ГУМАНИТАРНОГО ПОДХОДОВ

*«Глубокий смысл живет в обычаях старинных»
(Шиллер)*

1. Введение

Сохранение культурного наследия и преемственность духовных традиций для разных поколений этноса, сбережение нематериальных культурных достижений и охрана генетических ресурсов, традиционных знаний и фольклора - все это животрепещущие темы, стоящие перед мировым сообществом. Этим проблемам уделяют огромное внимание и ЮНЕСКО и ВОИС, специализированные организации ООН, каждая из которых через призму своих полномочий и целей стремится к должному вкладу в решение имеющихся проблем. Если ЮНЕСКО рассматривает указанные проблемы через развитие в широком смысле, т.е. через комплекс мер выявления и идентификации, документации и архивизации, охраны и популяризации и других мер административного, правового, финансового и технического характера, направленных на сохранение культурного наследия, то ВОИС руководствуется прежде всего созданием правового поля по охране объектов культурного наследия, придавая им статус новых, нетрадиционных объектов интеллектуальной собственности.

Совершенно естественно, что все, что находится в центре внимания международного сообщества из сферы нематериального культурного наследия, подлежит, по всеобщему признанию, сохранению как на национальном, так и на международном уровнях, имеет емкое обоснование в силу своей непреходящей гуманитарной и культурологической ценности и обрамляется нормами права, невзирая на сложность такого нормотворческого процесса.

2. Немного о традициях и фольклоре.

Традиции и нравственные привычки встречаются нас у колыбели и покидают только у могилы, они разнообразны сами по себе, но объединяет их то, что они являются элементами нашего социо-культурного наследия, пришли из глубины веков и в нашей жизни выступают как культурные регулятивы. Таковыми являются обычаи, нормы поведения, ценности, стандарты и стереотипы, обряды и др.

Если обычаи представляются простейшими типами нашего социокультурного поведения, обязательность исполнения которых мы не подвергаем рефлексии, то нормы выступают в качестве узаконенных культурных установлений, благодаря которым мы общаемся и сотрудничаем друг с другом. Посредством обычаев, которым мы следуем, воспроизводится установившееся социокультурное поведение и транслируется разнообразие форм нашей культурной и социальной жизни, а путем передачи от одного поколения к другому эти формы удается сохранить. Функция же норм поведения не просто коммуникационная, нормы формируют ожидаемое от нас поведение и делают его понятным всем окружающим нас людям. Еще сложнее со стандартами и стереотипами, вобравшими в себя традиции и жизненный опыт как личности, так и группы и сообщества в целом. Возможно они имеют отношение к врожденным психическим структурам, т.е. к сфере нашей бессознательной деятельности, поскольку являются первичными типами, сохраняющими прообразы и первичные формы нашего поведения.

Отмечая некоторые элементы нашей социокультурной традиции, следует особо выделить понятие «нравственность», которое будучи эволюционно связано с этикой и

моралью, выступает в качестве определяющего аспекта культуры в целом, стало движущей силой человеческих отношений, а по сути, внутренним основанием всей культуры. Нравственность, «заполняя» традиции, обряды и обычаи, нормы и ценности, придает им смысл в виде идеалов добра и зла, справедливости и несправедливости. Тем самым рождается морально-этическая система, включающая свои ценности и нормы. Именно нравственные нормы и ценности выступают в качестве координат культуры, упорядочивают и делают возможными межличностные и социальные отношения. Словом, нравственность и есть ценностная основа нашей коммуникации, и в этом смысле она и есть мораль, которая в виде суммы требований пронизывает нашу жизнедеятельность.

Особо важно в интересующем нас аспекте то, что нравственность приобрела роль культурной традиции. Будучи сбереженной предшествующими поколениями в процессе развития культуры нравственность, отраженная в наших нормах и ценностях, сегодня является важнейшим достоянием. Ведь ее кризис рождает этический вакуум, ведет к поломке механизма ее трансляции как культурной традиции. В отличие от права, исполнение норм которого обязательно и охраняется силой государства, нормы морали и правила поведения санкционируются возможностями духовного воздействия и культурной традицией. Именно по этой причине право всегда является минимумом морали.

Поэтому нравственный порядок нашего народа, отраженный в элементах его социокультурной традиции, как и порядок материальный, имеет свои права и должен быть сохранен для последующих поколений.

Поколения нашей этнической общности связаны общим мироощущением, единым мировосприятием, сходством склада ума и способа мышления, проявляющихся как в отдельных индивидах, так и у сообщества в целом. И это означает, что у нас свой менталитет, укоренившийся в глубинах нашего индивидуального и коллективного сознания. Поэтому у каждого из нас и у всех вместе общие психологические и поведенческие установки, они сформированы в недрах нашей культуры под воздействием наших традиций, среды обитания и социальных институтов. Через дополнения и развитие он будет донесен и до последующих поколений и он очень важен для нашей этнической принадлежности, поскольку делает нас друг для друга узнаваемыми, «своими».

Элементы нашей культурной традиции, так или иначе, находят отражение в нашем фольклоре. Фольклор - это не только важнейший элемент культурной традиции и не только составная часть сложившейся общественной морали, но и во все времена выступал в качестве индикатора национальных ценностей и обычаев. Сегодня фольклор зачастую именуют традиционными выражениями культуры и он занимает особое место в нематериальном, культурном наследии. Именно категория традиции является стержневой в фольклоре. Сущность же традиции в ее динамической мощи: эти существующие с далекого прошлого пласты материалов культуры, содержания и стиля, переносимые в настоящее, воздействуют гораздо сильнее собственных вкусов и направленности дарования личности. Категория традиций, по-своему обнаруживая свою универсальность на всем пространстве фольклорной культуры, делает традиционным в фольклоре все. Это и наиболее осязаемые типы традиций в текстах, пришедших из далекого прошлого, традиции в типах слагаемых этих текстов, их формулах, символах, образах. К традиции относятся и грамматика фольклорных жанров, язык, глубинная семантика, заключенная в подтексте, традиционны и устойчивые связи элементов. Наконец, традиционна не только фольклорная «материя» и законы ее, существования, но и умение расчленять ее и собирать заново и, несомненно, искусство исполнения, следующее из специфики текста, его песенной, нарративной или другой специфической

природы. Вся эта фольклорная традиция сохраняется благодаря фольклорному сознанию, которое также традиционно.

Именно поэтому фольклорная традиция есть органическое единство материала, владение им и менталитета среды. Словом, традиционность в фольклоре касается всего без исключения, начиная от особого склада мышления, от мировоззрения, не подверженного моде, от собственного особого взгляда на жизнь и историю и т.д., кончая манерой звукоизвлечения, ритмикой и пластикой.

Поскольку желание знать и чувствовать свои корни заложено в самой природе человека и именно этим способом выражения принадлежности к определенной культуре и является фольклор, основанный на традиции и пронизанный ею.

Охватывая все аспекты культурного наследия, фольклор справедливо именуется «археологией человеческого духа». В этом смысле фольклор есть самое мощное средство объединения людей и утверждения их культурной самобытности «Цементирующее» начало фольклора существует вне институциональных структур, усиливая сплоченность, он повышает качество жизни и содействует развитию и проявлению культурного самовыражения. Во все времена фольклором пользовались, чтобы не только не забыть прошлое, но и чтобы улучшить будущее. Для каждого индивида, сообщества фольклор является шансом творчески выразить себя в музыке, песне, танце, речи и многом другом, и эти его проявления культурной жизнедеятельности создают в народе незримые узы, устанавливают социальные и духовные контакты. Эта системообразующая связь консолидирует сообщество как целостность и играет важную коммуникационную роль. Немаловажно и то, что в представлении народа фольклор черпает свои идеи из жизни народа и находится в постоянном развитии, как и сама жизнь. Именно фольклор позволяет нынешнему поколению оценить высокую творческую одаренность прошлых поколений и служит своеобразным зеркалом, отражающим их психический склад, ментальность мышления, объясняет первобытную цивилизацию этноса. Вместе с тем, фольклор, выражая культурное достояние конкретного народа, инструмент его культурного самовыделения, является и общечеловеческой ценностью, достоянием общемировой культуры.

В разнообразных выражениях фольклора основой служат отраженные обычаи и традиции. В связи с этим произведения, созданные на основе фольклора современными авторами, являют собой уникальное продолжение освященных временем легенд и мифов, традицией и обычаев. Рождаясь в уме одного человека, вдохновленного традицией, фольклор достигает своей зрелости, пройдя шлифовку в умах многих людей.

Фольклору действительно не грозит смерть от старости, поскольку он является свидетельством прошлого, без которого у настоящего нет будущего. По этой причине фольклор представляет собой живую и постоянно эволюционирующую традицию. Это не просто вестник прошлого, фольклор развивается, рождается и сегодня, это одновременно и прошлая система, и основа сегодняшней функционирующей системы и источник создания новой.

Все новое, что рождается в фольклоре, формируется внутри традиции и во взаимодействии с ней.

И также как сегодняшняя традиция есть прогресс в прошлом, точно также сегодняшний прогресс станет завтрашней традицией.

Словом, фольклор является средоточием наших культурных традиций и постоянно пополняемой сокровищницей.

3. О взаимосвязи естественно-научного и гуманитарного подходов

Мы намеренно концентрируем внимание на традиции, являющейся основой фольклора и насквозь пронизанных традиционностью его слагаемых. Торжествовавший долгое время в фольклористике методологический монизм, относивший ее, в частности, к литературоведению, не был способен покрыть всего диапазона явлений современной

фольклористики, такой узкий подход мешал, по крайней мере, этнографическому и этнологическому изучению фольклора. Возникали искусственные преграды, не позволяющие трактовать фольклор как ментальную сферу культуры, когда за различными его элементами подразумевается стоящая целостная система восприятия мира и даже определенная философия, т.е. все то, что было подтверждено благодаря развитию социальной психологии этнолингвистики, этномузыкознания, социобиологии и других наук. Тем самым исключались естественно-научные методы указанных наук. Самое же главное, из фольклора исключалась сфера традиций, игнорировались традиционные идеи и знания, отражаемые в нем.

Подчеркнем, что для многих стран понятия «фольклор» и «традиционная культура» являются тождественными. Не случайно, что ЮНЕСКО еще в 1982 г. определило фольклор в его расширительном толковании как интеллектуальное достояние общества, «основанное на традициях творчества групп и личностей, отражающее ожидания общины в качестве адекватного выражения ее культурного и социального самосознания», для которого свойственно, что «нормы и ценности передаются устно, подражанием или другими путями», а «формы включают среди других язык, словесность, музыку, танец, игры, мифологию, ритуалы, обычаи, ремесла, архитектуру и другие искусства».

Современное изучение фольклора порождает потребность в комплексности, вызывает необходимость его системного междисциплинарного осмысления, основой которого является наметившееся в последние годы сближение гуманитарного и естественно-научного знания. Сегодня мы все более опираемся на универсальность знаний, на их единство в системе культуры в целом. Опираясь на сегодняшнее взаимопроникновение знаний и методов исследования, мы исходим из убеждения, что сохранение культурного наследия, моральных ценностей и традиций, наряду с гуманитарным, культурологическим аспектом своего описания и обоснования имеет и важную естественно-научную компоненту. Полагаем, что фольклористика является одним из наиболее ярких примеров конвергенции гуманитарного и естественно-научного знания, где грани этих подходов размываются и методы дополняют друг друга.

Действительно, культура в целом не просто один из институтов общественного сознания, но и целостная система ценностей, формирующая в общенациональном масштабе идентичность нации, единство всей государственности в ее политическом, пространственно - географическом и ментальном смыслах и пронизывающая все сферы государственного и гражданского бытия. Феномены культуры и проявления этих регулятивов в лице норм, морали стандартов, традиций, обычаев, ценностей, менталитета и наконец фольклора и традиционных знаний являются стержневыми в определении нашей нравственности как культурной традиции. Не случайно, по меткому замечанию Гоффмиллера «душа культуры-культура души».

Остановимся на том, что общее в естественно-научном и гуманитарном знании и в чем их специфика, приводящая к различиям в подходах:

Если естествознание изучает природные вещи и процессы, то гуманистика сосредоточена на изучении поступков, целевых ориентиров и ценностных убеждений. Тем самым предмет изучения естествознания существует вне человека, не является плодом его создания, объекты же гуманистики несводимы к природной основе, имеют ценностное содержание и вырабатываются самими людьми. В силу этого естествознание оперирует понятиями, а гуманистика – ценностями. Полагается, что фиксация явлений в естествознании объективна, в то время как в гуманистике – это интерпретация или оценка. Критерием научности в естествознании считается подтверждаемость теоретических результатов эмпирическими фактами, в то время как в гуманистике – эффективность (мы намеренно не оперируем термином «истинность», свойственным только математике и логике). И естествознание и гуманистика оперируют логическим

выводом – дедукцией, причем если в естествознании его трактовка является объяснением, то в гуманистике – интерпретацией. Последнее следует из того, что в естествознании концепция может быть подтверждена эмпирическими фактами и тем самым быть принята как адекватно объясняющая явления неживой природы.

В гуманистике же, поскольку ценности не существуют в таком же доступно-вещественном виде как объекты естествознания и не поддаются фиксации посредством приборов, то и подтверждение гуманитарной концепции невозможно посредством методов, наработанных в естествознании. Ценности не существуют в природе, являются изобретением людей и для их подтверждения у людей нет другой возможности, кроме как сопоставления их со своими ценностными представлениями и выбором наиболее предпочтительных, т.е. эффективных. И только опыт жизни может представить на суд истории гуманитарные концепции в смысле их эффективности. При этом подчеркнем необоснованность мнения о том, что наука может оперировать только фактами, а не ценностями и полагаем, что гуманистике свойственен такой же научный статус как естествознанию. Вместе с тем использование естественно-научного либо гуманитарного подхода должно опираться на понимание их специфики и оба подхода способны взаимно дополнять друг-друга.

Для того, чтобы можно было вести разговор о естественно – научном подходе к обоснованию охраны культурного наследия, важно еще раз усомниться в позитивизме, т.е. науке, утверждающей, что все подлинные, позитивные знания исходят из специальных конкретных наук, которые не нуждаются в каком-либо мировоззренческом подходе. Эти, восходящие к О.Конту идеи, абсолютизируют результаты точных, в т.ч. естественных наук, полагая, что в описании явлений и систематизации фактов такой подход является всесильным и совершенно не важно, как все это объясняется. Подобный научный максимализм совершенно естественно подразумевает то умиление, с которым мы оцениваем картину мира, созданную нашими предками, считая ее примитивной в силу отсутствия у них должных знаний. Однако, именно современные исследования, когда развитие науки подошло вплотную к проблеме сознания и человеческого фактора применительно к изучению природных явлений, привело к возникновению противоречий в данном подходе и оказалось, что установки сознания под влиянием культуры, истории, языка, географии и мифологических архетипов обладают настолько сильным влиянием на научную методiku, что способны деформировать данные так называемых точных, объективных материальных исследований. Удар по позитивистскому всемогуществу точных наук был нанесен на всех уровнях. В частности, открытия в области психоанализа показали зависимость разума от бездн сознания. Лингвисты сумели обнаружить прямую зависимость мышления от специфики языка (Лингвистическая теория фон Гумбольдта и концепция Сосюра), а философы показали, что такой категории, как «атомарный эффект», т.е. единичный на микроуровне вообще не существует. Одним словом, вне интерпретации того или иного факта невозможно говорить о факте вообще и, стало быть осмысление любого события связано с существованием самого события. Дело дошло до того, что физики, исследуя парадоксы квантовой механики, пришли к выводу, что факт присутствия наблюдателя прямо влияет на ход самих процессов. И для этого достаточно вспомнить парадокс Гейзенберга.

Еще дальше пошла кибернетика и развитое в ней направление нечетких систем, осуществленное нашим соотечественником Лютфи-заде. Нечеткая логика, основанная Л.Заде позволила по-новому взглянуть на окружающий нас мир, оценить его через призму человеческого восприятия, опыта и интуиции и тем самым построить научную теорию управления, опираясь на естественную логику наших рассуждений. Тем самым и был осуществлен слом классической парадигмы мышления, опиравшейся на незыблемую веру восприятия мира через логику точных научных законов. Новая парадигма Л.Заде рассматривала точное рассуждение только лишь как частный случай

приближенного рассуждения и тем самым соподчиняла познание объективной реальности человеческой логике.

Состоявшаяся еще в конце 80-х годов XX столетия в США международная научная конференция под названием «Конец науки» вынуждена была констатировать, что совокупность современных научных знаний настолько относительна, что, по сути приближается к современной разновидности мифологии! Завершение эпохи оптимистического материализма и позитивизма потребовало по-новому осмыслить установки сознания, следующие из культурного наследия, общественного развития, этнического происхождения, языка, истории, географии, мифологии и т.п., и оценить их влияние на тот или иной вид научного знания и, наконец, возникла потребность конкретно увязывать пределы применения тех или иных теорий.

Парадигма науки Нового времени, служившая поиску объективных законов, выраженных на языке математики и тем самым обеспечивающая единственность и универсальность подобного подхода к научному мышлению, также была поколеблена. Формула Канта «в каждом частном учении ровно столько науки, сколько в ней математики» оказалась разрушенной, хотя и необходимость в подобной ревизии существовала давно, еще начиная с работ К. Поппера. Именно этот выдающийся мыслитель ушедшего столетия показал, что в общественных науках, да и в гуманитаристике в целом, в отличие от естественных наук, наблюдается эффект Эдипа, когда в силу отсутствия независимости предсказанного события от предсказания, последнее влияет на это событие. К. Поппер справедливо считал, что любой закон или фундаментальная теория в общественной или социальной сфере, как некоторая модель, должны обладать прогнозирующей силой. Однако, именно человеческий фактор этой сферы влияет на предсказательность и тем самым лишает этот закон фундаментальности. Поппер считал также, что на рациональное мышление, разум влияют и нерациональные начала, поскольку в науке все опирается на интеллект исследователя в такой же мере как и на экспериментальные данные. Таким образом, по мнению Поппера, в научном методе и его конкретном теоретическом результате значительное внимание должно быть уделено традициям и нерациональности. Тем самым наличие человека, фактор его участия в общественно-социальной сфере лишает закономерности общественной или социальной сферы фундаментальности, свойственной естественным наукам.

Наряду с этим он сделал и другой замечательный вывод. Нельзя также и раздувать преимущества естественно-научного подхода. Если естественные науки опираются на эмпирические исследования и снабжают нас информацией о мире, в котором мы живем, то это еще не означает, что ее результаты (теории) истинны. По мнению К. Поппера, здесь отсутствуют доказательства истинности, а напротив, присутствуют возможности ее опровержения. Поэтому следует согласиться с тем, что, за исключением чистой математики и логики, в науке не существует доказательств и если использовать язык Платона и Аристотеля, то правильно говорить не столько о научной теории или научном знании, сколько о наилучшем образом проверенном научном мнении. Сказанное имеет отношение и к естествознанию и к гуманистике и, конечно, не отрицает фундаментального значения науки.

Основанием для указанных выводов К. Поппера послужил его глубокий анализ понятий «рационализм», «разум» и «иррационализм». К. Поппер считал, что «поскольку наука использует эксперименты в такой же степени, что и методы мышления», то и свойства, методы интеллекта должны включаться в ее результаты. К. Поппер, уделяя огромное внимание в научном методе традициям и нерациональности, считал, что разум, интеллектуальные способности благоприятствуют осуществлению рациональной деятельности, но не исключают воздействия иррационального, личных инстинктов и

влечений, равно как и инстинктов и влечений общества, частью которого индивиды являются.

Еще дальше пошел другой выдающийся классик либерализма Фридрих фон Хайек, который показал невозможность изучения любых социальных институтов безотносительно к общественному сознанию, именно которое и наполняет их смыслом. Следуя Хайеку, можно сказать, что любые законы экономики или социологии по аналогии с юридическими законами действуют в той мере, в какой они признаются населением. Фридрих Фон Хайек писал, что «в социальных науках постоянно присутствует опасность подмены фактов мнениями или теориями». Он считал, что «спекулятивные объяснительные концепции», разрабатываемые учеными сциентического толка, забывают, что в социальных науках должна быть «установка на субъект», и если это не учитывается, то даже самые осторожные ученые могут завязнуть в ошибочных подменах реальных феноменов абстрактными суждениями, в том числе спекулятивными понятиями популистского толка». В качестве примера он указывал идеи социалистического перераспределения, именуя их «ошибочной самонадеянностью». Хайек подчеркивал, что не понимая разницы между понятиями объективно существующими, такими как «скала» или «животное», и понятиями, сконструированными человеком, такими, как «класс» или «общество», или «экономика», овеществляя последние, коллективисты (ученые и практики) приписывают им свойства конкретно существующих «предметов». В итоге конструируются ошибочные модели для объяснения подобных феноменов. Тем самым в гуманитарной сфере и, тем более, в социальных науках следует отказаться от претензий на фундаментальность и, стало быть, в науках, связанных с этой сферой не может быть законов в общепринятом смысле, а взамен их должны существовать только конкретные исследования относительно различных социальных институтов. Хайеку удалось выявить те частные случаи, когда факторы, связанные с общественным сознанием при описании законов гуманитарной сферы, могут быть вычленены, т.е., вынесены за «скобки» и тем самым их влияние на такие законы окажется сnivelированным.

Подчеркнем, что изложенное ни в коей мере не отвергает объективности научного знания, а указывает, что мы идем не столько по пути познания мира, сколько по пути овладения им.

Все изложенное нами служит цели показать, что существующий вокруг нас естественный мир, объективная реальность вполне подчиняются фундаментальным законам, выведенным нашим разумом, а вот во всех случаях, когда речь идет о социальной сфере человеческий разум и рациональное оказываются не способными вывести аналогичные закономерности. Причина подобной ситуации связана опять-таки с человеческим фактором, и наш разум, его рациональность, мышление оказываются недостаточными для описания в виде закономерностей большинства процессов, в которых мы сами и участвуем.

Ситуация оказывается еще более сложной, когда мы стремимся понять и описать происхождение наших культурных традиций.

Системное осмысление культурной традиции и естественно-научный аспект обоснования ее сбережения и сохранения, конечно же, имеет свои корни. Еще Дэвид Юм заметил, что моральные правила не являются плодом нашего разума. Развивая и углубляя эти соображения, выдающийся мыслитель прошлого столетия Фридрих фон Хайек дал свое понимание культуры и традиций. Расширенный порядок человеческого сотрудничества, по осмыслению Хайека, есть феномен, которому обязана наша цивилизация не только фактом возникновения, но и своим последующим самосохранением. Суть ряда его исследований сводилась к доказательству того, что существующий порядок сложился не в результате сознательного замысла или намерения человека, а спонтанно, т.е. возник из непреднамеренного следования традиционным, и в

первую очередь, моральным практикам, которые распространились благодаря действию эволюционного отбора.

Стремясь к эволюционному объяснению моральных традиций, Хайек отмечал, что язык, закон, рынок, деньги и др. традиционные правила коммуникации уже давно освоены эволюционной теорией, и «последней крепостью, перед которой человеческая гордыня должна стать на колени», т.е. признать ее истоки, является мораль и культура.

Он писал, что культуру нельзя считать ни естественным продуктом, ни искусственным образованием. Культура не передается генетически и не создается рациональным образом и поэтому нельзя считать, что разумный человек создал культуру, но и неверно считать, что культура создала разум. По мнению Хайека, разум и культура формировались в параллельном соревновательном процессе. Эволюция культуры и морали, по Хайеку - это то, что лежит между инстинктом и разумом. Как инстинкт древнее обычая и традиции, также последние древнее разума. «Обычаи и традиции находятся между инстинктом и разумом в логическом, психологическом и временном смысле», а мораль обобщает культурно приобретенное наследие. Не удивительно, что неосознаваемые людьми традиции передавались из поколения в поколение, поскольку, по мнению Хайека, «группы людей, уважающих моральные нормы и неукоснительно им следующие, не просто выживали, но и количественно увеличивались». В силу селективного отбора, как считал Хайек, высокая эффективность и полезность таких правил поведения постепенно привела к их осознанию. Поэтому Хайек подчеркивал, что каким бы удивительно парадоксальным ни казался его вывод, но «моральные традиции превосходят наши разумные способности».

По Хайеку, мораль, не будучи творением разума, образует отдельную традицию между инстинктом и разумом. Различные аспекты нашего культурного достояния развивались одновременно с нашим разумом и причем не в качестве его продукта, и именно традиции направляли этот процесс отбора. Традиции «помогли противодействовать давлению инстинктов, а затем отразить атаки потерявшего чувство меры разума».

Таким образом, традиции также не плод человеческого разума, его сознательного творчества. Но они не обусловлены и тем, что именуется бессознательным, интуицией и несмотря на то, что они основаны на опыте, т.е. складывались в ходе эволюции культуры, они не выводились путем умозрительных, рациональных заключений. В целом, как считал Хайек, традиции представляют собой нерациональные инструменты адаптации к условиям среды и направляют селективный процесс. Традиции являются живым процессом, направляемым не разумом, а успехом. Ссылаясь на Малиновского, Хайек подчеркивал, что наши предки живут среди нас, как духи в ином мире, эти духи подобны блюстителям традиций. Эти духи- блюстители традиций становятся раздражителями и вредными, когда мы не подчиняемся проверенным временем обычаям и нормам.

По мнению Хайека, то, что традиции меняются, не означает, что мы способны их менять. Они имеют особое значение в становлении культуры. «Не природа и не разум сделали человека добропорядочным, а традиции». Именно ограничения, накладываемые традицией, сделали возможной цивилизацию. Поэтому культурная селекция не являлась рациональным, а была спонтанным процессом, оттачивающим наш разум. Эту спонтанную эволюцию, не подчиненную нашему разуму, Хайек считал необходимым условием прогресса. «Мы можем создавать только более или менее благоприятные условия для его хода и не можем его планировать и дозировать». И здесь же, очень уместно, Хайек, критикуя как логический позитивизм, так и социализм, метко отмечал, что бессмысленно демонтировать принятые и незаменимые ценности. Обосновывал он это тем, что поскольку наши моральные ценности, носят эмотивный характер (характер

эмоций), следует помнить и о том, что наши эмоции «не есть нечто случайное и что их селекцию веками осуществлял процесс культурной и биологической эволюции».

Таким образом, главный вывод, который следует из изложенного, сводится к тому, что традиции возникают естественным путем, так же, как климат, растительность, залежи полезных ископаемых на определенной территории, в определенной географической нише, а лишь ход исторического процесса делает их важнейшим ресурсом и ценнейшей частью национального богатства.

Наряду с этим Хайек, отмечая, что культурные ценности передаются из поколения в поколение не путем генетического наследования, не автоматически, он справедливо считал, что накопление позитивного и негативного в общей копилке зависит от вкладов конкретных индивидов. Именно поэтому многие и каждое из поколений должно особо заботиться о действенной передаче традиций и их распространении. И это второй важный вывод из подобного естественно-научного подхода Хайека.

Эволюционный подход к морали, этике, традициям подкреплён и последними исследованиями в области этологии и социобиологии. Согласно воззрениям основоположника этологии Конрада Лоренца, мораль человека позволила восстановить утраченное равновесие между его вооруженностью и запретом убийства, поскольку у человека, имеющаяся от природы агрессия не была сбалансирована соответствующими запретами на ее проявление. Эту первую функцию в истории человечества выполнила мораль, которая и развивалась естественным путем. Проповеди аскетизма, высокого с позиций этики отношения к окружающим, учение о первородном грехе, порочности от рождения, предостерегающее о том, чтобы не отстегивалась узда инстинктивных побуждений, имеют вполне определенный смысл убедить человека не следовать своим природным инстинктам и склонностям, властвовать над ними. (не случайно, азербайджанская пословица гласит: «Покоряйся совести и властвуй над волей»). Именно развившиеся параллельно естественным путем искусственные механизмы моральных запретов взамен отсутствовавших от природы, обеспечивали баланс с искусственными средствами уничтожения, созданными человеком благодаря его разуму, и это явилось средством самосохранения человека. Тем самым нравственность возникла как эволюционный механизм. И это главный вывод из этологии, подразумевающей подобное культурно-историческое развитие народов и его параллелей с животным миром.

Социобиология, в свою очередь, находится в поиске взаимосвязей природного и социального в человеке, и эта взаимосвязь рассматривается ею как проблема генно-культурной коэволюции. Опираясь на биологические основы жизнедеятельности человека - эта наука дала свои объяснения эволюции культуры изменениями на биоуровне. Несмотря на то, что социобиология признает человека только лишь в качестве обычного биологического вида с генетически разнообразным поведением, а стало быть, у которого, как и у любого другого вида, не может быть целей, возникших вне его собственной биологической природы, эта наука уделяет значительное место врожденной способности человека к общительности и взаимопомощи. Тем самым она полагает эти качества основой морали, причем в той мере, какой она наследуется - она социобиологична в той мере, в какой приобретается в процессе жизни и воспитания - социокультурна.

Еще до этологии и социобиологии, изучение мозга, сознательного и бессознательного в психологии позволили сделать ряд важных выводов в интересующей нас области. В частности, следует выделить исследования З.Фрейда по подсознанию, К.Юнга по бессознательному и Э.Фромма по сверхсознанию. Открытия, сделанные в области психологии глубин мышления и психоанализа, показали, насколько так называемый «рациональный» человек (опирающийся на разум) зависит от сил и импульсов, запятанных в безднах сознания.

Необходимо отметить, что естественно-научный анализ бессознательного определяется тем, насколько гуманитарное определяется как надстройка над бессознательным базисом. Фрейд в своем психоанализе утверждал, что «каждый отдельный индивид виртуально является врагом культуры. И это в условиях, когда индивиды недостаточно приспособлены к изолированному существованию, тем не менее, по мнению Фрейда, они ощущают жертвы, на которые они идут ради культуры, т.е. ради возможности совместной жизни. По схеме Фрейда после возникновения первобытного человека возникла культура как система запретов, которые человек стремится нарушить, поскольку в основе его психической деятельности лежат инстинкты. Культурные запреты вводят лишения, затрагивающие всех, но страдающие из-за них импульсивные желания рождаются заново всякий раз, когда рождается ребенок. Тем самым культура выводится из инстинктов и Фрейд исследовал также, как из последних рождаются ценности. Именно Фрейду принадлежала мысль, что недостаточность социальных контактов и тем более их исчезновение благоприятствуют агрессии, что впоследствии подтвердила и этология. Не менее интересны результаты Юнга в направлении аналитической психологии, который, в отличие от Фрейда, шедшего от детства индивида, пошел от первобытной культуры. При этом Юнг считал, что сферу бессознательного наряду с желаниями человека, составляют и все коллективные архетипы. Если инстинкты, как физиологические побуждения, постигаются органами чувств, то одновременно они проявляют себя и в фантазиях посредством символических образов - архетипов. Подобно инстинктам эти образцы коллективной мысли человеческого разума являются врожденными и унаследованными. В отличие от Фрейда интерпретация Юнгом сновидений сводилась к тому, что многие из них составляют образы и ассоциации, причем аналогичные первобытным идеям, мифам и ритуалам. Но в отличие от мифов и сказок они представляют собой непосредственную психическую данность, которая не прошла сознательной обработки. Эти образы и ассоциации не безжизненны, они- не пережитки, они живут и действуют до сих пор в силу своей «исторической» природы и связывают наши сознательные мысли с живописной формой выражения, обращаясь к чувству и эмоциям. Словом, это есть мост между рациональным сознанием и миром инстинкта. Таким образом, по Юнгу, сознание развилось из эмоций. Бессознательное же управляет инстинктивными тенденциями, склонностями, выраженными в мысленных формах. Наконец, архетипы создают мифы, религию духовную культуру в целом. И если личностные комплексы есть компенсация за дефективные установки сознания, то по аналогии мифы религиозного содержания интерпретировались как вид ментальной деятельности, компенсирующий обеспокоенного и страдающего человека (голод, война и т.п.). И сновидения, и мифы, и религиозные верования рассматривались Юнгом как средства противодействия (поддержки) для преодоления конфликтов и тем самым Юнг ясно показал, что в его понимании нельзя удовлетвориться толкованием снов как различных вариаций эдипового комплекса, а именно, нельзя считать отсутствующими в сновидениях созидательных перспектив. Для раскрытия введенного Юнгом «коллективного бессознательного», отметим следующее. Психика, как принято сейчас считать, разделена на две сферы: сферу «сознание», в которой человек обладает полным «присутствием духа», и сферу, являющуюся обычно недоступной для сознания – «бессознательное». Сфера бессознательного – это все то, что мы знаем, но о чем не думаем в данный момент, все, что когда-то осознавалось, но теперь забыто, все, что было воспринято органами чувств, но не зафиксировалось в сознании, другими словами, все то, что мы думаем, вспоминаем, чувствуем, хотим и делаем непреднамеренно и невнимательно. Если коротко, то «содержание бессознательного» - это все, то что есть предстоящее, что подготавливается и лишь позже достигает сознания. «Бессознательное» и есть наше подсознание, причем его относительно поверхностный

слой Юнг считал личностным – «личностное бессознательное» и считал что именно под ним находится ещё более глубинный слой, не основанный на личном опыте, а являющийся врожденным – «коллективное бессознательное». И этот слой, как подчеркнуто выше, имеет всеобщую природу.

Именно здесь мы имеем дело с неосознанной связью психики с богатой сокровищницей образов и символов, через которую индивидуум подключается к общечеловеческому. И это – не гипотеза, поскольку Юнг, как практикующий врач, отмечал присутствие архаических примитивных символов в сознании как здоровых, так и больных своих пациентов. Для обозначения коллективного бессознательного Юнг выбрал понятие «архетип» - «бессознательное содержание, которое изменяется через осознание и восприятие» конкретного индивидуума. Тем самым Юнг вывел культуру из психики.

Другой психолог Фромм развернул психоанализ в социальном направлении и доказывал, что общественное устройство извращает первичные, благородные побуждения человека, его неживотная природа порождает социальные конфликты. Именно стремление к справедливости, истине, свободе - неотъемлемые черты человеческой природы. И следует подчеркнуть, что одним из основных различий между сознательным и бессознательным является то, что формализации и научной систематизации первого соответствует интуиция и мифологизация другого. Подчеркнем, что этологические, социобиологические и психологические исследования позволили пересмотреть культурные традиции, по-иному связать их с природой человека и углубить понимание их назначения.

Значительный вклад в отношении рассматриваемых вопросов внесен Л.Гумилевым и Дж.Холденом. Л.Гумилев, будучи одним из основоположников этнологии, представлял этнос не как социальную категорию, не как мнимую величину, а этническую принадлежность не как продукт сознания, поскольку она отражена в нем. Гумилев считал, что этническая принадлежность есть отражение природы человека, тех ее сторон, которые более глубоки и внешне по отношению к сознанию и психологии.

По мнению Гумилева, этнос - не просто совокупность людей, теми или иными чертами похожих друг на друга, а «система» различных по вкусам и способностям личностей, продуктов их деятельности, традиций, вмещающая географическую среду, этническое окружение, а также определенные тенденции, господствующие в развитии системы». Другими словами, этнос-система социальных и природных единиц с присущими им элементами и их взаимосвязями.

Обосновывая системное понятие «этнос», Гумилев считал, что эта целостность представляет собой динамическую систему, включающую в себя не только людей, но и элементы ландшафта, культурную традицию и взаимосвязь с соседями. По его мнению, такая система находится в постоянном обмене энергией и энтропией с окружающей средой и регуляторами такого обмена выступает традиция, которая в равной мере взаимодействует с общественной и природной формой движения материи. Главный вывод, следующий из изложенного, заключается в том, что этнос есть системообразующее понятие, в развитии которого культурная традиция играет роль регулятора. Эта традиция в равной мере взаимодействует с общественной и природной формой движения материи. Гумилев, исследуя вопросы этногенеза и естественного отбора, опирался на исследования Дж.Холдена в вопросах эволюции. В этом процессе традиция выступает в роли одной из управляющих систем, использующей информационные запасы, передаваемые по наследству.

Гумилев исследовал также вопросы взаимосвязи культуры и этногенеза. Он писал, что изучая историю локальных культур, мы не постигаем историю создавших их этносов. Причина, по мнению Гумилева, заключается в том, что непрерывная линия традиции в истории культуры «постоянно перехлестывает этнические границы»,

другими словами, культура живет дольше этносов, ее создававших. При этом он подчеркивал, что «культура живет» означает только то, что она существует, поскольку «без введения в нее творческой энергии людей она может либо сохраняться, либо разрушаться», будь то шедевр искусства, научная концепция, философская система или какая-то легенда. Но именно культура «влияет на сознание своих создателей, лепит из него причудливые формы и затем штампует их до тех пор, пока потомки не перестают ее воспринимать». Происходит определенный слом культуры или «одичание» этноса, освобождающегося от потерявших значение норм древних мировоззрений. Однако, по мнению Гумилева, даже самый глубокий упадок культуры не снижал ее до нуля, поскольку жить без нее было нельзя.

С течением времени же начинался подъем нового этноса, который трансформировал оставшиеся культуры под свои нужды, и тем самым шло трансформированное восстановление и последующее развитие культуры. Таким образом, этногенез как природный процесс воздействовал на культуру, культура, в свою очередь, влияла на сознание этноса, но развитие их шло параллельно, такой вывод, во многом сходный с точкой зрения Хайека, делает Гумилев.

Исследуя этапы этногенеза (подъем, надлом, инерционная фаза и обскурация), Гумилев подчеркивал, что развитие культуры, хотя протекает в них по-разному, но обязательно имеет место. Однако, в конце развития этноса происходит забвение прошлого и настоящего ради будущего и это футуристическое восприятие приводит к губительным восстаниям и сокрушению и тем самым гибель этноса происходит под влиянием собственного разложения или воздействия других, более молодых и энергичных этносов. В последней стадии у этноса остаются мемориальная и реликтовая память о совокупности всего того, что было познано. Тем самым концепция Гумилева объясняет сказания о героях, нашедшие отражение в фольклоре, как воспоминания о светлой поре возникновения и мощи этноса.

Разъясняя признаки определения этноса, Гумилев указывал, что язык, происхождение, обычаи, материальная культура, идеология т.е. каждый из возможных признаков этноса в некоторых ситуациях может быть определяющим, а в некоторых и нет, и поэтому общим моментом, выносимым за скобки, и определяющим этнос, является признание каждым индивидом «мы такие-то, а все прочие другие», т.е. противопоставление своих и чужих, что, по его мнению, и являлось особой системообразующей связью в этносе. При этом Гумилев всячески подчеркивал, что несмотря на то, что этническая принадлежность и обнаруживается в сознании людей, она «не есть продукт самого сознания. В связи с этим, Гумилев считал, что «самосознание только опознавательный знак, а не сущность предмета». А вот сущность этнической принадлежности, по мнению Гумилева, отражается в более глубокой стороне природы человека. Поскольку, как считал Гумилев, не сознание (разум) является неперменным компонентом этноса, его отличительной чертой, то и убеждение, что этнос есть социальная категория, т.е. умозрительная конструкция, а не объективная реальность, является ошибочным. В противном случае путем рационального мышления, как например, на основе договоренности можно было бы образовать этнос или сменить этническую принадлежность. И действительно, способно ли этническое сознание (самосознание) определять этническое бытие (принадлежность к этносу). Таков смысл географо-психологической концепции этногенеза, разработанной Гумилевым и в силу которой некоторые признаки этноса, а именно обычаи, традиции и др., трактовавшиеся исключительно в социальной плоскости, осмысливаются с естественно-научной точки зрения.

Таким образом, сказанное выше обосновывает возможность естественно-научного изучения традиции-величайшего культурного достояния. Традиции, включающие в себя нормы поведения, установления, идеи, традиционные знания, ценности, обычаи и

обряды и находящие отражение в фольклоре, одним словом, огромные пласты нематериального культурного наследия, приобретают при таком подходе совершенно другое звучание. В отличие от представительной демократии, науки, партийности и др., традиции, как и языки до их кодификации, не являются изобретением или открытием, иначе результатом сознательного творчества. Они возникают естественным путем, так же как и климат, флора, фауна, залежи нефти или другие природные богатства, а вот ход истории превращает их в мощный фактор развития, ценнейший ресурс и один из важнейших элементов национального богатства. И следует подчеркнуть, что традиции становятся ресурсом не только культурного, но и экономического, территориального развития.

Для того, чтобы умело распоряжаться таким ресурсом, его необходимо сохранить, создать для него правоохранное поле, развить и сберечь для последующих поколений. Следовательно, богатство и разнообразие культурных традиций - не только духовная почва для развития народа, но и ресурс его экономического расцвета.

Сказанное свидетельствует о том, что основанный на нашей культурной традиции с насковзь пронизанными традиционностью своими составными элементами, фольклор должен быть сохранен как важнейший компонент культуры и охраняем в правовом смысле как объект интеллектуальной собственности. Тем более, что в условиях мировой глобализации расширились формы использования этого культурного наследия, а все ускоряющийся технический прогресс и, в особенности технологическая революция в цифровом веке, приводят к расширению возможностей фиксации и распространения культурных традиций народов. С помощью современных цифровых технических средств произведения фольклора подвергаются коммерциализации в мировых масштабах без должного соблюдения культурных и экономических интересов народов, создавших их.

Однако, неправомерное использование фольклорных произведений - всего лишь одна сторона опасности, угрожающей сохранению фольклора. Другая сторона связана с экспроприацией фольклора, его присвоением в пользу творчества другого этноса и искажениями при использовании, как правило, без ссылок на его оригинальные образцы.

Все это не может не вызывать законного беспокойства народов, мирового содружества, стремящихся сохранить и приумножить традиции культуры для будущих поколений человечества. Ситуация усугубляется тем фактом, что в силу объективных причин и своей культурологической природы охрана фольклора не уместается в рамки авторско-правового законодательства и поэтому в отношении охраны фольклорных произведений в настоящее время отсутствуют действенные международные инструменты.

Именно для создания правоохранного поля в отношении фольклора Азербайджанская Республика в 2003 г. приняла Закон «О правовой охране выражений фольклора азербайджанского народа» и проводит комплекс мер по претворению в жизнь данного закона.

Международное сообщество проявило значительный интерес и дало должную оценку правовым мерам по охране фольклора в Азербайджане. В частности, Комитет по экономическим, социальным и культурным правам ООН в 2004 году в своем итоговом документе в связи с отчетом Правительства Азербайджана по выполнению Международного Пакта «Об экономических, социальных и культурных правах» особо отметим положительную работу, связанную с принятием указанного закона.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1-2, 2006-cı il

FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİNİN HÜQUQİ QORUNMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Müasir qloballaşma əsrində, rəqəm texnologiyalarının yüksək inkişaf etdiyi bir şəraitdə mədəni irsin min illərin süzgəcindən keçib gəlmiş nümunələrindən, o cümlədən folklordan kommersiya məqsədli müxtəlif istifadə halları da çoxalır. Bu cür istifadə hallarında həmin folklor nümunələrini yaratmış xalqların mənəvi və iqtisadi maraqlarının nəzərə alınması çox vacibdir. Digər tərəfdən, həmin nümunələrdən düzgün olmayan istifadə halları da istisna deyildir. Üstəlik, qeyri qanuni istifadə ilə yanaşı, folklorun təhrif olunması, bir sıra hallarda özgəninkiləşdirilməsi faktları da məlumdur. Bütün bunlar beynəlxalq cəmiyyət qarşısında folklor nümunələrinin qorunması sisteminin və hüquqi qorunma məkanının yaradılması məsələsinin həlli vəzifəsini qoymuşdur.

Uzun illər folklor nümunələrinə yalnız şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri kimi baxılmışdır. Azərbaycan folklorşünaslığında da bu cür yanaşma meyli üstünlük təşkil etmişdir. Lakin son dövrlərdə folklor xalq yaradıcılığının daha geniş sahələrini, o cümlədən söz sənəti, musiqi və xalq sənətkarlığı nümunələrini əhatə edən əqli mülkiyyətin bir növü kimi baxılması tendensiyası artmaqdadır və həmin tendensiyanın davamı olaraq, folklor nümunələrinin qorunub saxlanması, istifadəsi, hüquqi qorunması və müdafiəsinin təmin olunması ilə əlaqədar yaranan qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi məsələləri də aktual müzakirə obyektinə çevrilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əksər ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda xalq yaradıcılığı nümunələri ümumi varidat kimi, milli-mədəni sərvət kimi qəbul edilir. Bu səbəbdən son dövrlərə qədər əksər ölkələrin qanunvericilik aktlarında folklorun hüquqi qorunması və istifadəsinə aid müddəalar mövcud olmamışdır. Buna baxmayaraq folklor nümunələrinin qorunmasına dair istər müxtəlif ölkələr səviyyəsində, istərsə də beynəlxalq səviyyədə müəyyən səylər göstərilmişdir.

Bu məsələnin vacibliyi o dərəcədə artmışdır ki, BMT-nin iki böyük təşkilatı- Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı (ÜƏMT) və YUNESKO xeyli müddətdir bununla bağlı müzakirələr keçirir, milli təcrübələri ümumiləşdirir və folklor nümunələrinin qorunmasını təmin edəcək beynəlxalq alətin qəbul edilməsinə hazırlıq görürlər.

Qeyd etmək vacibdir ki, mədəni irsin qorunub saxlanması ilə bağlı YUNESKO-nun istiqaməti daha çox folklorun müəyyən edilməsinə, eyniləşdirilməsinə, sənədləşdirilməsinə, yayılmasına və s. məsələlərə yönəldilmişdir. Məsələn, 1989-cu ildə qəbul edilmiş YUNESKO-nun «Folklorun qorunmasına aid tövsiyələr»ində folklorun təsnifatı və qorunub saxlanmasının əsas istiqamətləri göstərilmiş və bu sənəddə yuxarıda göstərdiyimiz məsələlər əsas yeri tutmuşdur.

ÜƏMT isə mədəni irsin obyektlərinə əqli mülkiyyət növü kimi status verilməklə hüquqi qorunmasının təmin edilməsi üçün hüquqi məkanın və mexanizmin (hüquqi qorunma) yaradılmasını rəhbər tutur. ÜƏMT hələ Stokholmda keçirilən Diplomatik Konfransda «Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında» Bern Konvensiyasının 15(4) maddəsində dəyişiklik apararaq, müəllif əsərləri ilə bərabər folklor əsərlərinin qorunması üçün müəyyən şərait yaratmışdı. 1982-ci ildə ÜƏMT-nin təklif etdiyi «Folklorun qeyri-qanuni istifadəsi ilə bağlı» nümunəvi model və 1985-ci ildə YUNESKO ilə birgə hazırladığı «Folklorun qeyri-qanuni istifadədən və digər zərərli hərəkətlərdən qorunması»na dair milli qanunvericiliklər üçün nümunəvi müddəalar bu sahədə irəliyə doğru atılmış çox iri addımlar idi. Bir sıra Afrika və Latin Amerikası dövlətlərinin öz müəllif-hüquq qanunvericiliyinə folkloru qorumaq haqqında müəyyən bəndləri daxil etmələrinə baxmayaraq, folklorun müəllif-hüquq

qanunvericiliyi çərçivəsində qorunmasının mümkün olmaması səbəbindən bütün bu səylər arzu olunan nəticələri vermədi.

1992-ci ildən etibarən mütəxəssislər belə qənaətə gəldilər ki, müəlliflik hüququ folkloru qorumağa uyğunlaşmır və xüsusi qorunmaya («sui-generis») ehtiyac vardır. Bu nəticə bir sıra beynəlxalq forumlarda da təsdiq edildi. YUNESKO və ÜƏMT tərəfindən, xüsusən Doktor Kamil İdrisin ÜƏMT-nin Baş Direktoru seçilməsindən sonra (1996-cı il) bu sahə yeni impuls aldı. ÜƏMT-nin genetik resurslar, ənənəvi biliklər və folklor üzrə xüsusi daimi Hökumətlərarası Komitəsi yaradıldı. 2001-2002-ci illərdə folklorun hüquqi qorunması ilə bağlı 3 xüsusi ekspert iclasları keçirildi və nəticədə «Folklorun hüquqi qorunması haqqında» təkmilləşdirilmiş milli qanunvericilik modeli hazırlandı, yeni Beynəlxalq Konvensiyanın mətni müzakirəyə təqdim edildi. Bununla yanaşı, YUNESKO-nun son illərdə qeyri maddi mədəni irsin qorunub saxlanması üzrə (folklor nümunələri daxil olmaqla) keçirdiyi müzakirələrdə verilən tövsiyələr milli və beynəlxalq səviyyədə qanunvericiliyə təsirini göstərmişdir. Təbii ki, aparılan müzakirələrin nəticələri zəngin folklor ənənələrinə malik olan Azərbaycan üçün də dərin əhəmiyyətə malikdir və bu səbəbdən son illərdəki müzakirələrdə Azərbaycan nümayəndələri də fəal iştirak etmişlər.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideologiyasının əsas prinsiplərindən biri kimi formalaşdırılmış «milli mədəni dəyərləri qoruyub saxlamaq» müddəası bizi mədəni irsimizə arxalanmağa, həmçinin maddi-mədəni sərvətlərimizi, o cümlədən folklor nümunələrimizi qorumaq üçün lazımı işləri görməyə səfərbər edir. Bu prinsip Azərbaycançılıq məfkurəsini formalaşdıran öz müstəsna əhəmiyyəti ilə yanaşı, mədəni irsimizin qorunub saxlanması, folklor nümunələrinin hüquqi qorunmasına dair qanunvericilik bazasının yaranmasında əvəzsizdir.

Nəzərə almalıyıq ki, ermənilər tərəfindən xalqımızın zəngin mədəni irsi mənimsənilir, təhrif olunur, bir sözlə mədəni təcavüzə məruz qalır. Belə şəraitdə mədəni irsimizin tərkib hissəsi olan, millətimizin fərdiliyindən, bənzərsizliyindən xəbər verən və xalqımızın özünü təsdiq etmə aləti kimi çıxış edən folklor nümunələri qorunmalıdır. Folklorun qorunması canlı ənənənin, mədəni varisliyin qorunması ilə yanaşı və onun kulturoloji rolu ilə bərabər, son araşdırmalara əsasən böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyət daşıyır. Milli Məclisin mədəni irsimizin ermənilər tərəfindən mənimsənilməsinə dair bəyanatı, cənab İlham Əliyevin və onun rəhbərliyi altında Azərbaycan Parlament Nümayəndə heyətinin tərkibindəki millət vəkillərimizin Avropa Şurası Parlamentindəki çıxışları bu cür qanunvericiliyin yaradılmasına böyük stimül və tövsiyə verir.

Buna görə də, folklor nümunələrinin ölkə ərazisində qanunauyğun istifadəsi məsələlərini tənzimləmək məqsədi ilə bu nümunələrin hüquqi qorunması haqqında qanunvericilik aktının qəbul edilməsi müasir dövrdə çox böyük əhəmiyyət kəsb edərdi. Müəyyən edilən hüquqi qorunmanın başlıca məqsədi isə folklor nümunələrinin qeyri-qanuni istifadəsinə və ona zərər vuran digər hərəkətlərə qarşı yönəldilərdi.

Bu məqalədə folklor nümunələrinə əqli mülkiyyətin bir növü kimi baxılaraq, daha çox folklor nümunələrinin istifadəsi ilə bağlı qanunvericilik aktlarında nəzərə alınmasını vacib hesab etdiyimiz normalar şərh edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, folklor nümunələrinin qorunub saxlanması hüquqi qorunma ilə müqayisədə daha geniş anlayışdır və özündə folklorun müəyyən edilməsini, toplanmasını, sistemləşdirilməsini, arxivlərdə saxlanmasını, gələcək nəsillərə çatdırılmasını və başqa işləri nəzərdə tutur. Folklorun hüquqi qorunmasının təmin edilməsi isə bu nümunələrin qeyri-qanuni istifadədən və digər zərərli hərəkətlərdən qorunmasının təmin edilməsi üçün hüquqi baza yaradılmasını nəzərdə tutur.

Beləliklə, beynəlxalq təcrübəyə və BMT institutlarının tövsiyələrinə əsaslanaraq, folklor nümunələrinin qorunmasını qanunvericilik mənasında iki istiqamətdə təşkil etmək məqsədəuyğun olardı. Bir tərəfdən, YUNESKO-ya əsaslanaraq qeyri maddi mədəni irsin qorunub saxlanması şərti adı altında qanunvericilik müddəaları işlənə bilər. Belə qanun layihəsinin əsas müddəalarının aşağıdakılardan ibarət olması məqsədəuyğundur:

- Folklor nümunələrinin toplanması, qeydə alınması və milli siyahılar vasitəsilə sistemləşdirilməsi və sənədləşdirilməsi məsələləri;

- Folklor nümunələrinin saxlanması problemləri, onların geniş təbliğinə və yayılmasına yönəldilmiş addımlar;

- Folklor nümunələrinin bərpası və dirçəlişi məsələləri və s.

Qaldırılan problemlərin müsbət həlli məqsədi ilə bir sıra təşkilati, inzibati, maliyyə və texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərə alınmalıdır. Bunların bir neçəsini sadalamaq olar. İlk növbədə qeyri-maddi mədəni irsimizin qeydə alınması və sənədləşdirilməsi ilə bağlı milli mərkəzlərin yaradılması və sistemləşdirilmiş siyahıların YUNESKO-ya təqdim edilməsi təxirəsalınmaz vəzifə kimi qoyulmalıdır. Bundan savayı, izahat və təbliğat məqsədilə qeyri-maddi mədəni irsə aid geniş maarifçilik və məlumatlanma proqramlarının həyata keçirilməsi, folklor nümunələrinin nəşri, lentlərə, kompakt-kasetlərə və disklərə yazılması və rəqəm texnologiyalarına əsaslanan digər vasitələrdən istifadə etməklə nüsxələrin istehsalı nəzərdə tutulmalıdır.

Mədəni irsimizin gənc nəsrlə çatdırılması üzrə xüsusi təhsil proqramlarının yaradılması və tədris prosesində istifadəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi də nəzərdən qaçmamalıdır. Nəhayət, qeyri-maddi mədəni irsin idarəçiliyi ilə bağlı mütəxəssislər hazırlayan milli təşkilat və mərkəzlərin inkişafı, bu sahədə elmi tədqiqat və araşdırmaları aparan idarələrə yardım səylərinin də nəzərdə tutulması və s. işlərin görülməsi vacibdir.

Bir sözlə, bunların folklor nümunələrinin qorunub saxlanması probleminin həllinə xidmət edəcəyi şübhəsizdir.

Digər istiqamət isə, folklor nümunələrinin qorunması və müdafiəsinin əqli mülkiyyətin qorunması haqqında, ilk növbədə müəllif- hüquq qanunvericiliyinin prinsipləri əsasında, lakin xüsusi növ qanunvericiliklə həyata keçirilməsi də məqsədəuyğun olardı. Bununla folklor nümunələrinin əqli mülkiyyətin qeyri-ənənəvi növü kimi qorunması və bu məqsədlə xüsusi hüquq-mühafizə məkanının yaradılmasının vacibliyi bir daha vurğulanardı. Belə qanunvericilik bazası folklor nümunələrinin qeyri-qanuni istifadədən və ona zərər vuran digər hərəkətlərdən qorunması üçün əsas kimi çıxış edərdi və həmin hüquqi ad altında verilə bilərdi. Bu istiqamət əqli mülkiyyət istiqaməti kimi bizə daha yaxın olduğuna görə bunun üzərində daha geniş dayanmağı məqsədəuyğun hesab etmişik. Əlbəttə, qəbul ediləcək qanunvericilik aktlarında əqli-mülkiyyət üzrə digər qanunlar vasitəsi ilə və ya Azərbaycanın iştirakçısı olduğu əqli mülkiyyət üzrə Beynəlxalq müqavilələrlə həyata keçirilən istənilən qorunmanı məhdudlaşdıran və ya istisna edən normaların nəzərdə tutulmasına yol vermək olmaz. Bununla birlikdə, müəyyən edilən hüquqi qorunma mexanizmi folklor nümunələrinin normal istifadəsinə maneə kimi də çıxış etməməlidir.

Folklor nümunələrinin hüquqi qorunmasının mexanizmi hazırlanarkən nəzərə alınmasını vacib saydığımız 4 vacib prinsipin şərhini bir qədər ətraflı vermək lazımdır:

1. Folkloru mədəni irsin çox əhəmiyyətli hissəsi kimi ənənəvi əqli mülkiyyət obyektlərinin qorunma analogiyası prinsipinə uyğun olaraq xüsusi hüquqi qorunma məkanının yaradılması yolu ilə qeyri-qanuni istifadədən və ona zərər vuran digər hərəkətlərdən qorumaq;

2. Folklor nümunələrinin qeyri- qanuni istifadədən qorunması və müdafiəsi ilə folklorun sərbəst, onun gələcək inkişafının və yayılmasının hər cür stimullaşdırılması arasındakı zəruri balansın saxlanmasını təmin etmək. Özü də bu halda yaradılmış müdafiə sistemi folklorun inkişafına maneə kimi çıxış etməməlidir.

3. Folklorun yeni yaradılmış qorunma və müdafiə sistemi praktiki, səmərəli və işlək olmalı, heç vaxtla reallıqda işləməyə qadir olmayan sərt, xəyali tələblərə əsaslanmamalıdır.

4. Folklor nümunələrinin qorunması və müdafiəsinin formalaşdırılmış sistemi əqli mülkiyyətin və ənənəvi obyektlərin mövcud qorunma alətləri, ilk növbədə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqları təmin edən qorunma ilə kifayət qədər əlaqədə olmalıdır.

Folklor nümunələrinin qorunması haqqında danışarkən sözsüz ki, bu terminin izahına ehtiyac duyulur. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, «nümunələr» (folklor

nümunələri) termini («expressions») təsadüfən işlədilməmişdir və o mövcud «əsərlər» («works») terminindən çox fərqlənir. Bununla belə, qanunla müəyyən ediləcək normaların «sui-generis» xarakteri daşdığı nəzərə alınmalıdır, yəni onlar hüquqi qorunmanın xüsusi forması olduğuna görə buna müəllif-hüquq qanunvericiliyinin bir hissəsi kimi baxıla bilməz. Lakin istisna deyildir ki, folklor nümunələrinin bədii formaları əsərlərin analoji formaları ilə üst-üstə düşə bilər və bu imkan folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında qanunvericilik yaradılarkən onun müddəaları ilə inkar edilməməlidir.

Folklor nümunələrinin təsnifatı müəyyən edilərkən həm milli, həm də beynəlxalq təcrübənin nəzərə alınması vacibdir. Son illər müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarda da fəal şəkildə müzakirə edilən folklor nümunələrinin təsnifatı məsələsi həqiqətən gələcəkdə nəzərdə tutulan hüquqi qorunmanın əhatə dairəsini müəyyən etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Folklor nümunələrinin zənginliyi baxımından digər ölkələrdən fərqlənən Azərbaycanda da bu məsələ həmişə uzun müzakirələrin mövzusu olmuşdur. Bununla belə, hazırda ölkəmizin folklor mütəxəssisləri arasında bu nümunələrin aşağıdakı 4 növə bölünməsi haqqında fikir daha çox formalaşmışdır:

1. Bədii söz sənətinə aid əmək, mərasim və uşaq folkloru nümunələri, miflər, əfsanələr, rəvayətlər, nağıllar, dastanlar, lətifələr, xalq dramaları, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, tapmacalar, xalq və aşiq poeziyası nümunələri, eləcə də bayatılar və başqa şifahi söz nümunələri;
2. Xalq mahnıları və rəqs melodiyaları, xalq professional musiqisinə aid aşiq havaları, muğam-dəstgahlar, zərbi-muğamlar, təsniflər, rənglər və başqa folklor musiqisi nümunələri;
3. Xalq rəqsləri, yallılar, oyunlar, mərasim və bayramlar və başqa hərəkətli nümunələr;
4. Toxunula bilən tətbiqi sənət və xalq sənətkarlığı nümunələri, o cümlədən: qrafik sənət-şəkillər, rəsmlər, silsilə təsvirlər, kölgə rəsmləri, döymə və oyma işləri, heykəltəraşlıq, keramika, gil məmulatı, mozaika, metal üzərində işləmə, mis və bürünc tökmə məmulatları, eləcə də ipəkçilik, xalçaçılıq, misgərlik, zərgərlik, dabbaqçılıq, tikmə, səbəthörmə sənəti işləri, gəbələr, butalar, geyimlər kimi folklor sənəti nümunələri, ornamentlər, naxışlar, musiqi alətləri, xarratlıq, memarlıq işləri, bu qəbildən olan başqa nümunələr.

Göründüyü kimi, hüquqi qorunma məkanına daxil ediləcək obyektlər bədii irsin bütün sahələrini əhatə edir. Lakin bu halda nəzərə almaq lazımdır ki, bədii formaya xas olmayan ənənəvi biliklər, yaxud sadəcə praktiki ənənələr istisna vəziyyətinə düşür. Bununla birlikdə, göstərilən siyahıya daxil edilən obyektlərin siyahısı tutumlu olmaqla, «bədii irs» termininin geniş izahını verir və ənənəvi irsin estetik dəyərə malik hər bir obyektini nəzərdə tutur. Qeyd etmək vacibdir ki, folklorla aid söz nümunələrinin qorunması üçün onların yazıya köçürülməsi, həmçinin musiqi əsərlərinin nota alınması və ya rəqs folklor nümunələrinin xoreoqrafik yazısı tələb olunmur. Bununla onların maddi daşıyıcıda obyektiv ifadəsi tələbi istisna edilir. O ki qaldı qorunacaq maddi folklor nümunələrinə, qeyd etmək lazımdır ki, onlar öz-özlüyündə daş, metal, parça və s. üzərində birbaşa ifadə edilmişlər.

Qorunacaq folklor nümunələri sırasına, həmçinin ənənəvi memarlıq formalarının da daxil edilməsi vacibdir. Bu formaların qorunmasına münasibətdə beynəlxalq təşkilatların mövqeyinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, ÜƏMT və YUNESKO-nun tövsiyələrinə əsasən, mövcud məsələnin həlli hər bir ölkənin milli qanunvericilik səlahiyyətləri çərçivəsinə aid edilir.

Folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında danışarkən onun 2 əsas mərhələsi xüsusi qeyd edilməlidir:

- qeyri-qanuni istifadədən;
- folklor nümunələrinə zərər vuran digər hərəkətlərdən.

Birinci halda folklor nümunələrinin qeyri-qanuni istifadəsi adı altında onların gəlirgötürmə məqsədilə və ənənəvi və ya adi kontekstdən kənar istifadəsinin həyata keçirilməsi başa düşülür. Bununla belə, folklorun ənənəvi və ya adi kontekstdə kommersiya məqsədi ilə istənilən cür istifadəsi sərbəst olmalıdır. Əks halda folklor nümunələrinin geniş şəkildə istifadə edilməsinin qarşısına maneə qoyular və bununla qorunub saxlanmanın təminatı üçün folklorun yayılmasının əhəmiyyətli rolu heçə çıxarılardı.

Aydın məsələdir ki, folklordan istifadə edilərkən qeyri-qanuni istifadə hallarının müəyyən edilməsi də gələcəkdə bu sahədə hüquq pozuntularının qarşısının alınması və ümumiyyətlə folklor nümunələrindən istifadə sahəsində hüquqi məkanın yaradılmasında vacib amildir. Bununla birlikdə, folklor nümunəsindən adi və ənənəvidənkənar kommersiya məqsədlərilə istifadə edilərkən bu nümunələrin məqsəd, təyinat və formasının ona yolverilməz zərər vurulmaqla dəyişdirilməsi folklordan qeyri-qanuni istifadə kimi təsnif edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜƏMT və YUNESKO-nun tövsiyə etdiyi folklora aid milli qanunvericiliklər üçün model qanunun tələbinə görə, folklor nümunələrinin adi və ənənəvidənkənar istifadəsinə xüsusi səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanından icazə alınmalıdır. Lakin burada belə təsəvvür yarana bilər ki, bu məsələ üzrə birbaşa göstəriş daha işlək və eyni zamanda mövcud məqamda istifadə imkanlarının daha sərt tənzimlənmə mexanizminə xidmət edir.

Mövcud praktikaya uyğun olaraq, folklor nümunələrindən ənənəvi istifadə – folklor nümunələrindən onun təbii mahiyyət, məzmun və forma xüsusiyyətləri saxlanmaqla cəmiyyətin uzunmüddətli təcrübəsinə əsaslanan istifadə, folklor nümunələrindən adi istifadə isə - folklor nümunələrindən cəmiyyətin gündəlik təcrübəsinə uyğun istifadə hesab edilir.

Qeyd etmək vacibdir ki, folklorun qorunub saxlanan ənənəvi mədəni irsin mövcud adət - ənənələrə uyğun formalarda fasiləsiz istifadəsi, onun daim təkrarlanmaqla təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa bağlı olması səbəbindən qadağan edilmir. Tamamilə aydındır ki, folklorun dəyişdirilməsi və ya yenidən işlənməsinin yolverilməzliyi barədə qəti tələb qoyulması onun təbii təkamülü qarşısında qarşısıalınmaz maneələr qoyar və gündəlik həyatımızın bir hissəsi olan folkloru təbiiqədilməz nümunələrə çevirərdi. Bununla birlikdə, cəmiyyətdə folklorun istifadəsi ilə bağlı ümumqəbul edilmiş istifadə tələblərinin yerinə yetirilməsinin mütləq xarakter daşımadığı məqamlar da nəzərə alınmalıdır.

Söhbət folklor nümunələrinin təhsil məqsədləri üçün, orijinal müəllif(lər) əsərində istifadənin məqsədinə müvafiq həcmdə illüstrasiya formasında istifadəsi, həmçinin folklor nümunələrinin orijinal müəllif (müəlliflər) əsərlərinin yaradılması üçün istifadəsi hallarından gedir. İlk iki istisnanın məqsədləri aydındır, sonuncu istisnanın məqsədi isə folklordan qidalanan fərdi yaradıcılığın inkişafına mane olmamaqdır. Bununla bərabər, istisnalara fotoqrafiya, yayımlanma, səsli yazılma vasitəsilə məlumat verilməsi üçün bu cür istifadənin informasiya məqsədinə lazım olan həcmdə işlədilməsi şərti ilə hər hansı cari hadisə zamanı görülmə və eşidilə bilən xalq yaradıcılığı nümunələrindən istifadəsi, həmçinin tamaşaçı üçün daim sərbəst giriş olan yerlərdə qoyulan, özündə xalq yaradıcılığı nümunələrini saxlayan obyektlərdən bu nümunələrin təsvirinin fotoqrafiya, film və ya televiziya verilişinə daxil edilməklə istifadə halları da aid edilməlidir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, folklor nümunələrinin istifadəsi ilə əlaqədar müəyyən mümkün hüquq pozuntularına, yəni bu nümunələrin adi və ənənəvidənkənar istifadəsi zamanı onların məqsəd, təyinat və formasının zərər vurulmaqla dəyişdirilməsinə folklor nümunələrinin qeyri-qanuni istifadəsi kimi baxılmalıdır.

Dərc olunmuş bütün əsərlərdə və folklor nümunələrinin bütün kütləvi ifa və bildiriş hallarında onun mənbəyinin, həmçinin istifadə olunan folklor nümunəsinin yarandığı yerin coğrafi adının və (və ya) mənsub olduğu xalqın (cəmiyyətin) adının mütləq dürüst qaydada göstərilməməsi, həmçinin folklor nümunəsinin istənilən istifadəsi zamanı onu təhrif edən və bununla xalqın mədəni maraqlarına dolayısı və ya birbaşa zərər vuran istənilən istifadə halları da hüquq pozuntuları sırasına daxil edilməlidir.

Burada «təhrif» termini özündə istənilən pozulma hallarını, yəni işıq üzü görmüş hər hansı xalq yaradıcılığı nümunəsinə vurulmuş zərəri özündə əks etdirir. Bu cür pozuntuların hər biri mövcud hüquq pozuntularının təbiəti nəzərə alınmaqla hərəkətlərin qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilməsi əsasında təsnif olunmalı və gələcəkdə müxtəlif cəza sanksiyaları müəyyən olunarkən nəzərə alınmalıdır, eyni zamanda müəllif-hüquq qanunvericiliyinin analogiyası üzrə folklor nümunələrinin qeyri-qanuni istifadəsi və ona zərər

vuran digər hərəkətlərə qarşı müdafiə tədbirləri kimi mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmalıdır.

Buradan görünür ki, folklor nümunələrindən istifadə zamanı yol verilən pozuculuq hərəkətinin cinayət əməli kimi qiymətləndirildiyi hallarda Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulacaq sanksiyalara müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara aid pozuntulara dair sanksiyaların analogiyası üzrə baxılması daha məqbul variant hesab edilir. Analoji fikir, həmçinin Inzibati Xətalər Məcəlləsinə də aiddir. Bununla belə, nəzərdə tutulacaq əsas sanksiyaların cərimələrdən və azadlıqdan məhrum edilmə cəzasından ibarət olması bu sahədə müdafiə tədbirlərinin səmərəsini daha da artırardı. Bu sanksiyaların hansının tətbiq edilməsi isə hüquq pozuntularının təbiətindən, ölkədə mövcud oxşar hüquq pozuntularına qarşı mövcud qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş müddəalardan asılıdır. Lakin hüquq pozuntularına görə bu cür sanksiyaların tətbiqi mülki məsuliyyəti istisna etməməlidir.

Müəllif-hüquq qanunvericiliyinin normalarına əsasən, mülki-hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi zamanı dəyən ziyanın ödənilməsi üzrə ümumi vasitələrdən başqa, pozucu tərəfindən qeyri-qanuni əldə edilmiş gəlirin götürülməsi və ya şərti maliyyə vahidinin 100 mislinə 50 min mislinədək həcmdə cərimənin ödənilməsi sanksiyasının tətbiqi də nəzərdə tutulur. Hesab edirik ki, bu model folklor nümunələrinin istifadəsi zamanı qanun pozuntusu hallarında tətbiq edilə bilər. Həmçinin qanunvericiliklə kontrafakt nüsxələrin aşkar edilib götürülmə normasının müəyyən edilməsi də bu gün çox vacib əhəmiyyət daşıyan məsələlərdəndir və zamanın tələbidir.

Folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında danışarkən bir vacib cəhət də qeyd etmək lazımdır ki, onların müəyyən hissəsinin müəllif-hüquq qanunvericiliyi çərçivəsində, o cümlədən əlaqəli hüquqlar vasitəsi ilə qorunması mümkündür. Bu cür qorunma folklor nümunələrinin ifa edilməsi zamanı ifaçıların əlaqəli hüquqlarının qorunması altında təqdim edilə bilər. Eyni sözləri fonogramların və yayım təşkilatları verilişlərinin qorunması halları haqqında da söyləmək olar.

Bununla birlikdə, qeyri-maddi mədəni irsin bir hissəsi olan folklorun hüquqi qorunması və bundan tamamilə fərqli olan folklor nümunələrinin qorunub saxlanması haqqında ayrıca xüsusi milli qanunların qəbul edilməsi məqsəduyğundur və beynəlxalq ictimaiyyət də bu istiqamətdə müzakirələr aparır.

Deyilən mülahizənin həm də vacib beynəlxalq aspekti vardır. Roma Konvensiyasında (1961) folklor nümunələrindən istifadə etmiş ifaçıların hüquqlarının qorunması haqqında ayrıca müddəə yoxdur və qorunma yalnız əsərlərin ifasına aid edilmişdir. ÜƏMT-nin «Fonogramlar və ifalar haqqında» Müqaviləsi isə folklor nümunələrinin beynəlxalq qorunmasının ifalar vasitəsilə təmin olunması imkanını nəzərdə tutur. Bu bizim üçün maddi-mənəvi sərvətlərimizin ermənilər tərəfindən oğurlanması və özünüküldürülməsi ənənəsinin mövcudluğu, eləcə də folklor nümunələrinin qorunması haqqında ayrıca xüsusi beynəlxalq müqavilənin olmadığı bir şəraitdə son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Şübhəsiz, folklor nümunələrimiz təcrid olunmuş, qapalı şəkildə qala bilməz və o daim digər dövlətlərə məxsus folklor nümunələri ilə yanaşı istifadə olunmalı, lakin bununla birlikdə bu nümunələrin hüquqi qorunmasına təminat yaradılmalıdır. Buna görə də bu sahədə hazırlanan hər hansı qanunun mətnində xarici dövlətlərin folklor nümunələrinə münasibət bildirilməsi də aktual məsələdir. Bu cür nümunələrə qəbul ediləcək qanunla təqdim edilən hüquqi qorunma Azərbaycanın və maraqlı tərəfin ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələri əsasında milli rejim səviyyəsində təmin olunmalıdır.

Bununla birlikdə, folklor nümunələrinin qorunması və müdafiəsinin hüquqi mexanizmi yaradılarkən, bu sahədə aparılan dövlət siyasətinə və bu siyasətin həyata keçirilməsini təmin edəcək xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanının fəaliyyətinə də əhəmiyyətli yer verilməsi vacibdir. Bu sahədə aparılan dövlət siyasətinin istiqamətləri müəyyən edilərkən hüquqi qorunma yolu ilə folklor nümunələrinin qorunub saxlanması, inkişafı və gələcək nəsillərə çatdırılması, qanunvericilik bazasının yaradılması və inkişafı, xarici ölkələrdə folklor nümunələrinin hüquqi

qorunmasını həyata keçirməyə imkan verən beynəlxalq əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi və s. məsələlərin nəzərə alınması çox vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜƏMT-nin Nümunəvi Qanun modelində tövsiyə etdiyi səlahiyyətli orqanın funksiyaları sırasında qeyri-ənənəvi və adidənkənar istifadə zamanı onlara icazənin verilməsini nəzərdə tutan müddəadan fərqli olaraq, hazırkı realıqda belə icazənin nəzərdə tutulması problemi mütəxəssislər arasında birmənalı şəkildə qarşılanmır və gələcək müzakirələrin obyektinə çevrilə bilər. Əvəzində isə səlahiyyətli orqanın digər vəzifələrlə bərabər, folklor nümunələrinin istifadəsi ilə bağlı istənilən qanun pozuntuları hallarında dövlətin maraqlarını təmsil etməsində yekdil baxış olmalıdır. Əks halda onun fəaliyyətinin səmərəsindən danışmağa dəyməz.

Bununla bərabər, folklor nümunələrinə dövlətin qorunmasını həyata keçirdiyi xalq varidatı, onun mədəni mülkiyyəti kimi baxılmalı, bu sahədə fəaliyyət göstərən səlahiyyətli orqanın işinin səmərəsinin artırılması məqsədi ilə onun məhkəməyə iddia ərizəsi verdiyi hallarda rüsumdan azad edilməsi, eyni zamanda, folklor nümunələri istifadə edilərkən mövcud hüquqi normaların pozulmasına aparan hər hansı hərəkətin dayandırılmasını tələb etmək ixtiyarının verilməsi məsələlərinin həlli də vacibdir. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, folklorun hüquqi qorunması və qorunub saxlanması ilə bağlı hazırlanan qanunlarda folklor nümunələrindən istifadə qaydalarının pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qaldırılan iddia ərizələri əsasında hüquq pozucusundan tutulan məbləğlərin Dövlət büdcəsinə köçürülməsi və intellektual mülkiyyət sahəsində yaradıcılığın həvəsləndirilməsinə, müəllif hüququ sahəsində dövlət siyasətinin təmin edilməsi məqsədlərinə və folklor nümunələrinin hüquqi qorunması işinin təşkilinə yönəldilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, hazırda folklor nümunələrinin qorunması ilə bağlı beynəlxalq qorunma alətinin olmamasını, lakin bu nümunələrin hüquqi qorunmasını təmin edən beynəlxalq müqavilənin zəruriliyi nəzərə alınaraq, hazırda belə bir sənəd layihəsinin hazırlanması üzrə intensiv iş aparılır, bu məsələ üzrə ÜƏMT-nin xüsusi Hökumətlərarası Komitəsində hökumət ekspertləri səviyyəsində fəal müzakirələr və regional müşavirələr keçirilir, bu sahədəki milli təcrübələr ümumiləşdirilir. Folklor nümunələrinin hüquqi qorunması üçün baza rolunu oynayacaq həmin Beynəlxalq müqavilənin layihəsi üzərində işlər başa çatdırılmaq üzrədir və artıq ÜƏMT-nin 2002-ci ilin ortalarında keçirilən Hökumətlərarası Komitəsində onun son mətni müzakirə olunmuşdur. Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, Azərbaycan folklor nümunələrinin xaricdə hüquqi qorunması Azərbaycan dövlətinin müvafiq beynəlxalq çoxtərəfli konvensiyada iştirakı ilə bağlıdır. Belə konvensiyanın mətni Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı və YUNESKO tərəfindən birgə hazırlanmış və dövlətlərə təqdim edilmişdir. Konvensiyanın adı aşağıdakı kimidir: «Folklor nümunələrinin qeyri-qanuni istifadədən və digər zərərli hərəkətlərdən qorunması haqqında». Həmin konvensiya Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının 2003-cü ildə keçirilməsi planlaşdırılan Diplomantik Konfransında qəbul edilməlidir. Bu gün müzakirə edilən yuxarıda qeyd etdiyimiz hüquqi qorunma mexanizmi də tam şəkildə beynəlxalq konvensiyada nəzərdə tutulan mexanizmə uyğundur. Beynəlxalq konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq, Azərbaycan folklorunun xaricdə hər hansı kommersiya məqsədli istifadəsi Azərbaycan tərəfinin xüsusi icazəsi əsasında aparılmalı, o cümlədən istifadəyə görə haqq da ödənilməlidir və beləliklə, Azərbaycan xalqının mədəni haqları ilə yanaşı, iqtisadi maraqları da nəzərə alınacaq.

Hazırda bu sahədə iş davam etdirilir və əlamətdar haldır ki, folklor nümunələrinin istər qorunub saxlanması, istərsə də hüquqi qorunmasının təmin edilməsi üçün hüquqi məkanın yaradılması istiqamətində Azərbaycanda da fəal iş aparılır, qanunvericilik layihələri müzakirə olunur. Bu sahədə aparılan iş zamanı yeni yaradılacaq qanunvericiliyin nəyə xidmət edəcəyi müəyyənləşdirilir və əsasən aşağıdakıları əhatə edir:

Birincisi, folklor nümunələrinə əqli mülkiyyətin xüsusi növü kimi baxıla bilər (və əqli mülkiyyətin qeyri-ənənəvi növü kimi təsdiq edilə bilər).

İkincisi, folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında hazırlanan qanun layihəsi əqli mülkiyyətə aid bütün qanunlara münasibətdə öz təbii məxsusluğuna görə müəlliflik hüququ qanununa oxşar ola bilər.

Üçüncüsü, folklor nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında qanunun qəbul edilməsi ilk dəfə olaraq bu nümunələrin qeyri-qanuni istifadəsinə və digər zərərli hərəkətlərə qarşı çıxış edər və beləliklə, hüquqi qorunmanın təməl daşını, qorunma məkanını yaradardı.

Dördüncüsü, Qanun layihəsi üçün təklif olunan hüquqi mexanizm kifayət qədər dürüst olmalı və beynəlxalq təşkilatların tövsiyələrindən yalnız onunla fərqlənə bilər ki, burada heç bir dövlət idarəsi tərəfindən folklorun istifadəsilə bağlı, o cümlədən qeyri-ənənəvi və adi kontekstdə xüsusi icazə verilməsi tələb olunmur. Bu məsələ istifadəçi təşkilatlar qarşısında açıq, şəffaf surətdə imperativ şəkildə irəli sürülə bilər.

Nəhayət, beşinci, bu qanun layihəsi qeyri-qanuni istifadəyə və digər zərərli hərəkətlərə qarşı çıxış etməklə, yəni bir tərəfdən ənənəvi istifadə üsullarından kənar istifadə zamanı folklorun qorunmasına müəyyən tələblər irəli sürməklə və digər tərəfdən onun mənbəyini təhrif etməmək tələbi ilə müxtəlif zərərli hərəkətlərdən qorunmanı təmin etməklə bərabər, folklorun qorunub saxlanması haqqında digər qanunların müddəaları, o cümlədən folklorun müəyyən edilməsi, toplanması, sistemləşdirilməsi, arxivlərdə saxlanması, gələcək nəsillərə çatdırılması ilə vəhdət təşkil etməli, birgə işləməlidir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1-2, 2003-cü il

AZƏRBAYCANIN MÜƏLLİF-HÜQUQ QANUNVERİCİLİYİNDƏ ŞƏRİKLİ MÜƏLLİFLİK

Son illər əqli mülkiyyət sahəsi ilə bağlı bir sıra qanunvericilik aktlarının, o cümlədən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun qəbul edilməsi Azərbaycan dövlətində bu sahəyə verilən böyük diqqətin əyani təzahürüdür.

Müəllif-hüquq qanunvericiliyində ən aktual məsələlərdən biri şərikli əsərlərə müəlliflik hüququ problemidir. “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun 9-cu maddəsi şərikli müəllifliyə həsr olunmuşdur. Praktikada şərikli müəllifliyin iki formasına rast gəlmək mümkündür: bölünə bilən və bölünməz şərikli müəlliflik.

Birinci halda şərik müəlliflərdən hər biri əsərin ona məxsus müstəqil əhəmiyyətli hissəsini ayrıca göstərə bilər. Məsələn, mahnının musiqisini bəstəkar, sözlərini isə şair yazır. Əgər aralarındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər iki müəllifin özünə məxsus müstəqil əhəmiyyətli hissədən istəyinə uyğun qaydada istifadə etmək hüququ vardır. İkinci halda-bölünməz şərikli müəlliflikdə əsər müstəqil əhəmiyyətli hissələrə bölünə bilmədiyi üçün onun şərik müəlliflərinin özlərinə məxsus hissədən ayrılıqda istifadə etməsi mümkün deyildir.

Qanunda qeyd olunur ki, “Şərik müəlliflər arasındakı münasibətlər onların razılığı ilə müəyyən edilir”. Yəni onların arasındakı münasibətlər müvafiq müqavilə ilə tənzimlənmişdir. Bu cür müqavilənin yazılı şəkildə bağlanması şərikli müəlliflərin münasibətlərini tənzimləmək baxımından çox vacibdir. Qanunda birbaşa deyilməsə də, belə hesab olunur ki, aralarında müqavilə olmadığı halda, əsərdən istifadəyə görə qonorar hər bir müəllifin müstəqil əhəmiyyətli hissəsinə görə, bölünməz şərikli müəlliflikdə isə hər birinə bərabər payda bölünür.

Şərikli müəllifliyin yaranması ilə əlaqədar müxtəlif fikir və şərhlərin olduğunu nəzərə alaraq, biz konkret misalda şərikli müəlliflik, bu cür müəllifliyin yaranması, şərikli müəllifliyin şərtləri və sair problemləri mövcud müəllif-hüquq qanunvericiliyi baxımından işıqlandırmğa çalışacağıq.

Tutaq ki, şərhini vermək istədiyimiz konkret misalda müəllif-bəstəkar uzun illərin təcrübəsi və apardığı araşdırmalar nəticəsində yazdığı elmi əsərini müvafiq qaydalara əməl etməklə musiqi dərsləyi kimi çap etdirmişdir. Kitabın tədris prosesi üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, müəllifin ölümündən müəyyən müddət sonra bir qrup müəllif həmin əsəri, onların ifadəsinə görə, «yenidən işləyib əlavələr etmiş, tamamlamış» və mərhum müəllif-bəstəkarın adını da daxil etməklə müəlliflər kollektivinin adı altında təkrar nəşr etdirmişdir. Bu konkret fakt əsasında hər iki nəşri araşdırmaqla yol verilmiş qanun pozuntusunu müəyyən etməyə çalışaq. Belə fərz edək ki, kitabın müəlliflər kollektivinin adı altında buraxılmış sonuncu nəşri şərikli, yaxud kollektiv əsər, yəni şərik müəlliflər kollektivinin yaradıcılıq əməyinin nəticəsidir.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun 9-cu maddəsinə uyğun olaraq, “İki və ya daha çox şəxsin birgə əməyi ilə yaradılan əsərə müəlliflik hüququ (şərikli müəlliflik) həmin əsərin ayrılmaz, bütöv və ya müstəqil əhəmiyyətə malik olan ayrı-ayrı hissələrdən ibarət olmasından asılı olmayaraq birlikdə şərik müəlliflərə məxsusdur”.

Bununla qanunverici nəzərə çatdırır ki, şərikli əsərdən istifadə hüququ şərik müəlliflərin yaradıcılıq payının dərəcəsi və əsərin xarakterindən asılı olmayaraq bütövlükdə şərik müəlliflərin hamısına birlikdə məxsusdur. Burada və sonra əsərdən istifadə hüququnun müxtəlif mənalarda şərh edilməməsi üçün onun Qanunun 14 (Şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar) və 15-ci (Əmlak (iqtisadi) hüquqları) maddələrində verilən müəllif-hüquq mənası əsas götürülmüşdür.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Qanun şərik müəlliflərdən hər birinə, iki şərtin olduğu halda əsərin ona məxsus hissəsindən öz istəyinə uyğun şəkildə istifadə etmək hüququ verir.

Birincisi, şərikli əsərin həmin hissəsi digər hissələrdən ayrılıqda müstəqil əhəmiyyət daşıyır, ikincisi, şərik müəlliflər arasındakı razılaşmada başqa hal nəzərdə tutulmamışdır. Musiqi dərslisinin şərik müəlliflərin adı altında çıxan sonuncu nəşrində şərik müəlliflərdən heç birinin payı (məsələn, fəsilər üzrə) ayrılıqda göstərilməmişdir, konkret halda şərik müəlliflər arasındakı razılaşma sazişi də olmamışdır. Lakin bu əsərin xarakteri (dərslik) və şəxsi payların göstəricilərinin olmaması belə nəticə çıxarmağa əsas vermişdir ki, əsər müstəqil əhəmiyyətə malik hissələrə ayrılmayan bütöv bir vahid kimi təsnif edilmişdir və məhz bu halda o, özünün dərslik funksiyasını yerinə yetirməyə qadirdir. Sonuncu – ikinci nəşr “yenidən işlənmiş, tamamlanmış və əlavələr edilmiş nəşrdir”. Bundan başqa, müəlliflərdən birinin redaktəsi ilə yenidən işlənmiş, tamamlanmış, əlavələr edilmiş və təkrar nəşrə hazırlanmışdır.

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, dərslinin sonuncu nəşri mərhum müəllifin əvvəllər buraxılmış dərslisinin birinci nəşrinin yenidən işlənmiş, tamamlanmış və əlavələr edilmiş təkrar nəşridir. Lakin müəlliflər kollektivi dərslinin bu yeni nəşrini şərikli yazılmış intellektual yaradıcılıq məhsulu kimi təqdim etmişlər, yəni onların fikrincə, (əlbəttə, mərhum müəllif istisna olmaqla) əsərdən istifadəyə hüquqlar bütövlükdə şərik müəlliflərin hamısına məxsus olmaqla bu dərslik mərhum müəllifin əvvəllər çıxmış kitabının əsasında, (müəlliflərin terminologiyası ilə, yenidən işlənmiş, tamamlanmış və əlavələr edilmiş) təkrar nəşrdir.

İndi isə müəllif-bəstəkarın sağlığında onun tək müəllifliyi ilə nəşr olunmuş əsərinin müəllif-hüquq mövqeyindən təsvirini verək və müəllifin ölümündən sonra onun hüquqları üzrə sərəncamçılıq məsələlərinə baxaq. Qeyd edildiyi kimi, müəllifin haqqında söhbət gedən dərslisi müəllif işidir. Əsər müəlliflik hüququ ilə qorunan obyektədir və müəllif-hüquq qanunvericiliyinə uyğun olaraq, mərhum müəllifin müəlliflik hüquqları onun ölümündən sonra 50 il müddətində qorunur. Qanunla qorunan müəlliflik hüquqları sırasında təhlilimizin məqsədindən çıxış edərək, şəxsi (qeyri əmlak) hüquqlardan (Qanunun 14-cü maddəsi) müəlliflik hüququnu, ad hüququnu və müəllifin şöhrətinə hörmət edilməsi hüququnu; əmlak (iqtisadi) hüquqlarından isə (Qanunun 15-ci maddəsi) yenidən işləmək hüququnu götürək. Müəlliflik hüququnun mənası şəxsin əsərin müəllifi kimi tanınmaq imkanlarının hüquqi cəhətdən təmin olunmasıdır və buradan da həmin şəxsin bu faktın başqaları tərəfindən tanınmasını tələb etmək ixtiyarı vardır.

Müəllifin bu hüququnun pozulması mümkündür, müəllifliyinin tamamilə, yaxud qismən mənimsənilməsi (plagiat) halı da ola bilər. Bununla yanaşı, müəlliflik hüququ müəllifə öz adının şərik müəlliflər sırasından çıxarılmasını tələb etmək imkanı da verir.

Qeyd etmək vacibdir ki, müəlliflik hüququ şəxsi hüquq mənasında müəllifin həyatının müəyyən anında yaranaraq və ictimaiyyət tərəfindən tanınaraq, müəllifin ölümündən sonra artıq subyektiv hüquq kimi yox, tanınmaya və müdafiəyə ehtiyacı olan ictimai maraq kimi tanınır və qorunur. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, ad hüququ müəllifə “əsərdən öz adı ilə, təxəllüslə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək və ya bu cür istifadəyə icazə vermək” imkanı verir.

Qeyd edək ki, əsər şərikli müəllifliklə buraxılarkən müəlliflərin hamısının adı göstərməlidir, lakin müqavilə əsasında, kollektiv əsərin yaradıcıları arasında müəyyən bir şəxsin (şəxslərin) əsərdə xüsusi yaradıcılıq payının olduğunu nəzərə çatdırmaq məqsədi ilə əsər bir və ya bir neçə şəxsin adı altında da çıxa bilər (digər şərikli müəlliflərin adları onların razılığı ilə müqəddimədə və ya başqa yerdə göstərməklə).

Müəllifin şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ müəllifə öz əsərini cəmiyyətə özünün layiq bildiyi formada açıqlamaqla təqdim etməyə əsaslandırılmış hüquqi imkan verir. Bu hüququn mahiyyətinə əsasən, əsər çap edilərkən, kütləvi ifa olunarkən, yaxud başqa formada istifadə olunarkən müəllifin icazəsi olmadan istər əsərin özünə, istər onun adına, eləcə də müəllifin ad göstəricisinə hər hansı dəyişiklik etmək qadağan edilir. Sadalanan hərəkətlər yalnız müəllifin özü tərəfindən, yaxud onun razılığı əsasında edilə bilər.

Müəlliflik hüququ, ad hüququ və digər şəxsi hüquqlar yalnız müəllifə məxsus olur, başqalarına verilə bilməz, o cümlədən vərəsəlik qaydasında da keçmir. Buna görə də Qanunun 29-cu maddəsinə əsasən, müəlliflik hüquqlarının vərəsələrə keçməsi mahiyyətcə yalnız əmlak hüquqlarının keçməsinə bildirir.

Qeyd edək ki, Qanun müəllifin vərəsələrinə şəxsi hüquqların yalnız qorunmasını, özü də ömürlük, həyata keçirmək imkanı verir. Müəllifin əmlak hüquqlarından biri-əsəri yenidən işləmək hüququ öz mənasına görə müəllifin öz əsərini şəxsən yenidən işləmək, dəyişdirmək, yaxud başqasına yenidən işləməyə icazə vermək imkanının olduğunu bildirir.

Yenidən işləmək hüququ əsərlərin və yenidən işlənmələrin bütün növlərini əhatə edir. Xüsusi qeyd edək ki, yenidən işlənmə nəticəsində yaradılan əsər törəmə əsər olsa da, müəlliflik hüququnun yeni obyektidir (yeni əsər).

Müəllif-hüquq qanunvericiliyində belə qəbul edilmişdir ki, başqa müəlliflərə əsərin yenidən işlənməsinə icazə verilməsi eyni zamanda yeni yaranan əsərdən istifadə hüququnun da verilməsinə bildirir.

Beləliklə, müəllifin ölümündən sonra onun şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları vərəsələrə keçmir (vərəsə yalnız mərhum müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunmasını həyata keçirə bilər), vərəsələrə əmlak hüquqları, o cümlədən əsərin yenidən işlənməsi hüququ keçir. Bunun əsasında, yenidən işlənmənin nəticəsi müəlliflik hüququnun yeni obyektə olmaqla vərəsənin əsərin yenidən işlənməsinə icazə vermək, yaxud qadağan etmək imkanı olur.

Nəhayət, daha bir vacib məsələni-şərikli müəlliflik və mərhum müəlliflərin əsərlərinin toxunulmazlıq problemini şərh edək.

Qanunun 9-cu maddəsinə (Şərikli əsərlərə müəlliflik hüququ (şərikli müəlliflik) uyğun olaraq, vahid kollektiv əsərin yaradılması ilə bağlı birgə yaradıcılıq əməyi, şərik müəlliflərin hər birinin payının yaradıcı xarakter daşması, həmçinin şərikli müəllifliyin yaranması üçün razılaşmanın olması şərikli müəllifliyin yaranmasının ən vacib şərtləri hesab olunur. Razılaşma anlayışı burada müəlliflərin əsər üzərində birgə yaradıcılıq işi aparmaları üçün qarşılıqlı iradələrini bildirməsi kimi başa düşülür. Hazır əsərin tamamlanması da bu razılaşmanın predmeti ola bilər. Burada başlıca şərt şərikli müəllifliyin könüllü qaydada olması və başqasının müəlliflik hüquqlarının pozulmamasıdır.

Lakin qeyd etmək vacibdir ki, şərikli müəllifliklə bağlı razılaşma da hələ şərikli müəllifliyin yaranması üçün kifayət deyildir, ona görə ki, bu cür müəllifliyin yaranması üçün əsər üzərində birgə yaradıcılıq işinin aparılması tələb olunur.

Birgə yaradıcılıq işi adı altında, əlbəttə, əməyin şərikli prosesi yox, birgə alınmış nəticə nəzərdə tutulur. Yəni şərik müəlliflərin hansı formada işləmələri vacib deyil, əsas məsələ birgə yaradıcılıq əməyinin nəticəsi olan əsərdir.

Mərhum müəlliflərin əsərlərinin toxunulmazlıq problemi müəllif-hüquq ədəbiyyatında çox vacib şərtlərdən sayılır. Müəllif sağlığında əsərinin mənasının dəyişilməsinə, təhrif olunmasına qarşı çıxmaq imkanı verən şəxsi hüququndan istifadə edərək, əsərinə özü hər hansı, o cümlədən ciddi dəyişikliklər edə, yaxud dəyişikliklər aparılmasına icazə verə bilər. Bir halda ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, həmin hüquq vərəsəlik qaydasında keçmir və vərəsə yalnız bu hüququ qoruya bilər, onda vərəsə həmin hərəkətləri edə bilməz. Vərəsə yalnız elmin inkişafı ilə bağlı bu və ya digər məlumatın dəqiqləşdirilməsinə, əsərin müqəddimə, yaxud şərhlərlə və s. təchiz olunmasına razılıq verə bilər. Qeyd edək ki, bu faydalı iş yaradıcılıq xarakteri də daşıya bilər, lakin ancaq redaktor işi sayılır. Üstəlik də, vərəsənin başlıca vəzifəsi əsərin mahiyyətinin və orijinallığının mərhum müəllifin adı altında saxlanmasıdır.

Vərəsənin ona keçən əmlak hüquqlarından istifadə etməklə əsərin yenidən işlənməsinə icazə verdiyi halda isə yenidən işlənmənin törəmə əsər olmasına baxmayaraq, söhbət artıq yeni əsərdən gedə bilər. Bu əsərin mahiyyəti və orijinallığı isə yenidən işlənmə müəllifinin (müəlliflərin) yaradıcılıq təxəyyülü ilə müəyyən edilir.

Beləliklə, şərikli müəlliflik deyilərkən birgə yaradıcılıq əməyi, şərik müəlliflərdən hər birinin yaradıcılıq payının xarakteri və şərikli müəllifliyin yaranması barədə razılaşmanın

olması nəzərdə tutulur. Bu isə o deməkdir ki, əsərini əvvəllər tək öz adı altında çap etdirmiş müəllifin ölümündən sonra onun əsəri yenidən nəşr edilərkən, o cümlədən yenidən işlənərkən, tamamlanarkən, əlavələr edilərkən mərhum müəlliflə şərikli müəlliflik mümkün deyildir.

Beləliklə, qeyd edilənlərə əsasən, belə nəticəyə gəlmək olar ki, misal kimi göstərdiyimiz musiqi dərslisinin müəllif-hüquq qanunvericiliyinə uyğun buraxılışı iki variantda mümkün olardı:

1) Mərhum müəllif-bəstəkarın adı altında və redaksiya kollektivini göstərməklə, həmçinin kitaba müəllifin vərəsələri ilə razılaşdırılmış müqəddimə və (ya) giriş sözü, əlavə və tamamlamalar etməklə, əlavələr edilmiş və tamamlanmış təkrar nəşr kimi.

2) Vərəsələrdən icazə alınmaqla, müəlliflər kollektivi tərəfindən yenidən işlənən və nəşr olunan yeni əsər kimi.

Konkret misalda mərhum müəllif-bəstəkarın adının müəlliflər kollektivinin tərkibinə daxil edilməsini onun hüquqlarının pozulması, o cümlədən plagiat faktını pərdələmək məqsədindən başqa cür təsnif etmək mümkün deyildir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, dərslinin müəlliflər kollektivinin adı altında buraxılan sonuncu nəşrinin mövcud müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərinin pozulması ilə həyata keçirildiyi qənaətinə gəlmək mümkündür.

İndi isə şərik müəllifliyin yaranması şərtlərinin vacib məsələsi ilə bağlı başqa bir misala baxaq. Məlum olduğu kimi, şərikli müəllifliyin yaranması şərtlərindən biri şərik müəlliflər arasında sazişin olması, yəni əsər üzərində birgə yaradıcılıq işinin aparılması üçün onların öz iradələrini bildirməsidir. Üstəlik də Sazişin forması və əsər üzərindəki işin hansı mərhələdə olması rol oynamır, daha doğrusu, bu, hazır əsərin tamamlanması və yaradıcı xarakter daşıyan əlavələrin edilməsi də ola bilər. Orası vacibdir ki, şərikli müəlliflik könüllü olmalı, heç kimin qanuni hüquqlarını pozmamalı, eyni zamanda şərik müəlliflərdən hər birinin müəyyən yaradıcılıq işi olmalıdır.

Belə fərz edək ki, bəstəkar ölmüş müəllifin artıq müəlliflik hüququ ilə qorunmayan əsəri üzərində tamamlama işi aparmışdır. Aydınır ki, belə halda onların arasında saziş bağlanması mümkün deyildir, bəs onu orijinalın şərik müəllifi hesab edə bilərikmi? Demək lazımdır ki, Qanuna və məhkəmə praktikasına uyğun olaraq, özgəsinin əsərinə yaradıcılıq payı qoyan şəxs şərik müəllif olmadan öz yaradıcılıq nəticəsinə müstəqil müəlliflik hüququ əldə edir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2000-ci il

AZƏRBAYCANDA İNTELLEKTUAL MÜLKİYYƏT HÜQUQLARININ TƏMİNATI MƏSƏLƏLƏRİ

Respublikamız öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra əqli mülkiyyət sahəsinin dinamik inkişafının təmin edilməsi və əqli mülkiyyətlə bağlı münasibətlərin sivil qaydada, ilk növbədə hüquqi baza əsasında tənzimlənməsi sahəsində böyük işlər görülmüş, yaradıcılıq əməyinin nəticələrindən istifadənin tamamilə hüquqi müstəviyə keçirilməsi istiqamətində nəzərəcərpacaq addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30-cu maddəsində öz əksini tapmış aşağıdakı müddəanı xüsusi qeyd etməyə ehtiyac vardır: “Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.” Bu norma yaradıcılıq müstəqilliyini təmin etməklə təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış obyektiv formada mövcud olan bütün elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin qorunmasına hüquqi baza yaradır və obyektiv formada olan hər hansı yaradıcılıq nəticəsini qorumaqla yaradıcı şəxslərə mövzu, janr və forma seçimində tam azadlıq, müstəqillik imkanı verir.

8 oktyabr 1996-cı il tarixdən qüvvəyə minən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (bundan sonra Qanun) bütövlükdə müəllif hüquqlarının qorunması və idarə edilməsi sisteminə əhəmiyyətli yeniliklər gətirməklə bərabər, pozulmuş müəllif hüquqlarının müdafiəsi üzrə məhkəmə işlərinə baxılması məsələlərinə də prinsipial dəyişikliklər etmişdir. Bu Qanun mütəxəssislərin və beynəlxalq ekspertlərin fikrinə görə, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin demokratik cəmiyyətlər üçün ümumqəbul edilmiş yüksək qorunma səviyyəsinin bütün tələblərinə cavab verir. Qanunun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 oktyabr 1996-cı il tarixli Fərmanı, həmçinin yeni qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə, Mülki Prosessual Məcəlləsinə, Cinayət Məcəlləsinə və bir sıra digər qanunvericilik aktlarına müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə dünya standartlarına uyğun olan müddəaların daxil edilməsi də intellektual mülkiyyət hüquqlarına Azərbaycan dövlətində yüksək qiymət verilməsinin təzahürlərindəndir.

Əqli yaradıcılıq məhsulları və onlardan istifadə ilə bağlı münasibətlər, mülki qanunvericiliyin prinsiplərinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin mülki hüquqlar və vəzifələr doğuran hərəkətləri nəticəsində əmələ gəlir və təbii ki, mülki qanunvericiliklə tənzimlənir. Mülki hüquq və vəzifələr, onların müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin (MM) 2-ci fəslində göstərilmişdir.

Qanunun 47-ci maddəsinə əsasən, bu Qanunla nəzərdə tutulan müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Bu məqalədə «İntellektual mülkiyyət hüquqları» anlayışı altında müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar nəzərdə tutulmuşdur. «Hüquqların təminatı» dedikdə, qanunla qorunan hüquqlara əməl edilməsini təmin edən müddəalar, «hüquqların müdafiəsi» kimi isə, pozulduğu, yaxud mübahisə obyektinə çevrildiyi hallarda müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların tanınmasına yönəldilmiş tədbirlərin məcmusu başa düşülür. İntellektual mülkiyyət hüquqlarının təminatı və müdafiəsi ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu və müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla bağlı müddəalar daxil edilmiş digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Bu materiala əlavə etdiyimiz 1-ci cədvəldə müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində milli qanunvericiliyin və normativ-hüquqi aktların ümumi mənzərəsi, həmçinin

Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq sazişlərin siyahısı əks etdirilmişdir. Buradaca qeyd etmək yerinə düşər ki, Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş qaydalar bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydalardan fərqli olduqda beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Mövcud qanunvericilik bazasına əsasən, intellektual mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsi məsələlərinə baxarkən, hər şeydən öncə qeyd etmək lazımdır ki, biliklərin bir sahəsi kimi intellektual mülkiyyət fəvqəladə dərəcədə çoxcəhətlidir. Mahiyyətcə bu elə fəaliyyət dairəsidir ki, orada tamamilə müxtəlif planlı başlanğıclar birləşmişdir: onun mahiyyəti menecer, texniki, hətta kulturoloji, forması – həmişə hüquqi, təyinatı isə – iqtisadidir.

Ən geniş mənada intellektual mülkiyyət (müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar) elmi, ədəbi və bədii sahələrdə intellektual fəaliyyətin nəticələrinə olan qanunla təmin edilən hüquqlar sistemidir.

İntellektual mülkiyyət hüquqları təbiətinə görə müstəsna hüquqlardır. Mütəxəssislərin fikrincə, intellektual mülkiyyət haqqında hər hansı qanunun vacib hissələrindən biri bu qanunla intellektual mülkiyyətə verilən hüquqlara əməl edilməsinin təminatına yönəldilmiş müddəalar sayılır. Müasir dünyada texnologiyaların və elmi-texniki yeniliklərin nəhəng artımı şəraitində hüquqların təminatı üzrə bu cür normalar getdikcə daha böyük rol oynayır. Əlbəttə, burada söhbət təkcə təqdim olunan müəllif-hüquq qorunmasının yüksək səviyyəsindən yox, eyni zamanda əsərlərdən hüquqların pozulması ilə mümkün istifadənin təsəvvürə gəlməyən həcmi səbəbindən hüquqların pozulmasına qarşı adekvat qanunvericilik və idarəçilik reaksiyasından gedir. Bir sözlə, hər hansı ən mükəmməl intellektual mülkiyyət sistemində müəlliflik və əlaqəli hüquqların sahibləri üçün hüquq pozuntularının aradan qaldırılması və dəymiş zərərin kompensasiya edilməsi, hüquq pozucularına qarşı müəyyən tədbirlərin görülməsi, həmçinin kontrafaksiya məsələləri üzrə dövlət orqanlarına apelyasiya üçün onların hüquqlarının müdafiəsi təminatının məqbul imkanı yoxdursa, o, qeyri mükəmməl sistem sayılır.

Deməli, hüquqların müdafiəsini təmin edən güclü mülki-hüquqi və cinayət-hüquqi baza ilə möhkəmləndirilmiş, işi çevik və ədalətli formada qurulmuş məhkəmə sistemi olmayan milli sistem, intellektual mülkiyyətin milli institutu öz dəyərini itirir. Aqillərin dediyi kimi, “Ölkənin yaşaması üçün qanunların yaşaması gərəkdir.”

İntellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulması iki istiqamətdə baş verir: özgəsinə məxsus olan intellektual əməyin nəticələrinə müəllifliyin tam, yaxud qismən mənimsənilməsi – plagiat, həmçinin intellektual nəticənin müəllifinin (hüquq sahibinin) icazəsi, yaxud razılığı olmadan istifadəsi – kontrafaksiya. Deməli, intellektual mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsi – hüquq pozuntuları zamanı bu hüquqların müdafiəsinin qanunvericiliyə uyğun şəkildə rəsmiləşdirilməsi, həmçinin müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların müdafiəsi və cəza tətbiq edilməsi mexanizmini göstərən proseduraların təmin edilməsi deməkdir.

2-ci cədvəl müdafiənin predmeti, subyektləri, forma və növləri də daxil olmaqla, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların müdafiəsi üzrə ümumi müddəaları, müəllif-hüquq pozuntularının və tətbiq olunan sanksiyaların ümumi xarakterini əks etdirir. Qeyd etmək maraqlıdır ki, müdafiənin predmeti nəinki subyektiv hüquqlar, həm də qanunla qorunan maraqlar ola bilər. Bu anlayışların yaxınlığına baxmayaraq (hər hansı müəllif hüququnun əsasında maraq vardır), bu anlayışlar həm də fərqlənə bilirlər, yəni müəllif hüquqlarının subyektlərinin maraqları subyektiv hüquqlarla ortaq olmaya da bilər.

Hüquqların müdafiəsinin subyektləri isə ilk növbədə müəlliflərin özləri, əlaqəli hüquqların sahibləri, onların vərəsələri və digər hüquqi varislər ola bilərlər. Müəllifin sağlığında pozulmuş hüquqların müdafiəsi haqqında tələblə adətən onun özü, yaxud vəkil edilmiş nümayəndəsi çıxış edir. Müəllifin ölümündən sonra onun vərəsələri, müəllif-hüquq orqanları, yaxud başqa səlahiyyətli orqan müəllifin müəllifliyinin pozulmasından, adının düzgün göstərilməməsindən, əsərinin toxunulmazlığından doğan tələblə çıxış edə bilərlər. Müəllifin şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub əmlak

hüquqlarının kimə məxsus olmasından asılı olmayaraq müəllifə məxsus olur və əmlak hüquqları başqasına keçdikdə də müəllifdə qalır. Bu hüquqlar vərəsəlik üzrə də keçmir. Müəllifin vərəsələri şəxsi hüquqların qorunmasını ancaq həyata keçirə bilirlər. Yeri gəlmişkən, vərəsələrin bu səlahiyyətləri müddətlə məhdudlaşdırılır.

Əmlak hüquqlarına münasibətdə vərəsələrin və hüquqi varislərin özlərinin əmlak maraqlarının müdafiəsi hüquqları vardır. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, əmlak hüquqlarının pozulmasına qarşı hərəkətlər həm səlahiyyətli dövlət orqanları, həm də müəlliflərin əmlak hüquqlarını kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar tərəfindən də həyata keçirilə bilər.

Müəllif-hüquq qanunvericiliyinin tələblərini yerinə yetirməyən fiziki və hüquqi şəxslər hüquq pozucuları hesab olunurlar. Əsərin, yaxud fonogramın hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən qeyri-qanuni istifadəsi: əsərin üzünün köçürülməsi və yayılması, efirə verilməsi və s. müxtəlif qeyri-qanuni hərəkətləri doğurur. Məsələn, hətta istifadəçinin bilmədən kontrafakt məhsuldan efirdə istifadə etməsi müəllif-hüquq pozuntusu kimi təsnif olunur. Şübhəsiz, istifadəçinin kontrafakt məhsuldan istifadə etdiyini bilməməsi onun günahını yüngülləşdirən amil kimi nəzərə alınə bilər, lakin bu, müəllif, yaxud əlaqəli hüquqların pozulması faktını və buna qarşı müvafiq tədbir görmək zərurətini dəyişdirmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müdafiə olunması barədə iddia qaldırılan müəlliflik hüququ, yaxud əlaqəli hüquqlar qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə əldə edilmişdirsə, itirilmiş sayılır və bu cür iddialara baxılır.

Müdafiənin yurisdiksiya formasında hüquqları pozulan şəxs hüquqlarının müdafiəsi üzrə tədbir görülməsi üçün vəkil edilmiş səlahiyyətli orqana, məsələn məhkəməyə, yaxud yuxarı orqana müraciət edir. Bu zaman ümumi müdafiə qaydaları məhkəmə qaydaları ilə əlaqələndirilir, məhkəmə müdafiəsi vasitəsi kimi isə iddia çıxış edir. Həmçinin cavabdehə qarşı maddi - hüquqi tələblər qoyulur. Qeyd etmək lazımdır ki, şəxsi (qeyri əmlak) hüquqların pozulması ilə bağlı iddialara iddia müddəti şamil edilmir, əmlak hüquqları ilə bağlı pozuntular üzrə iddia müddəti isə iddiaçının hüquqlarının pozulması haqqında xəbər tutduğu (xəbər tutmalı olduğu) andan 3 il müddətində müəyyən edilir.

Hüquqların müdafiəsinin xüsusi forması onların inzibati qaydada müdafiəsidir, yəni zərərçəkən cavabdehin yuxarı orqanına müraciət edir, belə halda müdafiə vasitəsi kimi şikayət çıxış edir.

Müdafiənin qeyri-yuridik forması da mövcuddur ki, bu zaman vətəndaşlar, yaxud təşkilatlar öz hüquqlarının müdafiəsi üzrə müəyyən qanuni hərəkətləri edə bilirlər. Məsələn, müəlliflik və əlaqəli hüquqları pozulmasına aparan göstərişlərin yerinə yetirilməsindən imtina etmək qaydasında özünü müdafiə vasitəsi belə formalardan ola bilər.

Müəlliflik və əlaqəli hüquqların müdafiəsinin mülki-hüquqi forması ən vacib forma sayıldığına görə, 3-cü cədvəldə hüquqların müdafiəsinin bu formasının xüsusi təsnifatı verilmişdir. Bu cədvəl bütövlükdə özündə müdafiə üsullarının ümumi mülki-hüquqi növlərini, həmçinin müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında Qanunun 45-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan müdafiə vasitələrini birləşdirir. Bununla yanaşı, həmin cədvəldə müəlliflik və əlaqəli hüquqların pozulması üzrə iddiaların təmin olunması üzrə tədbirlər əks etdirilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, mülki hüquqların məhkəmə müdafiəsini Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin (MPM) müəyyənləşdirdiyi iş aidiyyatına uyğun olaraq ümumi yurisdiksiya məhkəmələri və iqtisadi məhkəmələr həyata keçirirlər.

MPM-nin 4-cü maddəsinin 4.1. bəndinə əsasən bütün fiziki və hüquqi şəxslər özlərinin qanunla qorunan hüquq və azadlıqlarını, eləcə də maraqlarının qorumaq və təmin etmək məqsədilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmə müdafiəsindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Mülki Məcəllənin 17-ci maddəsinə uyğun olaraq, “Bütün dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarə orqanları, siyasi partiyalar, ictimai birliklər, həmkarlar ittifaqları, təşkilatlar,

fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqlara hörmət etməli və onların müdafiəsinə kömək göstərməyə borcludurlar”.

Mülki-hüquqi müdafiə üsulları iki qrupa bölünür: ümumi mülki-hüquqi müdafiə üsulları və bilavasitə “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunda nəzərdə tutulanlar. Birinc qrupda nəzərdə tutulan üsullar öz təbiətinə görə birtipli deyildir, buna görə də onları müdafiə və məsuliyyət tədbirlərinə bölmək olur. Məsuliyyət tədbirlərinin əsas xüsusiyyəti ondadır ki, onları ancaq hüquq pozucularına qarşı tətbiq etmək olar və onların hüquq pozmasının dərəcəsi əlavə iş və öhdəliklər şəklində rəsmiləşdirilir. Məsələn, vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi, qeyri qanuni əldə edilmiş gəlirin tutulması, kompensasiya verilməsi, həmçinin mənəvi zərəre görə kompensasiya ödənilməsi məsuliyyət tədbiri kimi tanınır.

İddiaların təminatı üzrə bütün xüsusi tədbirlər isə (əmlaka həbs qoymaq, əsərin kontrafakt güman edilən nüsxələrinin götürülməsi) müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin maraqlarının müdafiəsinin əlavə təminatlarıdır. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, əsərlərin kontrafakt nüsxələri müsadirə edilərkən, iki cəhətin nəzərə alınması vacibdir. Birincisi, kontrafakt nüsxələrdə istifadəsinə icazə alınmış əsərlərin ola bilməsi halı da mümkündür. Məsələn, tutaq ki, kompakt kassetdə yazılmış əsərlərdən yalnız biri müəllif hüquqlarının pozulması ilə, qalanları isə qanuni əsasda buraxılmışdır. Belə halda bütün tirajın müsadirə edilməsi əlbəttə, qeyri normal hal olardı.

İkincisi, pozucunun ümumi əmlak məsuliyyəti və zərərçəkənə dəymiş zərərin əvəzinə kompensasiya ödənilməsi Qanunun 45-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla əlaqədar mübahisələrə baxılarkən mülki-hüquqi müdafiənin artıq qeyd etdiyimiz ümumi vasitələrindən başqa, iddiaçının tələbi ilə əmlak xarakterli iki müxtəlif tədbirin görülməsi də mümkündür: 1. Zərərin ödənilməsi əvəzinə pozuntuya yol verən şəxsdən müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların pozulması nəticəsində əldə etdiyi gəlirin tutulması; 2. Zərərin ödənilməsi və ya gəlirin tutulması əvəzinə minimum əmək haqqının 100 mislindən 50 min mislinədək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi.

Qeyd edilməlidir ki, göstərilən tədbirlər yalnız ayrı-ayrılıqda tətbiq edilə bilər. Bu və ya digər tədbirin seçilməsi isə müəllifin hüququdur.

Dəymiş zərərin əvəzinə hüquq pozucusunun əldə etdiyi gəlirin tutulması mülki hüququn praktikada yaxşı məlum olan adi tədbiridir. Zərərin ödənilməsi və ya gəlirin tutulması əvəzinə minimum əmək haqqının 100 mislindən 50 min mislinədək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi tədbiri isə müəllif-hüquq qanunvericiliyi və məhkəmə praktikası üçün yenidir. Müəllif hüquqlarının pozucusu üçün nəzərdə tutulan həmin məsuliyyət tədbirləri mülki-hüquqi sanksiyalar sırasına aid olduğundan, onlar kompensasiya funksiyasını yerinə yetirir, yə‘ni vurulmuş zərərin ödənilməsinə tə‘min edir. Qəbul edilən məhkəmə qərarının məqsədi isə təbii ki, belə vəziyyətdə hüquq pozucusunun cəzalandırılmasına yox, daha çox müəllif hüquqlarının sahibinin öz hüquqlarını sübut etməsinə və ona vurulmuş zərərin əvəzinə kompensasiya almasına xidmət edir. Deməli, həmin tədbirlərə hüquq sahibinə dəymiş zərərin ekvivalenti kimi baxılır.

Pozulmuş müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların bərpa edilmə proseduraları mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulan aşağıdakı ümumi qaydalarla həyata keçirilir. Qanunun 44, 45 və 46-cı maddələrinə əsasən, müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların sahibləri, habelə səlahiyyətli dövlət orqanları və həmin hüquqları kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar müəlliflik hüquqlarını və əlaqəli hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların sahibləri pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Bu zaman pozulmuş müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların bərpasının təminatı üçün səlahiyyətli vəzifəli şəxslər və orqanlar müdafiəsini Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual və cinayət-prosessual məəcəllələrinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun lazımi tədbirləri görməlidirlər.

Mülki Məcəllənin 18-ci maddəsinə əsasən, mülki hüquqların müdafiəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və qanuna, ictimai qaydaya və əxlaqa zidd olmayan üsullarla həyata keçirilir.

Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 157-ci maddəsinə əsasən, hakim işdə iştirak edən iddiaçı şəxsin ərizəsi ilə iddianı təmin etmək üçün haqqında hüquq pozucusu olması barədə kifayət qədər dəlillər olan şəxsə qarşı müvəqqəti tədbirlər görə bilər.

Qətnamənin gələcəkdə icrasını təmin etmək məqsədi ilə idianı təmin etmək barədə hakimin qəbul etdiyi qərardad müvəqqəti xarakter daşıyır və işi qabaqcadan həll etmir.

MPM-nin 158-ci maddəsinə uyğun olaraq, iddianı təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

158.1.1. cavabdehdə və ya digər şəxslərdə olan cavabdehə məxsus əmlak üzərinə həbs qoymaq.

158.1.2. müəyyən hərəkətləri etməyi cavabdehə qadağan etmək.

158.1.3. mübahisə predmetinə aid olan müəyyən hərəkətləri etməyi başqa şəxslərə qadağan etmək.

158.1.4. əmlakı həbsdən azad etmək haqqında iddia təqdim edildikdə əmlakın satılmasını dayandırmaq.

158.1.5. borclu tərəfindən məhkəmə qaydasında qanuniliyi mübahisə edilən tələbin icra sənədi üzrə alınmasını dayandırmaq.

158.1.6. icrası mübahisəsiz qaydada aparılmalı olan tutulmalar üzrə qanuniliyi iddiaçı tərəfindən məhkəmə qaydasında mübahisə edilən tələbin icra sənədi və ya digər sənəd üzrə alınmasını dayandırmaq.

158.2. Məhkəmə zəruri hallarda iddianı təmin etmək məqsədi ilə bu Məcəllənin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan digər tədbirləri görə bilər. Məhkəmə iddianın təmin edilməsinin bir neçə növünü tətbiq edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin maddənin 158.6-cı bəndinə əsasən, «İddiaçı təmin edilməsi barədə qərarların icra edilməməsi nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsinə həmin şəxslərdən məhkəmə qaydasında tələb etməyə haqlıdır».

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlarla əlaqədar mübahisələrə baxılarkən praktikada daha çox mülki-hüquqi müdafiənin ümumi vasitələrindən (mülki hüquqların tanınması, hüquqların pozulmasınadək mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi və hüquqları pozan hərəkətlərin qarşısının alınması, zərərin əvəzinin ödənilməsi və s. - Mülki Məcəllənin 18, 21 və s. maddələri) istifadə olunması mümkündür.

MM-nin 21-ci maddəsinə əsasən, «Hüququ pozulmuş şəxs ona vurulmuş zərərin əvəzinin tam ödənilməsinə tələb edə bilər, bu şərtlə ki, qanunda və ya müqavilədə zərərin əvəzinin ödənilməsi nəzərdə tutulmasın».

Zərər dedikdə hüququ pozulmuş şəxsin hüququnu bərpa etmək üçün çəkdiyi və ya çəkməli olduğu xərclər, əmlakından məhrum olması və ya əmlakının zədələnməsi (real zərər), habelə hüququ pozulmasaydı, həmin şəxsin adi mülki dövriyyə şəraitində əldə edəcəyi gəlirlər (əldən çıxmış fayda) başa düşülür (MM-nin 21-ci maddəsinin 21.2-ci bəndi). Əgər hüququ pozmuş şəxs bunun nəticəsində gəlir əldə etmişdirsə, hüququ pozulmuş şəxs digər zərərlə yanaşı, əldən çıxmış faydanın da ödənilməsinə tələb edə bilər (MM-nin 21 maddəsinin 21.3-cü bəndi).

Burada qeyd etmək vacibdir ki, keçmiş sovet qanunvericiliyi müəllif qonoralarının məcburi stavkalarını müəyyən etdiyindən tərəflər qonoraların məbləğini hökumətin qonorar qərarları ilə müəyyən edilmiş maksimum miqdarlardan artıq göstərə bilmirdilər. Bu qayda hakimlərə yaxşı məlum olduğundan onlar məhkəmə işlərində daha çox qonoraların aşağı və yuxarı hədlərinə nə dərəcədə əməl olunması məsələsinə diqqət yetirir və qərar qəbul edərkən bu faktı əsas götürürdülər. Yeni Qanuna müəllif qonoralarının ancaq minimum miqdarlarının müəyyən edilməsi haqqında müddəanın daxil edilməsi ilə (40-cı maddə) keçmişdə mövcud olan maksimum miqdarlar avtomatik olaraq ləğv olunmuş və qonoraların konkret məbləğinin

müəyyən edilməsi məsələsi müəllif (və ya hüquq sahibi) və istifadəçinin ixtiyarına buraxılmışdır. Bununla birlikdə, qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi cəhətdən daha zəif tərəf olan müəllifin maraqlarının müdafiə olunması zərurətini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 2 may 1997-ci il tarixli 38№-li Qərarında əsərlərin bəzi istifadə üsullarına görə qonoraların minimum miqdarlarını müəyyən etmişdir.

Qanunun 28-ci maddəsinə əsasən, əsərdən istifadə ilə bağlı müəyyən hüquqlar müəllif müqavilələri üzrə verilir və vərəsəlik qaydasında keçir. Lakin qeyd etmək vacibdir ki, burada söhbət ancaq müəllifin əmlak hüquqlarının keçməsindən gedir. Əsərlərdən istifadə ilə bağlı münasibətlərin daha çox ikitərəfli müqavilələrlə tənzimləndiyini nəzərə alaraq, bu cür müqavilələrin bağlanması, öhdəliklərin müəyyən edilməsi, pozulduğu hallarda qanunla nəzərdə tutulan tədbirlərdən istifadə etmək praktikası barədə danışmaq yerinə düşərdi. Qanunun 31-ci maddəsinə əsasən, müəllif müqaviləsində aşağıdakılar müəyyən edilə bilər: əsərdən istifadə üsulları, hüquqların verildiyi müddət və ərazi, qonorarın məbləğlərinin və (və ya) əsərdən istifadənin hər növünə görə qonorarın məbləğlərinin müəyyən edilməsi qaydaları; ödəniş qaydaları və müddəti, həmçinin tərəflərin mühüm hesab etdikləri digər şərtlər.

Müəllif müqaviləsi üzrə verilən hüquqlar, müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, qeyri-müstəsna hüquqlar olur. Yeni Qanun keçmiş qanunvericilikdən fərqli olaraq, müəllif müqaviləsinin ancaq yazılı formasını məqbul sayır. Müəllif müqaviləsinin nümunəvi forması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 may 1997-ci il tarixli 38№-li Qərarı ilə müəyyən edilmişdir.

Tərəflər müqavilə şərtlərini təsdiqləyəndən sonra həmin şərtlər ancaq qarşılıqlı razılıq əsasında dəyişdirilə bilər. Buna görə də müqavilə bağlandıqdan sonra müəllif qonorarının müqavilədə göstərilmiş ölçülərinin bir tərəfin tələbi ilə birtərəfli qaydada dəyişdirilməsi qanuni sayıla və yerinə yetirilə bilməz. Qeyd etmək vacibdir ki, bu şərt yalnız müqavilə ilə müəyyən olunmuş qonorar məbləğinin vaxtında ödənilməsi ilə aiddir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, müqavilə ilə nəzərdə tutulan qonorar məbləğinin ödənilmə vaxtının ötürüldüyü hallara da praktikada daha tez-tez rast gəlinir. Əgər hər hansı istifadə üsuluna görə qonorar almaq hüququ müqavilə əsasında yaranmışdırsa və ödəniş faktiki olaraq müqavilə ilə nəzərdə tutulan müddətdə icra edilməmişdirsə, Mülki Məcəllənin 443.5-ci maddəsinə əsasən, kreditor ona öhdəliyin icrası üçün zəruri vaxt təyin edə bilər. Əgər borclu bu müddətdə də öhdəliyini icra etməzsə, kreditor öhdəliyin icrası əvəzinə vaxtın ötürülməsi ilə vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə tələb edə bilər. Əgər öhdəlik borclunun təqsiri olmadan baş vermiş halların nəticəsində icra edilməzsə, bu, gecikdirmə sayılır.

Mülki Məcəllənin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq, öhdəliyini icra etməyən borclu kreditora dəymiş zərərin əvəzinə ödəməyə borcludur. Borclunun üzərinə öhdəliyi pozmağa görə məsuliyyət qoyulmadığı halda bu qayda qüvvədə olmur. Əgər Mülki Məcəllədə və ya tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, dəymiş zərər müəyyənləşdirilərkən öhdəliyin icra edilməli olduğu yerdə kreditorun tələbini borclunun könüllü ödədiyi gün mövcud olmuş qiymətlər, tələb könüllü ödənilmədikdə isə məhkəmənin qərar çıxardığı gün mövcud olmuş qiymətlər nəzərə alınır.

İddiaçı hüquqlarının pozulması nəticəsində əldən çıxmış faydanın ödənilməsi tələbini məhkəmədə qoya bilər. Mülki Məcəllənin 443.4-cü maddəsinə əsasən, əldən çıxmış fayda müəyyənləşdirilərkən kreditorun onu əldə etmək üçün gördüyü tədbirlər və bu məqsədlə apardığı hazırlıq işləri nəzərə alınmalıdır.

Həmin normalardan hər hansı birinin tətbiq olunması mahiyyətə o deməkdir ki, ödəniş vaxtı keçmiş məbləğdən əlavə, zərərçəkənin həmin müddət ərzində itirdiyi qazanc da tutulmalıdır. Onun üsullarının müxtəlifliyinə baxmayaraq, bütün hallarda ödəniş yalnız vaxtı ötmüş müddətə görə və məbləğə münasibətdə aparılmalıdır.

Mülki Məcəllənin 447.1-ci maddəsində göstərilir ki, əgər ikitərəfli müqavilənin bir tərəfi müqavilədən irəli gələn öhdəlikləri icra etmirsə, müqavilənin digər tərəfi öhdəliklərin icrası üçün təyin etdiyi əlavə müddət nəticəsiz qurtardıqdan sonra müqavilədən imtina edə bilər.

Əgər öhdəliyin pozulması xarakteri əsas götürülməklə əlavə müddət tətbiq edilmirsə, xəbərdarlıq edilməsi əlavə müddət təyin olunmasına bərabər tutulur. Əgər öhdəliyin yalnız bir hissəsi icra edilməmişsə, kreditör müqavilədən yalnız öhdəliyin qalan hissəsinin icrasına marağını itirdiyi halda imtina edə bilər.

Müqavilədən çıxarkən kreditör müqavilənin icra edilməməsi nəticəsində ona dəymiş zərərin əvəzini ödəməyi tələb edə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, müqavilədən çıxmaq üçün əsas borclunun təqsiri üzündən yaranmamışdırsa, bu qayda tətbiq edilə bilməz. Borclu öhdəliyin pozulmasına görə o şərtlə məsuliyyət daşıyır ki, pozuntunun onun cavabdeh olmadığı haldan irəli gəldiyini və müqavilə bağlanarkən onun həmin halı nəzərə ala, yaxud bu halda onun nəticələrini istisna edə və ya aradan qaldıra biləcəyinin mümkün olmadığını sübuta yetirsin.

Borclu öhdəliyi icra etməməsi və ya lazımınca icra etməməsi üçün, əgər bu Mülki Məcəllədə və ya müqavilədə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, təqsiri olduqda məsuliyyət daşıyır. Lakin borclu öhdəliyin lazımınca icrası üçün ondan asılı olan bütün tədbirləri gördüyünü sübuta yetirərsə, təqsirsiz sayılır.

Bəzi hallarda müəllif hüququ ilə bağlı məhkəmə işlərində vurulmuş mənəvi zərəre görə kompensasiya ödənilməsi tələbi də qoyula bilər. Müəllif hüququ sahəsində mənəvi ziyan vurulması özünü əsasən müəllifin şəxsi hüquqlarının (14-cü maddə) pozulması şəklində göstərə bilər. Bu cür hüquq pozuntusunun yaranmasının tipik səbəbləri aşağıdakılar ola bilər:

əsərdən özgə ad altında istifadə olunması (plagiat);

əsin məzmununun dəyişilməsi, təhrif olunması və ya hər hansı digər formada yenidən işlənməsi;

müəllifin adının göstərilməməsi, yaxud onun təxəllüsünün açılması;

həmçinin müəllifin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı digər hərəkətlərin edilməsi.

Şəxsi hüquqların pozulması ilə bağlı məhkəmə işlərinə baxılarkən mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsinin müqavilədən kənar öhdəliklər sırasına aid olduğu və müəllif müqaviləsi ilə müəyyən edilmədiyi nəzərə alınmalıdır. Əgər əsin nəşri barədə bağlamış müqavilə müddətində əsər çapdan çıxmamışdırsa, belə halda müəllif ona vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinə kompensasiya ödənilməsinə yox, müqavilə ilə müəyyən olunmuş qonorar məbləğinin ödənilməsinə tələb edə bilər. Qanunvericilik əsaslı səbəb olmadan müqavilə öhdəliklərindən birtərəfli qaydada imtina etməyə yol vermədiyinə görə, vurulmuş zərərin əvəzinə ödəniləcək kompensasiya müəyyən edilərkən hüquqları pozan şəxsin günahının az və ya çox olması, həmçinin onun sonrakı hərəkəti də nəzərə alın bilər.

Yuxarıda göstərilən müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların bərpa edilmə proseduraları Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilə iştirakçılarına da şamil edilir.

Mülki-Prosesual Məcəlləsinin 439-cu maddəsinə əsasən, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, xarici hüquqi şəxslərin və beynəlxalq təşkilatların pozulmuş və ya mübahisə edilən hüquq və qanunla qorunan mənafeələrinin müdafiəsi üçün Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinə müraciət etmək hüququ vardır və Azərbaycan Respublikası vətəndaşları və hüquqi şəxsləri ilə bərabər prosesual hüquqlardan istifadə edir və prosesual vəzifələr daşıyırlar.

Qeyd edilməlidir ki, Mülki-Prosesual Məcəlləsinin 110-cu maddəsinə əsasən məhkəmədə baxılan işlər üzrə: müəlliflik mübahisələri üzrə-müəlliflər, müəlliflik hüququ, ixtiralar, faydalı modellər, sənaye nümunələri, habelə əqli mülkiyyətin digər növlərinə dair hüquqlardan irəli gələn iddialar üzrə - iddiaçılar dövlət rüsumundan azad olunurlar.

«Dövət rüsumu haqqında» Qanunun 9-cu maddəsinə əsasən, müəlliflik mübahisələri üzrə - müəlliflər, müəlliflik hüququndan irəli gələn iddialar üzrə - iddiaçılar dövlət rüsumundan azad olunurlar.

Mülki-Prosesual Məcəlləsinin 108-ci maddəsinin 108.2-ci bəndinə əsasən, məhkəmələrdə baxılan işlər üzrə dövlət rüsumunun əsasları, ödənilmə qaydaları və miqdarı qanuna müvafiq olaraq müəyyən edilir. Həmin məcəllənin 124-cü maddəsinin 124.1-ci bəndinə

əsasən, işə baxılması ilə əlaqədar məhkəmənin çəkdiyi xərclər və iddiaçının ödəməkdən azad edildiyi dövlət rüsumu, iddia tələblərinin təmin edilmiş hissəsinə mütənasib olaraq dövlət mədaxilinə cavabdehdən alınır.

4-cü cədvəl özündə cinayət və inzibati məsuliyyətin, cinayətin müəyyən əlamətlərinin və tətbiq olunan sanksiyaların təsnifatını əks etdirir. Göstərmək lazımdır ki, müəlliflik hüququnun obyektlərindən qeyri qanuni istifadə, həmçinin müəllifliyin mənimsənilməsi ilə böyük məbləğdə zərər vurulması cinayətin tərkibini təşkil edir.

Qeyd olunan məsələni şərh edərkən aşağıdakıları göstərmək vacibdir: Bir halda ki, hüquq-mühafizə orqanları cinayət-hüquqi və inzibati-hüquqi normaları rəhbər tuturlar, onda həmin normaların mülki hüququn normaları ilə nisbətində baxmaq maraqlı olardı.

Fikrimizcə, normaların məcmusunda qarşılıqlı uyğunluq olmalıdır və bu, qanunvericiliyin strukturunun müsbət tərəfidir. Bununla birlikdə, mövcud cinayət, və inzibati-hüquqi sanksiyaların zəifliyi, ilk növbədə onların tətbiq dairəsinin səlis olmamasının qeyd edilməsi vacibdir. Əslində bu qeyri-səlisliyin mənfi tərəfi intellektual sahədəki piratlara özünün müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsindəki bütün qeyri qanuni fəaliyyətini mülki-hüquqi meydana keçirməklə cinayət və inzibati məsuliyyətdən qaçmağa imkan verir.

Artıq qeyd edildiyi kimi, mövcud qanunvericilik müəllif hüququnun və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə mülki-hüquqi tədbirlərlə yanaşı, cinayət məsuliyyəti də nəzərdə tutulur.

Cinayət hərəkətinin obyektləri qanunla qorunan bütün müəllif və əlaqəli hüquqların dairəsi ilə müqayisədə məhduddur. Bu hüquqlardan yalnız müəlliflik hüququ, istifadə hüququ, yəni müəllif və əlaqəli hüquqların sahiblərinə məxsus əmlak xarakterli bütün hüquqlar bu cinayət hərəkətinin obyektləri ola bilərlər. Ad hüququnun, açıqlama hüququnun, şərəf və ləyaqətinə hörmət edilməsi hüququnun pozulması cinayət əməli kimi təfsir olunmur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin (CM) 165-ci maddəsi altına düşən cinayət əməli bir və ya bir neçə fəaliyyətdən ibarət ola bilər. Məsələn, a) başqasının əsərini öz adına çıxarmaqla müəllifliyi mənimsəmə, b) əsərdən və ya əlaqəli hüquqlar obyektindən qeyri-qanuni istifadə, yəni qeyri-qanuni surətçıxartma, yayma, efirə vermə və s. Bu cür cinayətlər maddi xarakter daşıdığına görə göstərilən əməllərin törədilməsi hələ cinayət tərkibi yaratmaya da bilər. Yalnız bu hərəkətlər nəticəsində xeyli məbləğdə ziyan vurulduğu halda cinayət tərkibi olması fikrini söyləmək olar.

CM-nin 165-ci maddəsinə əsasən, müəlliflik hüququnu və ya əlaqəli hüquqları pozmağa görə aşağıdakı məsuliyyət tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur:

165.1. Müəlliflik hüququ və ya əlaqəli hüquq obyektlərindən qanunsuz istifadə etmə, yəni özünün elmi, ədəbi, bədii və ya başqa əsərini öz adı ilə nəşr etdirmə və ya özünün müəllifliyini başqa cür mənimsəmə, bu cür əsəri qanunsuz olaraq yenidən dərc etmə və ya yayma, habelə şərikli müəllifliyə məcbur etmə, əgər bu əməllər nəticəsində xeyli ziyan vurulmuşsa – minimum əmək haqqı məbləğinin yüz mislindən beş yüz mislinədək miqdarda cərimə və ya yüz altmış saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər ilə cəzalandırılır.

165.2. Eyni əməllər:

165.2.1. təkrar törədildikdə;

165.2.1. qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədildikdə minimum əmək haqqı məbləğinin beş yüz mislindən min mislinədək miqdarda cərimə və üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Müəllif hüquqlarının pozulması üzrə cinayət işlərinin qaldırılmasının və məhkəmə qaydasında baxılmasının bir sıra prosessual xüsusiyyətləri vardır. Cinayət işinin qaldırılması üçün zərərçəkən məhkəməyə şikayət etməli və qeyri-qanuni əməllərin kimin tərəfindən və nə vaxt törədildiyi, hüquq pozucusunun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasını sübut edən konkret hərəkətlər göstərilməlidir. Məhkəmənin zərərçəkənin dəlillərinin az əhəmiyyətli olması səbəbindən diqqətdən kənarda saxlamaq ixtiyarı yoxdur. Bununla belə, zərərçəkənin xahişinə əsasən, cinayət işinin açıqlanmasından imtina prosessual qaydalara uyğun rəsmiləşdirilməlidir.

Lakin müəllif hüquqlarının pozulması üzrə mülki işlərdən fərqli olaraq cinayət işləri zərərçəkənin və hüquq pozucusunun barışdığı hallarda xətm edilmir.

Demək lazımdır ki, prinsipcə biz güclü dövləti cinayət-inzibati məcburiyyətin tərəfdarı deyilik. Lakin elə vəziyyət yaranır ki, bu zaman intellektual mülkiyyət sahəsində hüquq pozuntuları hədsiz miqyas alır və təhlükəli həddə çatır, nəinki təkcə iki subyektin (hüquq pozucusunun və zərər vurulan şəxsin), eyni zamanda əhalinin böyük hissəsinin, dövlətin maraqlarına toxunur. Belə hallarda münasibətlər artıq fərdi hüquq dairəsindən çıxaraq kütləvi hüquq dairəsinə keçir.

Məsələn, piratların həddən artıq iri məbləğdə gəlir götürmələri, üstəlik həmin məbləğdən vergi ödəməmələri, istehsalçıların birbaşa aldadılması və s. cinayətlər artıq ictimaiyyət üçün kifayət qədər təhlükəli bir vəziyyətə gətirib çıxarır. Üstəlik də, cəzasız qalan hüquq pozucuları müəyyən mənada özlərini qanundan yüksəkdə, cəmiyyətin üstündə hiss edirlər. Digər tərəfdən, kütləvi miqyaslı pirat məhsulunun qeyri qanun uyğun yayılmasının qarşısını mülki məhkəmələr çərçivəsində almaq mümkün olmur. Belə vəziyyətdə audio-video yazıların kommersiya dövrü ilə bağlı yüzlərlə iddialar üzrə cavabdehlərin ola və həmin cavabdehlərin arxasında təşkil olunmuş qruplar dayanır. Bir sözlə, söhbət kütləvi və fərdi ittihamların ağırlıqlı birləşdirilməsindən gedir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-hüquqi tədbirlərin əsas məqsədi təkcə cəzalandırmaq yox, eyni zamanda xəbərdarlıq, cinayətin profilaktikası xarakteri daşmalıdır. Cinayət-hüquqi tədbirlərin tətbiq olunmasının sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi ilə yanaşı, onlar tətbiq olunarkən pirat məhsulun müsadirə olunması məqsəduyğundur, həmçinin cərimələrin tətbiqi zamanı onların ölçüləri artırılmalıdır.

Müəllif hüququ və əlaqəli hüquqların müdafiəsinin xüsusi forması müdafiənin inzibati forması hesab olunur. Inzibati tədbirlərin və sanksiyaların tətbiq olunmasının üstünlüyü onların həyata keçirilməsinin tezliyi və sadəliyi ilə bağlıdır. İstər əvvəllər, istərsə də hazırda bu tədbirlərdən kifayət qədər səmərəli istifadə olunmamasına baxmayaraq, inzibati tədbirlərin və sanksiyaların tətbiqinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Inzibati Xətalər Məcəlləsinin (İXM) 10-cu maddəsinə əsasən, dövlət və ya yerli özünüidarəetmə orqanları inzibati xətalərin qarşısının alınması, inzibati xətalərin törədilməsinə kömək edən səbəblərin və şəraitin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, vətəndaşların hüquqi şüurunun və mədəniyyətinin yüksəldilməsi və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına ciddi əməl etmək ruhunda tərbiyə olunması sahəsində tədbirlər hazırlayırlar və həyata keçirirlər.

İXM-nin 23-cü maddəsinə uyğun olaraq, inzibati xətalər törətməyə görə aşağıdakı inzibati tənbeh növləri tətbiq edilə bilər:

23.1.1. xəbərdarlıq;

23.1.2. inzibati cərimə;

23.1.3. inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin ödənişlə alınması;

23.1.4. inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin müsadirəsi;

23.1.5. inzibati xəta törətmiş fiziki şəxsin ona verilmiş xüsusi hüququnun məhdudlaşdırılması;

23.1.7. inzibati həbs.

23.2. Hüquqi şəxslər barəsində bu Məcəllənin 23.1.1 -

23.1.4-cü maddələrində nəzərdə tutulan inzibati tənbeh növləri tətbiq edilir.

Qeyd edilən inzibati tənbeh növlərindən praktikada daha çox inzibati cərimələrin tətbiq edilməsi hallarına rast gəlinməsi mümkündür. Inzibati Xətalər Məcəlləsinin 50-ci maddəsinə əsasən,

Müəlliflik hüququnu və əlaqəli hüquqları pozmağa görə, bu, az miqdarda ziyan vurduqda – minimum əmək haqqı məbləğinin on beş mislindən qırx mislinədək miqdarda cərimə edilir.

Qeyd: Bu maddədə «az miqdarda ziyan vurduqda» dedikdə, minimum əmək haqqı məbləğinin min mislinədək olan miqdarı başa düşülür.

Müəlliflik hüququ obyektlərindən qeyri qanuni istifadəyə görə inzibati qaydada cərimə sanksiyası tətbiq etməyə əsas verən digər maddə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 187-ci maddəsidir. Bu maddənin 187.2-ci bəndinə əsasən, teleradio təşkilatlarının icazəsi olmadan onların verilişlərindən (proqramlarından) istifadə etməyə və ya mülkiyyətçidən icazəsiz verilişləri köçürüb çoxaltmağa və satmağa, yaxud kütləvi şəkildə nümayiş etdirməyə görə – vəzifəli şəxslər minimum əmək haqqı məbləğinin yetmiş mislindən doxsan mislinədək miqdarda, hüquqi şəxslər minimum əmək haqqı məbləğinin iki yüz əlli mislindən üç yüz mislinədək miqdarda cərimə edilir.

Lakin eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 38-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə baxılarkən, vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsi barədə mübahisə olmadıqda, inzibati tənbeh tətbiq edilməklə eyni vaxtda vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə məsələyə də baxıla bilər. Vurulmuş əmlak zərərinin və ya mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə mübahisə olduqda inzibati xəta nəticəsində vurulmuş əmlak zərərinin mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi məsələsi mövcud qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər formalarda həll edilir.

Bu hissənin sonunda xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, hüquqların müdafiəsi üzrə əsas qayğı müəlliflərin, yaxud onların təmsilçisi olan və qanuni hüquq və maraqlarının qorunmasını həyata keçirən səlahiyyətli orqanların (məsələn, Müəllif Hüquqları Agentliyinin) üzərinə düşməli və mülki məhkəmə çərçivəsində həll olunmalıdır. Bu inamı bizdə ilk növbədə cinayət işlərinin nadir hallarda qaldırıldığı Avropa və Amerika hüquq tətbiqetmə praktikası yaratmışdır. Dünyanın heç bir ölkəsində polis, hüquq-mühafizə orqanları hüquqların müdafiəsi işində hüquq sahiblərindən qabaqda getmirlər, təşəbbüs həmişə müəllifdən, yaxud hüquq sahibindən çıxmalıdır.

Şərh olunanları ümumiləşdirməklə bir daha qeyd edək ki, intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi işində fərdi və kütləvi ittiham arasında balans olmalı, onların tətbiq dairəsi dəqiq məhdudlaşdırılmalı, lakin müstəsna hüquqlar müdafiə edilərkən əsas iş fərdi hüquq, mülki proses çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Bu, fikrimizcə, intellektual mülkiyyət dairəsində hüquqpozmalara dövlət reaksiyasının vahid prosesidir.

«Musiqi dünyası» jurnalı, №3-4, 2002-ci il

İNTELLEKTUAL MÜLKİYYƏT ANLAYIŞI VƏ ONUN HÜQUQİ QORUNMA SİSTEMİ

Mülki hüququn subyektləri arasında əqli mülkiyyətin nəticələrindən istifadə ilə bağlı hər hansı hüquqi münasibətlərin qurulmasında digər hüquqlarla yanaşı, əqli yaradıcılığın nəticələrinə olan müstəsna hüquqların əhəmiyyətli yeri vardır.

Bir çox ölkələrin qanunvericilik aktlarında bu hüquqları ifadə etmək üçün adətən ümumiləşmiş formada əqli mülkiyyət terminindən istifadə edirlər. Əqli mülkiyyət qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada vətəndaşın, yaxud hüquqi şəxsin İntellektual yaradıcılığın nəticələrinə, yaxud ona bərabər tutulan məhsulların, yerinə yetirilən iş və xidmət növlərinə (firma adı, əmtəə nişanı, xidməti nişan və s.) müstəsna hüquqlar kimi tanınır.

Lakin İntellektual mülkiyyət termininin hansı formada şərh edilməsindən asılı olmayaraq, dünya hüquq elmində bu anlayışa münasibətdə iki yanaşma üsulu üstünlük təşkil edir. Bəzi alimlər bu anlayışın qanunvericilik sənədlərində möhkəmlənməsini normal hal kimi qəbul edir, bir qrup alim isə belə hesab edir ki, bu termindən ancaq siyasi aktlarda istifadə edilməsi düzgündür və praktiki yönümlü hüquqi normalara daxil edilməsi məqsədəuyğun deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür yanaşma üsullarının formalaşmasının tarixi əsasən 19-cu əsrin sonlarından başlayır. Bu illərdə İntellektual mülkiyyət anlayışının və onun tərkibinə daxil olan ədəbi (bədi) və sənaye mülkiyyətlərinin artıq bir çox ölkələrin qanunvericiliklərində və vacib beynəlxalq konvensiyaların mətnlərində geniş şəkildə istifadə olunmasına baxmayaraq, hələ də o, alimlərin bir hissəsi tərəfindən kəskin tənqid olunmaqda davam edirdi. Lakin bu anlayışın tərəfdarları da çoxalır.

“İntellektual mülkiyyət” termininin mənşəyi haqqında qısaca nə demək olar? Elmi ədəbiyyatda bu termini daha çox 18-ci əsrin sonunun fransız qanunvericiliyi ilə bağlamaq meylə daha güclüdür. Həqiqətən həmin dövrün fransız qanunvericiliyində müəllif hüququ və patent hüququ təbii hüquqlar kimi qəbul edilir və hər hansı yaradıcılıq nəticəsinə (ədəbi, bədi, elmi əsər, sənaye mülkiyyəti) olan hüquqlara yaradıcının ayrılmaz, yəni təbiətin verdiyi hüquqlar kimi baxılırdı. Dövlət hakimiyyətinin bu hüquqları tanımasından asılı olmayaraq, bu hüquqların mövcudluğu qəbul edilirdi. Maraqlıdır ki, yaradıcının yaradıcılıq əməyinin nəticəsinə olan hüquqları ilə sahibkarın, yaxud material daşıyıcının öz əməyi ilə yaranan şəxsin həmin əmlaka olan hüquqlarına bərabər baxılırdı. Mülkiyyət hüququ kimi yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsinə olan hüquq da öz sahibinə bu nəticədən öz istəyinə uyğun qaydada istifadə üçün müstəsna imkanlar yaratmağı təmin etməli, hər hansı digər şəxsin həmin hüquq sahibinin müstəsna hüquqlardan istifadə dairəsinə qarışmasını istisna etməlidir.

1791-ci il tarixli fransız patent qanununda elan olunması və həyata keçirilməsi cəmiyyət üçün faydalı olan hər hansı yeni ideyanın onu yaradana məxsus olması, yeni sənaye ixtirasına onu yaradanın mülkiyyəti kimi baxılması bir norma kimi qəbul edilir, buna əməl edilməməsinə insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi baxılırdı. Bu yanaşma üsullarının qanunvericiliklərdə öz əksini tapması ədəbi və sənaye mülkiyyəti anlayışlarının da mövqelərinin möhkəmlənməsinə səbəb olurdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif hüququna “mülkiyyətin ən müqəddəs növü” kimi baxılması ideyası öz əksini ABŞ-ın bəzi ştatlarının qanunlarında, o cümlədən Massaçusets ştatının 17 mart 1789-cu il tarixli qanununda da tapmışdı. Burada göstərilirdi ki, “insana məxsus olan onun əqli əməyinin nəticəsindən daha dəyərli olan mülkiyyət yoxdur”. Müəllif hüququ ilə bağlı eyni məzmunlu fikirlər həmin dövrdə artıq Saksoniya, Prussiya, Danimarka, Norveç və bir sıra digər ölkələrin qanunlarına da daxil edilmişdi.

Lakin müəllif və patent hüquqlarının obyektlərinə mülkiyyət kimi baxılmasının və bu obyektlərə hüquqların mülkiyyət hüququ ilə eyniləşdirilməsinin səbəblərini ancaq təbii

hüquqlarda axtarmaq o qədər də düzgün olmazdı. O zaman bu cür yanaşmanı kapitalizmin inkişafından doğan mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsi məsələsi diqtə edirdi.

Çap dəzgahının ixtira edilməsi və manufakturaların meydana çıxması kapitalizmin sürətli inkişafının nəticəsi kimi vəziyyəti kəskin şəkildə dəyişdirdi. Yaranmış şəraitdə hər hansı əlyazması, yaxud hər hansı maddi daşıyıcıya köçürülmüş əsər artıq sənaye üsulu ilə çox tez və nisbətən ucuz çoxaldıla və yayıla bilərdi. Getdikcə istehsalata daha tez-tez yeniliklər tətbiq olunur və manufakturaların sahiblərinə rəqibləri qarşısında nəzərəcarpacaq üstünlüklər verirdi.

Əlbəttə, kitabın çapını və ixtiranın tətbiqini ilk dəfə həyata keçirənlər bu işə müəyyən sərmayə qoyur və vaxt sərf edirdilər. Təbii ki, onlar bu və ya başqa şəkildə əsər və texniki yeniliklərin yaradıcılarının əməyini ödəyir, kitabın nəşrə hazırlanması və s. işlərin görülməsi üzrə məsrəfləri öz üzərlərinə götürürdülər. İlk dəfə bazara çıxarılan mal öz sahibinə başqaları qarşısında müəyyən üstünlüklər qazandırır. Lakin bəzən bu üstünlüklər bir anın içində heçə enir, bu işə sərmayə qoyanlar külli miqdarda ziyana düşür, bütöv bir mexanizm sərfəsiz işə çevrilirdi. Bəs bunun səbəbləri nədə nədə idi? Bir çox hallarda nəşr olunmuş kitablar və istehsalatda tətbiq olunmuş yeniliklər istifadə üçün artıq hazır şəkildə kənar şəxslər tərəfindən mənimsənilir və aydındır ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz xərcləri çəkmədiklərindən, onlar bazara özünün daha ucuz mallarını çıxarırdılar.

Tədricən belə vəziyyət texniki tərəqqinin və mədəni dəyərlərin yayılmasının qarşısında ciddi maneəyə çevrilirdi. Ədəbi və texniki yaradıcılığın nəticələrinə cəmiyyətin maraqları naminə ilkin olaraq vəsait qoyan, yeni ideya və baxışları yayan və təbliğ edən şəxslərin maraqlarının qanunla müdafiə olunmasına obyektiv zərurət yaranırdı. İlk dövrlərdə bu şəxslərin maraqlarının qorunması ayrı-ayrı nəşriyyatlara və manufaktura sahiblərinə müəyyən əlavə imtiyazlar verilməklə təmin olunurdu. Lakin kapitalizmin mövqelərinin getdikcə güclənməsi ilə Ali hakimiyyət orqanları tərəfindən verilən imtiyazlar sisteminin qanunlarla əvəz olunması prosesi də sürətlənir, əsərlərin və texniki yeniliklərin yaradıcıları və onların hüquqi varislərinə qanunla müəyyən edilən müddətdə onlara məxsus yaradıcılıq nəticələrinə müstəsna hüquqlar tanınır və bu hüquqlardan istifadə üçün hüquqi əsaslar yaradılırdı.

Müasir anlamdakı ilkin müəllif və patent qanunlarının yaranması tarixinin 17-ci əsrin əvvəllərində İngiltərə ilə bağlanması elmi ədəbiyyatda artıq özünə yer tutmuş faktdır. 1623-cü ildə kral Yakob Stüartın hakimiyyəti dövründə qəbul olunmuş “Monopoliyalar haqqında statut” qanunu ilə texniki nailiyyətləri yaradanların və tətbiq edənlərin müstəsna və heç kimdən asılı olmayan hüquqları tanınır və və həmin şəxslərin öz yaratdıqlarına 14 il müddətində müstəsna hüquqlarının olduğu bəyan edilirdi.

1710-cu ildə İngiltərədə daha bir qanun – ilk müəllif hüququ qanunu meydana çıxdı. Bu qanunla müəlifə əsərin nəşri üçün onun yaradıldığı andan 14 il müddətinə müstəsna hüquq verilir və həmin müddətin müəllifin sağlığında daha 14 il müddətinə uzadılması da nəzərdə tutulurdu. İngiltərə ilə yanaşı elə həmin dövrlərdə kiçik zaman fərqi ilə bir sıra Avropa ölkələrində və ABŞ-da da müəllif və patent hüququ qanunları qəbul edildi.

Qeyd edilən ilk qanunların müəyyən özünəməxsusluqları çox zaman onların daha çox nəşirlərin və istehsalçıların maraqlarının qorunmasına xidmət etdiyi qənaətinə gəlməyə əsas verir. Çünki bazarda satılan yaradıcılıq əməyinin nəticələri adətən müəlliflərə və ixtiraçılara yox, məhz nəşirlərə və istehsalçılara məxsus olurdu. Buna görə də onların bazarda monopoliyaya malik olması adi zərurətə çevrilir, texniki nailiyyətlərin bilavasitə yarıdıcılarının hüquqları isə cəmiyyəti az maraqlandırır. Lakin nəşirlər və istehsalçılar müəlliflərə və ixtiraçılara məxsus hüquqları əvvəlcədən satın almadan onları monopol rejimdə istifadə etməsi artıq qeyri qanuni sayılırdı, yəni əvvəl əsərin, texniki nəticənin, yaxud texniki həllin yaradıcısının İntellektual hüququ tanınmalı və sonra ondan istifadə etmək məsələləri müzakirə obyektinə çevrilməlidir. Şübhəsiz, bu cür tanınma öz yaradıcılıq əməyinin nəticələrini istifadəçilərə satmaq imkanı əldə edən müəlliflərə daha çox sərf edirdi.

Bir sıra ölkələrdə artıq anlaşıqlı olan və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış ədəbi (bədi) və sənaye mülkiyyəti ifadələrini müəyyən müddətdən sonra bir konstruksiyada birləşdirmək və

İntellektual mülkiyyət termini ilə adlandırmaq meylə güclənir və bu anlayış tədricən öz əksini qanunvericiliklərdə tapmaqda davam edirdi.

Bununla birlikdə, Avropa ölkələrinin çoxunda müəlliflik hüququ və patent hüququna mülkiyyət kimi baxılması və ya yaradıcılıq nəticələrinin yaradıcılarının hüquqlarının mülkiyyət hüququna bərabər tutulması 19-cu əsrdə daha geniş yayılmışdı. 1883-cü ildə qəbul edilmiş Sənaye mülkiyyətinin qorunması üzrə Paris Konvensiyası İntellektual mülkiyyət hüquqlarının müəllif hüququ ilə yanaşı, digər vacib sahəsinin sənaye mülkiyyəti hüquqlarının qorunması üzrə ən nüfuzlu beynəlxalq Sazişlərdən biri sayılır. Artıq İntellektual mülkiyyət termini əksər ölkələrin qanunvericiliyində, elmi ədəbiyyatda və praktikada geniş istifadə edilməkdədir.

14 iyul 1967-ci ildə Stokholmda Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını (ÜƏMT) təsis edən Konvensiya imzalandı. Bu Konvensiyaya uyğun olaraq İntellektual mülkiyyət qorunma obyektə istehsal, elmi və bədii sahələrdə yaradıcılıq fəaliyyətinin konkret nəticələrinə olan hüquqlar kimi şərh olunurdu.

Artıq qeyd edildiyi kimi, müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərində İntellektual mülkiyyət termininin geniş şəkildə işlədilməsinə baxmayaraq, bu anlayışın əleyhidarları da qalmaqda davam edir. Onların əsas arqumenti budur ki, material obyektlərin və öz mahiyyətinə görə müəllif əsərləri və müxtəlif texniki yeniliklər olan qeyri maddi obyektlərin hüquqi rejimini eyniləşdirmək olmaz. Əsas səbəblərdən biri də ondan ibarətdir ki, ərazi məhdudiyyəti qoyulmayan mülkiyyət hüququndan fərqli olaraq, müəlliflər, ixtiraçılar və onların hüquqi varisləri hüquqların qorunması ilə bağlı vaxt və ərazi məhdudiyyətlərini özlərinə hiss edirlər; müxtəlif və patent hüquqları mülkiyyət hüququnun müdafiəsi üçün tətbiq olunanlardan tamamilə fərqli hüquqi vasitələrlə müdafiə olunur.

İntellektual mülkiyyət anlayışı ilə bağlı bir cəhətə də diqqət yetirmək vacibdir ki, Azərbaycanın iştirak etdiyi Beynəlxalq müqavilələrdə onun mahiyyəti necə izah edilir. Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını (ÜƏMT) təsis edən Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 8-ci bəndində göstərilir ki, İntellektual mülkiyyət aşağıdakılara olan hüquqlara aiddir:

- ədəbi, bədii və elmi əsərlərə;
- ifalara, fonogramlara və yayım təşkilatlarının verilişlərinə olan hüquqlara;
- insan fəaliyyətinin bütün sahələrində olan ixtirələrə;
- elmi kəşflərə;
- haqsız rəqabətə qarşı müdafiəyə;
- həmçinin ilkin istehsalat, elmi, ədəbi və bədii sahələrdəki İntellektual mülkiyyətə olan bütün digər hüquqlara.

Bu siyahıdakılardan görünür ki, “İntellektual mülkiyyət” termini yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinə və ona bərabər tutulan obyektlərə olan bütün hüquqları özündə birləşdirir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi “İntellektual mülkiyyət” anlayışı ümumiləşdirici xarakter daşıyır və onun tərkibində qeyd etdiyimiz ədəbi- bədii, elmi və sənaye mülkiyyətindən başqa, onların qorunduqları qanunlarla əhatə olunmayan müəyyən obyektlər də vardır. Bu cür obyektlərin qorunması üçün xüsusi qanunların qəbul edilməsi lazım gəlir. Buna görə də «İntellektual mülkiyyət» anlayışına ədəbi-bədii və sənaye mülkiyyəti birlikdə götürüldüyü dairədən daha böyük və geniş anlayış kimi baxmaq lazımdır.

Müasir dünyada əqli mülkiyyət obyektlərinin və bununla əlaqədar baxılan hüquqlar sisteminin mənbəyi araşdırılarkən əqli mülkiyyətin 4 nisbi müstəqil olan institutunu fərqləndirmək olur. Bu institutların aralarında çox sıx qarşılıqlı əlaqə və bir sıra ümumi normaların olmasına baxmayaraq, onların hər birinin öz əksini xüsusi qanunlarda tapmış özünəməxsus xüsusiyyətləri, vəzifələri, prinsipləri vardır.

Hər şeydən əvvəl, müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında qanunvericilik elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəllif hüququ), habelə ifaların, fonogramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan müqasibətləri tənzimləyir.

Hüquqi ədəbiyyatda elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması üzrə fəaliyyətin stimullaşdırılmasını müəllif hüququnun əsas vəzifələrindən biri kimi qeyd edirlər. Bu məqsədlə qəbul edilmiş qanunvericilik aktları, o cümlədən 8 oktyabr 1996-cı il tarixdən qüvvəyə minən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lazımi şərait yaradılmasına imkan verir, yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələrinin hüquqi tanınmasını və qorunmasını təmin edir, müəlliflərin öz əsərlərindən istifadəyə hüquqlarının qanunla möhkəmləndirilməsinə və istifadəyə görə qonorar alınmasına şərait yaradır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu Qanun bütövlükdə müəllif hüquqlarının qorunması və idarə edilməsi sisteminə əhəmiyyətli yeniliklər gətirmiş, pozulmuş müəllif hüquqlarının müdafiəsi üzrə məhkəmə işlərinə baxılması məsələlərində prinsipal müsbət dəyişikliklər etmişdir. Bu Qanunun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 oktyabr 1996-cı il tarixli Fərmanı, həmçinin yeni qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə, Mülki Prosessual Məcəlləsinə, Cinayət Məcəlləsinə və bir sıra digər qanunvericilik aktlarına müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar üzrə dünya standartlarına uyğun olan müddəaların daxil edilməsi də İntellektual mülkiyyət hüquqlarına Azərbaycan dövlətində yüksək qiymət verilməsinin təzahürlərindəndir.

Müəllif hüququnun digər vacib vəzifəsi cəmiyyətin maraqları naminə əsərlərdən geniş şəkildə istifadəyə şərait yaradılması sayılır. Başqa sözlə, müəllif hüquqlarının qorunma səviyyəsinin yüksəldilməsi o demək deyildir ki, əsərlərdən müəyyən məqsədlər üçün, məsələn təhsil və maariflənmə məqsədi ilə istifadəsinə, geniş oxucu, dinləyici və tamaşaçıların onlarla tanış olmalarına qadağa qoyulsun. Müəllif hüququnun göstərilən vəzifələri onların əsas mənbələrinin, ideyalarının universal, yüksək dərəcədə imperativliyə malik olan və ictimai əhəmiyyət daşıyan prinsipləri ilə sıx surətdə bağlıdır.

Müəllif hüququnun prinsipləri müəllif-hüquq normalarının məcmusunun təhlilindən çıxarılır. Bu prinsiplərin nəzərə alınması müəllif-hüquq qanunvericiliyinin düzgün şərh edilməsinə və praktikada onun ayrı-ayrı normaların tətbiq edilməsinə, həmçinin qanunvericilikdə birbaşa cavabı olmayan bəzi məsələlərin cavabının tapılmasına gömək edir.

Azərbaycan İntellektual mülkiyyət hüququnun əsas prinsiplərindən biri kimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 30-cu maddəsində öz əksini tanımış aşağıdakı müddəaları xüsusi qeyd etməyə ehtiyac vardır: “Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur”. Bu müddəa yaradıcılıq müstəqilliyini təmin etməklə təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsülündən asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış, obyektiv formada mövcud olan bütün elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin qorunmasına hüquqi baza yaradır və obyektiv formada olan hər hansı yaradıcılıq nəticəsini qorumaqla yaradıcı şəxslərə mövzu, janr və forma seçimində tam azadlıq, müstəqillik imkanı yaratmış olur.

Müəllif hüququnun müəllifin şəxsi maraqları ilə ictimai maraqların birləşməsinə əks etdirən ikinci ən vacib prinsipi daha çox digər hüquq institutlarında, o cümlədən mülki hüquqda öz əksini tapmışdır. Bununla belə bu prinsip müəllif hüququnda xüsusi əhəmiyyət daşıyır və əsər müəllifinin öz yaratdığı əsərdən istifadəyə monopol hüququ tanınır. Lakin bu monopol hüququn sərhədlərinin müəyyən edilməsi nə qədər çətin olsa da, qanunvericilik əsərlərdən sərbəst istifadə ilə bağlı müəyyən məhdudiyyətləri və istisna hallarını nəzərdə tutmaqla ictimaiyyətin də eyni dərəcədə yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticələri ilə tanış olmaq maraqlarını təmin etmişdir.

Lakin bu, heç də müəllif hüququnun ən vacib prinsiplərindən sayılan şəxsi hüquqların bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, əmlak hüquqlarından asılı olmayaraq müəllifə məxsus olması və əmlak hüququnun başqasına verildiyi hallarda da müəllifdə qalması normasının həyata keçirilməsinə mane olmur. Bu müddəaya görə müəllifin şəxsi (qeyri əmlak) hüquqları (müəlliflik hüququ, ad hüququ, şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ, açıqlama hüququ) hətta müəllifin buna razılıq verdiyi halda belə başqasına keçə bilməz, yəni qanun bunu birbaşa

qadağan edir ("Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Qanunun 14-cü maddəsi). Bu səbəbdən də müəllifin şəxsi (qeyri əmlak) hüquqları hətta vərəsəlik üzrə belə keçmir. Müəllifin vərəsələri şəxsi hüquqların qorunmasını həyata keçirə bilərlər. Vərəsələrin bu səlahiyyətləri müddətlə məhdudlaşdırılmır. Buna görə də əsərdən sərbəst istifadə hallarında belə istifadəçi müəllifin şəxsi hüquqlarına ciddi qaydada əməl etməlidir.

Azərbaycan müəllif hüququnun əsas prinsiplərindən biri də müəllif və istifadəçi münasibətlərinin müqavilə əsasında tərəflərin iradələrinin tam müstəqilliyi nəzərə alınmaqla tərtib olunmasıdır. Müəllif və istifadəçi münasibətlərini ciddi surətdə rəqlamentləşdirən və bir çox hallarda hətta onları məhdudlaşdıran keçmiş sovet qanunvericiliyində mövcud olan müxtəlif nümunəvi müəllif müqavilələrindən fərqli olaraq, yeni qanunvericilik tərəflər arasındakı münasibətlərin ciddi şəkildə rəqlamentləşdirilməsindən imtina etmiş və onların iradəsi əsas götürməklə tərəflərin mütləq qaydada razılaşdırılmalı olduğu bəzi şərtlər olan formanı mümkün variant saymış, bununla birlikdə müəllifin yaradıcılığına xələl gətirə biləcək hər hansı bir şərtin müəllif müqaviləsinə daxil edilməsini qeyri-qanuni hesab etmişdir.

Azərbaycanın müəllif hüququ kifayət qədər qədim tarixə malik olsa da, bu yazıda həmin məsələnin araşdırılması məqsəd kimi qoyulmamışdır. Lakin bu günkü kifayət qədər mürəkkəb və bütöv sistem olan müəllif hüququnun mənbələrinə nəzər yetirilməsi çox vacibdir. Bunun üçün onun ierarxiya strukturuna baxılması maraqlıdır. Müəllif hüquqlarının tənzimlənməsində başlıca rol qanunvericilik aktlarına məxsusdur. Bu mənada 8 oktyabr 1996-cı ildə qəbul olunmuş «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu əsas yeri tutur. Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, o, Azərbaycan Respublikası ərazisində elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəllif hüququ), habelə ifaların, fonogramların, efir və ya kabel yayımı təşkilatlarının verilişlərinin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Göründüyü kimi, birinci hissə müəllif hüququnun obyektləri olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması və istifadəsi ilə bağlı münasibətləri, ikinci hissə isə fonogramların, ifaların, quruluşların, yayım təşkilatlarının verilişlərinin yaranması və istifadəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir. İkinci hissədə tənzimlənən münasibətlər birbaşa müəllif hüquqları olmasa da, onunla sıx bağlı, əlaqəli olan hüquqlardır və deməli hər ikisinin bir qanunla tənzimlənməsi məqsədəuyğundur.

"Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu 5 bölmədən və 47 maddədən ibarətdir. Qanun Azərbaycanın mülki qanunvericiliyinin tərkib hissəsi olmaqla, onun normaları müstəsna olaraq aid olduğu sahə üzrə münasibətləri tənzimləyir. Yalnız mülki-prosessual xarakter daşıyan 44-cü maddənin və cinayət və inzibati qanunvericiliyə istinad edən 47-ci maddənin müddəaları istisna təşkil edir.

Bu qanunun strukturu kifayət qədər dəqiq və məntiqli olduğuna görə, onun normaları praktiki olaraq müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində hüquqi tənzimlənməyə tam imkan verir.

Qanunun müstəsna xüsusiyyətlərinin şərhinə keçməzdən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan müəllif-hüquq qanunvericiliyi səviyyəsinə görə ilk dəfə olaraq inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericilikləri ilə bir səviyyədə dayanır. O, ilk dəfə olaraq müəllif-hüquq münasibətlərinin bütün əsas şərtlərini Ədəbi-bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyasının müəyyən etdiyi təminatlar nəzərə alınmaqla tənzimləmişdir. Əlaqəli hüquqlarla bağlı münasibətlər isə ümumiyyətlə Azərbaycan qanunvericiliyi üçün yenidir. Qanun müəllif hüququ və əlaqəli hüquqların sahiblərinə onlara məxsus hüquqlardan istədikləri qaydada istifadə etməyə geniş imkanlar yaratmışdır ki, bu da yeni bazar münasibətlərinin tələbləri baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Yeni Qanun ilk növbədə hüquqi şəxslərin əsərlərə müəlliflik hüququnu tanımaqdan imtina etmişdir. Qanunda bu, birbaşa göstərilməsə də əsərin müəllifinin yalnız fiziki şəxs ola bilməsi norması keçmişdir. Digər yenilik və özünəməxsusluq müəlliflərin əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə olunmasının nəzərdə tutulmasıdır.

Qanunun başlıca xüsusiyyətlərindən biri də kompüter proqramlarının və məlumat bazalarının müəllif hüququnun obyektləri sırasına daxil edilməsi və əsər kimi qorunmasıdır.

Artıq yuxarıda qeyd etmişdik ki, «Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, müəlliflik hüququ təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm açıqlanmış, həm də açıqlanmamış, obyektiv formada olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə şamil edilir. Hüquqi ədəbiyyatlarda əsər termininin tərfi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Lakin əsərə «müəllifin yaradıcılıq əməyi nəticəsində insan duyğularının qavraya biləcəyinin surətinin çıxarılmasına imkan verən konkret formada əksini tapmış qeyri maddi obyekt» kimi baxılması fikri üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda «əsər-ideyaların, fikirlərin və obrazların məcmusudur». «Əsər insanın əqli fəaliyyətinin nəticəsidir, insan beyni isə ancaq qeyri material obyekt istehsal edə bilər».

Deməli, qeyri material mahiyyətə malik olan əsərlə onun ifadə edildiyi maddi daşıyıcını, yəni maddi obyekt, məsələn əlyazmasını, şəkli, not yazısını və s. fərqləndirmək vacibdir. Bəzi hallarda əsərin öz maddi daşıyıcısından ayrılmaz formada olması da mümkündür. Rəsm əsərləri öz formasına o dərəcədə daxil olur ki, onları praktiki olaraq maddi daşıyıcısından ayırmaq mümkün olmur, yəni əsərlə onun ifadə edildiyi maddi daşıyıcı vahidləşir. Lakin buna baxmayaraq əsər hətta onun ifadə edildiyi maddi daşıyıcının məhv olduğu halda belə müəlliflik hüququ ilə qorunur. Deməli, əsərə müəlliflik hüququ onun ifadə edildiyi maddi obyektə olan mülkiyyət hüququ ilə bağlı deyil. Maddi obyektə mülkiyyət hüququnun və ya maddi obyektə sahiblik hüququnun verilməsi qanunda xüsusi göstərilən hallardan başqa bu obyektə ifadə edilmiş əsərə müəlliflik hüququnun verilməsinə səbəb olmur (Qanunun 5-ci maddəsi).

Yalnız təsviri sənət əsərləri ilə bağlı bəzi qaydalar istisna təşkil edir. Təsviri sənət əsərinə mülkiyyət hüququnu əldə etmiş şəxs avtomatik olaraq ayrı-ayrı müəlliflik hüququna da sahib olur, məsələn, əsəri heç bir qonorar ödənilmədən sərgidə nümayiş etdirmək hüququ və s. Lakin Qanunun 16-cı maddəsinə görə, «Təsviri sənət əsərinin müəllifinin mülkiyyətçidən öz əsərinin surətinin çıxarmaq ixtiyarının həyata keçirilməsinə imkan verilməsini tələb etmək hüququ vardır (təmasda olmaq hüququ).

Deməli, müəllif hüququnun obyektləri o əsərlər sayıla bilər ki, onlar yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olsun və obyektiv formada ifadə edilsin. Əsərin yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olmasının əsas göstəricisi onun yeniliyindədir. Əslində yeniliyə burada əsərin orijinallığının əsas təzahür forması kimi baxılmalıdır. Deməli, müəllif hüququnun obyektə olan əsərin əsas əlamətləri onun orijinallığı, yeniliyi, obyektiv formada ifadə edilməsi və təkrarolunmazlığıdır.

Bu cəhət də vacibdir ki, müəllifin yaradıcılıq əməyinin nəticəsi olan əsər yalnız hər hansı bir obyektiv formada ifadə edildəndən sonra müəllif hüququnun obyektə ola bilər. Əlavə etmək lazımdır ki, müəllif hüququnun şamil edildiyi əsərlər yazılı, şifahi, səs, yaxud videoyazılma, təsviri, həcmli-fəzavi və digər formalarda ola bilər.

Müasir qanunvericilikdə müəllif hüququ təyinatından, dəyərindən və məzmunundan, habelə ifadə formasından və üsulundan asılı olmayaraq, obyektiv formada mövcud olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə şamil edilir.

Müəllif hüququnun yaranması və həyata keçirilməsi üçün əsərin qeydə alınması, yaxud hər hansı başqa üsullarla rəsmiləşdirilməsi tələb olunmur. Müəlliflik hüququ əsərin yaradılması anından yaranır. Lakin əsər müəllifləri onu müəlliflik hüququnun qüvvədə olduğu müddətdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatdan keçirə bilərlər. Bu qeydiyyat könüllü xarakter daşıyır. Əsər qeydiyyatdan keçirildəndən sonra Əsərin qeydiyyatı haqqında Şəhadətnamə verilir. Bu şəhadətnamə müəlliflik prezumpsiyası kimi çıxış etməsə də, mübahisə yaranan hallarda, digər sübutlar olmadıqda məhkəmə tərəfindən müəlliflik prezumpsiyası tanınır.

İNCƏSƏNƏT VƏ HÜQUQ

Müasir dövr, düşdüyümüz yeni iqtisadi münasibətlər məngənəsi hər kəsdən, hansı sahədə çalışmadığından asılı olmayaraq, öz hüquqlarını bilmək və onlardan istifadə etmək bacarığı tələb edir. Məlumdur ki, ədəbiyyatla və incəsənətin müxtəlif növləri ilə məşğul olan yaradıcı adamlar həm də müəllif hüququna malikdirlər. Bəs bu hüquqların mahiyyəti nədədir?

Yaradıcı adamların hüquqlarının qorunması əksər ölkələrdə qəbul edilmiş müvafiq qanunvericiliklər əsasında həyata keçirilir.

Tarixən əsər yaradıcıları cəmiyyətdə həmişə müəyyən imtiyazlara malik olmuşlar. Bu gün bizim müəllif hüququ adlandırdığımız müəllif hüquqları sisteminin ilk rüşeymlərinin tarixi ən qədim dövrlərə qədər gedib çıxır. Məsələn burasındadır ki, əsərin yaranması və istifadəsi ilə birlikdə ondan plagiatçılıqla istifadənin cəmiyyətdə pislənməsi praktikası da bir norma kimi təkamül prosesi keçirmişdir.

Adətən, ədəbiyyatda müəllif hüququnun ilkin formasının yaranmasını alman mütəxəssisi İ. Quttenberqin çap prosesini ixtira etməsi ilə bağlayırlar. Lakin Quttenberqin ixtirasının əsasını təşkil edən şriftin çox primitiv bir şəkildə olsa da, antik Çin və Koreyada da mövcud olduğu tarixdən məlumdur.

Quttenberqin ixtirasının XIV əsrin sonuna düşməsinə baxmayaraq, ondan yalnız XV əsrdə istifadə etməyə başlamışdılar. Bu artıq sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan kapitalist quruluşunun doğulduğu və yaradıcı əməyin nəticəsi olan məhsulların sərbəst alqı-satqı vasitəsinə çevrildiyi dövrlər idi. Kitablار əmtəə statusu alandan və bazarda satılmağa başlayandan sonra getdikcə daha çox alıcının ortaya çıxması ilə əlaqədar kitabın əlavə nüsxələrinin hazırlanması zərurəti yaranırdı. Bununla eyni vaxtda xüsusi imtiyazların, hüquqların yaranması vacibliyi də hiss edilməkdə idi. İlk belə hüquqlar nəşirlərə verilmişdi: bunun əsasında onlar kitabın əlavə nüsxələrini hazırlaya, yaxud hazırlanmasına icazə verə bilərdilər. Kitab çapının rentabelliğini təmin etmək məqsədindən irəli gələn belə hüquqların müəyyən müddətdən sonra müəlliflərə verilməsi məsələsi ortaya çıxdı.

Təbii ki, bugünkü ənənəvi anlamda olan “müəllif hüququ” ilkin formasından əsaslı surətdə fərqlənir.

Müasir “müəllif hüququ” intellektual əsərlərin (ədəbi, bədii, incəsənət) müəlliflərinə və digər yaradıcılarına müəyyən məhdud müddət ərzində onların əsərlərindən bu və ya digər formada istifadə üsullarına icazə vermək və ya qadağan etmək imkanını verən müəyyən hüquqlar sisteminin məcmusudur. Geniş mənada müəllif hüququ özündə müəllif hüququnun, həmçinin əlaqəli hüquqların qorunması üzrə müddəaları birləşdirir.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını təsis edən Stokholm Konvensiyasının 2(VIII)-ci maddəsinin 1-ci bəndində ədəbi-bədii və elmi əsərlərə, 2-ci bəndində isə ifaçıların çıxışlarına, fonogramlara və yayım təşkilatlarının verilişlərinə olan hüquqlar öz əksini tapmışdır. Bunlardan birincisində göstərilən fəaliyyət növləri “müəllif hüququ” ilə, ikincisindəkilər isə “əlaqəli hüquqlar”la, yəni müəllif hüququ ilə qonşu olan hüquqlarla tənzimlənir. Həm də bu hüquqlar yaradıcılıq əməyinin nəticəsini özündə saxlayan material obyektə yox, öz-özlüyündə insan zəkasının doğurduqlarına aid edilir.

“Müəllif hüququnda”, adətən, birinci növbədə əsər yaradıcısının, yəni müəllifin şəxsiyyəti əsas götürülür. Əksər ölkələrdə qanunvericiliklərində təsdiqini tapmış bu fakt müəllifin öz əsərinə münasibətdə müəyyən hüquqlara malik olmasını bir daha təsdiq edir.

Müəllif hüququ ilə ümumi qaydalar üzrə, hər şeydən əvvəl, janrından, növündən və təyinatından asılı olmayaraq, ədəbiyyat və incəsənətdə hər hansı orijinal ifadə forması qorunur.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyat və incəsənətdə ifadə formasının qorunması onun yalnız əsər olduğu halda mümkündür. Daha doğrusu, yaradıcılıq əməyinin nəticələri müəllifə məxsus tərzdə müəyyən qaydada düzülmüş ideyaları özündə saxlamalıdır. Deməli istər əl,

istərsə də əqli yaradıcılıq nəticələri olan ayrı-ayrı ifadə formalarında yaradıcılıq əməyinin əlamətləri yoxdursa, əsər sayıla bilməz və təbii ki, müəllif hüququ ilə də qoruna bilməz. Üstəlik ideyalar öz-özlüyündə müəllif hüququnun obyektlərinə daxil deyildir.

Nəzərə alınmalıdır ki, əsərin qorunması üçün əsas əlamət onun orijinallığıdır. Bu orijinallığı da tam və nisbi mənada anlamaq lazımdır. Müəllifin əvvəlki əsərlərindən istifadə etmədən yaratdığı orijinal əsər tam orijinal əsər sayıla bilər.

Nisbi orijinal əsər əvvəllər mövcud olan əsərlərin köməyi ilə yaradılmış əsərə deyilir. Məsələn, ədəbi əsərlərin tərcüməsi, musiqili əsərlərin aranjirovkası.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Qanunun (bundan sonra “Qanun”) 5-ci maddəsinə əsasən, müəllif hüququ təyinatından, dəyərindən, məzmunundan, habelə ifadə edilmə formasından və üsulundan asılı olmayaraq yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan həm aşığılamış, həm açıqlanmamış obyektiv formada mövcud olan elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinə şamil edilir. Ümumiyyətlə, müəllif hüququnda ədəbi-bədii əsərlərə münasibətdə yalnız müəllifin özü tərəfindən, yaxud onun icazəsi əsasında başqaları tərəfindən həyata keçirilə bilən hərəkət əsas götürülür.

Müəllif hüququ yuxarıda qeyd etdiyimiz əlamətlərə cavab verən əsər müəlliflərini xüsusi hüquqlar sahibinə çevirir. Bu hüquqlardan biri şəxsi (mənavi) hüquqlardır. Onun əsasında müəllif əsərlə əlaqədar şəxsi hüquqlarına hörmət edilməsinə nəzarət edir, əmlak hüquqları kimi təsnif edilən digər hüquqların əsasında isə əsərindən istifadənin iqtisadi tərəflərini tənzimləyə bilər.

Ənənəvi dünya praktikasına uyğun olaraq, ölkəmizin müəllif-hüquq qanunvericiliyində də müəllif hüquqları şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar və əmlak (iqtisadi) hüquqları olmaqla iki yerə bölünür. Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən əsərin müəllifininaşağıdakı şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları vardır:

- a) öz əsərinin müəllifi kimi tanınmaq hüququ (müəlliflik hüququ);
- b) əsərdən öz adı ilə, təxəllüslə, yaxud adsız (anonim) istifadə etmək və ya bu cür istifadəyə icazə vermək hüququ (ad hüququ);
- c) əsərinin mənasının dəyişilməsinə, təhrif olunmasına və ya hər hansı digər formada yenidən işlənməsinə, həmçinin müəllifin şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən hər hansı başqa hərəkətlərə qarşı çıxmaq hüququ (şöhrətinə hörmət edilməsi hüququ);
- d) istifadədən götürmək də daxil olmaqla əsərini istənilən formada açıqlamaq və ya açıqlanmasına icazə vermək hüququ (açıqlama hüququ).

Müəllifin şəxsi hüquqları digər hüquqlardan fərqli olaraq bölünməz və özgəninkiləşdirilməz olub, əmlak hüquqlarının başqasına verildiyi hallarda da müəllifdə qalır.

Müəllifin şəxsi hüquqlarından biri də əsərin açıqlanması haqqında əvvəllər qəbul etdiyi qərardan imtina edə bilmək hüququdur (imtina hüququ). Lakin müəllif bu qərarı ancaq istifadəçiyə dəyən zərəri və qazanacağı gəliri ödəmək şərti ilə qəbul edə bilər.

Müasir müəllif hüququnda ən çox müzakirə obyektinə çevrilən əmlak (iqtisadi) hüquqlarıdır. Bu hüquqlar müəllifə öz əsərlərindən istifadəni nəzarətdə saxlamaq, onun istifadəsindən alınan gəlirin bölünməsində iştirak etməklə öz yaradıcılıq əməyinə görə mükafat almaq imkanı verir. Qanunun 15-ci maddəsinə əsasən, onda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, müəllifin öz əsərindən hər hansı formada və üsulla istifadə etməyə müstəsna hüququ vardır. Müstəsna hüquqlara sürətçixarma hüququ, yaymaq hüququ, idxal hüququ, kütləvi nümayiş hüququ, kütləvi bildiriş hüququ, kütləyə çatdırmaq üçün kəbellə kütləvi bildiriş hüququ, tərcümə hüququ və s. hüquqlar daxildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsər qanuni yolla dərc olunandan və satılma yolu ilə mülki dövriyyəyə buraxıldıqdan sonra onun nüsxələrinin müəllifin icazəsi olmadan və müəllif qonararı ödənilmədən yayılmasına yol verilir. Lakin unutmamaq olma ki, belə halda əsərin orijinalının və ya nüsxələrinin bu nüsxələrə mülkiyyət hüququnun kimdə olmasından asılı olmayaraq, kirayəyə verilməklə yayılması hüququ müəllifdə və ya müəllif hüququnun digər sahibində qalır.

Beləliklə, qorunan əsərə müəllif hüququnun sahibi bu hüquqlar üzrə istədiyi kimi sərəncam verə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin müəllif hüquq qanunvericiliyinə əsasən müəllif hüququ əsərin yaradılması ilə yaranır, müəllifin bütün həyatı boyu və Qanunun 26-cı maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla onun ölümündən sonra 50 il müddətində qüvvədə qalır.

Müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunması müddətsizdir.

Əlaqəli hüquqlar. Bu bölmədə baxılan hüquqlar müəllif hüququ ilə bağlı olan, yaxud onunla "əlaqəli" hüquqlardır. Bu hüquqlar ona görə əlaqəli hüquqlar adlanır ki, onların tətbiqi əksər hallarda müəllif hüququnun tətbiqi ilə bağlıdır. Əlaqəli hüquqların üç müxtəlif növü vardır:

1. İfaçıların öz ifalarına olan hüquqları;
2. Fonoqram istehsalçılarının öz fonoqramlarına olan hüquqları;
3. Yayım təşkilatının öz verilişlərinə olan hüquqları.

"Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" Qanunun (bundan sonra "Qanun") 32, 33, 34 və 35-ci maddələri bütünlüklə əlaqəli hüquqlara və onlardan istifadə ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir.

Əlaqəli hüquqların qorunması deyilərkən müəllifin yaradıcılıq nəticələrinin müxtəlif üsullarla geniş auditoriyanın nəzərinə çatdırılmasında bilavasitə iştirak edən adamların hüquqlarının qorunması nəzərdə tutulur. Bəs əlaqəli hüquqların qorunması vacibliyi necə yaranmışdır?

Məlumdur ki, yaradıcı adamlar həmişə öz əsərlərinin geniş dairədə yayılmasında maraqlıdılar və buna çalışırlar. Pyes səhnədə oynanmaq, mahnı müğənni və digər professionalların ifası, yaxud yazılmaq və ya efirə verilmək üçün yazılır. Lakin müəlliflərin bunları müstəqil etmək imkanları məhduddan əsərin müvafiq formada və üsullarla təqdim edilməsi prosesində vasitəçi professionalların iştirakına zərurət yaranır. Təbii ki, belə vəziyyətdə əsərlərin nəticələrindən istifadəyə hüquqlar sistemi formalaşır.

Son onilliklər ərzində texniki tərəqqinin sürətinin artması müəllif və auditoriya arasındakı vasitəçilərin bu kateqoriyasının maraqlarının qorunması problemlərini getdikcə daha çox ön plana çıxarmışdır.

XX əsrin əvvəllərində aktyorun ifası teatr tamaşası ilə, musiqiçi – ifaçının işi isə konsertin qurtarması ilə başa çatırdısa, bu gün fonoqramın, kinematoqrafın, radionun, televiziyanın, peyk rabitəsinin və videomaqnitafonların ixtira edilməsi ilə vəziyyət tamamilə dəyişmişdir.

Səs yazılmasının ixtirası ifaçılıq sənətinə böyük təsir göstərmiş, fonoqram, radio, televiziya və kinematoqraf ifanın ən müxtəlif daşıyıcılarda – qramplastinkalarda, kassetlərdə, maqnit və kino lentlərində və s. fiksə edilməsinə imkan vermişdir. Əvvəllər məhduddan auditoriya qarşısında qısamüddətli ifa üçün nəzərdə tutulan əsər indi hətta milli sərhədlərdən kənarda belə qeyri-məhduddan auditoriya qarşısında dəfələrlə təqdim edilə bilən əsərə çevrilmişdir. Səslərin yazılması və saxlanması kimi onların istənilən vaxt qeyri-məhduddan sayda tirajlanması da artıq adi hala çevrilmişdir. Videoyazılmanın ixtira edilməsi isə səslərlə birlikdə obrazların da maddi daşıyıcıda əks olunmasına və saxlanmasına imkan yaratmışdır.

Beləliklə, ifaçının əməyinin nəticələrinin maddi daşıyıcılarda yazılması, saxlanması, təkrar istifadəsi və tirajlanması bir sıra əlavə hüquqların yaranmasına əsas verdi.

Elə bu qaydada da efir yayımı sahəsində tərəqqi əsərdən istifadəyə öz təcirini göstərdi. Ədəbi və bədii əsərlər səslərə və obrazlara çevriləndən sonra ifaçı olduğu ölkənin sərhədlərindən kənarda belə auditoriya üçün əlçatar oldu. İfaçıların əməyinin nəticələrinin tirajlanmasına və bəzi hallarda ifaçıların özünün iştirakı olmadan istifadəsinə imkan verən bu texniki nailiyyətlər son nəticədə ifaçıların maraqlarının qorunması zərurətini yaratmışdır.

Audio və video kasetlər, kompakt-disklər istehsalı sahəsində yüksək texniki tərəqqi də onların istehsalçılarının hüquqlarının qorunması vacibliyinə gətirib çıxarmışdır. Çünki fonoqramların qısa müddətdə yazıla və yayıla bilməsi, həmçinin yazma qurğularının qiymətinin getdikcə aşağı düşməsi bu sahədə piratçılığın artmasına zəmin yaradır. Məsələn, hər il dünyada həddən artıq sayda qeyri-qanuni audio və video kasetlər, SD-lər istehsal edilir ki, bu da fonoqram istehsalçılarının, ifası fonoqrama yazılmış ifaçıların və fonoqrama yazılmış əsərlərin müəlliflərinin hüquqlarının pozulması ilə müşahidə olunur. Bundan başqa, efir yayımı təşkilatları səsyzemalardan geniş şəkildə istifadə edirlər. Bu, bir tərəfdən ifaçılar və fonoqram istehsalçıları üçün reklam olsa da, digər tərəfdən efir yayımı təşkilatlarının da proqramları onlarsız ötürə bilmir. Belə halda öz maraqlarının qorunması üçün ifaçıların mübarizə aparması ilə fonoqram istehsalçılarının onlara məxsus mülkiyyətin qeyri-qanuni tirajlanmasına yol verməmək və efir yayımı təşkilatlarından və digər istifadəçilərdən istifadəyə görə qonorar almaq istəyi üst-üstə düşür.

Nəhayət, efir yayımı təşkilatları da haqlı olaraq, özlərinin hazırladığı proqramların qorunmasını, onların digər efir yayımı təşkilatları tərəfindən retranslyasiya edilməməsi tələbini qoydular.

Qeyd edilən tendensiyalar ifaçıların, fonoqram istehsalçılarının və efir yayımı təşkilatlarının xüsusi maraqlar sisteminin sosial mahiyyəti əsasında onların qorunmasını nəzərdə tutan hüquqi bazanın yaradılması zərurətini qarşıya qoydu və həmin hüquqlar sistemi milli qanunvericiliklərdə öz əksini tapmağa başladı. Məsələnin beynəlxalq əhəmiyyət kəsb etməsi həmin hüquq sahiblərinin maraqlarının qorunmasına təminat verən beynəlxalq hüquqi institutların yaradılması ideyasına təkan verdi və nəticədə 1961-ci ildə "İfaçıların, fonoqram istehsalçılarının və yayım təşkilatlarının hüquqlarının qorunması haqqında Beynəlxalq Konvensiya" (Roma Konvensiyası) təsis edildi.

Milli qanunvericiliklərin sintezindən ibarət olan bir çox beynəlxalq konvensiyalardan fərqli olaraq, Roma Konvensiyasının təsis edilməsinin əsas məqsədi milli qanunvericilikləri təzə formalaşan ölkələri yeni fəaliyyət dairəsini tənzimləyən beynəlxalq normalar sisteminə daxil etmək idi. Konvensiya qəbul ediləndən sonra dövlətlərin bir çoxu (60-dan artıq) Konvensiyanın baxdığı məsələlər üzrə qanunvericilik qəbul etdilər, bir sıra dövlətlər isə bu cür qanunların qəbul edilməsi imkanlarını nəzərdən keçirdilər. Beləliklə, Roma Konvensiyasının qəbul edilməsi nəticəsində əlaqəli hüquqların qorunması da öz beynəlxalq-hüquqi təsdiqini aldı.

Pozulmuş hüquqların bərpası təminatları. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların qorunmasının müxtəlif alətlərinin olmasına və bu sahə üzrə müxtəlif institutların yaradılmasına baxmayaraq, hazırda müəllif-hüquq pozuntularına qarşı mübarizə bütün dünyanı düşündürən bir problem kimi durmaqdadır. Müəllif hüquqlarının pozulması o zaman baş verir ki, digər şəxs tərəfindən əsərə münasibətdə edilən hərəkət xüsusi icazə və razılıq olmadan edilir. Qorunan əsərlərin nüsxələrinin kommersiya məqsədi ilə hazırlanması, həmçinin qanunla nəzərdə tutulmuş icazə olmadan əsərlə bağlı hər hansı kommersiya əməliyyatının aparılması "piratçılıq" adlanır.

Kommersiya məqsədi ilə əsərə münasibətdə qanuna zidd hər hansı hərəkətin həyata keçirilməsi faktı piratçılığın ayrılmaz hissəsidir. Bu o deməkdir ki, piratçılıq, əsasən təşkil olunmuş qaydada həyata keçirilir. Yəni əsərin icazəsiz surət çıxarılmasından sonra onun qeyri-qanuni buraxılmış nüsxələri satılmaqla və ya hər hansı başqa formada yayılır. Bunun üçün müəyyən satış şəbəkəsinin, yaxud alıcılarla xüsusi əlaqə formasının yaradılması tələb edilir. Bu cür piratçılıqla səmərəli mübarizə vasitəsi kimi nəzərə almaq lazımdır ki, belə qeyri-qanuni tirajlanma və satışı kompleks şəkildə təşkil edən bütöv cinayətkar müəssisə dayanır.

Piratçılığın əvvəllər də mövcud olmasına baxmayaraq, son illər bu pozuntu növü bir az da geniş yayılmış, müəllif hüquqlarının qorunması sisteminin əsasını sarsıtmağa qadir olan bir prosesə çevrilmişdir. Bunun da müəyyən səbəbləri vardır. Bunlardan biri əsərlərin kütləyə çatdırılmasının texniki vasitələrinin tərəqqisi sahəsində əldə edilən böyük nailiyyətlərdir. Adi

çap prosesi öz yerini getdikcə daha çox fonogram, kompakt-kaset, kinofilm, videofilm kimi audio və videoyazmaların texniki vasitələrinə verir. Kompüter bu texniki vasitələrin siyahısını artırmışdır. Rəqəmli texnologiyaların heyratəmiz inkişafı da yaradıcılıq əməyinin nəticəsi olan əsərdən istifadə prosesinə böyük təcir göstərmişdir.

Şübhəsiz, əqli mülkiyyət obyektlərinin yayılması üsullarındakı tərəqqinin nəticələri bütün cəmiyyət üçün faydalıdır və müəllif və onun auditoriyası arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin təbiətini zənginləşdirir. Lakin bu nailiyyətlərin müəlliflərin və əlaqəli hüquq sahiblərinin maraqlarına ciddi ziyan vuran piratçılığa geniş imkanlar açması da bir realıqdır.

Müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqların qorunması sistemi bu cür tendensiyalara tədricən qorunan obyektlərin (artıq çap olunub) siyahısının artırılması ilə cavab verir. Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən müəlliflik hüququnun obyektlərinə aşağıdakılar daxildir:

- ədəbi əsərlər (kitablar, broşuralar, məqalələr, kompüter proqramları və s.);
 - dram, musiqili-dram və başqa səhnə əsərləri;
 - xoreografiya əsərləri və pantomimlər;
 - mətnli və ya mətnsiz musiqi əsərləri;
 - audiovizual əsərlər (kino-, tele və videofilmlər, slaydfilmlər, diafilmlər və başqa kino və teleəsərlər);
 - heykəltəraşlıq, rəngkarlıq, qrafika, dizayn, litoqrafiya əsərləri, qrafik hekayələr, komikslər və digər təsviri sənət əsərləri;
 - dekorativ tətbiqi və səhnə tərtibatı sənəti əsərləri;
 - arxitektura, şəhərsalma və bağ-park sənəti əsərləri;
 - fotoqrafiya əsərləri və ona oxşar üsulla yaradılmış əsərlər;
 - coğrafiya, topoqrafiya və digər elmlərə aid olan xəritələr, planlar, eskizlər, illüstrasiyalar və plastik əsərlər;
 - törəmə əsərlər (tərcümələr, dəyişdirmələr, iqtibaslar, annotasiyalar, referatlar, xülasələr, icmallar, səhnələşdirmələr, aranjemanlar, elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yenidən işlənməsi);
 - toplular (ensiklopediyalar, antologiyalar, məlumat bazaları və materialın seçilməsinə və ya düzəlməsinə görə yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsi olan digər məcmuələr);
- Törəmə əsərlərə və toplulara müəlliflik hüququ onların əsaslandığı və ya onlara daxil edilən əsərlərin müəlliflik hüququ obyektləri olmasından asılı olmayaraq qorunur;
- digər əsərlər;

Kompüter proqramlarının qorunması ilkin mətn və obyekt kodu da daxil olmaqla istənilən dildə və formada ifadə edilən proqramların bütün növlərinə, o cümlədən əməliyyat sistemlərinə şamil edilir.

Qeyd etmək vacibdir ki, hazırki milli qanunvericiliklərdə müəllif hüquqlarının pozulmasına görə cəza tədbirlərinin nəzərdə tutulması adi normaya çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi də istisna təşkil etmir. Burada müəllif hüququ və əlaqəli hüquqların pozulmasına görə mülki, inzibati və cünayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların sahibləri pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün məhkəməyə müraciət edə bilirlər.

Mülki Məcəllənin 6, 491-493 maddələrinə əsasən, mülki-hüquqi müdafiənin ümumi vasitələri ilə yanaşı (mülki hüquqların tanınması, hüquqların pozulmasınadək mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsi və hüquqları pozan hərəkətlərin qarşısının alınması, zərərin ödənilməsi və s.), "Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında" qanunun 45-ci maddəsinə uyğun olaraq iddiaçının tələbi ilə aşağıdakı sanksiyalar da tətbiq edilə bilər:

- a) Zərərin ödənilməsi əvəzinə pozuntuya yol verən şəxsdən müəlliflik hüququnun və əlaqəli hüquqların pozulması nəticəsində əldə etdiyi gəlirin tutulması;
- b) Zərərin ödənilməsi və ya gəlirin tutulması əvəzinə minimum əmək haqqının 100 mislindən 50.000 mislinədək məbləğdə kompensasiya ödənilməsi.

Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların pozucularının hərəkətlərində cinayət tərkibinin olduğu hallarda Cinayət Məcəlləsinin 140-cı maddəsinə əsasən:

a) İki ilədək müddətdə islah işləri;

b) Minimum əmək haqqı miqdarının 250 mislindən 280 mislinədək cərimə cəzası tətbiq edilə bilər.

"İnzibati hüquqpozmalar haqqında" Məcəllənin 186 -1-ci maddəsində müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqları pozanlara qarşı nəzərdə tutulur:

a) Minimum əmək haqqı məbləğinin iyirmi misli miqdarında cərimə;

b) Səlahiyyətli dövlət orqanlarının müəlliflik hüquqlarını və əlaqəli hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərin dayandırılmasının tələb etməsi.

Həmçinin Mülki Prosessual Məcəlləsinin 137-ci maddəsində iddianın təmin edilməsi tədbirləri müəyyən edilmişdir. Hakim tərəfindən qərarlar çıxarılarkən müvəqqəti tədbirlər kimi cavabdehdə və ya sair şəxslərdə cavabdehə məxsus olan əmlak, yaxud pul məbləği üzərinə həbs qoymaq, müəyyən hərəkətləri və ya ona olan münasibətdə sair öhdəçilikləri yerinə yetirməyi başqa şəxslərə qadağan etmək və s. nəzərdə tutula bilər.

Pozulmuş müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların bərpa edilmə proseduraları Azərbaycanda aşağıda göstərilən ümumi qaydalarla həyata keçirilir. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların sahibləri pozulmuş hüquqlarının bərpası üçün birbaşa həmin hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər. Hüquqları pozulmuş müəllif və əlaqəli hüquqların sahibləri həmin hüquqların bərpasını müəlliflik hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və həmin hüquqları kollektiv əsasda idarə edən təşkilatların vasitəçiliyi ilə də həyata keçirə bilərlər. Bununla yanaşı, səlahiyyətli dövlət orqanları və həmin hüquqları kollektiv əsasda idarə edən təşkilatlar da müəlliflik hüquqlarını və əlaqəli hüquqları pozan və ya pozmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərin dayandırılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər (Qanunun 44-cü maddəsi).

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1, 1999-cu il

«Musiqi dünyası» jurnalı, №1, 2000-ci il

MÜNDƏRİCAT

1.	Kamran İmanov. Əqli mülkiyyətə giriş	3
2.	Milli əqli mülkiyyət sistemi və bu sahədə dövlət siyasəti: vəziyyət, perspektivlər, problemlər	15
3.	Azərbaycanda müəlliflik hüququ: imkanlar və perspektivlər	27
4.	Интеллектуальная собственность для всех: гуманитарные и естественно-научные знания в образовании	39
5.	Национальная стратегия развития сферы авторского права и других прав интеллектуальной собственности	61
6.	Концептуальные основы разработки стратегии долгосрочного развития сферы интеллектуальной собственности	90
7.	Əlaqəli hüquqlar	120
8.	Ümumdünya kitab və müəlliflik hüququ günü və Azərbaycan müəlliflik hüquq tarixindən	127
9.	Əqli mülkiyyət və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları	131
10.	Əmlak hüquqlarının kollektiv əsasda idarə edilməsinin bəzi nəzəri və praktik aspektləri haqqında	139
11.	Культурные традиции и правовая охрана фольклора: взаимосвязь естественно-научного и гуманитарного подходов	147
12.	Folklor nümunələrinin hüquqi qorunması məsələləri	160
13.	Azərbaycanın müəllif-hüquq qanunvericiliyində şərikli müəlliflik	168
14.	Azərbaycanda intellektual mülkiyyət hüquqlarının təminatı məsələləri	172
15.	İntellektual mülkiyyət və onun hüquqi qorunma sistemi	186
16.	İncəsənət və hüquq	192